JVI JUSTICE VENTURES INTERNATIONAL

Freedom, Justice & Restoration through Partnership

Nepal Anti-Human Trafficking Legal Reference Toolkit

नेपाल मानव बेचबखिन विरुद्ध कानूनी सन्दर्भ टुलकिट

वषियसूची

शब्दावली 6

परच्छिेद १ परचिय 9

1) कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिाबारे 10

2) बँधुवा मजदुर मुक्त तिथा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण वषियक कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा (छोटकरीमा) 14

परच्छिेद २ नेपालमा दासप्रथाको सन्दर्भ र सहिंावलोकन 35

1) आधुनकि दास प्रथाको परभिाषा तथा यसको बहुआयामकिता 36

2) अवधारणागत स्पष्टता 41

3) तथ्याङ्क 43

4) नेपालमा मानव बेचवखिन 46

5) नेपालमा बँधुवा श्रम 48

6) हरवाचरुवा समुदायको वर्तमान अवस्था 50

7) आप्रवासी श्रमकिमाथ िशोषण 54

परच्छिेद ३ मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रणसम्बन्धी कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा 55

1) क्षेत्र र उद्देश्यहरु 56

2) संरचना 56

3) मानव बेचवखिन नयिन्त्रणका लाग िकार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा 56

1. मानव बेचवखिन पीडतिलाई मुक्त गर्ने प्रकृया 56

2. मानव बेचवखिन तथा ओसारपसारका अपराधीहरुको अभयिोजनको प्रकृया 72

3. मानव बेचवखिनका प्रभावतिहरुलाई पुनर्स्थापन प्रकृया 96

4) सीमा अनुगमनमा संलग्नताको लाग िकार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा 110

5) बँधुवा श्रम नषिेधका लाग िकार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा 128

1. बँधुवा श्रम पीडितको मुक्त गर्ने प्रकृया 128

2. बँधुवा मजदुरसम्बन्धी कसुरदारलाई फौजदारी कारवाही गर्ने (अनुसन्धान तथा अभियोजन) प्रकृया 144

3. बँधुवा मजदुरहरुको पुनर्स्थापनासम्बन्धी कार्यविधि 164

परिच्छद ४ मानव बेचविखन तथा बँधुवा मजदुर नियन्त्रणसम्बन्धी कानुनहरु 177

1) अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थाहरु 178

2) राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थाहरु 181

परिच्छद ५ सरकारी संयन्त्रहरु, न्यायपालिका तथा अन्य निकायहरु 195

1) सरकारी संयन्त्रहरु 196

2) न्यायपालिका र यसका पहलहरु 200

3) अन्य निकायहरु 203

परिच्छद ६ अदालतका फैसलाहरु 206

अनुसूचीहरु 210

अनुसूची १ मानव बेचविखन नियन्त्रण सञ्चालनका लागि चेकलिष्ट 210

अनुसूची २ जाहेरी दरखास्तको नमुना 211

अनुसूची ३ घरेलु हिंसाका पीडितद्वारा गर्ने उजुरीको नमुना 212

अनुसूची ४ कानुनी सहायता पाउन दिइने निवेदनको नमुना 213

अनुसूची ५ प्रतिउत्तरपत्रको नमुना 214

अनुसूची ६ समूह दर्ताको लागि पेश गरिने निवेदनको नमुना 216

अनुसूची ७ समूह दर्ताको प्रमाणपत्र 217

अनुसूची ८ ऋणको लागि दिइने निवेदनको नमुना 218

अनुसूची ९ दुर्व्यवहारबाट संरक्षणको लागि दिइने निवेदन 220

संक्षपीकरण

BS	Bikram Sambat (Nepali Calender)
BL	Bonded Labour (ers)
BLA	Bonded Labour (Prohibition) Act, 2002
BLR	Bonded Labour (Prohibition) Rules
NCPC	National Criminal Procedure Code, 2017
CDO	Chief District Officer
CRC	Convention on the Rights of the Child
DAO	District Administration Office
DCCHT	District Committee on Combating Human Trafficking
FIR	First Information Report
H/C	Harwa Charuwa
HTTCA	Human Trafficking and Transportation (Control) Act, 2064
IO	Investigating Officer
ILO	International Labour Organization
IRF	Interception Recording Form
LCCHT	Local Committee to Combat Human Trafficking
NCC	National Criminal Code (Penal Code), 2017
NCPC	National Criminal Procedure Code, 2017
PIL	Public Interest Litigation
SOP	Standard Operating Procedure
UN	United Nations
UNODC	United Nations Office of Drugs and Crimes
WPC	Women Police Constable

शब्दावली

द्रष्टव्यः नेपालमा, "मानव बेचविखन" भन्ने शब्दावलीले वशिष गरी वेश्यावृत्त वा यौन शोषणको उद्देश्यले गरनि बेचविखिनलाई जनाउँदछ भने "बँधुवा श्रम" लाई, यसको वपिरीत, मानव बेचवखिनको रुपमा नलई बेग्लै प्रकारको दासत्व वा श्रम शोषणको रूपमा लइन्छ। यस नर्दिशकिामा, हामी मानव बेचवखिन शब्दबारे बुझ्न अन्तर्राष्ट्रयि परभिाषाको प्रयोग गर्छौं, जुन व्यापक छ र यसले तलका कुनै पन अवस्थालाई समेटदछ, जहाँ:

> पुरुष, महलि वा बालबालकिालाई हसिा, ढोका वा दबाव र जबरजस्तीपूर्वक शोषणको अवस्थामा ल्याइन्छ र आफ्नो इच्छा वपिरीत काम गर्न बाध्य तुल्याउने, जबरजस्ती यौन व्यवसायमा लगाउने, इच्छा वपिरीतको काममा लगाउने, सडकमा माग्न लगाउने, आपराधकि कार्यमा लगाउने, घरेलु नोकर बनाउने, बलपूर्वक ववािह गराउने, अंग नकिाल्ने जस्ता वभिन्नि प्रकारको शोषणको उद्देश्यले प्रेरति भएर बेचवखिन गर्ने कार्य।

ऋण दासताः बँधुवा मजदुरले जमीनदार अथवा धनीसँग लइिएको नगद, सामान वा अन्य कुनै प्रकारको ऋण तर्निको लाग अनशि्चतिकालसम्म काम गर्नु। यस प्रकार आफ्ना पुर्खाले लएिको ऋण तर्नि दायत्वि तनीहरुका सन्ताहरुमा क्रमशः सर्नु।

कमैया प्रणालीः नेपालको मध्ये तथा सुदूर पश्चमिका वभिन्नि जल्लिाहरुमा बँधुवा मजदुरहरु राख्ने एक प्रकाणको प्रणाली हो। यो प्रणाली दाङ, बाँके, बर्दयि, कैलाली र कञ्चनपुर जल्लिाहरुमा बढी मात्रामा रहेका छन्। यसमा बढजिसो जनजातहिरुमध्ये पन थारु समुदायका व्यक्तहिरु कमैयाको रुपमा रहेका छन्। यस प्रणालीले जमीनदारको लाग श्रमकिहरु कनिबेच गर्ने अनुमत दनि्छ।

घरेलु हसिाः घरेलु हसिा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ ले घरेलु हसिाको परभिाषा गरेको छ। कुनै व्यक्तलिे घरपरवािरभत्रि नाता सम्बन्ध र परवािरमा आश्रति वा कामदारको रुपमा एकै परवािरमा आश्रति वा कामदारको रुपमा एकै परवािरमा बसेका कुनै व्यक्तलिाई दएिको शारीरकि, मानसकि, यौनजन्य वा आर्थकि यातना नै घरेलु हसिा हो र घरेलु हसिाअन्तर्गत गाली गर्ने तथा भावनात्मक चोट पुर्‍याउने अन्य कुनै कार्यसमेत पर्दछ।

छद्मवेषः कुनै व्यक्त गिुप्त रुपमा आफ्नो वास्तवकि परचिय लुकाएर गरनि सूचना संकलन तथा अनुसन्धान।

न्यूनतम ज्यालाः जमनिदारले श्रमकिलाई वा कुनै पनि व्यक्तिलि काममा लगाएवापत कानुनले तोकएिको न्यूनतम रुपमा दनिुपर्ने ज्याला नै न्यूनतम ज्याला हो। कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा १३ मा नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कृषि श्रमकिको न्यूनतम ज्याला तोक्ने व्यवस्था छ। श्रम ऐनले उद्योग तथा कलकारखानामा काम गर्ने श्रमकि तथा कर्मचारीहरुको लागि न्यूनतम ज्याला तोक्ने समतिि गिठन गरी सो समतिलि सिफारिस गिरेअनुसार न्यूनतम ज्याला दनिुपर्ने व्यवस्था छ।

पीडतिः बेचएिको ओसारपसार गरएिको वा वेश्यवृत्तमिा लगाइएको व्यक्ति वा जवरजस्ती इच्छा वपिरीत बँधुवा श्रमको रुपमा काममा लगाइएको व्यक्ति वा लाएको व्यक्ति सिम्झनुपर्छ।

बाध्यकारी श्रमः जुन काम वा सेवा कुनै व्यक्तलिाई कुनै सजायको डर धाक, धम्की, त्रास देखाएर गराइएको हुन्छ र त्यो काम वा सेवा उक्त व्यक्तलिे इच्छा वपिरीत गर्नुपर्ने काम।

बालबालकिाः अठार वर्ष उमेर नपुगेको कुनै पनि व्यक्ति सिम्झनुपर्छ।

बालश्रमः कानुनले नर्धिारति न्यूनतम उमेर नपुगेका बालबालकिाहरुलाई काममा लगाउनु नै बालश्रम हो। कानुनले तोकेको उमेरभन्दा मुनकिा कुनै पनि बालबालकिाहरुलाई कसैले पनि लिलाइफकाइ वा झुक्याएर वा अन्य कुनै प्रलोभनमा वा डर, त्रास वा दबावमा पारी वा अन्य कुनै तरकिाले नजिको इच्छावरिुद्ध श्रमकिको रुपमा काममा लगाउनु।

बँधुवा श्रमः बँधुवा श्रम दासत्व वा मानव बेचवखिनको एक रुप हो। कुनै पनि व्यक्तलिे आफूले वा आफ्नो पति पुर्खाले लएिको ऋणवापत सो ऋण र व्याज तर्निको लागि ऋिण दनि धनीको लागि विनिा ज्याला वा न्यून ज्यालामा इच्छा वपिरीत वा जवरजस्ती अनश्चितिकालसम्म काममा लगाउनु। बाँधा श्रमभत्रि भैंसेवार, गैवार, बर्दकिार, छेकरवार, हरवाचरुवा, हली, गोठालो, कमलरयिा वा अन्य त्यस्तै नामहरुले काम गर्ने कमैया मजदूर वर्गका व्यक्तहिरु जनाउँदछ।

मानव बेचवखिन तथा ओसारपसारः मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐन, २०६४ अनुसार मानव बेचवखिन भन्नाले कुनै पनि उद्देश्यले मानसि बेच्ने वा कनि्ने, कुनै प्रकारको फाइदा लर्ई वा नलर्ई बेश्यावृत्तमिा लगाउने, प्रचलति कानुनबमोजमि बाहेक मानसिको अंग झकि्ने वा वेश्यागमन गर्ने कार्य गरेमा मानव बेचवखिन हो भनी परभिाषा गरेको छ।

तर कनि्ने बेच्ने उद्देश्यले वदिेशमा वा वेश्यावृत्तमिा लगाउने वा दास तुल्याउने, बाँधा बनाउने उद्देश्यले कुनै प्रकारको ललाइफकाइ, प्रलोभनमा पारी, झुक्याइ, जालसाज गरी, प्रपञ्च मलिाई, जबरजस्ती गरी, अपहरण गरी, करकाप गरी, शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थतिकिो फाइदा लर्ई, बेहोस पारी वा पद वा शक्तको दुरुपयोग गरी, अभभिावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी वा अन्य कुनै पनि तिरकिाले एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा वदिेशमा लैजान वा अरु कसैलाई दनिे कार्यको रुपमा परभिाषा गरेको छ।

डर, धाक, धम्की वा बल प्रयोग वा अन्य प्रकारको करकाप, अपहरण, धोका, अख्तयिारको दुरुपयोग वा नाजुक अवस्थामा रहेको स्थतिि वा लाभको लेनदेनको माध्यमबाट यौन शोषणको प्रयोजनको लागि अर्को व्यक्तउिपर नयिन्त्रण राख्ने, ओसारपसार गर्ने, स्थानान्तरण गर्ने, आश्रय दनिे वा प्राप्त गर्ने काम सम्झनुपर्छ।

मानव बेचबखित पीडति पुनर्स्थापना कोष : मानव बेचबखिनबाट पीडति तथा प्रभावतिहरूलाई उनीहरूको घरपरविार तथा समुदायमा पुनर्स्थापना तथा अन्य आवश्यक सहयोगको लागि नेपाल सरकारले स्थापना गरएिको कोष।

यौन दुर्व्यवहार : कसैले आफ्नो पद, शक्ति वा अधकिारको दुरूपयोग गरी यौनजन्य आशयले लखिति, मौखकि, व्यवहार, आशय वा हाउभाउ तथा इशारालगायत चत्रिद्वारा अश्लील तथा यौनजन्य आशय प्रदर्शन वा प्रकट गरेमा, यौनजन्य क्रयिाकलापका लागि प्रस्ताव गरेमा र यौनजन्य आशयले जस्किाएमा वा हैरानी दएिमा यौनजन्य दुर्व्यवहार गरेको मानन्छि।

यौन शोषण: यौन शोषण यौन सन्तुष्टि, आर्थिक लाभ, व्यक्तिगत लाभ वा अन्य कुनै गैर-कानूनी उद्देश्यका लागि व्यक्तिको इच्छा विपरित यौन सम्बन्ध राख्नु, यौन सम्बन्ध राख्न खोज्नु वा प्रयास गर्नु।

लैङ्गिक हिंसा : लैङ्गिकतामा आधारित शारीरिक, मानसिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, यौनजन्य तथा अन्य श्रम र प्रजनन स्वास्थ्यमा पुर्‍याउने हानी वा पुर्‍याउन सक्ने काम वा धम्की।

शोषणः शोषण भन्नाले यौन शोषण, जवरजस्ती श्रम वा सेवामा लगाउने, दासता वा दासता सरहका अभ्यास, बाँधा बनाउने वा मानव अंग झिक्ने काम समेतलाई जनाउँछ।

हरवा चरूवा: हरवा चरुवा नेपालको मध्य पूर्वी तथा पश्चिमका जिल्लाहरुमा प्रचलनमा रहेको छ। यसलाई (कमैया श्रम निषेध गर्ने) ऐन २०५८ ले हरवा चरुवालाई कमैया श्रमको परिभाषाभित्र राखेको छ। कमैया श्रमिक भन्नाले भैंसवार गैवार वर्दिकार छेकरवार हरवा चरुवा हली गोठालो कमलरिया वा अन्य त्यस्तै नामहरुले काम गर्ने कमैया मजदुर वर्गका व्यक्तिहरुलाई समेट्छ भनी परिभाषा गरेको छ।

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले जारी गरेको मुक्त हरवा चरुवा पुनर्स्थापन आयोग गठन आदेश २०७२ अनुसार कुनै जग्गाधनीबाट लिएको ऋण वा निजको जमीनमा घर बनाई बसे वापत त्यस्ता जमीनदार वा जग्गाधनीको घरमा बिना ज्याला वा न्यून ज्यालामा बस्तु भाउ चराउने लगायतका घरायसी काम गर्न बाध्य पारिएका श्रमिकलाई चरुवा भनी परिभाषा गरिएको छ।

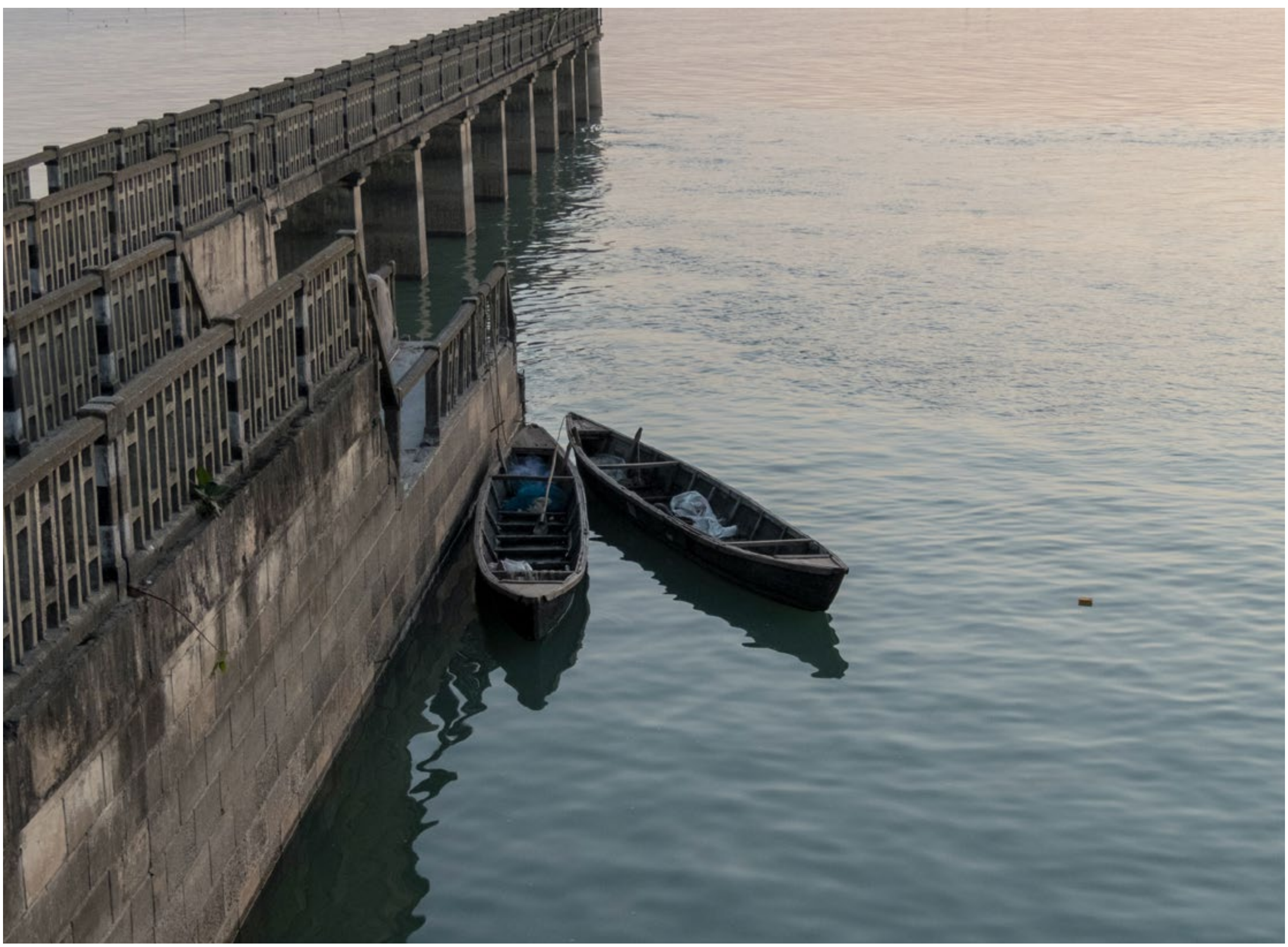

परिच्छेद १
परिचय

1) कार्य सञ्चालन निर्देशिकाबारे

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार र बाँधा श्रम दासताको एक रुप हो। मानव बेचबिखनबाट विश्वभर करिब ४ करोड ३ लाख व्यक्तिहरु प्रभावित भएको देखिन्छ। नेपालमा मात्र १ लाख ७१ हजारभन्दा बढी व्यक्तिहरु मानव बेचबिखनबाट प्रभावित भएको अनुमान गरिएको छ। नेपाललगायत विश्वमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार विभिन्न उद्देश्यले विभिन्न क्षेत्रहरुमा गर्ने गरेको पाइन्छ। जस्तै यौन व्यवसाय, बँधुवा मजदुर, अङ्ग प्रत्यारोपण, बालश्रम तथा मनोरञ्जन क्षेत्र आदि। बाँधा श्रम आधुनिक दासत्वको एक रुप हो, जहाँ व्यक्तिलाई कुनै पनि प्रकारको प्रलोभन देखाई वा दबावमा पारी शोषण गरी न्यूनतम पारिश्रमिकभन्दा कम दिई वा पारिश्रमिकै नदिइकन पीडितको इच्छाविरुद्ध काममा लगाएको हुन्छ। नेपालमा बाँधा श्रम विभिन्न क्षेत्रमा विभिन्न नामबाट प्रचलनमा रहे तापनि धेरैजसो कृषि काम गर्ने बँधवा मजदुर रहेको छ। नेपालबाट विशेष गरी भारतलगायत खाडी मुलुक, अफ्रिकन देशहरू, युरोपियन तथा अमेरिकन देशहरूमा विभिन्न स्वरुप तथा प्रकृतिमा मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारका घटनाहरु भइरहेको छ। तिनीहरूलाई यौन व्यवसाय गर्ने स्थान वा मनोरञ्जन क्षेत्र (रेष्टुरेन्ट, डान्स बार, मसाज पार्लर वा दोहरी साँझ आदि) जस्ता अन्य ठाउँहरूमा पुर्‍याइने गरिन्छ। मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार र बाँधा श्रम नियन्त्रणको लागि नेपाल सरकारले लामो समयदेखि विभिन्न नीति, नियम तथा कार्यक्रमहरु बनाई कार्यान्वयनमा ल्याई नियन्त्रण गर्ने प्रयास भैरहेको भए तापनि यो समस्या दिनदिनै बढिरहेको छ। कुनै एक क्षेत्र तथा सरकारी प्रयासबाट मात्र यसको नियन्त्रणमा सफल हुन नसक्ने र यसको लागि सीमा निरीक्षणदेखि गन्तव्य देशसँग पनि दुई पक्षीय सम्झौता गरी सक्रिय रुपमा काम गर्नुपर्ने कुरा पनि यससँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरुबाट आवाज उठिरहेका छन्।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार र बाँधा श्रमका कारण तथा परिणाम एक आपसमा सम्बन्धित विषयवस्तु भएको हुनाले यसको नियन्त्रण कुनै एक कारण वा विधिबाट मात्र नभई बहुआयामिक पक्षबाट हेर्नुपर्ने भएको हुनाले यसमा लागेका विभिन्न गैरसरकारी संस्था तथा कानुन व्यवसायीहरुको भूमिकामा पनि स्पष्ट हुनुपर्दछ। यो कानुनी स्रोत सामग्री तथा कार्य सञ्चालन निर्देशिका नेपालमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका साथै बाँधा श्रमविरुद्ध काम गर्ने गैरसरकारी संस्था तथा कानुन व्यवसायीहरुका लागि सहयोगको रुपमा तयार गरिएको छ। अतः यो निर्देशिकालाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार र बाँधा श्रममा परेका पीडितहरुको उद्धार तथा पुनर्स्थापना, सीमा अनुगमन तथा कानुनी व्यवस्था र अदालतबाट भएका फैसलाहरुसमेत गरी जम्मा .... भाग र परिच्छेदमा तयार गरिएको छ। यो निर्देशिका प्रभावितहरुको पुनर्स्थापनाको लागि कानुनी परामर्शका साथै जोखिमिमा रही काम गर्ने सकृय संगठनहरुका लागि पनि उपयोगी हुनेछ।

परिच्छेद १ मा निर्देशिकाको समग्र संरचना र विषयवस्तुबारे उल्लेख गरिएको छ भने बेचबिखनमा परेका प्रभावितको उद्धारका लागि तथा सीमा नाकातिर सम्भावित पीडितहरूलाई रोक्न तथा नियन्त्रण गर्ने प्रकृयाबारे साथै बँधुवा श्रम निषेधसम्बन्धी कार्य सञ्चालन निर्देशिकाको बारेमा संक्षिप्त रुपमा उल्लेख गरिएको छ।
परिच्छेद २ मा आधुनिक समयमा विभिन्न स्वरुपमा रहेका दासता तथा मानव बेचबिखनसम्बन्धी परिभाषाका साथै यौन दासता, यौन शोषण र योसँग सम्बन्धित विभिन्न प्रकारका शोषणको अवस्था र व्यक्तिगत घटनाहरुको सन्दर्भमा छलफल गरिएको छ।

परिच्छेद ३ मा मानव बेचबिखन तथा बँधुवा श्रमका पीडितहरुलाई उद्धार गर्ने, मानव तस्करविरुद्ध मुद्दा चलाउने, पीडितको पुनर्स्थापना गर्ने तथा अन्य सम्बन्धित कार्य गर्ने उद्देश्यले तयार गरेको कार्य सञ्चालन निर्देशिकाको विस्तृत खाका तयार गरेको छ। कार्य सञ्चालन निर्देशिकामा गैरसरकारी संस्थाले चाल्नुपर्ने हरेक चरणहरु तथा ती कार्यहरुमा कानुन व्यवसायीले दिनुपर्ने कानुनी सहायताहरुबारे उल्लेख गरेको छ। गैरसरकारी संस्थाहरुले चाल्नुपर्ने चरणहरुका सम्बन्धमा थप स्पष्ट हुने गरी प्रत्येक बुँदाहरुमा व्याख्यात्मक टिप्पणी गरी अझ विशिष्ट रुपमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु उल्लेख गरेको छ। यस परिच्छेदमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण, सीमा अनुगमन तथा बँधुवा श्रम निषेधसम्बन्धी कार्य सञ्चालन निर्देशिका छुट्टाछुट्टै रुपमा तयार गरेको छ।

"2018 Findings/Highlights," Global Slavery Index 2018, https://www.globalslaveryindex.org/2018/findings/highlights/

Global Slavery Index 2018 – Nepal, https://www.globalslaveryindex.org/2018/data/country-data/nepal/

परिच्छेद ४ मा मानव बेचबिखन नियन्त्रण तथा बँधुवा श्रमसम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनलगायत यस विषयसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सम्बन्धित अन्य कानुनी व्यवस्थासमेत छोटकरीमा उल्लेख गरेको छ।

परिच्छेद ५ मा मानव बेचबिखन नियन्त्रण तथा बँधुवा श्रम निषेधसम्बन्धमा विभिन्न तह तथा चरणहरुमा सम्बोधन गर्ने संघीय, प्रदेश तथा स्थानीय तहका संरचनाहरुको बारेमा छोटरकीमा उल्लेख गरेको छ, जसले मानब बेचबिखनका पीडितहरुको अधिकारहरुको प्राप्तिमा सहायता गर्दछ।
अन्तमा, परिच्छेद ६ मा मानव बेचबिखन तथा बँधुवा श्रमसम्बन्धी अदालतबाट गरेको ऐतिहासिक निर्णयहरुको बारेमा छोटकरीमा उल्लेख गरेको छ।

यस कार्य सञ्चालन निर्देशिकाको अन्त्यमा मानव बेचबिखन रोकथामसम्बन्धी कार्य गर्दा अपनाउनु पर्ने सावधानीसम्बन्धी चेकलिष्ट तथा सो विरुद्धमा गर्ने उजुरी, उद्धार तथा पुनर्स्थापनाको प्रकृयामा पेश गर्नुपर्ने जाहेरी तथा अन्य निवेदनहरुको नमुनासहित १२ वटासम्म अनुसूचीहरु तयार गरिएको छ जुन विभिन्न ऐनमा उल्लेख गरिएका ढाँचाहरु यहाँ समावेश गरिएको छ।

यस पुस्तिकाको मुख्य भाग भनेको कार्य सञ्चालन निर्देशिका हो। परिच्छेद १ मा टिप्पणी र ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु उल्लेख नगरिकन SOPs को तयार सन्दर्भ समावेश गरेको छ।

यस निर्देशिकामा उल्लिखित पीडित पहिचान तथा उद्वार र पुनर्स्थापनाका चरणको रूपमा सूचीबद्ध गरिए तापनि कार्यका सिलसिलामा तिनीहरु चरणबद्ध नहुन सक्छ केही चरणहरु एकैसाथ, अघिपछि वा बेग्लै क्रमअनुसार पनि गर्न सक्ने विषयमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

The SOPs for border monitoring interventions were adapted in large part from the step-by-step interception protocol developed by Love Justice International.

ख. बँधुवा मजदुर मुक्ति तथा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण वषियक कार्य सञ्चालन नर्दि्देशकिा (छोटकरीमा)

मानव बेचवखिनका पीडतिहरुलाई मुक्त गर्ने प्रकृया

चरणः १.१ पीडतिहरु पहचिान गर्न सहयोग गर्ने
चरणः १.२ मानव बेचवखिन वरि्दुध जाहेरी पेश गर्ने
चरण १.३ मानव बेचवखिनबाट पीडतिलाई उद्धार गर्न योजना तयार गर्ने
चरण १.४ उद्धार कार्य पूर्व प्रहरीसँग वैठक बस्नुपर्ने
चरण १.५ पीडतिहरुको उद्धार कार्यको प्रारम्भ
चरण १.६ उद्धार स्थललाई सुरक्षति राख्ने
चरण १.७ पीडतिलाई अभयिुक्तबाट छुट्टै राख्ने
चरण १.८ प्रमाण संकलन गर्ने
चरण १.९ पीडतिहरुको संरक्षणको सुनशि्चितिता गर्ने

चरणः १.१ पीडतिहरु पहचिान गर्न सहयोग गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचवखिन सम्बन्धी अपराधका तथ्यहरु/जानकारी संकलन गरी तनिीहरुको पहचिान गर्न सहयोग गर्ने।	संकलति तथ्य/जानकारीहरु मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार ऐन र अन्य सम्बद्ध कानुनी व्यवस्थाका आधार तथा तत्त्वहरु अनुरुप कानुन व्यवसायीले मानव बेचवखिन हो भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्छ वा गर्दैन भन्ने कुराको सुनशि्चति गर्ने।

चरणः १.२ मानव बेचवखिनवरि्दुध जाहेरी पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले प्रहरी कार्यालयमा पेश गर्ने मानव बेचवखिन वरि्दुध को जाहेरीको मस्यौदा तयारी गर्दा संकलति सम्पूर्ण तथ्यहरु उल्लेख गर्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले जाहेरी दरखास्तको मस्यौदा तयार गरी मानव बेचवखिनबाट पीडतिलाई उद्धार गर्ने ठोस आधार र कानुनी तर्कहरु समेत भएको सुनशि्चति गर्नुपर्ने र गै.स.स.लाई उक्त जाहेरी दरखास्त प्रहरी समक्ष पेश गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण १.३ मानव बेचवखिनबाट पीडतिलाई उद्धार गर्न योजना तयार गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
यौन शोषणको उद्देश्यले भएका मानव बेचवखिनबाट पीडतिहरुको उद्धार गर्न गै.स.स.ले प्रहरी, कानुन व्यवसायी र सम्बन्धति अधकिारीहरु सँगको परामर्शमा बृहत् योजना तयार गर्नुपर्छ । उक्त योजनामा वस्तिृत रुपमा स्थलगत नक्सासमेत समावेश हुनुपर्छ ।	छद्मवेशरुपी नक्कली ग्राहकहरु तथा स्वतन्त्र साक्षीहरुको उपस्थतिकिो सुनश्चितिता हुने गरी कानुन व्यवसायीले गै.स.स.लाई उद्धारको योजना बनाउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण १.४ उद्धार कार्यपूर्व प्रहरीसँग वैठक बस्नुपर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
उद्धार योजना अनुसार गै.स.स.ले उद्धार पूर्व बैठक बस्नुपर्दछ । यसमा उद्धार समूहका सदस्यहरुको भूमकिा तथा जम्मिेवारी तोकएिको हुन्छ ।	कानुन व्यवसायीले उद्धार गर्नु पूर्वको वैठकमा गै.स.स. तथा सरकारी प्रतनिधिहिरु (ऐनअन्तर्गत गठन भएका राष्ट्रयि समतिि तथा जल्लिा समतिि) लाई संवेदनशील भई उद्धार गर्ने सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था तथा सूचना सम्बन्धमा सल्लाह र सुझाव दनिुपर्दछ ।

चरण १.५ प्रभावतिहरुको उद्धार कार्यको प्रारम्भ

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचवखिनबाट प्रभावतिको उद्धार योजनाबमोजमि प्रहरी तथा अन्य सम्बन्धति नकिायसँग सहकार्य गरी उद्धार कार्य प्रारम्भ गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले मानव बेचवखिनका प्रभावतिहरुको उद्धार कार्यमा सहभागी भई उक्त कार्य कानुनबमोजमि भएको कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

चरण १.६ उद्धार स्थललाई सुरक्षति राख्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले उद्धार कार्यको दौरान प्रहरीलाई उद्धार स्थल सुरक्षति गर्न तथा सबै पीडतिहरुको उद्धार भई सुरक्षति रहेको सुनश्चिति गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले उद्धार स्थलको सुरक्षाको लाग‍ि गै.स.स. तथा प्रहरीलाई आवश्यक परेको अवस्थामा कानुनी परामर्श दनिुपर्ने ।

चरण १.७ पीडतिलाई अभयिुक्तबाट छुट्टै राख्ने

गै.स.स.	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडति र पीडकहरुलाई एकै ठाउँमा नराख्न र पीडतिहरुलाई तनिीहरुको सुरक्षाको आश्वासन दनि प्रहरीसमक्ष अनुरोध गरी सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडकबाट पीडतिलाई कुनै पनि कसिमिको चेतवानी, डर त्रास, धाक धम्की दनि कार्य नहोस् तथा पीडतिको सुरक्षाको लागि पीडक र पीडतिलाई छुट्टाछुट्टै राख्न प्रहरीलाई कानुनी सरसल्लाह र सुझाव दनिुपर्दछ ।

चरण १.८ प्रमाण संकलन गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचबखिनलाई पुष्टि गिर्न यससँग सम्बन्धति उपलब्ध सम्पूर्ण प्रमाणहरु प्रहरीले संकलन गरेको छ भन्ने गै.स.स. सुनश्चिति हुनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.लाई मानव बेचबखिन सम्बन्धी प्रमाण संकलनबारे कानुनी सरसल्लाह दनि र प्रहरीले फेला पारेको सबै उपलब्ध प्रमाणहरु जफत गरेको बारे सुनश्चिति गर्नुपर्छ ।

चरण १.९ पीडतिहरुको संरक्षणको सुनश्चितिता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडतिलाई अदालत समक्ष नजिको आफ्नो बयान प्रमाणीकरण गर्न साथ लगदिनिुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई अदालत समक्ष पुर्याउँदा गै.स.स. तथा पीडतिलाई आवश्यक सल्लाह र सुझाव दनिुपर्ने ।

२. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका अपराधीहरुको अभियोजनको प्रक्रिया:

चरण २.१	जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्ने
चरण २.२	पीडितिहरुलाई जिल्ला अदालत समक्ष उपस्थिति गराउने
चरण २.३	पीडितिको बयानको अभिलेखिकरण
चरण २.४	अभियुक्तलाई पक्राउ गर्ने
चरण २.५	छुट्टै निजी कानुन व्यवसायी नियुक्त गर्ने (वकालतनामा)
चरण २.६	यौन व्यवसाय गर्ने स्थलको सम्पत्ति जफत गर्ने
चरण २.७	पीडितिको लागि क्षतिपूर्ति सम्बन्धी निवेदन पेश गर्ने
चरण २.८	अभियोगपत्र दर्ता गर्ने
चरण २.९	अभियुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने
चरण २.10	मुद्दाको सम्पूर्ण प्रकृयामा सरकारी वकिलसँग सहकार्य गर्ने
चरण २.११	बकपत्रको लागि साक्षीलाई तयार गर्ने
चरण २.१२	अन्तिम बहस गर्ने
चरण २.१३	फैसला प्राप्त गर्ने
चरण २.१४	पुनरावेदन गर्ने

चरण २.१ जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी जाहेरी दरखास्त मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार भएको जिल्लाको स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा दर्ता गर्ने वा दर्ता गर्न पीडितिलाई सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले प्रहरीमा दर्ता गरिएको जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार लगायत अन्य अपराधहरु समेटिएको सुनिश्चित गर्नुपर्ने ।

चरण २.२ पीडितिहरुलाई जिल्ला अदालत समक्ष उपस्थिति गराउने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले उद्धार गरिएका पीडितिहरुलाई बेचबिखन तथा ओसारपसार बारे तिनीहरुको बयान प्रमाणीकरण गर्नका लागि जिल्ला अदालत समक्ष उपस्थिति गराउने बारेमा सुनिश्चित गर्नुपर्ने।	अदालतमा सोधिने प्रश्नहरुबाट आत्तिने वा डराउने अवस्था सृजना नभई सोधिएका प्रश्नहरुको सहि तरिकाले जवाफ दिन सकुन् भन्नका लागि कानुन व्यवसायीले बयानको बेला पीडितिहरुलाई आवश्यकतानुसार सुझाव दिनुपर्दछ ।

चरण २.३ पीडतिको बयान अभलिेखकिरण

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बयान अभलिेखकिरणको लागि पीडतिलाई प्रहरी कार्यालय समक्ष उपस्थति गराइ सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई बयानको लागि तियारी गर्न तथा बयानका क्रममा तनिीहरुको अधकिार बारे जानकारी दएिर सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण २.४ अभयिुक्तलाई पक्राउ गर्ने

गै.स.स.	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारमा संलग्न सम्पूर्ण अभयिुक्तलाई तत्काल पक्राउ गर्न प्रहरीलाई सहयोग र समन्वय गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहति तथा मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐनमा भएको सम्बन्धति व्यवस्थाहरु बमोजमि अभयिुक्तलाई तत्काल पक्राउ गरी अनुसन्धानका कार्य अगाडि बढाउन सहयोग र सुझाव दनिुपर्दछ ।

चरण २.५ छुट्टै नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्ने (वकालतनामा)

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचबखिनबाट पीडतिहरुलाई नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्न सक्ने आवश्यक जानकारी दनिुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले ती पीडतिहरुको कानुनी प्रतनिधिकिो रुपमा काम गर्नको लागि अदालत समक्ष वकालतनामा पेश गर्न उनीहरुको अनुमति प्राप्त गर्नुपर्दछ ।

चरण २.६ यौन व्यवसाय गर्ने स्थलको सम्पत्ति जफत गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बेचबखिनबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति जफत गर्नको लागि निवेदन दर्ता गर्न आवश्यक पर्याप्त सूचनाहरु दएिर कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले बेचबखिनबाट प्राप्त सम्पत्ति जफत गर्न सम्बन्धति अधकिारी कहाँ निवेदन दर्ता गर्ने तथा जाहेरीमा जफत गर्ने सम्पत्ति बारे उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

चरण २.७ पीडतिको लागि क्षतपूिर्तसिम्बन्धी निवेदन पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचवखिनबाट पीडतिलाई पुगेको क्षति अनुसार पर्याप्त क्षतपूिर्तकिो माग गर्न गराउन प्रहरी तथा सरकारी वकलि समक्ष पहल गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स. र पीडतिहरुसँग छलफल गरी पीडतिलाई भएको शारीरकि, मानसकि तथा आर्थकि लगायतका हानि नोक्सानी अनुसार पर्याप्त क्षतपूिर्तकिो माग गरेको छ वा छैन भन्ने सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

चरण २.८ अभयोिगपत्र दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले अभयोिगपत्र दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कानुन व्यवसायीसँग जानकारी लनिुपर्दछ।	कानुन व्यवसायीले प्रहरी तथा सरकारी वकलिसँग नजकि रहेर काम गर्ने तथा तोकएिको समयमा अभयोिगपत्र दायर गराउने सुनश्चितिता गर्नुपर्दछ ।

चरण २.९ अभयिुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले अभयिुक्तलाई धरौटीमा छोड्ने सम्बन्धी कुनै पनि पित्रको जानकारी पाउने बत्तिकैि तुरुन्त कानुन व्यवसायी कहाँ पुर्याउनु पर्दछ ।	कानुन व्यवसायी मौखकि तथा लखिति रूपमा धरौटीमा अभयिुक्तलाई नछोड्ने पक्षमा बहस गर्न उपस्थति हुनुपर्छ ।

चरण २.10 मुद्दाको सम्पूर्ण प्रकृयामा सरकारी वकलिसँग सहकार्य गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
एकपटक मुद्दा सुरु भएपछि गै.स.स.ले अदालत तथा सरकारी वकलि मार्फत जानकारी लएिर पीडतिहरुलाई मुद्दाको अवस्था बारे जानकारी दई्ि सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायी मुद्दाको हरेक चरणमा र प्रत्येक बहस तथा सुनुवाइमा अदालतमा उपस्थति हुने तथा सरकारी वकलिलाई आवश्यक सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण २.११ बकपत्रको लागि साक्षीलाई तयार गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडितिलाई साक्षी बकपत्रको समयमा अदालतमा प्रभावकारी, स्पष्ट र सहितिरकिाले आफ्नो कुरा राख्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले साक्षी परीक्षणको लागि सरकारी साक्षीलाई स्पष्ट, उत्तम तथा तथ्यगत रुपमा साक्षी परीक्षणमा सोधनि र जरिह गर्दा सोधनि सम्भावति प्रश्नहरु बारे जानकारी दर्इि कसरी उत्तर दँदिा बकपत्र बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरा सकिाई सरकारी वकलिलाई सहयोग गर्ने ।

चरण २.१२ अन्तमि बहस गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मुद्दाको अन्तमि चरणमा, अदालतले बहसनोट माग गरेमा गै.स.स.ले सरकारी वकलि मार्फत पेश गर्न सो बहसनोट तयार गर्न कानुन व्यवसायीलाई आवश्यकतानुसार सहयोग गर्ने ।	अदालतबाट बहसनोट माग भएमा कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलिसँग समन्वय गर्ने । सरकारी वकलिमार्फत अदालत समक्ष बुझाउन सहयोग गर्ने । यदि निजिले समन्वय गर्न अस्वीकार गरेमा आफैले तयार गरी बुझाउन पनि सकन्छि ।

चरण २.१३ फैसला प्राप्त गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
अदालतबाट फैसलाको प्रमाणति प्रतलिपि प्राप्त गर्न गै.स.स.ले पीडितिलाई सहयोग गर्ने।	फैसलाको प्रमाणति प्रतलिपि प्राप्त गरी सो फैसलामा बोलेका कुराहरु र फैसलाको परणिाम कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई बुझाउने।

चरण २.१४ पुनरावेदन गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
सुरु अदालतबाट भएको फैसलामा चत्ति नबुझेमा सो वरिुद्ध पुनरावेदनपत्र तयार गर्नको लागि गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीसँग सहकार्य गर्ने।	सुरु अदालतबाट भएको फैसलामा चत्ति नबुझे उच्च अदालतमा पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न आवश्यक देखएिमा कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलिसँग समन्वय गर्नुपर्दछ।

३. मानव बेचवखिनका पीडतिहरुलाई पुनर्स्थापन प्रकृया

चरण ३.१ स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनश्चित गर्ने
चरण ३.२ पीडतिलाई सुरक्षति स्थानमा राख्न
चरण ३.3 परामर्श सेवामार्थ पहुँचको लागि सहजीकरण
चरण ३.४ पीडति प्रभाव प्रतवेदन पेश गर्ने
चरण ३.5 पीडतिलाई क्षतपूर्ति सुरक्षति गर्ने
चरण ३.६ पीडतिको परविारमा पुनर्मलिन वा पुनर्स्थापना
चरण ३.७ सरकारी सेवा सुवधािको पहुँचमा सहजीकरण गर्ने
चरण ३.८ नजिी क्षेत्रको स्रोत साधनहरुमा पहुँच पुर्याउन सहजीकरण गर्ने
चरण ३.९ पीडतिहरुको दगिो स्वतन्त्रताको अधकिारलाई सुनश्चिति गर्ने

चरण ३.१ स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनश्चिति गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचवखिनबाट पीडतिहरुले स्वास्थ्य परीक्षण तथा अन्य आवश्यक औषधोपचार पाउने कुरा गै.स.स.ले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ।	पीडतिहरुलाई सम्मानका साथ उनीहरुको गोपनीयताका साथै अन्य कानुनी अधकिार सहति स्वास्थ्य परीक्षण तथा तत्काल उपचार उपलब्ध गराएको कुरा कानुन व्यवसायीले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ

चरण ३.२ पीडतिलाई सुरक्षति स्थानमा राख्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
उद्धार गरएिका पीडतिहरुलाई सुरक्षति पुनर्स्थापना गृहमा सारएिको छ भन्ने कुरा गै.स.स.ले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।	पीडतिहरुलाई सुरक्षति पुनर्स्थापना गृहमा सारएिको छ भन्ने कुराको सुनश्चितिता गर्न कानुन व्यवसायीले सरकारी अधकिारी समक्ष गै.स.स. तथा पीडतिहरुलाई सुझाव दनि तथा नजिहरुलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.3 परामर्श सेवामा पहुँचको लागि सहजीकरण

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
सम्बन्धित निकायबाट अनुमति प्राप्त गरसिकेपछि पीडितिको उपचार प्रकृयामा सुधार ल्याउन गै.स.स.ले तालमि प्राप्त तथा दक्ष महलिा परामर्शदाताहरुसँगको पहुँच उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।	पीडतिहरुले पाउनुपर्ने परामर्श तथा अन्य सेवाहरुको अधकिार बारे कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा पीडतिहरुलाई सुझाव दनिुपर्दछ ।

चरण ३.४ पीडति प्रभाव प्रतविेदन पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडतिमाथि भिएको कसुरको प्रभाव सम्बन्धी वसि्तृत बविरण तयार गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले बेचवखिनको अभयिोगपत्र पेश गर्नुपूर्व कसुरको कारणले पीडतिलाई परेको प्रभाव तथा क्षतकिो वसि्तृत ववािरण उल्लेख गरी अभयिोजन गर्ने अधकिारी समक्ष पीडति प्रभाव प्रतविेदन तयार गरी पेश गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ । उक्त प्रतविेदनमा अनुमानति क्षतपिूर्ति समेत उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.5 पीडतिलाई क्षतपिूर्ति सुरक्षति गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले क्षतपिूर्तकिो लागि निवेदन दर्ता गर्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्ने तथा पीडतिलाई अदालत समक्ष उपस्थति हुन आदेश भएको दनि अदालत पुर्याइदर्ई सहयोग गर्ने ।	अभयिोगपत्रमा पीडतिहरुको लागि क्षतपिूर्तकिो माग गरएिको छ भन्ने कुरा कानुन व्यवसायीले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.६ पीडतिको परविारमा पुनर्मलिन वा पुनर्स्थापना

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
पीडतिहरुलाई आफ्नो घर फर्ता पठाउन गै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्ने । यदि पीडति वदिेशबाट उद्धार गरएिको भए सुरक्षति साथ स्वेदश फर्ता गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।	ती पीडतिहरुलाई घर फर्ता पठाउनको लागि कानुन व्यवसायीले पीडतिहरु तथा गै.स.स.लाई फर्तासम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरु बारे सल्लाह सुझाव दई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.७ सरकारी सेवा सुवधािको पहुँचमा सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बेचवखिनका पीडतिहरुलाई सरकारद्वारा उपलब्ध गराइने सेवा सुवधािहरु जस्तैः व्यावसायकि ऋण, वैदेशकि रोजगारको अवसर, आयमूलक तथा रोजगारमूलक तालमि र वभिन्नि भत्ताहरुमा पहुँच पुर्याउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले सो सेवा सुवधिा उपलब्ध गराउन कानुनी कागजातहरु सहति नविेदन तयार गरी पेश गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ।

चरण ३.८ नजिी क्षेत्रको स्रोत साधनहरुमा पहुँच पुर्याउन सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
नजिी क्षेत्र (गै.स.स. तथा व्यापार व्यवसाय क्षेत्र) बाट उपलब्ध हुने शक्षिा, रोजगार, स्वास्थ्य सेवा, परामर्श तथा अन्य सेवासुवधिाहरुमा मानव बेचवखिनका पीडतिहरुको पहुँच अभवृिद्धि गर्न गै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्दछ ।	नजिी क्षेत्रहरुबाट उपलब्ध गराइने श्रोतसाधन र सेवाहरु प्राप्तकिो लागि पेश गर्नुपर्ने आवश्यक कानुनी कागजातहरुका साथै नविेदन र सम्झौतापत्रहरु तयार गर्न कानुन व्यवसायीले गै.स.स. र पीडतिहरुलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.९ पीडतिहरुको दगिो स्वतन्त्रताको अधकिारलाई सुनश्चिति गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडतिहरुको दगिो पुनर्स्थापना तथा स्वतन्त्रता सुनश्चिति गर्न उद्धार गरएिको समयदेखि कम्तीमा २४ महनिासम्म पीडतिहरुसँग नरिन्तर सम्पर्कमा रहरिहनु पर्दछ ।	पीडतिको अधकिार सम्बन्धमा सुझाव र परामर्श दनि कानुन व्यवसायी पीडतिसँगको सम्पर्कमा रहरिहनुपर्दछ ।

4 सीमा अनुगमनका लागि गर्नुपर्ने प्रकृयाहरु

चरण १: सीमा अनुगमन गर्ने
चरण २: सोधपुछको लागि रोक्ने
चरण ३: सीमामा सोधपुछ र रातो झण्डा देखाउने
चरण ४: बुथमा सोधपुछ गर्ने
चरण ५: प्रहरीको अनुमति
चरण ६: पुनर्स्थापना केन्द्र
चरण ७: जाहेरी दरखास्त तयार गर्ने
चरण ८: पुनर्स्थापना केन्द्रमा हेरचाह
चरण ९ : पीडितिसँगको अन्तरवा
चरण १०: पीडितिलाई पुनर्स्थापना केन्द्रबाट बाहिर ल्याउने

चरण १: सीमा अनुगमन गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचविखनका घटनाको संकेतप्रति गैरसरकारी संस्था सतर्क रहनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मानव बेचविखिन सम्बन्धमा उठेका कानुनी विषयमा गैरसरकारी संस्थालाई सल्लाह दिने र सोको जवाफ दिने आफू पनि उपस्थिति हुनुपर्दछ ।

चरण २: सोधपुछको लागि रोक्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
यदि मानव बेचविखिन वा ओसारपसार भइरहेको वा हुन लागेको वा भएको कुनै पनि आशंका लागेमा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिले आफ्नो परिचयपत्र सहित नजि संस्कास्पद व्यक्तिसँग प्रारम्भिक सोधपुछ गर्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले शंकास्पद व्यक्तिहरुलाई केरकार गर्ने, सोधपुछ गर्ने क्रममा त्यस्ता अवैध गतिविधिमा नलागेका व्यक्तिहरुको हकअधिकारको विशेष ख्याल गर्न तथा तिनीहरुको हकअधिकार संरक्षण हुने गरी कार्य गर्न गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरुलाई सुझाव दिनुपर्दछ ।

चरण ३: सीमामा सोधपुछ र रातो झण्डो

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका प्रतनिधिहिरुले नजि कशिोरी तथा महलिाहरुलाई थप सोधपुछ गर्नुपरेमा बुथमा लएिर जानुपर्छ ।	गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले अन्तरवार्ताको क्रममा के कस्तो कार्यहरु गर्न सक्छन् र कानुन वपिरीत कार्यमा संलग्न नभएमा व्यक्तहिरुसँग अन्तरवार्ता लँिदा उनीहरुको अधकिारको हनन नहुने गरी कसरी अन्तरवार्ता लनि सकन्छि भन्ने बारे सुझाव दनिुपर्दछ ।

चरण ४: बुथमा सोधपुछ गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
बुथमा गैरसरकारी संस्थाका प्रतनिधिलि प्रश्नलाई नरिन्तरता राखी अवरोधात्मक (Interception) अभलिेख फाराम भर्ने तथा उनीहरुको परविारलाई सम्पर्क गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले कशिोरी तथा महलिाहरुलाई कसरी सोधपुछ गर्ने भन्ने सम्बन्धमा सरसल्लाह तथा सुझाव दनिुपर्दछ ।

चरण ५: प्रहरीको अनुमत

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले नजि कशिोरी तथा महलिालाई सोधपुछको क्रममा उनीहरु बेचनि लागेको कुरामा वश्विास भएपछि प्रहरीलाई सम्पर्क गर्नुपर्दछ ।	पीडति कशिोरी तथा महलिामाथि न्यायोचति व्यवहारका साथै कानुनी प्रकृया पूरा भई आवश्यक कारवाही होस् भन्ने सुनश्चिति गर्न कानुन व्यवसायी गैरसरकारी संस्थासँगै प्रहरी कार्यालयमा जानुपर्दछ ।

चरण ६: पुनर्स्थापना केन्द्र

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका प्रतनिधिहिरुले कशिोरी तथा महलिाहरुलाई पुनर्स्थापना केन्द्रमा ल्याउन सुरक्षा नीत अपनाउनु पर्दछ र नजि कशिोरी पुनर्स्थापना केन्द्रमा पुगेपछि आश्रय दर्ता कताव (Shelter Logbook) मा दर्ता गर्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले कशिोरी तथा महलिाहरु पुनर्स्थापना केन्द्रमा सुरक्षति साथ पुर्‍याउन कानुनी सरसल्लाह दई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण ७: जाहेरी दरखास्त तयार गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले घटनाको वस्तिृत जानकारी सहतिको फाराम (CEF) तयारी गर्ने र जाहेरी दरखास्त प्रहरीसमक्ष पेश गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचवखिन लगायत अन्य सम्बन्धति अपराधहरु उल्लेख भएको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

चरण ८: पुनर्स्थापना केन्द्रमा हेरचाह

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले पुनर्स्थापना केन्द्रमा पीडतिलाई शक्षिा, स्वास्थ्यलगायत अन्य सेवा सुवधिाहरु तथा अवसरमाथि पहुँच पुर्याउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले पीडति पुनर्स्थापना केन्द्रमा हेरचाह तथा स्याहारसुसार पाइरहेको बखत पीडतिसँग सम्पर्कमा रहने तथा नजिलाई मुद्दाबारे भइरहेको प्रगतिसम्बन्धमा जानकारी दनिुपर्छ ।

चरण ९ : पीडतिसँगको अन्तरवा

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका महलिा कर्मचारीले पीडति महलिासँग वस्तिृत अन्तरवार्ता लई्ई पीडति अन्तरवार्ता फाराम पूरा भर्नु पर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुद्दासँग सान्दर्भकि जानकारीका लागि अन्तरवार्ताको रेकर्ड समीक्षा गर्नुपर्दछ ।

चरण १०: पीडतिलाई पुनर्स्थापना केन्द्रबाट बाहरि ल्याउने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले पीडतिलाई उपयुक्त स्थानमा पुनर्मलिन गराउन नजिको घरको अवस्थाबारे अध्ययन गर्नुपर्दछ ।	पीडतिलाई पुनर्मलिन वा पुनर्मलिन गराउन उनीहरुलाई सुरक्षति स्थानमा लगेको छ र पुनर्मलिन सम्बन्धी प्रक्रयिा अपनाएको छ भन्ने कुराको सुनश्चितिता गर्नुपर्दछ ।

बँधुवा श्रम नषिध सम्बन्धी कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा

चरण १.१ बँधुवा मजदुरहरुको पहचिान गर्ने

चरण १.२ बँधुवा मजदुरसँग सम्बन्ध वकिास गर्ने

चरण १.३ प्रमाण संकलनमा सहजीकरण गर्ने

चरण १.४ परस्थितिकिो मूल्याङ्कन गरी समाधान नकिाल्ने

चरण १.५ प्रमुख जल्लिा अधकिारी समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने

चरण १.६ थुनछेक बहसमा उपस्थति हुने

चरण १.७ बहस र सुनुवाइ

चरण १.८ फैसला/आदेशको प्राप्ती

चरण १.९ जल्लिा अदालत समक्ष रटि/पुनरावेदन दर्ता गर्ने

चरण १.१ बँधुवा मजदुरहरुको पहचिान गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले सहायताको आवश्यकता भएका बँधुवा मजदुर (हरु) को पहचिान गर्ने।	संकलति तथ्यहरुको आधारमा बँधुवा श्रम (नषिध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ (२००२) अन्तर्गतका बँधुवा मजदुर हो वा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०६४ (२००७) अन्तर्गतका अन्य अपराध हुन् वा पीडति हुन् भन्ने कुराको सुनश्चितिता कानुन व्यवसायीले गर्ने ।

चरण १.२ बँधुवा मजदुरसँग सम्बन्ध वकिास गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुलाई भेटघाट गर्ने र तनिीहरुसँग कार्यरत व्यक्ति तथा समुदायलाई परचिालन गरी सम्बन्ध वकिास गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरहरुलाई नशि्लुक कानुनी सहायताको सुवधिा दनि लगायत तनिीहरुको अधकिारबारे सुसूचति गर्न गै.स.स.लाई सहयोग गर्ने ।

चरण १.३ प्रमाण संकलनमा सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
बँधुवा श्रम सम्बन्धी सूचना प्राप्त भएमा गै.स.स.ले सबूद प्रमाणको संकलन गर्न सहजीकरण गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले कस्तो खाले प्रमाणको आवश्यकता हुन्छ भन्ने बारेमा जानकारी दिने र त्यस्तो प्रमाण संकलन प्रकृया र संरक्षण गर्नुपर्ने बारे गै.स.स.लाई सुझाव दिने ।

चरण १.४ परिस्थितिको मूल्याङ्कन गरी समाधान निकाल्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरूसँगको पटक पटक भेटघाट, भ्रमण र सम्बन्ध निर्माणको आधारमा आन्तरिक बैठकहरू बसी परिस्थितिगित विश्लेषण गर्ने र यथाशक्य समस्या समाधानको लागि सरल उपाय निकाल्न सहजीकरण गर्ने । समस्या समाधान गर्न नसकेमा कानुनी कारवाही अगाडि बढाउन आवश्यक सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.को वैठकमा उपस्थति भई कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ अन्तर्गत देवानी उपचार वा फौजदारी कार्यविधि मिध्ये कुन अपनाउने भन्ने बारेमा सुनिश्चित गरी उपयुक्त उपाय सहितको कानुनी परामर्श दिने ।

चरण १.५ प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐनअन्तर्गत न्यूनतम पारिश्रमिक, आवतजावतको स्वतन्त्रता वा अन्य कुनै पनि व्यवस्थासँग सम्बन्धित हिंसा वा दुर्व्यवहारहरु भएका छन् भने गै.स.स.ले त्यस्ता सूचना तथा प्रमाणहरु संकलन गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष उजुरी दर्ता गर्न तयार गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले उजुरीको मस्यौदा तयार गर्ने तथा प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष उपस्थति भई उक्त उजुरी दर्तामा पूर्ण सहयोग गर्ने ।

चरण १.६ थुनछेक बहसमा उपस्थति हुने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
थुनछेक सम्बन्धी सुनुवाइमा गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुको बकपत्रमा उपस्थतिको लागि आवश्यक सहयोग गर्ने ।	बँधुवा मजदुरहरुलाई अदालतमा उपस्थति हुनुभन्दा अगाडि अदालतमा सोधन सक्ने सम्भावित प्रश्नहरुमा कानुन व्यवसायीले पूर्व तयारी गराउनुपर्ने ।

चरण १.७ बहस र सुनुवाइ

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
बहसपैरवीको क्रममा कानुन व्यवसायीले राख्नुपर्ने विषयहरु सम्बन्धमा गै.स.स.ले बुँदागत रुपमा तयार गर्न सहयोग गर्ने र बँधुवा मजदुरहरुलाई अदालतमा उपस्थति हुनुपर्ने बारे जानकारी गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरको तर्फबाट बहसपैरवी गर्नुपर्ने ।

चरण १.८ फैसला/आदेशको प्राप्ति

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले प्रमुख जल्लिा अधकिारबाट भएको फैसला/आदेश बँधुवा मजदुरहरुले बुझ्ने भाषामा तनिीहरुलाई बुझाउने ।	फैसला/आदेश भएपछि कानुन व्यवसायीले सोको प्रमाणति प्रतलिपि लिनिको लागि सहयोग गर्ने ।

चरण १.९ जल्लिा अदालत समक्ष रटि/पुनरावेदन दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले जल्लिा प्रशासन कार्यालय वा अन्य अर्धन्यायकि नकिायबाट भएका फैसला चत्ति नबुझेको अवस्थामा सो फैसला वरिुद्ध पुनरावेदन गर्न वा रटि नविेदन दर्ता गर्न आवश्यक सहयोग गर्नुपर्दछ ।	प्रमुख जल्लिा अधकिारीको कार्यालय (वा अन्य अर्ध न्यायकि नकिाय) ले बँधुवा श्रम सम्बन्धी उजुरी अस्वीकार गरेमा वा बँधुवा मजदुर प्रतकिूल हुने गरी कुनै नर्णिय गरेमा कानुन व्यवसायीले जल्लिा अदालत समक्ष रटि नविेदन/पुनरावेदन दर्ता गराउनुपर्ने।

6 बँधुवा मजदुरसम्बन्धी कसुरदारलाई फौजदारी कारवाही गर्ने (अनुसन्धान तथा अभियोजन) प्रकृयाः

चरण २.१ प्रहरी समक्ष जाहेरी दरखास्त वा उजुरी गर्ने
चरण २.२ अभियुक्तलाई पक्राउ गर्ने
चरण २.३ जाहेरीपछिको अनुसन्धान
चरण २.४ सरकारी वकिललाई मुद्‌दाको फाइल साथ प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गर्ने
चरण २.५ अभियोगपत्र दायर गर्ने
चरण २.६ छुट्टै निजी कानुन व्यवसायी नियुक्ति गर्ने (वकालतनामा)
चरण २.७ अभियुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने
चरण २.८ बँधुवा श्रम सुविधा
चरण २.९ साक्षी बकपत्रको तयारी तथा सोको लागि अदालतमा उपस्थिति
चरण २.१० बहस र सुनुवाइमा उपस्थिति हुने
चरण २.११ फैसला प्राप्त गर्ने
चरण २.१२ माथिल्लो तहको प्रहरी कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने
चरण २.१३ उच्च अदालत समक्ष रिट/पुनरावेदन दायर गर्ने
चरण २.१४ सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदनपत्र/पुनरावेदनपत्र दायर गर्ने

चरण २.१ प्रहरी समक्ष जाहेरी दरखास्त वा उजुरी गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले सम्बन्धित स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्नको लागि कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गरी पीडितको तर्फबाट दरखास्त तयार गर्न र दर्ता गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडितको अधिकार उल्लंघन भएको व्यहोरा उल्लेख गरी जाहेरी दरखास्तको मस्यौदा तयार गर्ने । उक्त मस्यौदामा कानुन व्यवसायीले कमैया श्रमसम्बन्धी ऐन, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४/२००७, राष्ट्रिय दण्ड (संहिता) ऐन, तथा अन्य कुनै पनि लागू हुने ऐनअन्तर्गत सूचीकृत सबै सम्बन्धित अपराधहरुसमेतलाई उल्लेख गरी सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयबाट दर्ता भएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

चरण २.२ अभियुक्तलाई पक्राउ गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले आपराधकि कार्यमा संलग्न सम्पूर्ण अभयिुक्तहरु मुख्यतया बालश्रमका अभयिुक्तहरुलाई तत्काल पक्रन प्रहरीलाई सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले ती अभयिुक्तहरुलाई तत्काल पक्रन तथा तनीहिरुमाथ िअनुसन्धानका कार्य गर्न प्रहरीलाई सहयोग तथा समन्वय गर्नुपर्ने ।

चरण २.३ जाहेरी पछकिो अनुसन्धान

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुद्दाको जानकारी दनि, समन्वय गर्न लगायत प्रमाण संकलन गर्न तथा अभयिुक्तको ठेगाना पत्ता लगाउन र अनुसन्धान प्रकृयामा सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले अनुसन्धान प्रकृयाभर प्रहरीलाई आवश्यकतानुसार कानुनी सहायता दनिुपर्ने ।

चरण २.४ सरकारी वकलिलाई मुद्दाको फाइल साथ प्रारम्भकि प्रतविदेन पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
प्रहरीले मुद्दाको फाइलसँगै पेश गरेको प्रारम्भकि प्रतविदेनमा के कस्तो राय उल्लेख भएको छ भन्ने बारे कानुनी व्यवसायीसँग जानकारी लनिुपर्ने ।	अभयिोजनको मस्यौदा तयार गर्न र मुद्दा दर्ता गर्ने काम समयमै सकयिोस भन्नका लाग िकानुन व्यवसायीले ऐन बमोजमि तोकेको म्यादभत्रि प्रहरीले वनिा ढलिासुस्ती राय पेश गरे वा नगरेको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

चरण २.५ अभयिोगपत्र दायर गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गरी कानुन बमोजमि उचति रुपमा अभयिोगपत्र दायर भएको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्ने।	कानुन व्यवसायीले प्रहरी तथा सरकारी वकलिसँग नजकि रही तोकएिको समयमा अभयिोग पत्र दायर गरेको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्ने ।

चरणः २.६ छुट्टै नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्ने (वकालतनामा)

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुलाई कानुन व्यवसायीसँग औपचारकि रुपमा चनिाइ दई्ि नजिी कानुन व्यवसायीको रुपमा नयिुक्त गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले ती बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुको तर्फबाट अदालतमा नजिी कानुन व्यवसायीको रुपमा बहस पैरवी गर्न वकालतनामा पेश गर्न अनुमति लिनुिपर्दछ ।

चरण २.७ अभयिुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले अभयिुक्तलाई धरौटीमा छोड्ने सम्बन्धी कुनै पनि पित्रको जानकारी पाउने बत्तिकिै तुरुन्त कानुन व्यवसायीलाई जानकारी गराउनुपर्ने ।	कानुन व्यवसायी मौखकि तथा लखिति रूपमा धरौटीमा अभयिुक्तलाई नछोड्ने पक्षमा बहस गर्न उपस्थति हुनुपर्छ, छोड्नै पर्ने भए कठनि धरौटीका शर्तमा छोड्न सक्ने तर्फ आफ्नो बहस पैरवी पेश गर्नुपर्ने ।

चरण २.८ बँधुवा श्रम सुवधिा

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुसँग सरोकार रहेको सम्पत्ति पीडकको नयिन्त्रणमा रहेको देखएिमा सो सम्पत्ति फिर्ता गर्न आवश्यक सूचनाहरु संकलन गरी कानुन व्यवसायी सम्म पुर्याई सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरसँग सरोकार रहेको सम्पत्ति माथि नियिन्त्रण राख्न सम्बन्धति अधकिारी समक्ष नविेदन दनिुका साथै सो व्यहोरालाई जाहेरीमा पनि उल्लेख गरी पेश गर्ने ।

चरण २.९ साक्षी बकपत्रको तयारी तथा सोको लागि अदालतमा उपस्थिति

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले साक्षी प्रमाणको लागि स्पिष्ट, तथ्यगत तथा साक्षी बकपत्र अझ बढी प्रभावकारी बनाउन पीडतिलाई परामर्श तथा सल्लाह दई्ि सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले साक्षी परीक्षणको लागि सरकारी साक्षीलाई स्पष्ट, उत्तम तथा तथ्यगत रुपमा साक्षी परीक्षणमा सोधनिे र जरिह गर्दा सोधनिे सम्भावति प्रश्नहरुबारे जानकारी दई्ि कसरी उत्तर दँदिा बकपत्र बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरा सकिाई सहयोग गर्ने ।

चरण २.१० बहस र सुनुवाइमा उपस्थति हुने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
अदालतले बहसनोट माग गरेमा गै.स.स.ले सरकारी वकलि मार्फत पेश गर्न सो बहसनोट तयार गर्न कानुन व्यवसायीलाई जानकारी गराउने तथा सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले अदालतमा उपस्थति भई बहस गर्ने र बहसनोट माग भएमा कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलि मार्फत वा पीडति जाहेरवालाको तर्फबाट बहसनोट तयार गर्ने, पेश गर्ने वा अन्य सहयोग गर्ने ।

चरण २.११ फैसला प्राप्त गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले फैसलाको प्रमाणति प्रतलिपि प्राप्त गर्न पीडतिलाई सहयोग गर्ने ।	फैसलामा बोलेका कुराहरु, फैसलाको परणिामबारे कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई बुझाउने ।

चरण २.१२ माथल्लिा तहको प्रहरी कार्यालय, जल्लिा प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
यद िचरण २.१ मा उल्लेख भएबमोजमि बँधुवा मजदुरहरुको उजुरी सम्बन्धति प्रहरी कार्यालयले लनि अस्वीकार गरेमा उक्त उजुरी सोभन्दा माथल्लिो तहको प्रहरी कार्यालय वा जल्लिा प्रशासन कार्यालय वा मानव अधकिार हननका उजुरीहरुमा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग समक्ष दर्ता गर्न गै.स.स.ले सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा पीडतिबाट प्राप्त गरेको जानकारी बमोजमि उजुरीको मस्यौदा तयार गरी दर्ता गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण २.१३ उच्च अदालत समक्ष रटि/पुनरावेदन दायर गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले प्रचलति कानुन बमोजमि उच्च अदालतमा आवश्यक परेमा रटि वा पुनरावेदनपत्र दायर गर्न सहयोग गर्ने।	कानुन व्यवसायीले रटि नविदन वा पुनरावेदनपत्रको मस्यौदा तयार गरी दायर गर्न सहयोग गर्ने ।

चरण २.१४ सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदनपत्र/पुनरावेदनपत्र दायर गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले आवश्यक परेको खण्डमा सर्वोच्च अदालमा रिट निवेदन, पुनरावेदन र सार्वजनिक सरोकारको मुद्दा दर्ता गर्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन, पुनरावेदन र सार्वजनिक सरोकारका विषयमा निवेदनको मस्यौदा तयार गरी दायर गर्न सहयोग गर्ने ।

---

7 बँधुवा मजदुरहरुको पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यविधि

चरण ३.१ **स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनिश्चित गर्ने**
चरण ३.२ **तत्कालीन व्यवस्था मिलाउने**
चरण ३.३ **पीडितको क्षतिपूर्ति सुरक्षित गर्नुपर्ने**
चरण ३.४ **कानुनी लिखितहरु प्राप्त गर्ने**
चरण ३.५ **उपलब्ध सरकारी शिक्षा प्रदान गर्ने**
चरण ३.६ **सरकारी सेवा सुविधा प्राप्त गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई सहजीकरण गर्ने**
चरण ३.७ **निजी क्षेत्रका स्रोत तथा साधनहरुमा बँधुवा मजदुरहरुको पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने**
चरण ३.८ **बँधुवा मजदुरहरुको दिगो स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्ने**

चरण ३.१ स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनिश्चित गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुको स्वास्थ्य परीक्षण तथा अन्य आवश्यक औषधोपचार गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले स्वास्थ्य परीक्षण तथा तत्काल स्वास्थ्य सेवाको सुविधाका साथै बँधुवा मजदुरको गोपनीयता तथा अरु अधिकारको समेत सम्मान गरिएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नुपर्ने ।

चरण ३.२ तत्कालीन व्यवस्था मलिाउने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुक्त पीडति मजदुरहरुका लागि तित्काल गाँस, बास, कपास लगायतका अन्य अत्यावश्यक प्रबन्ध मलिाउनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुक्त पीडति मजदुरहरुको गाँस, बास, कपासको व्यवस्था गर्न कानुन बमोजमि सम्बन्धति सरकारी नकिायमा सम्पर्क गर्न सहयोग गर्ने ।

चरण ३.३ पीडतिको क्षतपिूर्ति सुरक्षति गर्नुपर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडति मजदुरहरुले पाउने क्षतपिूर्तकिो लागि निविेदन हाल्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्ने तथा पीडति मजदुरहरुलाई अदालतबाट आदेश भएको बेला अदालत समक्ष पुर्‍याई दर्दि सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुको तर्फबाट गर्न लागेको क्षतपिूर्तकिो माग अभयिोगपत्रमा उल्लेख गरे बमोजमि भएको सुनश्चिति गर्नुपर्छ।

चरण ३.४ कानुनी लखितिहरु प्राप्त गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा श्रमका पीडति व्यक्तहिरुलाई सरकारबाट उपलब्ध हुने सेवासुवधिाहरुको प्राप्तमिा कानुनी कागजातहरुको महत्त्वबारे जानकारी दनिे ।	कानुन व्यवसायीले ती कानुनी लखितहरु प्राप्त गर्ने कानुनी प्रकृयाबारे जानकारी दनिे र आवश्यक कानुनी सहायता प्रदान गरी सहयोग गर्ने ।

चरण ३.५ उपलब्ध सरकारी शक्षिा प्रदान गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडति मजदुरहरुलाई सरकारबाट उपलब्ध हुने शक्षिाहरुबारे जानकारी दनिे र बालबालकिाहरुलाई स्कूलमा भर्ना गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा पीडति मजदुरहरुलाई सरकारी सेवा तथा सुवधिाहरु बारे बुझ्न बुझाउन सहयोग गर्ने तथा आवश्यक परे कानुनी सहायता दनिे ।

चरण ३.६ सरकारी सेवा सुवधिा प्राप्त गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुलाई सरकारी सेवा सुवधिाको लागि आवेदन गर्न र प्राप्त गर्न सहयोग गर्ने ।	सरकारी सेवासुवधिा उपलब्ध गराउन इन्कार गरेमा कानुन व्यवसायीले गै.स.स. र पीडति व्यक्तहिरुलाई सम्बन्धति सरकारी नकिायमा नवेिदन सहति आवश्यक पहल गर्न सहयोग गर्ने ।

चरण ३.७ नजिी क्षेत्रका स्रोत तथा साधनहरुमा बँधुवा मजदुरहरुको पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुक्त बँधुवा मजदुरहरुलाई खाना, लत्ताकपडा, आवास, जग्गाको हक, शक्षिा, रोजगार, स्वास्थ्योपचार, व्यावसायकि परामर्श र अन्य कानुनी हकहरुसँग सम्बन्धति नजिी क्षेत्रका उपलब्ध स्रोत र साधनहरुमा पहुँच कायम गर्न सहयोग गर्ने ।	सो अधकिार सुनश्चितिताको लागि कानुन व्यवसायीले आवश्यक कागजातहरु तयार गरदिनि र सम्बन्धति नकिायसँग समन्वय गर्न गराउन आवश्यक सहयोग गर्ने ।

चरण ३.८ बँधुवा मजदुरहरुको दगिो स्वतन्त्रता सुनश्चिति गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको दगिो पुनःस्थापना र स्वतन्त्रता सुनश्चितिता गर्न नजिहरुलाई उद्धार गरएिको मतिलिे कम्तीमा २ वर्षसम्म नरिन्तर सम्बन्ध कायम गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई पुनःस्थापनाको प्रकृया कानुनले स्थापति गरेको कार्यवधि अनुसार नै पूरा गरएिको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्ने ।

परिच्छेद २

नेपालमा दासप्रथाको सन्दर्भ र सहिावलोकन

1. आधुनकि दासताको परभिाषा तथा यसको बहुआयामकिता

दास प्रथालाई वश्विमै गैरकानुनी कार्यको रुपमा स्वीकारी, उन्मूलन गरेको भएतापनि, आधुनकि रुपमा यो नरिन्तर वद्यिमान रहेको छ । हाल वश्विमा, ४०.३ वलियिन भन्दा बढी मानसि आधुनकि दासताको चपेटामा रहेका छन् । एक उद्योगले प्रत्येक वर्ष १५० वलियिन अमेरकिी डलर भन्दा बढी आम्दानी गररिहेको वभिन्नि प्रतवेदनहरुबाट स्पष्ट हुन्छ ।

यसको उन्मूलनपूर्व, दास कोही कसैको अधनिमा रहने र नजिलाई पशुवत व्यवहार गर्ने अनि त्यस्ता व्यक्तलाई बजारमा खरदि बक्रिी हुने बस्तुको रुपमा स्वीकारन्थ्यिो । तर दासत्वको आधुनकि रूप घरेलु दासत्व, बँधुवा श्रमकि वा कमैया, हरवाचरुवा, जबर्जस्ती श्रम, बाल दासत्व, र वैवाहकि र यौन दासत्वको अभ्यासमा परणित भएको पाइन्छ ।

"मानव बेचबखिन" भनेको आधुनकि दासत्व सँगसँगै पारस्परकि रुपमा प्रयोग हुने शब्द हो । संयुक्त राष्ट्र अमेरकिाको वभिागले प्रकाशति गरेको मानव बेचवखिन सम्बन्धी प्रतवेदन (TIP प्रतवेदन), २०२० अनुसार "व्यक्तहिरुको तस्करी", "मानव बेचबखिन" र "आधुनकि दासत्व" कुनै व्यक्तलाई बाध्य पारी भर्ना गर्ने, काममा लगाउने, ओसारपसार गर्ने, उपलब्ध गराउने वा प्राप्त गर्ने लगायतका छाता शब्दहरु हुन्, जहाँ व्यक्तलाई जबरजस्ती वा झुक्क्याई वा दबाब दएिर बाध्य बनाई श्रम, यौन व्यवसायमा लगाईदछ ।[1] यसरी मानव बेचबखिन अन्तर्गत व्यक्तहिरुको ओसारपसार मात्र नभई दासत्वको अवधारणा पनि समावेश भएको हुन्छ ।

मानव बेचवखिनको अन्तराष्ट्रयि परभिाषाः

बत्तिीय हसिावले हतयिार र लागुऔषधको तस्करीपछि, मानव बेचबखिन, तेस्रो ठूलो अन्तर्राष्ट्रयि संगठति अपराध भएको हो । ब्यापक रुपमा अपनाईएको पालेर्मो प्रोटोकल (संयुक्त राष्ट्र संघको, व्यक्त मुख्यतया महलिा तथा बालबालकिामा हुने बेचवखिनको रोकथाम, दमन तथा दण्ड सजाय गर्ने सम्बन्धी प्रोटोकल) ले "शोषण गर्ने उद्देश्यले चेतावनी वा शक्तकिो प्रयोग वा दबावको अन्य रुप, अपहरण, छलछाम, धोका, शक्तकिो दुर्व्यवहार वा पीडतिको अवस्था वा कुनै व्यक्तमाथि नयिन्त्रण पाउन अर्को व्यक्तकिो सहमत पाउनका लाग कुनै फाइदा वा रकम दई दलिाई नयिुक्ति, ओसारपसार, सरुवा, सरण दनि वा व्यक्त उपलब्ध गर्ने गराउने जस्ता कार्यको रुपमा परभिाषति गरेको छ । शोषण अन्तर्गत कम्तीमा वेश्यावृत्त वा यौन शोषणको अन्य रुप, बलपूर्ण श्रम वा सेवा, दासत्व वा त्यस्तै श्रमको अभ्यास, अंग झक्नि जस्ता कार्यहरु पर्दछन् ।

परभिाषा अनुसार मानव बेचवखिन अन्तर्गत देहायका तीन तत्वहरु पर्दछन्-

1) का (के गर्यो)- भर्ना गर्ने, ओसारपसार, सरुवा गर्ने, सरण दनि, वा व्यक्त उपलब्ध गर्ने गराउने ।
2) साधन (कसरी गर्यो)- चेतावनी वा शक्तकिो प्रयोग, दबावको अन्य तरकिाहरु वा अपहरण, छलछाम, धोका, शक्तकिो दुरुपयोग वा पीडतिको जोखीमको फाइदा वा कुनै व्यक्तमाथि नयिन्त्रण पाउन वा अर्को व्यक्तकिो सहमत पाउनका लाग कुनै फाइदा वा रकम दनि दलिाउने, र
3) उद्देश्य (कनि गर्यो)- शोषण गर्ने उद्देश्यको लागि, जस अन्तर्गत कम्तीमा वेश्यावृत्त वा यौन शोषणको अन्य रुप, बलपूर्वक श्रम वा सेवाहरु, दासत्व वा त्यस्तै श्रमको अभ्यास, अंग झक्नि े

[1] https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf

यी तीन तत्वहरुलाई चित्रमा देहायअनुसार चित्रण गर्न सकिन्छः

मानव बेचबिखन

कार्य	साधन	उद्देश्य
नियुक्ती	चेतावनी वा शक्तिको प्रयोग	शोषण
ओसारपसार	दबाव	वेश्यावृत्ति वा अन्य यौन शोषणका रुपहरु
व्यक्ति उपलब्ध गर्ने गराउने	अपहरण	बलपूर्वक श्रम
सरण दिने	छलछाम, धोका	दासत्व वा त्यस्तै प्रकारको श्रम
	शक्तिको दुरुपयोग वा जोखीमको फाइदा	अंग झिक्ने
	फाइदा वा रकम दिने दिलाउने	अन्य प्रकारको शोषण

विश्वव्यापी रुपमा चिनिएका मानव बेचबिखनका रुपहरु

[2] लागु औषध र व्यक्तिको विश्वव्यापी बेचबिखन सम्बन्धी अपराधको संयुक्त राष्ट्र संघको प्रतिवेदन २०१८ अनुसार बेचबिखनको दुइटा साझा रुपहरु बलपूर्वक श्रम तथा यौन शोषण हो । इन्टरपोलले मानव तन्तु, कोषहरु र अंगहरुको तस्करीको अतिरिक्त बेचबिखनका यी दुई प्रमुख रुपहरुलाई मान्यता दिएको छ । बेचबिखन अन्तर्गत शोषणको रुप अनुसार मानव बेचबिखन फरक फरक तरिकाका हुन्छन् । सामान्य रुपमा भन्नुपर्दा विश्वव्यापी मानव बेचबिखनका साझा स्वरुपहरुलाई देहायअनुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छः

यौन बेचबिखन/व्यावसायिक यौन शोषण

जब कुनै युवतीलाई व्यापारिक यौनकार्यमा संलग्न हुन शक्ति, धम्की वा छलछामको प्रयोग गरी दबाब दिने । यसलाई वेश्यावृत्ति भनिन्छ ।

बाल यौन बेचबिखन/व्यावसायिक यौन शोषण

१८ वर्षभन्दा कम उमेरका कुनै बालबालिकालाई व्यापारिक यौनकार्यमा प्रयोग गर्ने ।

[2] https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf

जबरजस्ती श्रम र बँधुवा श्रम

व्यक्तलिाई श्रमशोषणको लागि जबरजस्ती तथा बँधुवा श्रमको रुपमा घरेलु काम, कपडा वा गार्मेन्ट उद्योग, इँटा कारखाना, कृषि लगायतका कामको उद्देश्यले बेचवखिन गर्ने कार्य जबरजस्ती वा बँधुवा श्रम अन्तर्गत पर्दछ । बँधुवा मजदुर ऋणको कारण आर्थकि रुपले शोषति समाजका कमजोर वर्ग हुन्। यो तब देखापर्दछ जब ऋणीले आफूले लएिको ऋणवापत ऋण दनि व्यक्तकिो काम गर्न सहमत गर्दछ । कहलिकाँही उच्च दरमा लएिको उक्त ऋण तर्नि नसकेर कँयौ पुस्ता साहुको नयिन्त्रणमा बसी काम गररिहेका हुन्छन् ।

मगन्तेको रुपमा

बेचवखिनकर्ताहरुले महलिा तथा बालबालकिाहरुलाई वभिन्नि स्थानहरुमा माग्न पठाई ठुलो आम्दानी गररिहेका हुन्छन् । कहलिकाँही तस्करहरुले आफ्नो आम्दानी बढाउन ती बालबालकिाहरुलाई अपाङ्ग बनाई माग्न पठाउने काम समेत गररिहेका हुन्छन् ।

अङ्ग प्रत्यारोपण

तस्करहरुले फाइदाको लागि व्यक्तहिरुको अंग प्रत्यारोपण गरेर समेत शोषण गर्दछन् । केही अवस्थामा पीडतिलाई आफ्नो अंग झक्दिैछन् भन्ने बारे थाहा नै हुँदैन भने केही अवस्थामा पीडतिको आर्थकि आवश्यकताका कारण थाहा पाइकन पनि अंग प्रत्यारोपण गर्न सहमति दइिरहेका हुन्छन् ।

मानव बेचवखिनका बहुआयामकि पक्ष

तस्करी एक क्षेत्रबाट अर्को क्षेत्रमा वभिन्नि कारक तत्वहरुले उत्प्रेरति भइरहेको हुन्छ । जे भए तापनि, सामान्यतया दुइटा साझा तत्वहरुले तस्कारी हुने कुरा वश्विभर पुष्टि भएका छन् ।

आधुनकि दासत्वको रुपमा प्रवेश गर्न पीडतिलाई दबाव दनि मुख्य तत्वहरु देहाय अनुसारका छन्-

- गरबिी/आर्थकि दरद्रिता
- पारवािरकि पृष्ठभूमि/पारवािरकि वकिृति
- दबाब
- सामाजकि वा आर्थकि अवसरको अभाव
- द्वन्द्व, हसिा वा राजनीतकि अस्थीरताको जोखमि
- सामाजकि सुरक्षाको सञ्जालको अभाव
- धार्मकि वा जातीय उत्पीडन वा भेदभाव
- प्राकृतकि दुर्घटना

उक्त कारक तत्वहरुले गर्दा सम्भावति पीडतिहरुलाई दासत्वको सकिार हुन, जोखमिपूर्ण परस्थितिमिा बसाइ सर्न र तस्करको नयिन्त्रणमा रहन बाध्य तुल्याउन सक्छ । अस्थरि परस्थितिलिे अस्थरिता र वस्थिापन तरि धकेल्ने कार्य गर्दछ भने अर्कोतरि तनिीहरुमध्ये वशिेष गरी अनाथ र बालबालकिाहरु वरिुद्ध शोषण र दुर्व्यवहारको जोखमि पनि बिढाउँछ ।

पुल फ्याक्टर्सः राम्रो अवसर (नोकरी, शक्षिा, ववािहको फाइदा) को आकर्षण देखाएर व्यक्तलिाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सर्न लोभ्याउने । यसले बेचवखिनमा पर्न सक्ने जोखमि बढाउँछ। प्रायःजसो राम्रो गन्तव्यको खोजीमा आएका व्यक्तहिरुको अवस्था प्रारम्भकि अवस्था भन्दा खराब भएको पुष्टि भएको पाइन्छ ।

प्रायः सम्भावति रोजगारदाता र आप्रवासीहरु बचि दलालहरुले महत्त्वपूर्ण भूमकि खेल्ने गर्दछन् । रोजगार स्थान सम्म पुग्ने व्यवस्था मलिाउन श्रमकिहरु दलालमा नर्भिर रहनु भनेको नजिको बेचवखिनको जोखमि बढ्नु हो । यस्ता व्यक्तलिे कहलि काँही देखाउने झुठा आश्वासनले बेचवखिनको अपराध सहज बनाउँदछ ।

मानव बेचवखिनको प्रतविदन अनुसार देहायका बुँदाले मानव बेचवखिनको सम्भावना उल्लेख गरेको छ :

- **ऋणको गलत प्रयोग:** कुनै व्यक्तलिे काम गरेर रकम तरि्छु भनेर ठुलो ऋण लएिका हुन्छन्, जसबाट बेचबखिनको सकिार हुन सक्छ । तर, काम गर्न थालेपछबि्याजको दरमा वृद्धगिर्ने तथा न्यूनतम भुक्तानीका शर्तहरु र रोजगारीको शर्तहरुले गर्दा ऋणको भुक्तानी असम्भव वा अव्यावहारकि बनाइदन्छि ।

- **ठेक्कामा ठगी वा प्रतस्थिापनः** जब कामको शर्तहरु स्वेच्छाचारी तरकिाले परवर्तिन हुन्छ वा रोजगारीको सम्झौता पालना हुँदैन तब कामदारहरु बाध्यकारी श्रमबाट पीडति हुनपुग्छन् ।

- **कागजातहरुको जफत तथा कानुनी प्रक्रयिाको दुरुपयोग:** मानव तस्करहरू रोजगारको कुनै खास ठाउँमा बसी अक्सर पीडतिहरूको परचियपत्र प्रयोग गरेर तनिीहरूलाई शोषण र दुर्व्यवहार गररिहेका हुन्छ्न् ।

चार वटा पीहरु तथा आधुनकि दासता नयिन्त्रणका रणनीतः

संयुक्त राष्ट्र संघले पालेर्मो प्रोटोकलद्वारा मानव बेचवखिनलाई सम्बोधन गर्न चार वटा पी (रोकथाम, संरक्षण, अभयिोजन र साझेदारी) को रणनीत विकिास गरेको छ, जसले मानव बेचवखिनसम्बन्धी समस्या समाधान गर्न यी चार वटा रणानीतकि खाकाबाट मानव बेचवखिनमा हुने माग र पूर्तकिो समस्यालाई देहाय बमोजमि सम्बोधन गरेको छ।

रोकथाम

- मानव बेचवखिनलाई रोक्ने वा नयिन्त्रण गर्न प्रभावकारी कानुन तर्जुमा गर्ने वा सुधार गर्ने,
- राष्ट्रयि बाल संरक्षण प्रणाली वकिास गर्ने र रोकथामको मापदण्डको वकिासमा बालबालकिाहरुको सहभागतिालाई सकृय बनाउने,
- मानव बेचबखिन (बसाइसराइ, अपराधको रोकथाम, शक्षिा, रोजगार, स्वास्थ्य, सुरक्षा, वभिेद, आर्थकि वकिास, मानव अधकिारको संरक्षण, बाल संरक्षण, लैङ्गकि समानता तथा अन्य) सम्बन्धी रणनीतहिरु कार्यान्वयन गर्न सहकार्य गर्ने,
- मानव बेचविखनको मूल कारणहरुलाई सम्बोधन गरी यसको जोखमिलाई कम गर्ने उपायहरुको वकिास र/वा सुदृढकिरण गर्ने,
- रोकथामको रणनीत तिथा कार्यक्रमको प्रभाव मूल्याङ्कनको लाग आिवश्यकतामा आधारति मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

संरक्षण

- पीडति पहचिान प्रकृयाको स्थापना र सुधार गर्ने,
- पीडतिलाई सुरक्षा र सहायता दनि वधिायकिी उपायहरु अपनाउने र संशोधन गर्ने,
- पीडतिको सुरक्षा र सहायताका उपायहरु अन्तर्राष्ट्रयि मापदण्ड अनुरुप हुने गरी वकिास गर्ने,
- यद बिेचवखिनका पीडतिले चाहेमा जोखमि मूल्यांकन गरी उनीहरुको फर्तिाको सुनश्चितिता का उपायहरू अपनाउने ।

अभियोजन

- पालेर्मो प्रोटोकलसँग नबाँझिने गरी व्यापक राष्ट्रयि खाकाहरूको वकिास, सुदृढकिरण र कार्यान्वयनका लागि देहायका कार्यहरु गर्नेः
    - मानव बेचवखिनलाई फौजदारी अपराधको रुपमा मान्यता दनि,
    - भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धकिरण, न्यायमा व्यवधान र संगठति आपराधकि समूहमा सहभागति जस्ता मानव बेचवखिनसँग सम्बन्धति अन्य अपराधहरूलाई अपराधीकरण गर्ने,
    - अपराधको गाम्भीर्यताको आधारमा उचति तथा समान रुपमा दण्ड र जरविानाको व्यवस्था गर्ने र मानव तस्करीको रकम जफत गर्ने,
    - अभियोजन पूर्व, अभियोजनको बखत तथा अभियोजन पश्चात् पीडति तथा पीडतिका साक्षीको हक अधकिार सुनश्चिति गर्ने र सोको लागि कानुन कार्यान्वयन गर्ने नकिाय र नागरकि समाज बचि प्रभावकारी सहकार्यको प्रवर्द्धन गर्ने,
    - मुद्दा वचिाराधीन रहेको अवधभिर पीडतिहरु वशिेष गरी बालबालकिाहरुलाई पुन: पीडति हुनबाट बचाउन पीडतिको बयानमा मात्र भर नपरी सकृय अनुसन्धान प्रवधिहिरूको वकिास गर्ने तथा सोको कार्यान्वयन गर्ने,
    - वशिषि्टकिृत संस्थाहरु जस्तै प्रहरी इकाई र न्यायकि संरचनाहरु स्थापना गर्ने ।

साझेदार

- **राष्ट्रयि तहमा समन्वय र सहका**
    - अन्य नीतहिरुसँगै एकरुप हुने गरी मानव बेचवखिन सम्बन्धी प्रमाणमा आधारति नतीिहरुको वकिास र कार्यान्वयन गर्ने ।
    - सरकारी तथा गै.स.स.हरु, पीडति सेवा प्रदायकहरु, स्वास्थ्य संस्थाहरु, बाल संरक्षण संस्थाहरु, व्यापारकि संस्थाहरु, कामदार तथा रोजगारदाताहरुको संगठन तथा नजिी क्षेत्रहरु जस्ता वभिनि्न सरोकारवालाहरुबचि बहुआयामकि रुपमा समन्वय र सहकार्य प्रणालीको वकिास गर्ने ।
    - मानव बेचवखिन नयिन्त्रणमा भएका प्रगतरि प्रभावहरु अध्ययनका लागि राष्ट्रयि रुपमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन रणनीतरि कार्ययोजना तयार गर्ने ।
- **अन्तर्राष्ट्रयि तहमा समन्वय र सहका**
    - सहकार्य सम्झौताको प्रवर्द्धन लगायत अन्तर्राष्ट्रयि समन्वयको लागि कानुनी आधार सृजना गर्ने,
    - सुपुर्दगी, पारस्परकि कानुनी सहायता, अपराधीको हस्तान्तरण, संयुक्त लगानी, र मानव तस्करीको सम्पत्ति जफत गर्न अन्तर्राष्ट्रयि सहकार्यमा राष्ट्रयि क्षमताको वकिास तथा सबलीकरण गर्ने,
    - मानव तस्करकिा पीडतिहरुको पहचिान गर्ने, स्वदेश फर्काउने, जोखमि मूल्याङ्कन गर्ने र परविारमा पुनर्मलिन गराउन राष्ट्रयि क्षमताको वकिास तथा सबलीकरण गर्ने । यसमा बालबालकिाको हतिलाई वशिेष ध्यान दनिुपर्दछ भने यसको लागि गिन्तव्य, पारवहन वनि्दु तथा उद्गम राष्ट्रहरु बचि सहकार्य स्थापना गर्नुपर्दछ ।
    - सूचना तथा तथ्याङ्क आदानप्रदानको लागि संचार सम्बन्धी प्रकृया स्थापना गर्ने ।
    - अन्तर्राष्ट्रयि तथा क्षेत्रीय संगठनहरुसँग नीतगित सफिारसि तथा प्राविधकि सहयोगका लागि सहकार्य गर्ने ।
    - श्रमको उचति मूल्याङ्कनको सुनश्चितिता गर्ने ।

- साझा रणनीतहिरु तथा कार्यक्रमहरुको वकिास तथा कार्यान्वयन गर्नका लाग अिन्तर्राष्ट्रयि तथा क्षेत्रीय संगठनहरु बचि सहकार्य तथा संयुक्त कार्यक्रमहरुको प्रवर्द्धन गर्ने ।

मानव बेचवखिनको सम्बोधन गर्न हाल वशि्ववव्यापी रुपमा चार पीको रणनीतलिाई मान्यता दएिको छ

2. अवधारणागत स्पष्टता

प्राविधिकि शब्दहरुको प्रयोगको कारण, मानव बेचवखिन बारे बुझ्न नशि्चति अवधारणाहरु स्पष्ट हुन महत्त्वपूर्ण छ ।

यौन बेचवखिन र यौन का

यौन शोषणका लाग बिेचबखिन भएका महलिा र स्वेच्छकि रुपमा यौन व्यापारमा लागेका महलिाहरु बचि फरक छुट्याउनु पर्दछ ।

यौन कार्यको लाग भिएको बेचवखिन

२०२० को मानव बेचवखिन प्रतवेिदनमा यौन कार्यको लाग भिएका बेचवखिनका पीडतिहरु बारे देहाय अनुसार उल्लेख गरएिको छः

- वेश्यावृत्त जिस्तो यौन व्यवसायमा संलग्न भएका वयस्कहरुलाई नजिहरुले लएिको ऋण चुक्ता नभएसम्म यौन व्यवसायमा लाग्न वाध्य बनाईएको हुन्छ र उक्त कर्जा चुक्ता हुनुभन्दा अगाड उिसलाई ऋण, यातायात खर्च, भर्त रि अन्य सामानको लाग गिरेको खर्च समेत भुक्तानी गर्न दाबी गरएिको हुन्छ ।
- बल प्रयोगको धम्की, छलछाम तथा जबरजस्ती गर्ने जस्ता परस्थितिकिो परणािम र
- पीडतिलाई यौन व्यवसायमा लगाई शोषण गर्ने उद्देश्यले मानव बेचवखिनमा लागेका अपराधीले ओसारपसार गर्ने, भर्त गर्ने, सरण दनिे, लोभ्याउने, तथा उपलब्ध गराउने र प्राप्त गिर्ने कार्य ।

माथकिा अवस्थामा वेश्यावृत्तमिा संलग्नताका लाग वियस्कहरुले गरेको सहमतलिे कानुनी मान्यता पाउँदैन ।जब कुनै बालकिा यौन व्यवसायको लाग सिंलग्न हुन्छन् त्यसलाई बाल यौन बेचवखिन भनन्छि ।

यौन का

पैसा वा लाभ प्राप्तकिो लाग प्रिदान गरनिे यौन सेवा नै यौन कार्य हो ।यौन बेचबखिनको परणािम यौन कार्य भए पन तिस्करीको परणािम भने यौन कार्य हुनु आवश्यक छैन ।महलिाहरु स्वेच्छाले यस यौन व्यवसायमा लागेका पन उिदाहरणहरु छन् ।पालेर्मो प्रोटोकल र राष्ट्रयि कानुन अन्तर्गत व्यापारकि यौन कार्यको लाग हिुने बेचवखिन दण्डनीय छ ।यस्ता अपराधीहरूलाई सजायको व्यवस्था गरएिको छ ।

बेचवखिन र बसाइसराइँ

बेचबखिन र बसाइसराइँ बेग्लाबेग्लै कुराहरू हुन् तर यनिीहरुले अक्सर आपराधकि समस्याहरूलाई प्रतनिधित्वि गर्दछन् ।बसाइसराइँ भन्नाले एक स्थान वा देशबाट अर्को स्थान वा देशमा आवागमन गर्ने भन्ने बुझनि्छ, जुन अल्पकालनि र अस्थायी वा स्थायी कुनै पन हिुन सक्दछन् ।पहलिेभन्दा पन अिझ राम्रो सुन्दर भवष्यिको अपेक्षाले बसाइसराइँ हुने गर्दछ ।

यही अवस्थामा मानव तस्करहरुले तिनीहरुलाई एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा सार्छन्, तथा उनीहरुलाई डर, धाक, धम्की र हिंसाको माध्यमबाट गलत स्थानमा पुर्याउँछन् । अर्को कुरा, बसाइसराइँ वा बेचबखिनको प्रक्रियामा रहेका कामदारको हडिडुलको अभिप्राय र परिणाम सधैं बुझ्न सकिँदैन । यो कुरा प्रायः हडिडुलको नतिजाबाट थाहा हुन्छ । स्वेच्छाले भएको बसाइसराइलाई तस्करीको नाममा अलमलाउने कार्य गर्नुहुन्न ।

बँधुवा श्रमविरुद्ध बालश्रम

कमैया श्रम (निषेध गर्ने), ऐन, २०५८/२००२ले बँधुवा श्रम एक प्रकारको बलपूर्वकको श्रम हो भनी परिभाषित गरेको छ, जसमा निम्न कुराहरु समावेश भएको हुन्छ :

(१) पीडित वा पीडितको परिवारले लिएको ऋण फर्काउन

(२) पीडितको पुर्खाले लिएको ऋण तिर्न वा

(३) बँधुवा मजदूरले बँधुवा ऋण वापत धितो राखी ऋण लिएको हुन्छ जुन फिर्ताको लागि बँधुवा मजदुरको रुपमा काम गरेको हुन्छ।

नेपालमा १४ वर्षभन्दा मुनिका बालबालिकालाई श्रमिकको रुपमा काम गर्ने अनुमति छैन । बालश्रम विभिन्न स्वरुपमा हुन्छ र सबै किसिमिका बँधुवा बालश्रम बालश्रम हुन् तर सबै किसिमिका बालश्रम बँधुवा बालश्रम होइन । बँधुवा बालश्रम बालश्रमको एक मात्र रुप होइन ।

सहमतिको अवधारणा

मानव तस्करले शोषणको उद्देश्यले मानिसहरुको खरिद बिक्री ओसारपसार गर्न चाहन्छन् भने यस किसिमिको बेचविखिनको अपराधमा "पीडितको सहमति"लाई अपराधीले आफू अभियोजनबाट बच्न प्रतिरक्षाको रुपमा प्रस्तुत गर्न सक्दैन । बेचविखिनमा अन्य शक्तिभिन्दा दबाव बढी मात्रामा प्रयोग भएको हुन्छ । तस्करहरूले विभिन्न माध्यमबाट जस्तै झुठा आश्वासन, बँधुवा ऋण, शारीरिक तथा मानसिक दुर्व्यवहार, बलात्कार, यातना, पक्राउको धम्की वा पीडित परिवारलाई धम्की सहितका माध्यमबाट पीडितलाई आफ्नो अधीनमा राख्छन् ।

विशेष गरी मानव तस्करमा लाग्ने व्यक्तिलाई गरिने सम्मानले गर्दा पीडितहरु भाग्न वा उम्कन सम्भव भएतापनि उम्कनका लागि मिद्दत माग्न सक्ने अवस्था हुँदैन । बेचविखिनका पीडितहरु प्रायः सार्वजनिक अपमानको डरले आफ्नो अवस्था खुलाउन डराउँछन् र पीडितहरु समाज तथा तिनीहरूका परिवारबाट अझ थप दुर्व्यवहारको सिकार हुन नपरोस् भन्ने चाहन्छन् । तिनीहरू प्रायः आर्थिक रुपले कमजोर हुन्छन् र तिनीहरूसँग बाँच्नको लागि तत्काल अन्य कुनै माध्यम नहुन सक्छ, त्यसैले तिनीहरुसँग त्यस्तो कामको अन्य विकल्प नहुन सक्छ ।

3. तथ्याङ्क

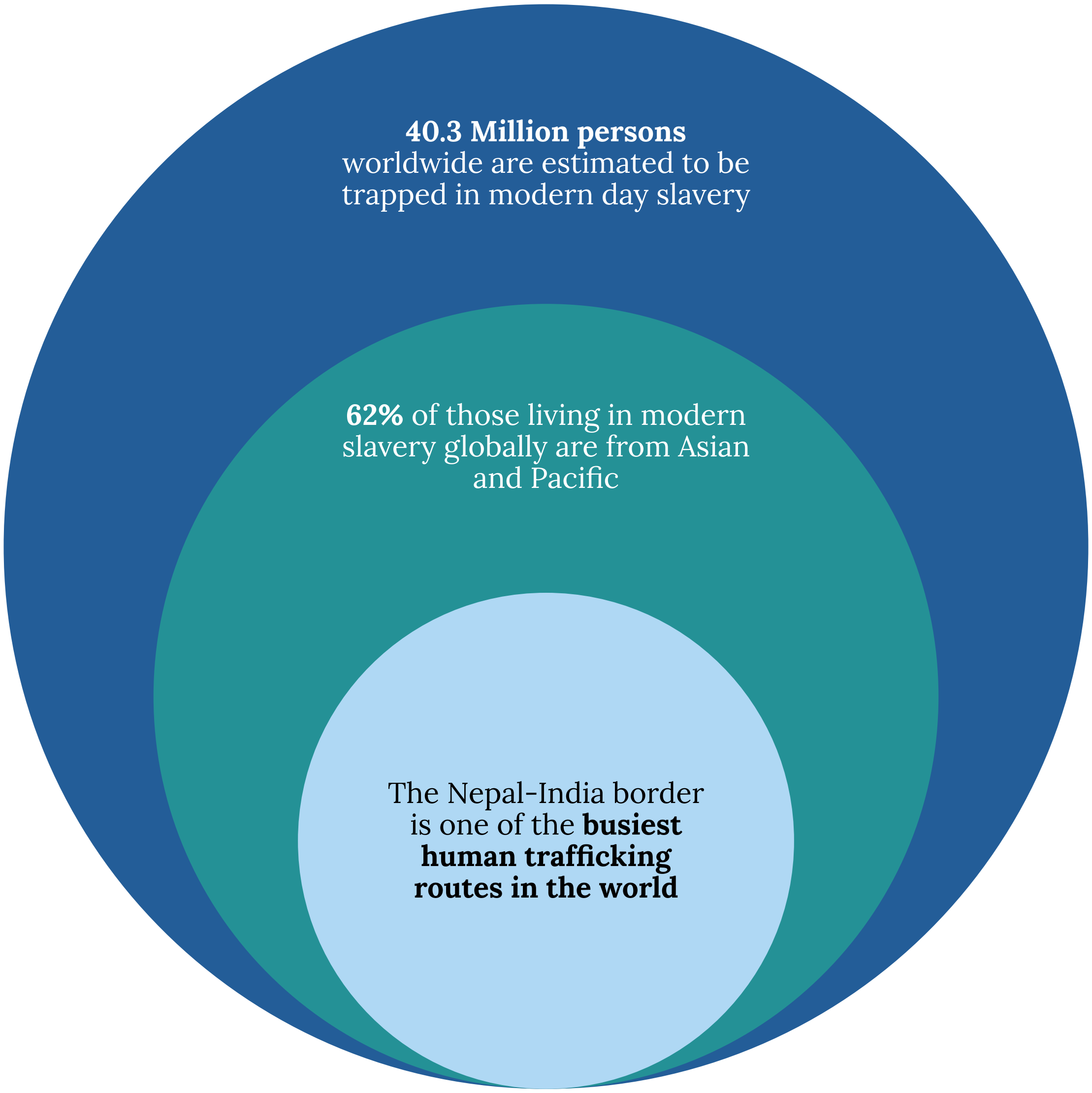

Above: **GLOBAL SLAVERY INDEX FINDINGS37**

Given below are a few facts and figures according to I.L.O.:

Worldwide breakdown of modern slavery by sector

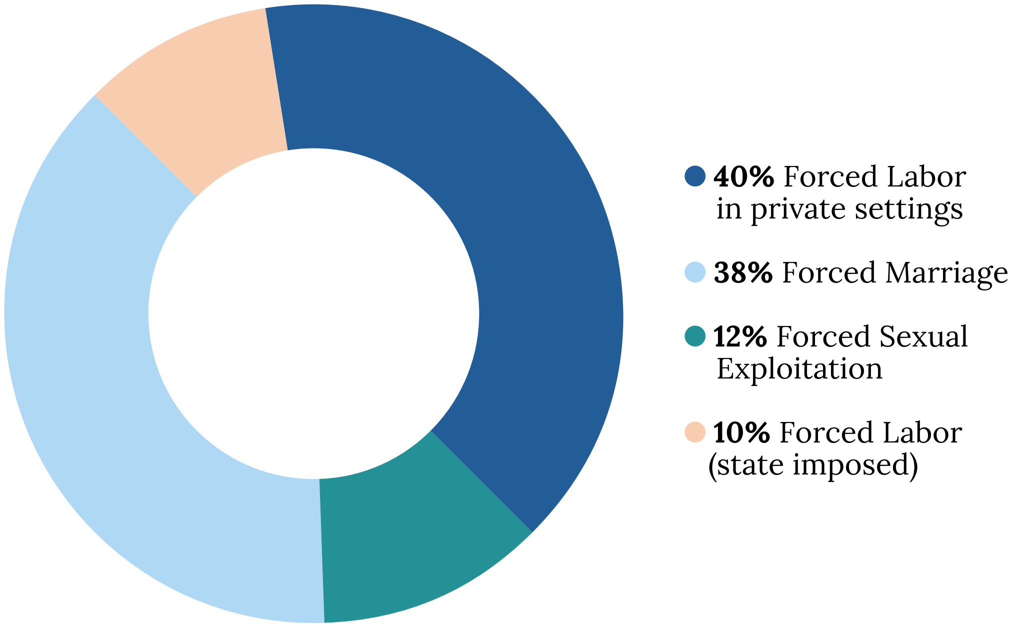

- संसारमा प्रत्येक १,००० मानसिहरुमा ५.४ मानसि आधुनकि दासताबाट पीडति भएका छन्।
- महलिा तथा कशिोरीहरुलाई बलपूर्वक तनिीहरुको इच्छा वपिरीत अनुचति प्रभावमा पारी यौन व्यवसायको कार्यमा लगाएका छन्। यस व्यवसायमा परेकाहरुमध्ये ९९ प्रतशितलाई बलजफ्ती अनुचति प्रभावमा पारी लगाएका छन् भने ५८ प्रतशित चाहिँ अन्य क्षेत्रमा लगाएका पाइन्छ।
- बलपूर्वक श्रमबाट नजिी आर्थकि क्षेत्रका व्यवसायीहरुले प्रत्येक वर्ष अन्दाजी १५० वलियिन अमेरकिी डलर बराबरको गैरकानुनी रुपमा फाइदाहरु लइिरहेका छन् भने यौन शोषणबाट व्यवसायीहरुले नाफा कमाउनुका साथै जवरजस्ती श्रमबाट श्रममा लाग्ने मूल्य पनि बचाएका छन्।

- व्यावसायकि यौन शोषणबाट प्रत्येक वर्ष ९९ वलियिन अमेरकिी डलर आम्दानी गरेको छ।
- नर्िमाण, उत्पादन, खानी तथा उपयोगताबाट ३४ वलियिन अमेरकिी डलर छ।
- कृषि, बन तथा माच्छा मारेर ९ वलियिन अमेरकिी डलर छ।
- घरेलु कामदारहरुलाई काम दर्इि नजिी परवािरहरुले वार्षकि रुपमा ८ वलियिन अमेरकिी डलर बचत गरएिको छ।

Victims of modern slavery by gender

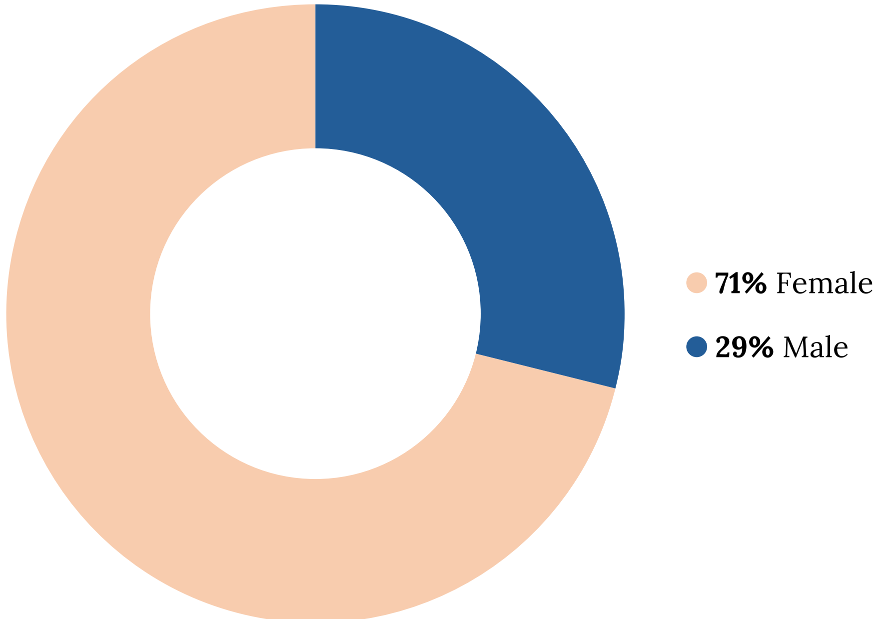

आधुनकि दासताका ४ जना पीडतिमध्ये १ बालकिा भएको उल्लेख गरेको छ।

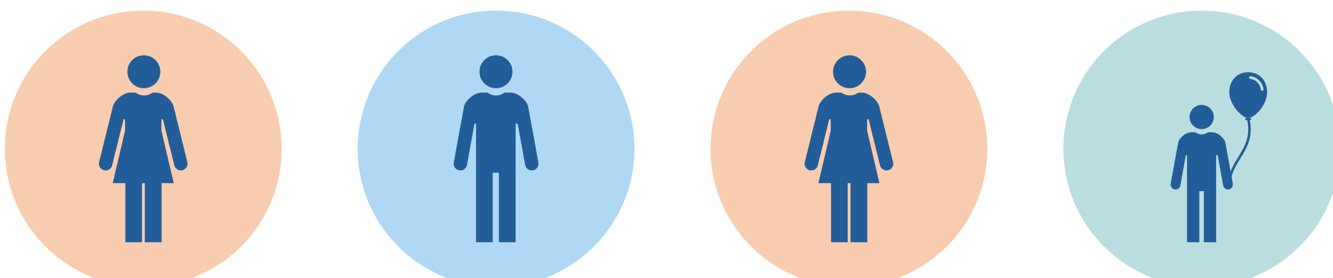

Dispersion of victims trapped in modern slavery regionally

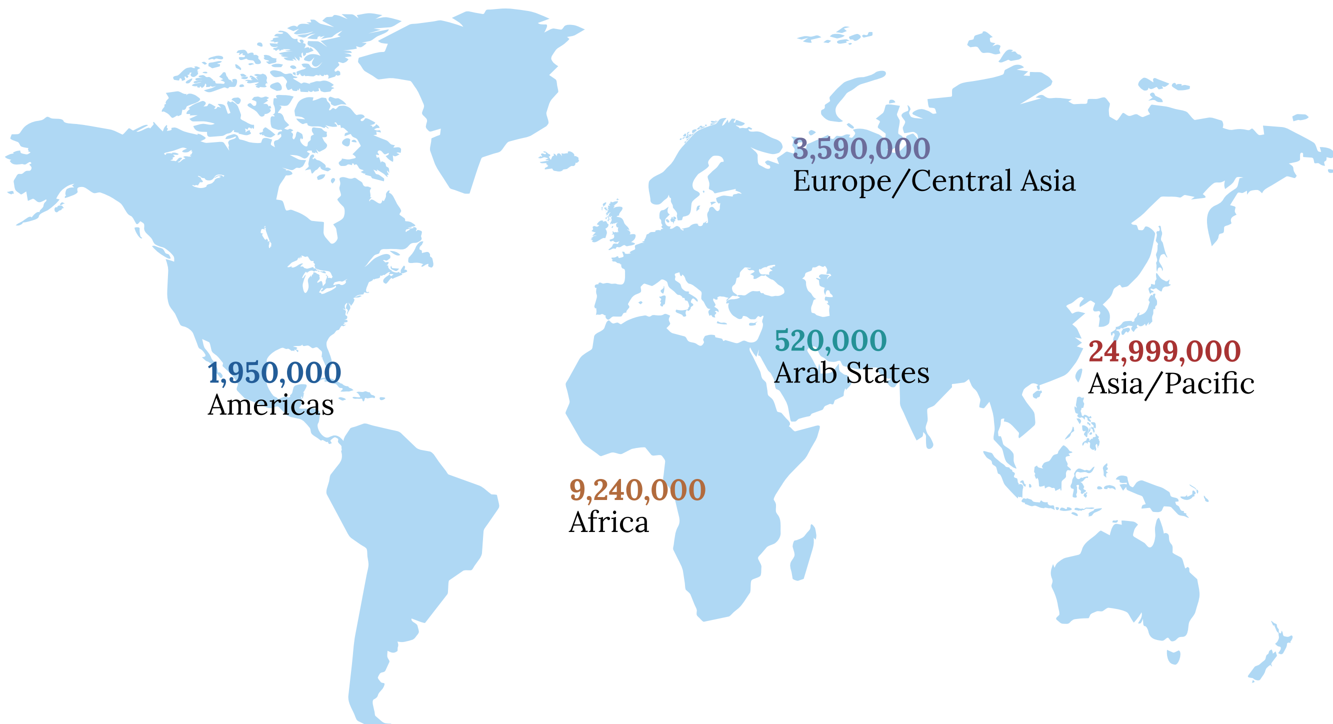

4. नेपालमा मानव बेचवखिन

नेपाल वकिासशील देश हो र मानव बेचवखिन नेपालको ठुलो समस्याहरु मध्यको एक हो । महलिा तथा कशिोरीहरु प्रायः ग्रामीणबाट शहरी क्षेत्रमा वा भारतको नाकातरिबाट बेचवखिनमा परेका हुन्छन् । कशिोरी तथा महलिाहरु नेपालबाट मध्य एसयिा, मलेसयिा, चाइना, हङ्गकङ्ग, दक्षणि कोरयिा, केन्या तथा दक्षणि अफ्रकिामा बेचवखिन भएका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रयि वश्विव्यापारका वभिन्नि क्षेत्रमा नयाँ अवसर र नयाँ समस्याहरु स्वीकार्दै आफ्नो सहभागिता बढाउँदै वकिासको मार्गमा नेपाल अगाडि बढ्दै आएको छ । नेपाल/भारतबीचको खुला सीमानाले दुबै देशका नागरकिहरु बचि रोजगारीको अवसर तथा वैवाहकि सम्बन्ध कायम गर्न सहज रहेको छ । यसले गर्दा आफ्नो सुन्दर भवष्यिको आसले नागरकिहरु एक अर्को देशमा अवसरको खोजी गररिहेका हुन्छन् । तर हाल तीब्ररुपमा बढरिहेको सीमापारको सम्बन्धमा सम्भावति जोखमिहरु र यसको शक्षिा को अवस्थाको बारे कुनै अनुमान गर्न सकरिहएिको छैन ।

नेपालमा धेरै महलिा तथा कशिोरीहरु मुख्यतया मानव बेचवखिनको जोखमिमा छन् कनिभने तनिीहरुसँग तीन वटा क्षेत्रहरु जस्तैः सपि र शक्षिा, गैरपारवािरकि सामाजकि सञ्जाल, र वत्तिीय सम्पत्त तिथा स्रोतहरुका साथै अवसरहरुमा कमी रहेको छ ।

शहरी क्षेत्रमा बेरोजगारी तथा गरबिी, यसका अतरिक्ति बढ्दै गइरहेको घरेलु हंसिाले गर्दा सामाजकि लाञ्छना तथा प्रजनन स्वास्थ्यको असरका बावजूद पनि आन्तरकि बसाइसराइबाट थुप्रै महलिाहरु यौन व्यवसायमा लागरिहेका छन् । कतपिय महलिा तथा कशिोरीहरुको आफ्नै गाउँ शहरमा अवसर नहुँदा धेरैले आफ्नो जीवनमा पहलिो पटक बाहरिी दुनयिामा आउन बाध्य भएका छन् । दुर्भाग्यवश, यनिीहरुमध्ये धेरैले आफ्नो बाटो ठम्याउन सकेका छैनन् ।

प्रायजसो मानव तस्करहरुले महलिा तथा कशिोरीहरुलाई जबरजस्ती र छलछाम गरी वा अन्य आकर्षक नोकरीको अवसर देखाई उनीहरुसँग यात्रा गर्ने उपाय नकिाल्ने गर्छन् ।

जब तनिीहरु गन्तव्य स्थलमा पुग्छन् मानव तस्करहरुले उनीहरुलाई वेश्यालयका मालकिहरुको हातमा बुझाउछन् वा उनीहरुलाई अन्य शोषणकारी परस्थितिमिा बेच्दछन् । नेपालभत्रि चलचत्रि, संगीत क्षेत्र तथा मनोरञ्जन लगायत अन्य अनौपचारकि क्षेत्रमा तीब्र रुपमा यौन शोषण बढरिहेको छ । केही डान्सबार, दोहोरी, गजल, रोधी, मसाज पार्लर, स्पा तथा खाजाघरहरुमा पनि यिस कसिमिका व्यवसायहरु सञ्चालन भैरहेका छन् । अनौपचारकि क्षेत्रमा काम गर्ने महलिाहरुलाई दलालहरुले वभिन्नि प्रलोभन देखाएर, राम्रो नोकरी उपलब्ध गराउने बाचा गरेर वेट्रेस, कुक वा डान्सर/गायक जस्ता पदमा काम लगाउँछन् । वास्तवमा त्यहीँ तनिीहरु यौन शोषणको सकिार हुन पुग्छन् ।

सन् २०१५ को भूकम्पले देशको अर्थतन्त्रमा उल्लेखनीय प्रभाव पारेको छ, यसले पहलि नै वपिन्नहरूलाई कठनि समस्यामा पारेको छ र पुनर्स्थापना पनि कठिनि बनाएको छ । भूकम्पले तस्करीको क्षेत्रमा नेपालका गरबि र जोखमिमा रहेका व्यक्तहिरुमा ठुलो प्रभाव पारेको छ भने भूकम्पपछकिा दनिहरुमा मानव बेचबखिनको दरमा ४०% वृद्धि भिएको प्रतवेदनमा उल्लेख छ ।

नेपाल सरकारले यौन बेचबखिन लगायत मानव बेचबखिनलाई नषिध गर्ने उद्देश्यले कानुन बनाएको छ । मुलुकी अपराध संहति, २०७४ ।२०१७ को दफा २१३ ले कुनै पनि व्यिक्तकिो बक्रिी, बेचवखिन, दासता, बलपूर्वकको श्रम तथा वेश्यावृत्तमिा लगाउने कामलाई फौजदारी र वशिेष दण्डको व्यवस्था गरेको छ । साथै नेपाल सरकारले मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण गर्ने) ऐन, २०६४ ।२००७ र नेपालमा बेचवखिनलाई सम्बोधन गर्न अन्य वस्तिृत कानुनी व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनले मानव बेचवखिनको परभिाषा अन्तर्गत "कसैलाई फाइदा लई वा नलई वेश्यावृत्तमिा लगाउने कार्य" लाई बेचवखिनको रुपमा परीभाषति गरेको छ ।

फौजदारी कानुनको अतरिक्ति, २०६४ ।२००७ मा सरकारले यौन तथा श्रम शोषणको नयिन्त्रणको लागि मानव बेचवखिन, वशिेष गरी महलिा तथा बालबालकिाको बेचवखिन तथा ओसारपसार वरिुद्धको राष्ट्रयि कार्ययोजना तयार गरी लागु गरेको छ, जसअन्तर्गत नेपालमा तस्करीको स्थति, जोखमिका कारक तत्त्वहरु, पहल र सफिारसिहरु बारे प्रतवेदन तयार गर्नुपर्दछ । यस कार्ययोजना वशिेष गरी रोकथाम सम्बन्धमा सचेतना अभयिान र शक्षिा, सीमा अनुगमन र नेपालमा गरबि तथा कमजोरहरुको स्थतिमिा सुधारमा केन्द्रति रहेको छ ।

5. नेपालमा बँधुवा मजदूर

दास प्रथाको रुपमा रहेको बँधुवा श्रमको व्यवस्था राणाशासन भन्दा अगाडदिेखि प्रचलनमा रहेको थियो । राणाकाल तथा त्यसभन्दा अगाडदिेखि नै दरबार तथा उच्च घरानाका व्यक्तहिरुले आफ्ना परविारको हेरचाहको लाग दिेशको वभिन्नि ठाउँबाट मानसिहरु ल्याउने गर्दथे, जसलाई कमाराकमारी भन्ने गरन्थि्यो । त्यस्ता कशिोरीहरुलाई दरबारमा ल्याई यौन शोषण समेत गरन्थि्यो । यसरी नै यो दास प्रथाको अभ्यासले दरबार तथा उच्च घरानयाि परविारहरुमा जरा गाडेको थियो । दास प्रथाको उन्मूलनको प्रयासहरु पृथ्वीनारायण शाहको पालामा र पछ विि.सिं. १८६२ मा पन भिएको थियो भने राजा रणबहादुर शाहको पालामा त दास प्रथा उन्मूलनका लाग आिदेश समेत जारी गरएिको थियो ।

तत्कालीन राजा राजेन्द्र बीर बक्रिम शाहले पन दिास प्रथा उन्मूलनको लाग आिदेश जारी गरेका थएि । तर यस कसिमिको दास प्रथाको अभ्यासले समाजामा जरा गाडसिकेको हुनाले यसको उन्मूलनको लाग गिरेका कैयौं प्रयासहरु सफल हुन सकेनन् । राणा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले मुलुकी ऐन नर्िमाण भएको बेला सन् १९०३ मा पन सिति प्रथा सहति दास प्रथा उन्मूलनको घोषणा गरेका थएि, तर सो सफल भएन । तत्कालीन राणा प्रधानमन्त्री चन्द्रशमशेरले ब.सिं. १९८१ मा यो प्रथाको अभ्यासलाई कानुनी रुपमा नषिेध गरी [3] सरकारी अनुगमनबाट पत्ता लागेमा पीडतिलाई क्षतपिूर्त दिने व्यवस्था गरेका थएि । त्यही व्यवस्था ब.सिं. १९९० को मुलुकी ऐनमा जति मास्ने बेच्ने सम्बन्धी महलको रुपमा समावेश गरएिको थियो । तर नातावादमा आधारति नरिंकुश राणाशासन कालमा छुवाछुत, जात प्रिथा, बाल ववािह, अनमेल ववािह, दाइजो प्रथा तथा बहुववािह भने हट्न सफल भएन । [4]

हाल नेपालमा कामको अभाव भएर थुप्रै नेपालीहरु वैदेशकि रोजगारमा गएका छन् । यस प्रकृयामा थुप्रै नेपाली पुरुष, महलिा तथा बालबालकिाहरु छमिेकी राष्ट्र भारतका साथ साथै अन्य मुलुकहरु जस्तो सरियिा, दक्षणि कोरयिा, चाइना, मलेसयिा, युएइ, मेक्सकिो, अमेरकिा, केन्या र दक्षणि अफ्रकिामा बेचवखिन तथा ओसारपसारमा परेका छन् । यी मानव तस्करहरुले मानव बेचवखिनको मार्गको रुपमा भारत नेपालको खुला समिानाको प्रयोग गरेको पाइन्छ । [5]

श्रम रोजगार समूह तथा रोजगारदाताहरुले पन रिोजगारको अवसरहरु तथा वैदेशकि यात्राको आकर्षक अवसरको प्रलोभन देखाएर नेपाली कामदारहरुलाई शोषण गर्ने गरेका छन् । धेरै संख्यामा नेपाली कामदारहरु वैदेशकि रोजगारीमा छन् । तनीहरु मध्ये धेरैलाई एउटा काम भनेर अर्कैमा लगाउने गरएिको छ तथा तनीहरु कामको शर्त सम्बन्धमा पन ठिगनि गरेका छन् । यस अर्थमा भन्नुपर्दा नेपाली महलिा, बालबालकिा तथा पुरुषहरुलाई यौन व्यापार तथा श्रम शोषणको लाग विदिेशमा पठाउने उद्गम राष्ट्रको रुपमा चनिएिको छ ।

[3] An appeal for the abolition of slavery in Nepal was made on Friday the 14th Marga 1981 (28th November 1924.) Please visit at www.lawcommission.gov.np

[4] See at http://www.historynepal.com/2010/02/main-achievements-of-rana-regime.html (Accessed on Sept, 25, 2016)

[5] See at http://www.globalslaveryindex.org/country/nepal/ (Accessed on Sept, 25, 2016)

नेपालमा बाध्यकारी श्रम र बँधुवा ऋणको अभ्यास छ जुन मुख्यतया कृषि, वन, निर्माण तथा उत्पादन क्षेत्रहरुमा अहिले पनि निरन्तर रहेको पाइन्छ । थुप्रै नेपालीहरु जमीनदारबाट ऋण सापटी लिएपछि उक्त ऋण तिर्न नसकी शोषित हुन पुग्छन् र ऋणदाताले उक्त ऋण भुक्तान गर्न बाध्य पारेर काममा लगाउने गरेका छन् । तिनीहरुलाई जमनिदारको अनुमति बिना अन्यत्र काम गर्ने स्वतन्त्रता हुँदैन भने अर्कोतिर न्यूनतम ज्याला भन्दा कम ज्यालामा र धेरै समयसम्म ती जमनिदारकै काम गर्नुपर्ने वाध्यतामा पारीएको हुन्छ । वैकल्पिक रोजगार तथा आयस्रोतमा सीमित अवसरले गर्दा आफ्नो ऋण तिर्न वा मुक्त भएका श्रमिकहरु अन्य तरिकाले दासप्रथाको अर्को आधुनिक रुपभित्र फस्ने जोखिम रहेको छ ।[6]

नेपालमा १ लाख ७१ हजार मानिसहरु आधुनिक दासत्वबाट पीडित भएको अनुमान गरिएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको सन् २०१३ को प्रतिवेदनले नेपालमा १२ वटा जिल्लाहरुमा गरिएको अध्ययनमा कृषिमा आधारित बँधुवा श्रम व्यवस्था अझै प्रचलनमा रहेको र अनुमानित ९ लाख ४२ हजार घरधुरीमध्ये १२ प्रतिशत घरधुरी अझै वाध्यकारी श्रमबाट पीडित भएको देखाएको छ। यसले हरेक परिवारबाट कम्तीमा एक जना व्यक्ति वाध्यकारी श्रमको अवस्थामा काम गर्नुपरेको उल्लेख गरेको छ ।

हरवाचरुवा तथा हलिया घरधुरीहरुको अवस्था विश्लेषण अध्ययनले वाध्यकारी रुपमा काम गर्ने हरवाचरुवाहरु ९४ प्रतिशत भई धेरै उच्च अवस्थामा रहेको पत्ता लगाएका थिए[7]। बालश्रम पनि एउटा साझा समस्या रहेको धेरै बालबालिकाहरु थोरै ज्याला वा विना ज्याला जोखिमपूर्ण काममा संलग्न रहेको उल्लेख गरेको छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागद्वारा सञ्चालन गरिएको बाध्यकारी श्रम सर्वेक्षणमा कुल वाध्यकारी मजदुरहरुमध्ये नेपालमा १७ प्रतिशत बालबालिका रहेको उल्लेख गरेको छ ।[8]

नेपालमा धेरै कमैया, हलिया, कमलरिया तथा हरवाचरुवाहरु छन् जो मानव अधिकारबाट वञ्चित भई दासत्वको जीवन बाँचिरहेका छन् । ईँटा भट्टा तथा अन्य उद्योगहरु जस्तो फ्याक्ट्रीहरु, ढुङ्गा खानी, होटल, रेष्टुरेन्ट, डान्स बार, मसाज पार्लर, घरघरमा समेत तथा कृषि क्षेत्रमा बँधुवा मजदुर राख्ने प्रचलन छ । नेपाल सरकारले ती कमैया तथा हलियाहरुलाई पुनर्स्थापनामा सहयोग गर्ने लक्ष्यले कार्यक्रमहरु ल्याएका थिए र नियन्त्रणको लागि विभिन्न कानुन, नीति तथा मार्गनिर्देशिका जारी गरिएको छ । तर ती कार्यक्रमहरुले नेपालको मध्य तथा सुदूर पश्चिमका बँधुवा मजदुरहरु मात्र लाभान्वित भए र नेपालको सप्तरी, सिराहा, धनुषालगायतका पूर्वी तथा मध्यतराईका हरवाचरुवा माथि यसले खासै प्रभाव पार्न सकेन ।

[7] https://www.globalslaveryindex.org/2018/data/country-data/nepal/

[7] See at http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/features/WCMS_218496/lang--en/index.htm

[8] https://kathmandupost.com/national/2019/11/21/nepal-reaffirms-commitment-to-eliminating-forced-labour-human-trafficking-and-child-labour, April 2019

नेपालमा सन् १९९० मा प्रजातन्त्रको पुनर्वहाली पश्चात् "कमैया आन्दोलन"को परिणाम स्वरुप कमैया प्रथा विरुद्ध बढिरहेको निन्तरको अभियान साकार भई मिति २०५७ साल श्रावण २ गते नेपाल सरकारले कमैया राख्न नपाइने घोषणा गर्‍यो । सबै कमैयाहरु मुक्त हुन् तथा तिनीहरुले जमीनदारबाट लिएको ऋण पनि मिनाहा हुने घोषणा भयो । वि.सं. २०५८ मा कृषिमा आधारित सबै किसिमका मुक्त कमैया श्रमिकहरुको पुनर्स्थापना गर्न तथा सामाजिक न्यायको दृष्टिले मुक्त कमैयाको जीवनस्तर अभिवृद्धिका लागि कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८ लागु भयो । त्यस्तै नेपाल सरकारले वि.सं. २०६५।५।२१ (३१ अगष्ट २००८) मा हलियाहरु मुक्त भिएको थप घोषणा गर्‍यो ।

6. हरवाचरुवा समुदायको वर्तमान अवस्था

1. बँधुवा श्रम व्यवस्थाको विद्यमानतामा भूमिको महत्त्व

नेपालमा आम्दानीको प्रमुख श्रोत कृषि हो । कृषियुक्त भूमिको स्वामित्वको आधारमा नै व्यक्तिको सामाजिक हैसियत निर्धारण गरिन्छ । शक्ति र सम्पन्नता छुट्ट्याउने आधार जमीन माथिको स्वामित्वले निर्धारण गर्ने भएको हुनाले समाजमा उच्च जाति भिनिने व्यक्तिहरुबाट साना जाति मानिने परिवार तथा व्यक्तिहरु माथिको श्रमको शोषण पनि यिहि शक्ति र सम्बन्धबाट पुष्टि गिर्दै आएका छन् । यसरी कृषि भूमिमा श्रम शोषण बारेको छलफल पनि भूमि अधिकार तथा भूमि सुधारसँग सम्बन्धित छ [9] । कमैया, हलिया तथा हरवाचरुवा प्रथा अन्तर्गतका मजदुरहरु बँधुवा श्रमिकको रुपमा काम गर्न बाध्य भैरहेका छन् । यिनीहरु तोकिएको अवधिभर जमीनदारको जग्गामा श्रम गरेर जीविको पार्जन गर्छन् । ती मजदुर तथा जमीनदारहरु बिच भएको सम्झौताका (लिखित वा मौखिक) कारण त्यो अवधिभर अर्काको काम गर्न पाउँदैनन् । नेपालमा ४२,५३,२२० घरधुरीमध्ये करिब १०,३०,००० घरधुरीहरुसँग खेती गर्न आफ्नो भूमि छैन भने त्यो भन्दा बढी २,१७,००० घरधुरीसँग त आफ्नो भन्ने एक टुक्रा जमीन पनि छैन । ६० वर्ष अगाडिनै भूमिसुधारको पहल र भूमिको पुनः वितरणको सुरुवात भए तापनि अहिलेसम्म कार्यान्वयनको प्रकृयामा नै रहेको र भूमिमाथिको अधिकारको लागि व्यिक्तहिरु संघर्षरत नै छन् । त्यसकारण आजको दासत्वको अभ्यास भूमि तथा यसबाट हुने उत्पादनसँग जोडिएको छ ।

2. भूमिमाथिको स्वामित्वमा असमानता

नेपालमा भूमिहिन माथि शोषणको अभ्यास ठाउँ वा क्षेत्रपिच्छे फरक छन् । सुदूर पश्चिम तथा तराई क्षेत्रमा कृषि उद्देश्यका लागि कमैया, हलिया तथा हरवाचरुवाहरु जस्ता मजदुरहरु माथिको श्रम शोषणको अभ्यासले जरा गाडेको छ । हरवाचरुवा प्रथा पश्चिम तराई मुख्यतयाः रुपन्देही, कपिलवस्तु तथा नवलपरासी जिल्लाहरुमा पनि प्रचलित रहेको छ । [10] मुख्यतयाः विश्वको अन्य विकासोन्मुख कृषि अर्थव्यवस्थामा जस्तै भूमिमाथिको असमान भोगको कारण सरकारले बँधुवा श्रम निवारणको घोषणा गरे तापनि यो राज्यको विभिन्न क्षेत्रमा कायमै रहेको छ । [11]

[9] Review of land-related Legislation in Nepal in Preparation of an Integrated Land Law, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Nov. 2013, p. 1.

[10] Lekh Nath Bhattarai, Bonded Labour system in Nepalese Agriculture: A Study of Harwa System in Rupendehi, Tribhuvan University Journal, Vol. XXIII, No. 1, Jun. 2001, p. 26.

[11] Arjun K Karki, Movements from below: Land Rights Movement in Nepal (Inter South Asia Cultural Studies (Volume 3, Number 2, August 2002)

नेपाल सरकारको तथ्याङ्क अनुसार ६८.६३ प्रतशित घरधुरीले कुल खेतीयोग्य जमीनको केवल ३०.५ प्रतशित भाग ओगटेको छ । प्रत्येक घरधुरीको १ हेक्टरभन्दा कम जमीन रहेको देखिन्छ । त्यसको वपिरीत, कुल खेतयिोग्य जमीनको ५०.८ प्रतशित भूमि२७.६८ प्रतशित घरधुरीको स्वामतिवमा रहेको छ भने २.५१ प्रतशित उच्च वर्गका घरधुरीहरुको नयिन्त्रणमा १८.७० प्रतशित भूमरिहेको छ अर्थात ४ हेक्टरभन्दा बढी जमीन प्रत्येक जमीनदारको नयिन्त्रणमा रहेको तथ्य सन् १९९१ को केन्द्रीय तथ्याङ्क वभिागको तथ्याङ्कले देखाउछ ।[12] भूमसिुधार ऐन १९६२ ले भूमकिो हदबन्दी नर्धिारण गर्नाले उक्त हदबन्दी भन्दा धेरै जमीन हुने घरधुरीहरुको संख्या कम भए तापनतिी घरधुरीहरुले ती जग्गा जमीनहरु अन्य झुठा नाममा त कहलिेकाँही कमैया, हलयिा, हरवाचरुवा तथा खेती गर्ने व्यक्तकिा नाउँमा जग्गा नामसारी गर्ने प्रचलन बढेको छ । त्यसकारण, जमीनदार तथा वास्तवकि भुमहिनि व्यक्तहिरुले नयिन्त्रण गरेको कुल जमीनको क्षेत्रफल सरकारी तथ्याङ्कको प्रतवि‌ेदन भन्दा बढी छन् । वास्तवमा, केही उच्च वर्गका हातमा जमीनको आधपित्य हुनु र श्रम शोषणको माध्यमबाट कसिानको गम्भीर शोषण हुनु इतहिासको दृष्टकिोणबाट नेपालको राजनीतकि अर्थव्यवस्थाको एक वशिेषता भएको छ र यो अर्ध-सामन्ती कृषसिम्बन्धले भूमहीन र कृषकिो अवकिसति अवस्थालाई नेतृत्व गरेको छ ।[13]

3. हरवाचरुवा समुदायको शोषण

हरवाचरुवा परवािरभति्र पुरुष हरवा (खेती गर्ने कसिान) को रुपमा काम गर्छ भने महलिा, बालबालकिा तथा जेष्ठ नागरकिहरु चरुवा (बस्तुभाउ चराउने तथा घरेलु कामदार वा नोकर) को रुपमा काम गर्छन् । हरवाचरुवाको ठुलो संख्या भूमहीन छन् र भएतापनजि्यादै थोरै जमनि रहेको र खान नपुग्ने मात्रामा छन् त्यसैले तनीहरु एकदम थोरै ज्यालामा काम गर्न वाध्य छन् । तनीहरु माथजिमीनदारले लगाएको तर्नि‌ै नसक्ने अतउिच्च गैरकानुनी व्याजदर तथा बँधुवा प्रथाले ती हरवाचरुवाहरु पुस्तौपुस्ता चेपुवामा परेका छन् । ७५ प्रतशित भन्दा बढी हरवाचरुवाहरु दलति समुदाय (परम्परागत रुपमा अछुटको रुपमा हेरएिका समुदाय) का छन्, तनीहरुलाई काममा लगाउनेहरु मध्ये वा उच्च जातकिा जमीनदारहरु छन् ।

कमैया श्रम ऐनले सबै कसिमिका बँधुवा श्रमलाई नषिेध गरे तापनतिी हरवाचरुवाहरुको अधकिारको सुरक्षा र प्रवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा सरकारको खासै प्रभावकारी पहल भने देखएिको छैन । अन्तराष्ट्रयि श्रम संगठनको अध्ययन अनुसार हरवाचरुवा समुदाय श्रम बजारमा चलेको दरभन्दा ज्यादै थोरै ज्यालामा जमीनदार कहाँ काम गर्छन् । तनीहरु मध्ये करबि आधाले दैनकि ज्यालाको रुपमा ३ कलिो धान वा ४० देख‌ि५० रुपैयाँसम्म नगद पाउँछन् भने ३० प्रतशितलाई त वार्षकि रुपमा नगद वा सो बराबरको वस्तु तर्नि‌े गरेको छ, जुन नेपाली रुपैयाँ करबि १०,००० देख‌ि१२,००० सम्म हुन आउँछ ।[14] यस सम्बन्धमा कसैले सम्झौता गरेको छ भने यसलाई तनीहरुको भाषामा लगुवा भन्ने गरन्छि । यसमा कामदारहरुलाई एक टुक्रा जमीन दनि‌े गरएिको छ । यसबाट नै वार्षकि रुपमा तर्नुिपर्ने रकम अर्थात ऋणको व्याज तर्नि‌े गर्दछ । पुरुष कामदारका परवािर र तनीहरुको बालबच्चाहरु जमीनदारको दबाव, घरबाट हटाउने भय, ऋण नदनि‌े र हंसिा हुने डरका कारण काम गर्न वाध्य भइरहेका छन् ।[15]

[12] Central Bureau of Statistics, Agricultural Census of Nepal (1991), Kathmandu: HMG/N. 1.

[13] bid.

[14] See at http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/features/WCMS_218496/lang--en/index.htm (Accessed on Sept, 25, 2016)

[15] See at http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/features/WCMS_218496/lang--en/index.htm (Accessed on Sept, 25, 2016)

४५ प्रतशितभन्दा बढी हरवाचरुवासँग के कत जि्यालामा काम गर्ने भन्ने कुनै पन सिम्झौता नभए तापनि तिनीहरु जमीनदारहरुको घरमा काम गररिहेका छन् । तर तनिीहरु वरिामी भई काम गर्न नसक्दा ज्याला कटाउने तथा शारीरकि एवं मानसकि दुर्व्यवहार गर्ने लगायत वभिनि्न कसिमिका शोषणबाट ग्रसति छन् ।[16]

4. हरवाचरुवाको सामाजकि आर्थकि अवस्था

हरवाचरुवा समुदायहरु प्रायः भूमहिीन र सीमान्तकृत व्यक्तहिरु रहेको पाइन्छ । यद बिाबु हरवाको रुपमा काम गरेका छन् भने त्यस्ता बाबुका प्रायः सम्पूर्ण परविारहरु जमीनदार कहाँ वनिा ज्यालाका श्रमकिका रुपमा काम गर्न वाध्य छन् भने महलिा तथा बालबालकिाहरु पानी ल्याउने, बालबालकिा स्याहार गर्ने, हरवाचरुवा[17]। बस्तुभाउ हेर्ने, घरायसी काम गर्ने तथा लुगा धुने, भाँडा माझ्ने लगायतका कामहरु गर्छन् समुदाय सामान्यतया सरकारबाट उपेक्षति वर्ग हुन्[18]। प्रतविदेनले के देखाउँछ भने हरवाचरुवाहरु सुरक्षति घर, जमीन, स्वच्छ खानेपानी, शौचालय सुवधिा, वजिुली, खाद्य सुरक्षा जस्ता पहुँचको अभावबाट गुज्ररहिेका छन् । समग्रमा, एक तहिाई घरधुरीका हरवाचरुवा आफ्नो घर नभएकोले अन्यत्र बस्छन् जबक 37 प्रतशित घरधुरीहरु भूमहिीन छन् र अन्य ४० प्रतशित करबि करबि भूमहिीन छन् । ज्यादै थोरै घरका सदस्यहरु सपिमूलक तालमि (२ प्रतशित) पाएका छन् भने ८ प्रतशितले वकिास तथा सामाजकि संगठनहरुमा सहभागतिा जनाएका छन् । युवा साक्षरता ज्यादै कम छ । कामको प्रकृत,ि काम गर्ने अवस्था, काम गर्ने समय तथा ज्याला कसरी दनिे भन्ने सबै कुराले के स्पष्ट हुन्छ भने हरवाचरुवाहरु समिान्तकृत छन् र भूमपितकिा लाग खिेतीपाती लगायत हरेक घरायसी कामहरु ज्यादै थोरै वा वनिा ज्याला काम गर्न वाध्य छन् ।

भारतबाट मोबाइल फोन कनि्न सकेकोमा गाउँभर प्रिशंसा

सप्तरी बदगामा गा.ब.ि स.का ५५ वर्षीय सरिन सडा आफ्ना बाजेले लएिको ऋण तर्निका लाग हिरवा बस्नु परेको छ । अब त्यो ऋण तर्नि कत बिाँकी छ उनलाई थाहा छै न। ऋण चुक्ता गर्नका लाग उिनी र उनका परविार अझै जमीनदारको घरमा काम गररिहेका छन् । जमीनदारले अत्यधकि व्याजदर लनिे गरेको कारणले कहलि्यै ऋण चुक्ता नहुने वास्तावकिता रहेछ । यसकारणले गर्दा सरिन सडालाई गरबीको अवस्थाबाट बाहरि आउने अलकित पिन आिशा छैन । सरिनको नदी कनिारमा सार्वजनकि जग्गामा एउटा सानो छाप्रो छ । उनले दैनकि ज्याला गरी परविार पाल्ने गरेको छन् । दनिमा बढीमा ५ देख ि६ केजीसम्म धान ज्याला स्वरुप पाउने गरेको छन् । तर सरिनलाई जमीनदारले खेतमा काम गर्न दबाब दनिे गरेको छन् । सरिनलाई ५ कट्ठा खेतपिाती गर्न जमीन दएिको रहेछ । त्यसबाट उत्पादन भएको अन्नले वर्षभर खिान पुग्दैन । आफ्ना पुर्खाले जमीनदारबाट ऋण लएिको कारणले जमीनदारलाई उनले छोड्न सकेको पन छिैनन् । सरिनलाई आफ्ना सन्तानलाई शक्षिा दनि केही वकिल्पहरु थएिन । उनको छोरासमेत गरेर चार पुस्ताको हरवाचरुवा जीवन वतिसिकेको छ । तर सरिनको छोराले भारतबाट मोबाइल ल्याएको हुनाले हरवाचरुवा समुदायमा उनलाई प्रशंसा गर्ने गरएिको छ ।

[16] See at: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/features/WCMS_218496/lang--en/index.htm (Accessed on Sept, 25, 2016)

[17] Ibid.

[18] Forced Labour of Adults and Children in the Agriculture Sector of Nepal, ILO Country Office for Nepal-Series no. 11

उपचारका लागि ६० प्रतिशित व्याजमा ऋण

सरिहा हनुमान नगरका ३४ वर्षीय सुनावती सडाले जमीनदारबाट रु. ४०००/- आफ्नो र आफ्ना परविारका सदस्यहरुको उपचारको लागि सिापटी लएिकी थइिन् । तर वार्षकि व्याज दर ६० प्रतशित हुँदा ४० हजारभन्दा बढी तर्िनुपर्ने अवस्था रहेको गुनासो गर्नुभयो । जमीनदारको ऋण नतिर्दा आफ्नो उठीबास गर्ने डरले परविारका केहि पुरुष सदस्यहरु ऋण तर्िनको लागि भारतमा काम गर्न गएको छन् । सोनावती सडाका ३ छोरी रहेकोमा जेठी १२ वर्ष भएकी छनि् । घरमा बहनिीहरुको हेरचार र अन्य काम गर्नपर्ने भएकोले स्कूल छोड्नु परेको गुनासो गरेको छ ।

5. हरवाचरुवा र तनिीहरुको बालबच्चाहरु

भारतमा उच्च दरमा थुप्रै बालबालकिाहरु बेचवखिन हुनुका साथै असुरक्षति बसाइसराइ पनि बृद्धि भएिको छ । नेपालमा बालश्रम वषियको संवेदनशीलतालाई लएिर थुप्रै संघसंस्थाहरु शक्षिाको गुणस्तरमा सुधारको पक्षमा तथा बालश्रमको समस्याविरुिद्ध काम गररिहेका छन् । सन् २०१३ मा श्रमको युएस डपिार्टमेन्टको प्रतविेदनले नेपालमा कृषि तथा ब्यापारकि यौन शोषणमा बालश्रमको खराब रुपमा संलग्नता रहेको कुरा उल्लेख गरेको थयिो ।[19] बाल दुर्व्यवहार, भेदभाव, उपेक्षा, शोषण, र लैङ्गकितामा आधारति हसिंाका घटनाहरु अज्ञानता, गरबिी, शक्तहिीनता, खराब स्वास्थ्य र जोखमिको परणिामको रूपमा नरिन्तर रहेको छ । तनिीहरु व्यावसायकि यौन शोषणको सम्भावति पीडतिमा पर्छन् । यसको परीणाम अनुरुप, बच्चाहरु देशमा वशिेष गरी घरेलु काम, ईंटा भट्टा, र कढ़ाई कपडा, या जरी, उद्योगमा जबरजस्ती श्रमबाट पीडति भएका छन् ।

दलति बालबालकिालाई नःिशुल्क शक्षिाको कार्यान्वयन हुन नसकेको

सरिहा सशिवानी गा.बि.सि.का लटार सडाले हरवाचरुवा प्रथा उन्मूलनको सम्बन्धमा युवाहरु माझ जागरण ल्याउने प्रयास गर्ने गरेका छन् । यस वषियमा समुदायमा छलफल गर्ने गरेका छन् । सडाले हरवाचरुवाले परविारमा राम्ररी खान, बस्न र आफ्ना सन्तानलाई स्कूल पठाउन सकेको छैन । उनले आफ्ना छोराछोरीलाई चाँडै स्कूलबाट झक्निु परेको, गैरदलतिलाई नयाँ पुस्तकहरु दनिे गरेको, तर दलति बालबालकिालाई पुराना पुस्तक दनिे गरेको जस्ता भेदभावको अनुभव सुनाउँदै दलति बालबालकिालाई कक्षा कोठामा पनि अन्तमिसटिमा बसाउने गरेको उल्लेख गर्नुभयो । लटार सडाले दलति बालबालकिाका लागि परीक्षा शुल्क तथा स्टेशनरी खर्च स्कूलमा नशिुल्क हुने भन्ने वज्ञिापन गरे तापनि त्यसको पैसा तर्िनुपर्ने भएकोले सो कुरा बुझ्न नसकेको प्रश्न गर्नुभयो ।

[19] See https://en.wikipedia.org/wiki/Child_labour_in_Nepal#cite_note-7.

7. आप्रवासी कामदारहरुको शोषण

नेपालमा सन् २००६-२०१५ बचि थुप्रै संख्यामा श्रम आप्रवासी बढेका थएि । हालैको एउटा अध्ययनले २.५ मलियिन नेपाली कामदारहरु वैदेशकि रोजगारमा गई ३८ वलियिन अमेरकिी डलर (नेपाली कुल GDP को ३० प्रतशित) रेमटिन्स भत्रि्याएको छ । अधकितम नेपाली कामदारहरु पुरुष छन् जो अदक्ष छन् र ज्यादै थोरै ज्यालाका कामहरुमा जाने गर्दछन् । तनिीहरुको मुख्य लक्ष्य भनेको मलेसयिा तथा खाडी मुलुक हुन् । वैदेशकि रोजगार खोजरिहेका नेपाली कामदारहरु नेपालमा गाउँमै रहँदा काममा नयिुक्तकिो सुरुको अवस्थादेखकिामको लागजिाने राष्ट्रसम्म वाध्यकारी श्रम तथा बेचवखिनको उच्च जोखमिमा रहेका हुन्छन् । वैदेशकि रोजगारमा जाने कामदारका रोजगारसँग सम्बन्धति धेरैजसो कागजातहरु जुन गाउँमा वा काठमाडौंमा रोजगारदाताले बनाएका हुन्छन्, तनिीहरुले वैदेशकि रोजगारमा जाने कामदारहरुलाई काम गर्न जाने राष्ट्रमा काम गर्ने अवस्थाबारे झुट्ठा व्यहोरा लेखेर धोका दएिका हुन्छन् । कामदारहरुले आफू वैदेशकि रोजगारमा जानको लागलिएिको ऋण तर्नि नसकी आफ्नो जागरि गुम्ने डरले वा प्रतशिोधको कारणले जस्तो अवस्था पनपि्रायः स्वीकार गरेका हुन्छन् ।

परचि्छेद ३

मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रणसम्बन्धी कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा

1. क्षेत्र र उद्देश्यहरु

यस् मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा (नर्दिेशकिा) मानव बेचवखिन क्षेत्रमा स्थानीय तहमा कार्यरत संघसंस्थाहरुको लागि सिरल र उपयोगी सामग्री उपलब्ध गराउने उद्देश्यले तयार गरएिको छ । यस नर्दिेशकिाले पीडतिको पहचिान गर्ने, पीडतिहरुको उद्धार, अभयिुक्तहरु वरिुद्ध मुद्दा दायर गर्ने तथा पुनर्स्थापना सहायता सम्बन्धी व्यवस्थालाई सम्बोधन गर्दछ । यस नर्दिेशकिाको उद्देश्य उद्धार गरएिका पीडतिहरुको स्वतन्त्रता तथा दगिो पुनर्स्थापना लगायत तनिीहरुको परविारका सदस्यहरुलाई पीडतिको अधकिार सम्बन्धमा परामर्श दनिे र कानुनी सरसल्लाह तथा सुझाव दनिे कार्यमा संलग्न स्थानीय साझेदारी संगठनहरुका लागि सिहयोग प्रदान गर्ने रहेको छ । नर्दिेशकिाको प्रमुख उद्देश्यहरु देहाय बमोजमि रहेका छन् :

- पीडतिहरुको पहचिान तथा उनीहरुको उद्धार गर्ने प्रकृया तथा तनिीहरुलाई कसरी पुनर्स्थापना गर्ने, तनिीहरुको न्यायमा पहुँच कसरी पुर्याउने भन्ने सम्बन्धमा गै.स.स. तथा त्यहाँ कार्यरत कानुन व्यवसायीहरुलाई प्रकृयागत रुपमा सपियुक्त बनाउने ।
- बेचवखिनमा परेका पीडति वरिुद्ध भएको हसिा तथा अपराधको लागि न्याय पाउन स्थानीय साझेदारी संघसंस्थाहरुलाई सबल बनाउने।

2. संरचना

यो नर्दिेशकिा मानव बेचवखिनबाट पीडतिको उद्धार, अभयिोजन प्रकृया पहचिान तथा पुनर्स्थापना समेत गरी तीन भागमा वभिाजन गरी तयार गरएिको छ ।

ग. मानव बेचवखित नयिन्त्रणको लागि कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा

मानव बेचवखिनका पीडतिहरुलाई मुक्त गर्ने प्रकृया

चरणः १.१ **पीडतिहरु पहचिान गर्न सहयोग गर्ने**
चरणः १.२ **मानव बेचवखिन वरिुद्ध जाहेरी पेश गर्ने**
चरण १.३ **मानव बेचवखिनबाट पीडतिलाई उद्धार गर्न योजना तयार गर्ने**
चरण १.४ **उद्धार कार्य पूर्व प्रहरीसँग वैठक बस्नुपर्ने**
चरण १.५ **पीडतिहरुको उद्धार कार्यको प्रारम्भ**
चरण १.६ **उद्धार स्थललाई सुरक्षति राख्ने**
चरण १.७ **पीडतिलाई अभयिुक्तबाट छुट्टै राख्ने**
चरण १.८ **प्रमाण संकलन गर्ने**
चरण १.९ **पीडतिहरुको संरक्षणको सुनशि्चतिता गर्ने**

चरणः १.१ पीडतिहरु पहचिान गर्न सहयोग गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचवखिन सम्बन्धी अपराधका तथ्यहरु/जानकारी संकलन गरी तनिीहरुको पहचिान गर्न सहयोग गर्ने।	संकलति तथ्य/जानकारीहरु मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार ऐन र अन्य सम्बद्ध कानुनी व्यवस्थाका आधार तथा तत्त्वहरु अनुरुप कानुन व्यवसायीले मानव बेचवखिन हो भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्छ वा गर्दैन भन्ने कुराको सुनश्चिति गर्ने।

टप्पिणी

गै.स.स.ले मानव बेचवखिनसम्बन्धी जानकारी देहायका स्रोतहरु मध्येबाट प्राप्त गर्न सक्नेछः

- पीडति वा पीडतिका परविार/समुदाय/ मानव बेचवखिनबाट उद्धार गरएिका पीडति
- स्थानीय गै.स.स.हरु/समुदायका नेतृत्वकर्ता
- सञ्चारकर्मीहरु
- मानव बेचवखिन वरिुद्धको जल्लिा समन्वय समति
- प्रदेश तह तथा स्थानीय तहहरुमा रहेको बाल अधकिार समति
- स्थानीय तहका बाल अधकिार सम्बन्धी अधकिारी
- मानव बेचवखिन सम्बन्धी अपराधको जानकारी भएका कुनै पनि व्यक्ति
- स्थानीय तथा जल्लिा प्रहरी कार्यालय
- अदालत
- स्थानीय न्यायकि समति
- वडा कार्यालय

गै.स.स.ले यस सम्बन्धी जानकारीका लाग,ि ओसारपसारका घटनाहरु बढी हुने स्थानहरुबाट, आवतजावत हुने स्थानबाट, मानव बेचवखिनको माग बढी हुने स्थानहरुबाट गोप्य रुपमा सूचना संकलन गर्न सक्नेछ । यस क्रममा पीडतिको पहचिानको गोपनीयता कायम गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई परोक्षी रुपमा सूचना संकलन कार्यमा तथा पीडतिहरुको गोपनीयता कायम गर्ने कुरामा कानुनी सरसल्लाह दनि े। कानुन व्यवसायीले देहायका स्रोतहरु मध्येबाट जानकारी पाउन सक्नेछन् :

- पीडति वा पीडतिका परविार/समुदाय/ मानव बेचवखिनबाट उद्धार गरएिका पीडति
- गै.स.स.हरु/समुदायका नेतृत्वकर्ता
- सञ्चारकर्मीहरु
- मानव बेचवखिन वरिुद्धको जल्लिा समन्वय समति
- प्रदेश तह तथा स्थानीय तहहरुमा रहेको बाल अधकिार समति
- स्थानीय तहका बाल अधकिारसम्बन्धी अधकिारी
- मानव बेचवखिन सम्बन्धी अपराधको जानकारी भएका कुनै पनि व्यक्ति
- स्थानीय तथा जल्लिा प्रहरी कार्यालय
- अदालत
- स्थानीय न्यायकि समति
- वडा कार्यालय

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐन, २०६४: कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव बेचवखिन गरेको माननि छः

क) कुनै पनि उद्देश्यले मानसि बेच्ने वा कनि्ने,
ख) कुनै प्रकारको फाइदा लई वा नलई बेश्यावृत्तमिा लगाउने,
ग) प्रचलति कानुन बमोजमि बाहेक मानसिको अङ्ग झकि्ने
घ) बेश्यागमन गर्ने
कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव ओसारपसार गरेको माननि छः
क) कनि्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानसिलाई वदिेशमा लैजाने,
ख) बेश्यावृत्तमिा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाईफकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मलिाई, जबरजस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थतििमा फाइदा लई, बेहोस पारी, पद वा शक्तकिो दुरुपयोग गरी, अभभिावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाँक, धम्की दई वा कसैलाई करकापमा पारी कसैलाई बसरिहेको घर, स्थान वा व्यक्तबिाट छुट्याई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नयिन्त्रणमा लनि वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपाल भत्रिको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा वदिेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दनि ।

मानव बेचवखिन ऐन अन्तर्गत पीडति को हो ? "पीडति" भन्नाले बेचएिको, ओसारपसार गरएिको, वा बेश्यावृत्तमिा लगाइएको व्यक्त सिम्झनुपर्छ । "बालबालकिा" भन्नाले १८ वर्ष पूरा नभएको व्यक्त सिम्झनुपर्छ।

गोप्य रुपमा सूचना संकलन गर्ने माध्यम: देहायका माध्यम तथा स्थानहरुबाट व्यावसायकि यौन शोषणका घटनाहरु पहचिान गर्न सकनि्छ :

- **स्रोतहरु: स्थानीय तहमा कार्यरत गैरसरकारी संघसंस्थाहरुले सम्बन्धति तहमा रहेका मानव बेचवखिनका पीडति र सम्भाव्य पीडतिहरुबारे घरेलु कामदार उद्योग, मनोरञ्जन क्षेत्र, अनौपचारकि क्षेत्रहरु (गार्मेन्ट उद्योग, इँटा भट्टा आद) जस्ता क्षेत्रहरुबाट मानव बेचवखिन सम्बन्धी गोप्य सूचना संकलन गर्न सक्छन् । गै.स.स.हरुले ओसारपसार हुने संवेदनशील स्थान तथा समुदायहरुको वशिेष नगिरानी गरी ओसारपसारका घटनाहरु हुनबाट रोक्न सहयोग गर्न सक्छन् । यसको लाग गिै.स.स.ले पीडतिहरुको चालचलन, उठबस के कस्तो छ नजकिबाट नगिरानी गर्न स्थानीय अधकिारकर्मी तथा समुदायका नेतृत्वकर्तालाई प्रोत्साहन तथा अभप्रिेरति गर्नुपर्दछ । स्थानीय तहमा रहेका उद्धार गरएिका पीडतिहरुले झेल्नु परेका समस्या तथा शोषणबारे अन्तर्वार्ता लएिर पनि सूचना संकलन गर्न सकनि्छ ।**
- **आवतजावत गर्ने स्थानहरु:** पीडतिहरु र पीडकहरुबारे सूचना संकलन गर्न उनीहरु आवतजावत गर्ने स्थानहरुमा टोली खटाउन सकनि्छ । आवतजावत गर्ने स्थान अन्तर्गत बस बसिौनी, हवाइ अड्डा, अध्यागमन/नाकामा रहेका भन्सार कार्यालयहरु, पर्यटक गन्तव्यहरु, रेष्टुरेन्ट आद पिर्छन्।
- **गन्तव्य स्थान:** व्यावसायकि यौन शोषणका घटनाहरु हुने मनोरञ्जन स्थलहरु जस्तैः क्यावनि रेष्टुरेन्ट, मसाज पार्लर, डान्सबार, खाजा घर, दोहोरी, यौन व्यवसाय गर्ने स्थल तथा होटल लगायतका स्थानहरुबाट गोप्य रुपमा सूचनाहरु संकलन गर्ने ।

- **छद्मवेसः** व्यक्तिगित परचिय लुकाएर वभिन्नि भेषमा पनि सूचना संकलन गर्न जान सकन्छि।

सावधानी अपनाउनु पर्ने कुराहरु: सूचना प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा देहायका सावधानीहरु अपनाउनु पर्दछः

- **गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने:** पीडतिको अवस्था, उद्धार गरनिे स्थल, यौन व्यवसाय गर्ने स्थलका

थप जानकारी तथा कार्य

मानव बेचबखिनको प्रमाणः गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले मानव बेचबखिनको वद्यिमानतालाई प्रमाणति गर्ने तथ्यहरु, प्रमाणहरु होसयिारी पूर्वक राख्नुपर्ने ।

चरणः १.२ मानव बेचबखिनवरिुद्ध जाहेरी पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले प्रहरी कार्यालयमा पेश गर्ने मानव बेचबखिन वरिुद्ध को जाहेरीको मस्यौदा तयारी गर्दा संकलति सम्पूर्ण तथ्यहरु उल्लेख गर्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले जाहेरी दरखास्तको मस्यौदा तयार गरी मानव बेचबखिनबाट पीडतिलाई उद्धार गर्ने ठोस आधार र कानुनी तर्कहरु समेत भएको सुनश्चिति गर्नुपर्ने र गै.स.स.लाई उक्त जाहेरी दरखास्त प्रहरी समक्ष पेश गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले प्राप्त जानकारी वा सूचनाको गाम्भर्यिता जाँच गर्न जानकारी दनिे व्यक्तसिँग वस्तिृत छलफल गर्नुका साथै यसरी प्राप्त गरेका सूचनाहरुप्रतहिरेक समयमा सतर्क रहनुपर्ने, र समयमै सम्बन्धति नकिायमा पेश गर्न तत्पर रहनुपर्दछ ।
आवश्यक परेको खण्डमा त्यस्ता सूचनाहरुको आधकिारकिता जाँच गर्न छद्मवेश रुपमा गएका स्थानहरुमा अवलोकन पनि गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार ऐनमा उल्लेख गरे बमोजमि बेचबखिनलाई पुष्टि गर्ने तत्त्वहरु सन्तोषजनक रुपमा जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरेको छ कि छैन भन्ने कुरा नश्चिति गर्नुपर्छ र कुनै व्यक्ति बेचबखिन भएको वा नजिका वरिुद्ध अन्य अपराध भएको भन्ने कुराको निष्कर्षमा पुग्नुपर्छ ।

गै.स.स.द्वारा दायर गरेको जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार ऐनमा उल्लेख गरे अनुरुप एक वा सोभन्दा बढी अपराधहरु भएको भए सो पनि उल्लेख गरेको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्ने । साथै जाहेरी दरखास्तमा कानुनको उचति व्यवस्था समावेश गरेको सुनश्चिति गर्न कानुन व्यवसायी प्रहरी कार्यालयमा उपस्थिति हिुनुपर्दछ ।

टिप्पणी

पीडति व्यक्तकिो संरक्षण, साक्षी संरक्षण र सम्बन्धति प्रमाणको संरक्षणका लागि कानुन व्यवसायीले प्रहरी समक्ष लखिति नविेदन गर्न सक्दछ । कानुन व्यवसायीले जाहेरी दरखास्त दर्ता गरेको नम्बर लनिुपर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

जाहेरी दरखास्तको ढाँचा भर्ने तरकिाः मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ४ अनुसार अपराधको बारेमा थाहा पाएको व्यक्तलिे जाहेरी दरखास्त दनि सक्नेछ ।

अनुसूची–१ मा उल्लखिति कुनै कसुर भएको, भइरहेको वा हुन लागेको छ भन्ने कुरा थाहा पाउने ब्यक्तलिे त्यस्तो कसुरका सम्बन्धमा आफूसँग भएको वा आफूले देखे जानेसम्मको सवुद प्रमाण खुलाई त्यस्तो कुराको लखिति जाहेरी दरखास्त वा मौखकि सूचना वा वदि्युतीय माध्यमको सूचना अनुसूची–५ बमोजमिको ढाँचामा नजकिको प्रहरी कार्यालयमा यथाशीघ्र दनिुपर्नेछ ।

यसरी जाहेरी दरखास्त वा सूचना दनि ब्यक्तलिे त्यस्तो सूचना लखिति रुपमा नदएिमा नजिले दएिको सूचनाका सबै कुराहरु सम्बन्धति प्रहरी कर्मचारीले अनुसूची–५ बमोजमिको ढाँचामा खुलाई नजिलाई सो पढविाची सुनाई नजिको सहीछाप समेत गराई राख्नु पर्नेछ ।

माथि उल्लेख गरे बमोजमि प्राप्त जाहेरी दरखास्त वा सूचनाको सम्बन्धमा कानुनद्वारा छुट्टै अनुसन्धान गर्ने अधकिारी तोकएिकोमा त्यस्तो अधकिारी समक्ष र छुट्टै अनुसन्धान गर्ने अधकिारी नभएकोमा सम्बन्धति जल्लिा प्रहरी कार्यालय समक्ष पठाउनु पर्नेछ ।

उजुरीकर्ता को हो ?: मानव बेचवखिन तथा ओसारपसारको दफा ५ बमोजमि मानव बेचवखिन वा ओसारपसार कसुर गरेको, गररिहेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तलिे नजकिको प्रहरी कार्यालयमा उजुर गर्न सक्नेछ ।

जाहेरी दरखास्त वा सूचना दर्ता गर्न इन्कार गरेमाः जाहेरी दरखास्त वा सूचना सम्बन्धति प्रहरी कार्यालयले दर्ता गर्न इन्कार गरेमा मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ५(१) मा उल्लेख भएअनुसार जाहेरी दरखास्त वा सूचना गर्ने व्यक्तलिे त्यस्तो व्यहोरा खुलाई सम्बन्धति जल्लिा सरकारी वकलि कार्यालय वा त्यस्तो जाहेरी वा सूचना दर्ता गर्नुपर्ने प्रहरी कार्यालयभन्दा माथल्लिो तहको प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी दरखास्त वा सूचनासहति उजुरी गर्न सक्नेछ ।

सूचकको पहचिानः आवश्यकता अनुसार मुद्दामा पछी साक्षीको रुपमा उपस्थति गराउनका लागि सूचकको पहचिान जाहेरी दरखास्तमा स्पष्ट साथ उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

चरण १.३ मानव बेचवखिनबाट पीडतिलाई उद्धार गर्न योजना तयार गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
यौन शोषणको उद्देश्यले भएका मानव बेचवखिनबाट पीडतिहरुको उद्धार गर्न गै.स.स.ले प्रहरी, कानुन व्यवसायी र सम्बन्धति अधकिारीहरु सँगको परामर्शमा बृहत् योजना तयार गर्नुपर्छ । उक्त योजनामा वस्तिृत रुपमा स्थलगत नक्सासमेत समावेश हुनुपर्छ ।	छद्मवेशरुपी नक्कली ग्राहकहरु तथा स्वतन्त्र साक्षीहरुको उपस्थितिको सुनश्चितिता हुने गरी कानुन व्यवसायीले गै.स.स.लाई उद्धारको योजना बनाउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले उद्धार कार्यको लागि नेपाल सरकारका जम्मिेवार नकायिसँग सहकार्य गरी रणनीतकि योजना तयार गर्नुपर्दछ । यस योजना अन्तर्गत स्थलको ववरिण, उद्धार स्थलको भौतकि ववरिण, प्रवेश हुने र बाहरि नस्किने वन्दिु तथा लुक्ने/लुकाउने ठाउँ, उद्धार स्थलको नक्सा आदि पर्दछन् । उद्धारको क्रममा उद्धार स्थलसम्म पुग्नको लागि माथकिा सम्पूर्ण ववरिणहरु प्राप्त गरी सँगै राख्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई उद्धार योजनाको तयारीमा मद्दत गर्नुपर्ने र उद्धार कार्यको योजना कानुनी प्रकृया अनुरुप भएको छ भन्ने सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

जोखमि मूल्याङ्कनः गै.स.स.ले प्रहरीलगायत सरकारी नकायिसँग समन्वय गरी जोखमि मूल्याङ्कन गरी उद्धार कार्यमा हुन सक्ने जोखमि रोकथाम तथा न्यूनीकरणका लागि योजना तयार गर्नुपर्ने छ । यसरी जोखमि वश्लिेषण गर्दा उद्धार स्थलसम्म पुग्ने, बेचवखिनमा संलग्न अपराधीहरु र अभयिुक्तको सामाजकि हैसयित सम्मको जानकारी हुनुपर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । अप्रत्यासति परस्थितिबिाट हुन सक्ने जोखमिको सामना गर्न आकस्मकि योजना बनाउनु पर्दछ ।

उद्धार स्थलबारे सूचना बाहरि नचुहाउनेः वभिन्नि स्रोतहरुबाट सूचना चुहियो भने पीडतिहरु उक्त स्थानबाट हराउन सक्ने अवस्था हुने भएकोले उद्धार स्थलको नक्सा यथासम्भव गोप्य राख्नु पर्दछ ।

थप जानकारी तथा कार्य

उद्धार पूर्वको योजनाः उद्धार टोलीको जम्मिेवारी र कर्तव्यको बारेमा JVI ले तयार गरेको उद्धार पूर्व योजनामा उल्लेख गरएिको छ । यसलाई पनि स्रिोतको रुपमा प्रयोग गर्न सकनिेछ । यसमा टोलीको सदस्यहरुको भूमकिा तथा जम्मिेवारीहरुको ववरिण उल्लेख गरएिको हुन्छ ।

मानव बेचवखिन हस्तक्षेप सम्बन्धी चेकलष्टिः अनुसूची १ मा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार/CSE उद्धार कार्यमा संलग्न हुने गरी (Intervention rescue operations) को लागि चेकलष्टि प्रस्तुत छ ।

चरण १.४ उद्धार कार्यपूर्व प्रहरीसँग वैठक बस्नुपर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
उद्धार योजना अनुसार गै.स.स.ले उद्धार पूर्व बैठक बस्नुपर्दछ । यसमा उद्धार समूहका सदस्यहरुको भूमकिा तथा जम्मिेवारी तोकएिको हुन्छ ।	कानुन व्यवसायीले उद्धार गर्नु पूर्वको वैठकमा गै.स.स. तथा सरकारी प्रतनिधिहिरु (ऐनअन्तर्गत गठन भएका राष्ट्रयि समतिि तथा जल्लिा समति) लाई संवेदनशील भई उद्धार गर्ने सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था तथा सूचना सम्बन्धमा सल्लाह र सुझाव दनिुपर्दछ ।

टप्पिणी

उद्धारको क्रममा चालनिे चरण तथा उद्धारका रणनीतबिारे स्पष्ट जानकारी दनि सक्ने व्यक्तलिाई टोली नेताको रुपमा नयिुक्त गर्ने । टोली नेताले उद्धार कार्यमा सहभागीहरुको भूमकिाको बयान र जम्मिेवारी तोक्नेछ । सहभागीहरुलाई उद्धार स्थल तथा पीडतिहरुको अपेक्षति संख्याको आधारमा समूहमा वभिाजन गर्ने ।

हरेक समूहमा एक जना टोली नेता नयिुक्त गर्ने । हरेक सहभागीको सम्पर्क नम्बरसहति, समूहका नेता तथा हरेक समूहको भूमकिा तथा जम्मिेवारी बारे थाहा दनिे ।

प्रहरीलाई उद्धार कार्य यथासम्भव समयमै हुन सकून् भनि बुझाउन प्रहरी र गै.स.स.बचि बस्ने उद्धार पूर्वको वैठकमा कानुन व्यवसायी उपस्थति हुनुपर्छ ।

यस बैठकको क्रममा कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा सरकारी प्रतनिधिहिरुलाई मानव बेचवखिन सम्बन्धी वभिन्नि सवालहरु, कानुनी व्यवस्थाहरु र मानव बेचवखिन सम्बन्धी भ्रमका साथै यथार्थता बारे बुझाउनु पर्दछ ।

टप्पिणी

उद्धारमा सहभागी हुनु अगाडि टोलीका सदस्यहरुले मानव बेचविखन तथा ओसारपसार, व्यावसायिक यौन शोषण सम्बन्धी कानुनहरु बारे जानकारी राख्नुपर्दछ ।

द्रष्टव्यः प्रभावकारी उद्धार कार्य सुनिश्चित गर्नको लागि टोलीमा समावेश भएका व्यक्तिहरुको परिचय, प्रमाणीकरण तथा तिनीहरुले गोप्य रुपमा संकलन गरेको जानकारीहरुको कुनै पनि परिस्थितिमा गोपनीयता कायम गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले साक्षी हाजिर गराउने प्रक्रियाबारे पनि बुझाउनुपर्छ । प्रहरी अधिकृतहरूलाई साक्षीहरूको छनौट गर्दा होसियार हुन सल्लाह दिनुपर्छ । स्थानीय निकायका प्रतिनिधिहरू वा सो गतिविधिको समयमा उपस्थित अन्य व्यक्तिहरूलाई साक्षीको रूपमा चिनाउनुपर्छ ।

उद्धार कार्यको लागि प्रहरीबाट छद्मवेशी ग्राहक उपलब्ध गराउनु पर्ने बारेमा कानुन व्यवसायीले उल्लेख गर्नुपर्छ । यदि प्रहरीले उपलब्ध गराउन नसक्ने भएमा गै.स.स.सँग परामर्श गरी छद्मवेशी ग्राहकको व्यवस्था मिलाउनु पर्छ । छद्मवेशी ग्राहकलाई स्वतन्त्र साक्षीसँग परिचय गराउनु पर्छ । उद्धार कार्यको प्रकृयामा यौन व्यवसाय गर्ने स्थल व्यवस्थापक/ संचालक/ मालिक/दलाललाई दिनको लागि प्रहरीले छद्मवेशी ग्राहकलाई साक्षीको रोहवरमा छाप लागेको पैसा दिनुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पक्राउ र अनुसन्धानको लागि उद्धार टोलीको संरचनाः प्रहरी उपनिरीक्षक वा सोभन्दा माथिल्लो तहको प्रहरी अधिकारी वा मानव बेचविखन नियन्त्रणमा संलग्न प्रहरी अधिकारी, गै.स.स.का प्रतिनिधिहरु तथा सामाजिक कार्यकर्ता हरु तथा सो मध्ये एक महिला हुने गरी टोलीको संरचना निर्माण गर्नुपर्ने छ ।

जिल्ला समितिको जिम्मेवारीः मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण नियमावलीको नियम ७(च) बमोजिम जिल्लाभर मानव बेचविखन तथा ओसारपसारको जोखिममा रहेका व्यक्तिहरुको उद्धार गर्ने ।

टोली नेताको नियुक्तिः उद्धारको क्रममा चालिने चरण तथा उद्धारका रणनीतिबारे स्पष्ट जानकारी दिन सक्ने एक व्यक्तिलाई टोली नेताको रुपमा नियुक्त गरिने छ । टोली नेताले उद्धार कार्यमा सहभागीहरुको भूमिका र जिम्मेवारीबारे बुझाउने छ । सहभागीहरुलाई उद्धार स्थल तथा पीडितिहरुको अपेक्षित संख्याको आधारमा समूहमा विभाजन गरिने छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कानुनबारे जानकारी राख्नुपर्नेः उद्धारमा सहभागी हुनु अगाडि टोलीका सदस्यहरु मानव बेचबिखिन, व्यावसायिक यौन शोषण नियन्त्रण सम्बन्धी कानुनहरु बारेमा जानकारी हुनुपर्दछ ।

उद्धार कार्य पूर्वको चेकलिष्ट

उद्धार किट तयार गर्नेः उद्धार कार्यको लागि आवश्यक सामानहरुको एउटा किट बनाउनुपर्दछ । किट अन्तर्गत स्टेशनरी, क्यामेरा, टर्चलाइट, ब्याटरी, भिडियो क्यामेरा, खाजा, प्राथमिक उपचारको किट, सन्दर्भ सामग्री, सम्बन्धित नजिर, ऐन, कानुनहरु, ल्यापटप र चार्जर, प्रिन्टर र टोनर, जिल्ला गाउँहरुको सूची, पीडितको बसोबास रहेको स्थानको स्थानीय प्रहरी चौकी, लत्ताकपडा, दैनिक आवश्यक हुने सामग्रीहरु आदि साथै उद्धार गरिएको पीडित नाबालिग हुन सक्ने अवस्थामा रङ्गहरु लगायतका सामग्रीहरुको व्यवस्था उद्धार अगावै मिलाउनु पर्नेछ ।

सतर्कता सहितको पुनर्स्थापना गृहः उद्धार गर्ने स्थानमा सरकार तथा गै.स.स.द्वारा सञ्चालित पुनर्स्थापना गृहहरुमा उद्धार गरिएका पीडितहरुलाई सुरक्षित साथ पुर्याउनको लागि उद्धार हुने अनुमानित संख्या र पुनर्स्थापना गृहमा पुग्ने मिति स्पष्ट हुनुपर्दछ । गै.स.स.बाट सञ्चालित पुनर्स्थापना गृह सरकारबाट अनुमति प्राप्त हो भन्ने कुरा सुनिश्चित हुनुपर्दछ । यी सम्पूर्ण कार्य अरुले थाहा नपाओस् भन्नका लागि गोपनीयताका साथ गरेको हुनुपर्दछ । यसको लागि गै.स.स.का प्रतिनिधिहरुले विश्वसनीय तथा तथ्याङ्कहरु दुरुस्त राख्ने पुनर्स्थापना केन्द्र पत्ता लगाउनु आवश्यक छ । पीडितहरुलाई सुरक्षित साथ पुनर्स्थापना गृहमा पठाउनका लागि गै.स.स.का प्रतिनिधिहरुले प्रमुख जिल्ला प्रशासन अधिकारीले अध्यक्षता गरेको जिल्ला सीमितिमा उद्धार गरिएका पीडितहरुको सूची उपलब्ध गराउनु पर्छ । यदि तत्काल पुनर्स्थापना गृह उपलब्ध नभएमा पीडितहरुको सुरक्षाको लागि मानव बेचबिखिन नियन्त्रण सम्बन्धी जिल्ला समितिले अर्को बैकल्पिक व्यवस्थापनको सुनिश्चितता गर्नुपर्छ ।

उद्धार टोलीको सुरक्षाः प्रहरी उपनिरीक्षक (Sub Inspector) ले उद्धार कार्यको बखत अवस्था अनुसार पर्याप्त प्रहरी कर्मचारीहरु व्यवस्था गर्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने । संवेदनशील वा उच्च जोखिमयुक्त स्थानको विचार गरी कानुन व्यवसायीले प्रहरी उपनिरीक्षकसँग मिली उद्धार टोलीको सुरक्षाको लागि पर्याप्त प्रहरी कर्मचारीहरु साथ रहेको कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ । कुनै पनि परिस्थितिमा प्रहरीको सुरक्षा बिना उद्धार कार्य गर्नु हुँदैन । प्रहरी उपनिरीक्षक वा उच्च ओहदाको प्रहरी कर्मचारीले उद्धार गर्ने पीडितको संख्या अनुसार पर्याप्त प्रहरीहरुको उपस्थिति छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

चरण १.५ पीडतिहरुको उद्धार कार्यको प्रारम्भ

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचवखिनबाट पीडतिको उद्धार योजना बमोजमि प्रहरी तथा अन्य सम्बन्धति नकायिसँग सहकार्य गरी उद्धार कार्य प्रारम्भ गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले मानव बेचवखिनका पीडतिहरुको उद्धार कार्यमा सहभागी भई उक्त कार्य कानुन बमोजमि भएको कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

उद्धार कार्यको दनि गै.स.स.ले नम्नि कार्य गर्न सक्नेछः

- **उद्धार गर्नुअघ उिद्धार टोलीका सदस्यहरु एउटा नर्धिारति ठाउँमा भेला हुने र संकेतको लाग प्रितक्षिा गर्नेः**
- उद्धार गर्नुअघ उिद्धार टोलीका सदस्यहरु एउटा नर्धिारति ठाउँमा भेला हुने र छद्मवेशी ग्राहक अथवा स्वतन्त्र साक्षीको संकेतको लाग प्रितक्षिा गर्ने। उक्त भेला भएको स्थानमा टोलीहरुलाई उद्धार योजनाबारे सम्झाउने कार्य हुन्छ। प्रत्येक टोलीका सदस्यहरुलाई उद्धार कार्यमा नजिको भूमकिाबारे सम्झाउने तथा अन्य कुरा नबुझेमा सम्झाउने बुझाउने कार्य हुन्छ।
- नगिरानी टोली उद्धार स्थानको वरपिर नर्धिारति गरएिको स्थानमा भेला भई कुनै संकास्पद गतविधिबिारे जानकारी दनि।
- **संकेत प्राप्त भएपछ उिद्धारस्थलमा प्रवेश गर्नेः** रणनीतकि स्थानमा पहलि योजना गरेबमोजमि गै.स.स.का सहभागीहरु तुरुन्त उद्धारस्थलमा प्रवेश गर्ने जहाँ प्रभावतिलाई राखएिको हुन्छ। साथै प्रभावतिहरुलाई बक्सा, शौचालय, फलसलिङ्गि, वाल प्यानललगायतका स्थानहरुमा लुकाइने हुनाले उद्धार स्थलको पूर्ण रुपमा छानवनि गर्नुपर्छ।

उद्धार कार्यको दनि नम्निानुसारका कार्यहरु कानुन व्यवसायीको जम्मिेवारी हुनेछः

- **भौतकि प्रमाणहरु संकलन गर्न सुझाव दनिेः कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई भौतकि प्रमाण संकलन सम्बन्धमा कानुनी प्रकृयाहरु बारे सरसल्लाह दनिुपर्नेछ । कुनै पनि गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले कुनै पनि अवस्थामा आफैले भौतकि प्रमाणहरु संकलन गर्नु हुँदैन।**
- **कुनै पनि प्रकारको शारीरकि यातनाबाट टाढा राख्नेः** कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई उद्धारको क्रममा कुनै पनि व्यिक्तमिाथ शिारीरकि बल तथा हसिाको प्रयोग नगर्न सल्लाह दनिुपर्दछ ।
- **प्रहरीको औपचारकिता सम्बन्धमाः** कानुन व्यवसायीले प्रहरीहरुको सबै औपचारकिता पूरा भएको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायी आफै साक्षी भएकोमा पीडतिको तर्फबाट पुर्पक्षको लाग प्रितनिधित्वि गर्न सक्दैन । नजि कानुन व्यवसायी उद्धार कार्यको एक पक्ष हुन सक्छ तर मुद्दाको दौरानमा पीडतिको प्रतनिधित्वि गर्न सक्दैन ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले उद्धार गरएिका प्रभावतिहरुसँग अन्य लुकाइएका प्रभावति, बालबालकिा, पीडक तथा अन्य हानकिारक सामग्रीहरु पत्ता लगाउन सहयोग लनि सक्दछ।

- **अपराध भएको स्थलको फोटो प्रहरीद्वारा खचि्ने तथा भडियिो रेकर्ड गर्नेः** गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले प्रहरीहरुद्वारा अपराध तथा अपराधीहरुको फोटो खचिेको तथा त्यहाँको भडियिो रेकर्ड गरेको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ तर त्यहाँको कुनै पनि फोटो खचि्ने वा भडियिो रेकर्ड सम्बन्धमा गै.स.स.को हकमा उचति अनुमति विना नलएिको सुनश्चिति गर्नुपर्छ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार ऐन अन्तर्गत उद्धारको व्यवस्थाहरुः यस ऐनको दफा ७ ले यस ऐन बमोजमिका आपराधकि कार्यको अनुसन्धान गर्न प्रहरीलाई थप अधकिार प्रदान गर्दछ । सहायक प्रहरी नरीिक्षक वा माथल्लिो तहका अधकिारीले उद्धारका कार्य गर्न सक्नेछ । यदि मानव बेचबखिनका घटना भएको वभिन्नि अवस्थाहरुले नजि अपराधीलाई तुरुन्त कारबाही नगरेमा कसुरदार भाग्ने वा उम्कने वा त्यस्तो कसुरसँग सम्बन्धति कुनै पनि प्रमाण लोप वा नष्ट गर्न सक्ने सम्भावना देखेमा प्रचलति कानुनमा जनुसकै कुरा लेखेतापनि कम्तीमा प्रहरी सहायक नरीिक्षक स्तरको प्रहरी वा सोभन्दा माथल्लिो प्रहरी अधकिारीले पहचिान गरी जुनसुकै बखत पक्राउ गर्न सक्नेछ ।

फोनबाट कुरा गरेमा पक्राउः वास्तवकि उद्धारको कार्य सञ्चालनपूर्व टोलीका सदस्य वा सरकारी अधकिारी समेतले यस बारेमा मोबाइल फोन वा कुनै सञ्चारका माध्यमबाट कुरा गरेमा प्रहरीले यस बारेमा कुनै पनि सूचना चुहनिबाट रोक्न त्यस्ता कुरा गर्ने व्यक्तलिाई पक्राउ गर्न सक्नेछ ।

उद्धार टोलीको संरचना कानुन बमोजमि रहेको सुनश्चिति गर्नेः उद्धार टोलीको संरचना कानुन बमोजमि रहेको तथा त्यस टोलीबाट उद्धार कार्य सशक्तपूर्ण रुपले सञ्चालन गर्न कम्तीमा एक जना प्रहरी अधकिारी पनि टोलीमा रहेको सुनश्चिति गर्नुपर्ने ।

उद्धारको उत्कृष्ट अभ्यासः पीडतिको स्याहार तथा संरक्षणको लागि न्यूनतत्तम राष्ट्रयि मापदण्ड २०११/२०६८ को दफा १४(४) ले उद्धार टोलीले देहायका कार्यहरु गर्ने बारे उल्लेख गरेको छः

- पीडति तथा पीडति व्यक्तहिरुको पहचिान सम्बन्धी प्रमाण वा कागजातहरुको संकलन तथा त्यसको संरक्षण गर्न सहयोग गर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

- उद्धार वा खोजविनको क्रममा सम्पर्कमा आएका पीडित वा पीडित व्यक्तसिँग नियमित सम्पर्कमा रहने ।
- पीडित तथा पीडित व्यक्तलिाई सम्मानजनक तथा लैङ्गकिमैत्री व्यवहार गर्नुपर्ने ।
- पीडित तथा पीडित व्यक्तकिो लागि तत्काल खाना तथा लत्ताकपडाको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने ।
- आवश्यकता भएको अवस्थामा पीडित तथा पीडित व्यक्तकिो लागि तत्काल आकस्मकि स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने ।
- उद्धार पूर्व पीडित तथा पीडित व्यक्त सिम्बन्धमा भएका कुरा बारेको कुनै पनि सूचना दिने वा लिने प्रसंगमा मोबाइल फोनको प्रयोग नगर्ने ।
- खोजविनको क्रममा संकास्पद पीडकलाई भाग्न दिनु हुँदैन ।
- कानुनी कार्य पेश गर्न अगाडि यिससँग सम्बन्धति कुनै पनि सूचना गोप्य राख्ने ।

उद्धार कटिको पुनजाँच गर्नेः सम्पूर्ण उद्धार टुल कटि ठकि ठाउँमा भएको सुनश्चिति गर्ने ।(ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु १.५ मा विस्तृत रुपमा उल्लेख गरेको छ)

पुनर्स्थापना गृहबाट हुनुपर्ने सावधानीको सुनश्चिति गर्नेः अनुमानति संख्याअनुसारको पीडतिहरुलाई राख्नका लागि सिरकारी तथा गै.स.स.का पुनर्स्थापना गृह तयारी अवस्थामा रहेको कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्ने। (ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु १.५ मा विस्तृत रुपमा उल्लेख गरएिको छ)

उद्धार टोलीको सुरक्षा सुनश्चिति गर्नुपर्नेः उद्धार टोलीमा महिला प्रहरी सदस्यको रुपमा रहेको लगायत पर्याप्त प्रहरी कर्मचारीहरुले सुरक्षा प्रदान गररिहेको तथा कुनै पनि परिस्थितिमा उद्धार कार्य प्रहरीको संरक्षण विना गरिने छैन भनी सुनश्चिति गर्नुपर्ने ।

चरण १.६ उद्धार स्थललाई सुरक्षति राख्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले उद्धार कार्यको दौरान प्रहरीलाई उद्धार स्थल सुरक्षति गर्न तथा सबै पीडतिहरुको उद्धार भई सुरक्षति रहेको सुनश्चिति गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले उद्धार स्थलको सुरक्षाको लागि गै.स.स. तथा प्रहरीलाई आवश्यक परेको अवस्थामा कानुनी परामर्श दिनुपर्ने।

टिप्पणी

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले उद्धार स्थल सुरक्षति गर्दा त्यहाँको महत्त्वपूर्ण भौतकि प्रमाणहरु जोगाउन सावधानी अपनाउनु पर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले उद्धार टोलीलाई उद्धार स्थल सुरक्षति गर्न तथा गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई उद्धार कार्य गर्ने क्रममा कानुनी प्रकृयाबारे सल्लाह र सुझाव दिनुपर्दछ ।

१.७ पीडितिलाई अभियुक्तबाट छुट्टै राख्ने

गै.स.स.	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडति र पीडकहरुलाई एकै ठाउँमा नराख्न र पीडतिहरुलाई तनिीहरुको सुरक्षाको आश्वासन दनि प्रहरीसमक्ष अनुरोध गरी सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडकबाट पीडतिलाई कुनै पनि कसिमिको चेतवानी, डर त्रास, धाक धम्की दनि कार्य नहोस् तथा पीडतिको सुरक्षाको लागि पीडक र पीडतिलाई छुट्टाछुट्टै राख्न प्रहरीलाई कानुनी सरसल्लाह र सुझाव दनिुपर्दछ ।

टिप्पणी

गै.स.स.का प्रतनिधिले पीडतिलाई पीडकबाट हुने डरत्रास धाकधम्की र दुर्व्यवहारबाट बचाउन पीडतिलाई तत्काल छुट्टै बस्ने व्यवस्थाको लागि प्रहरीलाई सहयोग गर्नुपर्ने ।

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले पीडतिहरुप्रति अपराधीलाई जस्तै व्यवहार नगरी सम्मानपूर्ण, मर्यादापूर्वक तथा सहानुभूतपिूर्ण व्यवहार गर्नुपर्छ

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले पीडतिहरुको शारीरकि हाउभाउ बारे सचेत हुनुपर्ने तथा यौन व्यवसाय गर्ने स्थलमा जाँदा ती पीडतिहरुलाई शारीरकि रुपमा अनावश्यक छुने गर्नु हुन्न । प्रहरी अधकिारीहरु पीडतिहरु प्रति संवेदनशील भई अनावश्यक र अश्लील भाषा प्रयोग नगर्न वा शारीरकि क्षति वा हानि निपुर्याउन सचेत हुनुपर्दछ ।

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले उद्धार टोलीमा रहेका पुरुष सदस्यहरुले पीडति महलिाहरुप्रति संवेदनशील भएको र अनावश्यक छुने नगरेको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले उद्धारको क्रममा कुनै पनि व्यक्तलिाई शारीरकि रुपमा बल र हिंसाको प्रयोग गर्न नदनि सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले पीडति महलिालाई महलिा सामाजकि कार्यकर्ताहरु / सल्लाहकारहरुको संरक्षण र त्यसपछि सिरकारको संरक्षणमा राख्न सहजीकरण गरी सहयोग गर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडितहरुलाई आत्मसम्मान तथा मर्यादा पूर्वक व्यवहार गर्नेः पीडितहरुलाई सम्मान पूर्वक व्यवहार पाउने अधिकार छ । कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायबाट गर्ने हरेक कार्य पीडित मैत्री प्रकृयामा आधारित छ भन्ने कुरा गै.स.स.का प्रतिनिधि तथा कानुन व्यवसायीहरुले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । उद्धार प्रकृयाको क्रममा महिला प्रहरी हवल्दार संलग्न भएको हुनुपर्दछ र पीडितलाई सधै उनको अधिकार बारे सचेत गराउने र कुनै प्रकारको दुर्व्यवहार बाट पीडित हुनेछैन भन्ने पनि सुनिश्चित गर्नुपर्छ । त्यसैगरी पीडितलाई कानुनका विभिन्न चरणको जानकारी गराई राख्नुपर्छ र हस्तक्षेपका हरेक चरणमा सहयोग बढाउनु पर्छ ।

पीडितहरु मानसिक तनावमा हुने हुनाले उद्धार प्रकृयाको क्रममा उनीहरुले दुर्व्यवहार अर्थात नराम्रो व्यवहार गरेमा उनीहरु प्रति नराम्रो व्यवहार गर्नुहुन्न ।

महिला प्रहरी तथा गै.स.स.का समाजसेवीहरुले पीडितहरुलाई सरकारी वा निजी इजाजतपत्र प्राप्त पुनर्स्थापना केन्द्रमा सुरक्षित नहुन्जेल सम्म सम्पूर्ण प्रकृयामा प्रहरीहरुबाट सुरक्षा पाउने (escorting) सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ ।

उद्धार टोलीमा व्यावसायिक परामर्शदाता वा समाजसेवी सहित मानसिक तनाव व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त एक व्यक्ति भएको हुनुपर्छ, जसले पीडितको डर त्रासलाई कम गर्न मद्दत गर्नुका साथै उनीहरुको आफ्नै सुरक्षा, स्वतन्त्रता र संरक्षणको लागि यौन व्यवसाय छोड्नु पर्छ भन्ने बुझाउन सहज हुनेछ ।

पीडितको हितलाई विशेष ध्यान दिनेः पीडितहरुले भन्न नचाहेका दुर्व्यवहार तथा अपराधहरु सार्वजनिक गर्न बाध्य पार्नुहुन्न । तालिम प्राप्त परामर्शदाताद्वारा पीडितहरुलाई परामर्श उपलब्ध गराउनु पर्दछ । पीडितहरुलाई आफ्नो भाषाबाट बयान दिन सक्षम बनाउन अनुवादकको व्यवस्था गर्नुपर्दछ।

चरण १.८ प्रमाण संकलन गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचविखनलाई पुष्टि गिर्न यससँग सम्बन्धित उपलब्ध सम्पूर्ण प्रमाणहरु प्रहरीले संकलन गरेको छ भन्ने गै.स.स. सुनिश्चित हुनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.लाई मानव बेचविखिन सम्बन्धी प्रमाण संकलनबारे कानुनी सरसल्लाह दिने र प्रहरीले फेला पारेको सबै उपलब्ध प्रमाणहरु जफत गरेको बारे सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

टिप्पणी

गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरुले सबै भौतिक प्रमाणहरु (जस्तैः यौन व्यवसाय गर्ने स्थलमा फेला परेको डायरी, रजिष्टिरहरु, लेजरहरु, अन्य तस्करहरुसँग सञ्जाल देखाउने कारोबारहरु, नगद, विजुली बिल, पानी र अन्य बिलिहरु, नगरपालिकाको कर, रसिद कागजात, फोटो, एलबम, कन्डम (प्रयोग भएको वा नभएको) स्थानीय निकायका प्रतिनिधिहिरुको उपस्थितिमा संकलन गरेको हो भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ किनभने यस्ता प्रमाणहरु अदालतमा पेश गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

गै.स.स.ले प्रहरीलाई फोरेन्सिक जाँचको लागि सामग्री संकलन गर्न अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरुलाई भौतिक प्रमाणको संकलनसँग सम्बन्धित कानुनी प्रकृयामा सल्लाह दिनुपर्दछ । कुनै पनि परिस्थितिमा गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरुले आफैले भौतिक प्रमाण संकलन गर्नु हुँदैन ।

कानुन व्यवसायीले प्रहरीलाई भौतिक सबुद जुटाउन सहयोग गर्नुपर्नेछ र सम्बन्धित सबै प्रमाणहरु बरामदी मुचुल्कामा समावेश गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

प्रहरीले घटनास्थलमा स्वतन्त्र साक्षीको उपस्थितिमा बरामदी मुचुल्का र स्थलगत नक्सा बनाएको कुरा कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्ने । यो दुई वा दुईभन्दा बढी साक्षीहरुद्वारा हस्ताक्षर गरेको हुनुपर्दछ । जसमध्ये एक साक्षी मुचुल्का उठाएको स्थान वरपरिको हुनुपर्छ ।

कम्तीमा पनि एक जना साक्षी महिला भएको कुरा कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्नुपर्छ र उक्त महिला साक्षी सोही उद्धार कार्यस्थलको हुनुपर्दछ भन्ने छैन । तर कानुन व्यवसायीले महिला साक्षी गै.स.स.बाट पनि हुन सक्ने कुरा प्रहरीलाई सुझाव दिनुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

जफत प्रमाणः मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ६ को उपदफा ७ र ८ मा उल्लेख गरे अनुसार प्रहरी कर्मचारीले कसुरसँग सम्बन्धित दसीको मालसामान र अन्य कुनै प्रमाण वा वस्तु फेला पारेमा त्यस्तो प्रमाण वा वस्तु समेत घटनास्थलमा उपलब्ध कसुर भएको देख्ने व्यक्तिहरु कोही भए निजहरुको रोहवरमा आफ्नो कब्जामा लिई आवश्यकता अनुसार मुचुल्का खडा गर्नुपर्ने छ । यसरी मुचुल्का खडा गर्ने कार्य सम्पन्न नभएसम्म त्यस्तो वस्तु, स्थान वा घटनास्थलको अवस्थालाई यथास्थितिमा सुरक्षित राख्नु पर्नेछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

प्रमाण लोप हुन वा नास हुन नदिनेः प्रहरीले अपराधसँग सम्बन्धित कुनै पनि प्रमाण लोप हुन वा नास हुन नदिई आवश्यकता अनुसार प्रभावकारी रुपमा सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ । प्रहरी कर्मचारी वा अनुसन्धान अधिकारीले कसुरसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाण लोप वा नास हुन नदिन वा कसुरदारलाई पक्राउ गर्न कुनै निकाय, अधिकारी वा व्यक्तिसँग मद्दत माग्न सक्नेछ र त्यस्तो मद्दत मागेमा आवश्यक मद्दत दिनु त्यस्तो निकाय, अधिकारी वा व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ ।

मानव बेचविखन तथा ओसारपसार ऐनको प्रमाण सम्बन्धी व्यवस्थाः ऐनको दफा ७ अनुसार कसुरसँग सम्बन्धित कुनै पनि प्रमाण नष्ट हुने वा लोप हुने अवस्था छ भने कसुर मानिने कुनै कार्य भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको जानकारी पाई तुरुन्त कारबाही नगरेमा कसुरदार भाग्ने, उम्कने वा त्यस्तो कसुरसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाण लोप वा नष्ट हुने सम्भावना देखिएमा प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कम्तीमा प्रहरी सहायक निरीक्षक स्तरको प्रहरी कर्मचारीले पुर्जी खडा गरी जुनसुकै बखत देहायका कार्य गर्न सक्नेछः

(क) त्यस्तो घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा प्रवेश गर्न, खानतलासी लिन वा आफ्नो कब्जामा राख्न,

(ख) त्यस्तो कार्य गर्न लाग्दा कसैले बाधा विरोध गरेमा आवश्यकता अनसुार झ्याल, ढोका खोली वा फोरी आवश्यक कारबाही गर्न,

(ग) त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिलाई बिना पक्राउ पुर्जी गरिफ्तार गर्न वा निजको खानतलासी लिन

(घ) त्यस्तो घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा भेटिएका सबै दसी, प्रमाण बरामद गर्न वा कब्जामा लिन।

माथि उल्लिखित कार्य गर्दा त्यस्तो प्रहरी कर्मचारीले सम्भव भएसम्म स्थानीय तहका प्रतिनिधिसमेत र सम्भव नभए त्यस समयमा उपस्थित व्यक्तिहरुको रोहबरमा गर्नुपर्ने छ र सोको मुचुल्का तयार गरी सोको प्रतिलिपि सम्बन्धित घर, जग्गा वा सवारीसाधन धनीलाई दिनुपर्ने छ।

चरण १.९: पीडितिहरुको संरक्षणको सुनिश्चितिता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडितिलाई अदालत समक्ष निजको आफ्नो बयान प्रमाणीकरण गर्न साथ लगदिनिुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडितिहरुलाई अदालत समक्ष पुर्‍याउँदा गै.स.स. तथा पीडितिलाई आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिनुपर्ने ।

टिप्पणी

यदि पीडितहरु बालबालिका भएको अवस्थामा तिनीहरुलाई उद्धार गर्दा गै.स.स. वा सरकारद्वारा सञ्चालित बाल संरक्षण गृहमा पठाउनु पर्दछ । पीडितहरुलाई सुरक्षाको लागि बाल संरक्षण गृहमा अस्थायी रुपमा राखिएको हो भन्ने बारेमा त्यहाँका हेरचाह गर्ने कर्मचारीले बुझाउनु पर्दछ ।

गै.स.स.का हेरचाह गर्ने कर्मचारीहरु पीडितहरु बाल संरक्षण गृहबाट यताउता घुम्न जाँदा साथ गइदिनुपर्छ ।

पीडितिहरुको संरक्षणः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको दफा २६ अनुसार उजुर गर्ने ब्यक्तिले आफूले प्रहरीमा उजुर गरेको कारण वा अड्डा अदालतमा बयान वा साक्षीको रुपमा गरेको बकपत्र वा महिला मानव अधिकारको रक्षाको लागि खटिएका अधिकारकर्मीले पीडितलाई कुनै सहयोग उपलब्ध गराएको आधारमा कुनै प्रतिशोधात्मक कारबाहीमा पर्न सक्ने मनासिब कारण देखाई सुरक्षाको लागि निजकिको प्रहरी कार्यालयमा अनुरोध गर्न गै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्ने ।

कानुन व्यवसायीले यौन व्यवसाय गर्ने स्थलमा ताल्चा लगाएको र त्यसको साँचो प्रहरी कहाँ सुरक्षित रहेको र उद्धार गरिएका व्यक्तिहरुलाई प्रहरी आफैले सुरक्षा प्रदान गरेर आफैसँग लगेको छ भन्ने सुनिश्चित हुनुपर्दछ ।

उद्धार कार्य सूर्यास्त पश्चात गरेमा उद्धार गरिएका पीडितहरुलाई स्थानीय प्रहरीको अनुमतिमा उद्धारमा संलग्न गै.स.स.द्वारा सञ्चालित बाल संरक्षण गृहमा पठाउनु पर्छ।

कुनै पनि परिस्थितिमा उद्धार गरिएका व्यक्तिहरुलाई प्रहरी हिरासतमा रातभरि राख्नु हुँदैन । कानुन व्यवसायीले पीडितहरुको सुरक्षाको लागि प्रहरी कार्यालयमा पत्राचार गर्न सक्नेछ । जाहेरी दरखास्त तुरुन्त दर्ता गरेको र उक्त जाहेरीको एक प्रति नक्कल पीडितले प्राप्त गरेको छ भन्ने कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

2 मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारका अपराधीहरुको अभियोजनको प्रक्रियाः

चरणः १.१	**जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्ने**
चरणः १.२	**पीडितिहरुलाई जिल्ला अदालत समक्ष उपस्थिति गराउने**
चरण १.३	**पीडितिको बयानको अभिलेखिकरण**
चरण १.४	**अभियुक्तलाई पक्राउ गर्ने**
चरण १.५	**छुट्टै निजी कानुन व्यवसायी नियुक्त गर्ने (वकालतनामा)**
चरण १.६	**यौन व्यवसाय गर्ने स्थलको सम्पत्ति जफत गर्ने**
चरण १.७	**पीडितिको लागि क्षतिपूर्ति सम्बन्धी निवेदन पेश गर्ने**

चरण २.८	अभियोगपत्र दर्ता गर्ने
चरण २.९	अभियुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने
चरण २.10	मुद्दाको सम्पूर्ण प्रकृयामा सरकारी वकलिसँग सहकार्य गर्ने
चरण २.११	बकपत्रको लागि साक्षीलाई तयार गर्ने
चरण २.१२	अन्तमि बहस गर्ने
चरण २.१३	फैसला प्राप्त गर्ने
चरण २.१४	पुनरावेदन गर्ने

खण्ड २.१ जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार सम्बन्धी जाहेरी दरखास्त मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार भएको जल्लिाको स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा दर्ता गर्ने वा दर्ता गर्न पीडतिलाई सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले प्रहरीमा दर्ता गरएिको जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार लगायत अन्य अपराधहरु समेटएिको सुनश्चिति गर्नुपर्ने ।

टप्पिणी

स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा पेश गर्ने जाहेरी दरखास्तमा सम्बन्धति अपराधहरु सबै समावेश गरेको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ । यद उिक्त जाहेरी प्रहरी कार्यालयले दर्ता गर्न अस्वीकार गरेमा कानुन व्यवसायीको सहयोग लनिुपर्दछ । पीडति नाबालक भएको अवस्थामा नजिलाई बालबालकिाकै रुपमा व्यवहार गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.द्वारा पेश गरएिको जाहेरी दरखास्त प्रहरी कार्यालयले दर्ता गरेको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

मानव बेचवखिन सम्बन्धी अपराधको जानकारी भएको वा कुनै पन िव्यिक्तलि जाहेरी वा सूचना प्रहरी कार्यालयमा दर्ता गर्न सक्छ । यसको लाग िकानुन व्यवसायीले सरकारी अधकिारीहरु, पीडति वा नजिको परविार, वा घटनाको जानकारी भएका अन्य कसैलाई जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न प्रोत्साहन गर्न सक्छ ।

जाहेरी दरखास्तमा समावेश गर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण जानकारीहरुः

- अपराध भएको मति िर स्थान, साक्षी, प्रमाण तथा अन्य कानुनी कागजातहरु
- पछ िउद्धार भएको भए उद्धार भएको मति िर स्थान

- उद्धारको समय
- उद्धार भएको पीडितको नाम र उमेर
- प्रहरी कार्यालयबाट घटनास्थलको दुरी
- अपराध भएको स्थान
- यौन व्यवसायको लागि बेचबिखन भएको भए गर्ने स्थलका मालिक/व्यवस्थापक/ संचालकको नाम र ठेगाना (थाहा भएमा)
- अपराध सम्बन्धी विवरण
- उद्धार गरिएको स्थान र जफत गरिएको सामग्रीको संक्षिप्त विवरण
- उद्धार टोलीको विवरण

कानुन व्यवसायीले जाहेरी दरखास्त मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको २०१७/२०७४ को दफा ४(३) बमोजिम दर्ता गरिएको प्रहरी कार्यालयका कार्यालय प्रमुखद्वारा सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

प्रहरीले जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न अस्वीकार गरेमाः

जाहेरी दरखास्त वा सूचना सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले दर्ता गर्न इन्कार गरेमा सो व्यहोरा खुलाई सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय वा त्यस्तो जाहेरी दरखास्त वा सूचना दर्ता गर्नुपर्ने प्रहरी कार्यालय भन्दा माथिल्लो तहको प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी दरखास्त वा सूचना सहित उजुर गर्न सक्नेछ । (मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ५ (१))

यसरी प्राप्त भएको उजुरी सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय वा प्रहरी कार्यालयले त्यसको अभिलेख राखी त्यस्तो जाहेरी दरखास्त वा सूचना आवश्यक कारबाहीको लागि सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमा पठाउनु पर्नेछ ।(मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ५(२))

टप्पिणी

यदि उक्त जाहेरी अझै पनि दर्ता गर्न अस्वीकार गरेको अवस्थामा उल्लखिति कार्यालय वा अधिकारीले इन्कार गरेमा सोही व्यहोरा खुलाई कसुरको सूचना सहति सम्बन्धति जल्लिाका प्रमुख जल्लिा अधिकारी समक्ष उजुरी दनि सक्नेछ । तर प्रमुख जल्लिा अधिकारी नै अनुसन्धान अधिकारी तोकएिको रहेछ र नजिले त्यस्तो सूचना दर्ता गर्न इन्कार गरेमा गृह मन्त्रालयमा त्यस्तो उजुर दनि सकनिेछ । (मुलुकी फौजदारी कार्यवधि संहिताको दफा ५(४))

यसरी माथि उल्लेख गरे बमोजमि उजुरी प्राप्त भएमा सम्बन्धति प्रमुख जल्लिा अधिकारी वा गृह मन्त्रालयले तीन दनि भत्रि सूचना दर्ता गर्ने वा नगर्ने नर्िणय गरी सम्बन्धति कार्यालयलाई सो बमोजमि गर्न वा गराउन नर्िदेशन दनिु पर्नेछ । (मुलुकी फौजदारी कार्यवधि संहिताको दफा ५(५))

जाहेरी दरखास्तमा अपराध पुष्टीको लागि पेश गरएिका तथ्यहरुले अपराध प्रमाणति नहुने भएमा कानुन व्यवसायीले अपराध सावति हुने थप लखित, अन्य सहायक प्रमाण कागजातहरु नविेदन साथ पेश गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

जोसुकैले पनि जाहेरी दरखास्त दनि सक्नेः मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसुर गरेको वा गररिहेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तलिे नजकिको प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्न सक्नेछन् । उजुरी गर्ने व्यक्ति प्रहरी अधिकारी, गै.स.स., स्थानीय बाल कल्याण अधिकारी, पीडतिका बाबुआमा वा आफन्तहरु, पीडतिको प्राथमकि हेरचाह गर्ने, अन्य अपराधको जानकारी भएका कुनै व्यक्ति र पीडति आफै पनि हुन सक्छ ।

मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐनको को दफा १(३) बमोजमि, यो ऐन नेपाल भर लागू हुनेछ र नेपाल बाहरि बसी नेपाली नागरकि वरिुद्ध यस ऐन बमोजमिको कसुर गरे जुनसुकै व्यक्तिको हकमा समेत लागु हुनेछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अनुसन्धान अधिकारीको नाम अभिलेखकिरण गर्नुपर्ने: अनुसन्धान अधिकारीको नाम र पदसहित जाहेरीमा उल्लेख गर्नुपर्छ । अनुसन्धान अधिकारीको मुद्दाको पुर्पक्षको क्रममा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ र त्यसैले अनुसन्धान अधिकारीको विवरणहरु स्पष्ट रुपमा जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्नुपर्ने अनिवार्य कर्तव्य: मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता,२०७४ को दफा ४(३) बमोजिम दर्ता भएका जाहेरी वा सूचना कुनै व्यक्तिले सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमा आफै उपस्थित भई दिएमा वा कुनै व्यक्तिमार्फत पठाएमा वा विद्युतीय माध्यमबाट सूचना दिएमा त्यस्तो प्रहरी कार्यालयले त्यस्तो जाहेरी दरखास्त वा सूचना दर्ता गरी निजिलाई भरपाइ दिनुपर्ने ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको ७ बमोजिम अनुसन्धान गर्नेः यस ऐन बमोजिम कसुर मानिने कुनै कार्य कुनै घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको जानकारी पाई तुरुन्त्त कारबाही नगरेमा कसुरदार भाग्ने, उम्कने वा त्यस्तो कसुरसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाण लोप वा नष्ट हुने सम्भावना देखिएमा प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कम्तीमा प्रहरी सहायक निरीक्षक स्तरको प्रहरी कर्मचारीले पर्चा खडा गरी जुनसुकै बखत देहायको कार्य गर्न सक्नेछ:

(क) त्यस्तो घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा प्रवेश गर्न, खानतलासी लिन वा आफ्नो कब्जामा राख्न,

(ख) त्यस्तो कार्य गर्न लाग्दा कसैले बाधा अवरोध गरेमा आवश्यकता अनुसार झ्याल, ढोका खोली वा फोरी आवश्यक कारबाही गर्न,

(ग) त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिलाई बिना पक्राउ पूर्जी गिरफ्तार गर्न वा निजको खानतलासी लिन,

(घ) त्यस्तो घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा भेटिएका सबै दसी, प्रमाण बरामद गर्न वा कब्जामा लिन।

पीडितलाई अनुसन्धान बारे जानकारी पाउने अधिकार: अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५/२०१८ को दफा ७ बमोजिम पीडितले माग गरेमा सम्बन्धित अनुसन्धान अधिकारीले देहायका विषयमा यथाशीघ्र सूचना दिनुपर्नेछः

(1) पीडितले प्राप्त गर्ने चिकित्सकीय, मनोवैज्ञानिक, मनोचिकित्सकीय, सामाजिक, कानुनी वा अन्य कुनै सेवा वा परामर्श,

(2) अभियोजन गर्ने निकायको नाम र पूरा ठेगाना,

(3) अनुसन्धान अधिकारीको नाम, कार्यालय र टेलिफोन नम्बर,

(घ) अनसुन्धान तथा तहकिकातको प्रगति विववरण,

(ङ) शंकास्पद व्यक्तिको नाम, उमेर, ठेगाना र हुलिया,

(च) शंकास्पद व्यक्ति पक्राउ भए सोको व्यहोरा,

(छ) शंकास्पद वा अन्य कुनै व्यक्तिले कसुरका सम्बन्धमा अनसुन्धान अधिकारी समक्ष व्यक्त गरेको कुरा,

(ज) अनसुन्धानको सिलसिलामा हिरासतमा रहेको वा पक्राउ भएको व्यक्तिलाई अनसुन्धान अधिकारीले हिरासतमा राख्न आवश्यक नदेखी प्रचलित कानुन बमोजिम हिरासतबाट छोडेमा सोको व्यहोरा,

(झ) कसुरका सम्बन्धमा प्रचलित कानुन बमोजिम हुने अनसुन्धान तथा तहकिकातका प्रकृया सम्बन्धी सामान्य जानकारी।

थप जानकारी तथा कार्य

जाहेरीको नमुनाः जाहेरीको ढाँचा बारे बुझ्न स्थानीय प्रहरी कार्यालय वा JVI मा कार्यरत कानुन व्यवसायीलाई सम्पर्क गर्न सकनिेछ वा नर्दिेशकिाको अनुसूची २ हेर्न सकनिेछ । उच्च अदालतमा पेश गरनिे रटि नविेदन सम्बन्धी मस्यौदा प्राप्त गर्न JVI मा कार्यरत कानुन व्यवसायीलाई सम्पर्क गर्न सकनिेछ ।

चरण २.२ पीडतिहरुलाई जल्लिा अदालत समक्ष उपस्थति गराउने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले उद्धार गरएिका पीडतिहरुलाई बेचवखिन तथा ओसारपसार बारे तनिीहरुको बयान प्रमाणीकरण गर्नका लाग जिल्लिा अदालत समक्ष उपस्थति गराउने बारेमा सुनश्चिति गर्नुपर्ने।	अदालतमा सोधनिे प्रश्नहरुबाट आत्तनिे वा डराउने अवस्था सृजना नभई सोधएिका प्रश्नहरुको सही तरकािले जवाफ दनि सकुन् भन्नका लाग कानुन व्यवसायीले बयानको बेला पीडतिहरुलाई आवश्यकतानुसार सुझाव दनिुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले पीडतिहरुलाई बयानको नमित्ति प्रहरी समक्ष उपस्थति गिराउनु पर्दछ । प्रहरीले पीडतिहरुसँग बयान लनिे क्रममा पीडतिहरुप्रत संवेदनशील हुन तथा मर्यादापूर्वक व्यवहार भएको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ । पीडतिहरुबाट बयान लइिसकेपछ उिक्त बयान प्रमाणीकरण गर्न जल्लिा अदालतमा उपस्थति गराउनु पर्छ ।
पीडतिहरुको स्वास्थ्य परीक्षणको लाग गै.स.स.मा तनिीहरुलाई हेरचाह गर्ने सहयोगीहरु महलिा प्रहरीसाथ जानु पर्दछ तथा त्यहाँ सम्पूर्ण कार्यहरु सम्पन्न भएपछ प्रिहरीले ती पीडतिहरु बसरिहेकै पुनर्स्थापना केन्द्रमा पुर्याइदनिुपर्छ ।

प्रहरी अधकिारीले पीडतिहरुको बयान उचति तरकािले अभलिेखकिरण गरेको कुरा कानुन व्यवसायीले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ र जल्लिा अदालतमा नजिको बयान प्रमाणीकरण गर्न पीडति व्यक्तलिाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

पीडतिहरुलाई तनिीहरुको इच्छा वपिरीत बयान दनि प्रहरीले बाध्य नगरेको तथा प्रहरीले ती पीडतिहरुलाई सम्मान एवं मर्यादापूर्वक व्यवहार गरेको छ भन्ने कानुन व्यवसायीले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ । (मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐनको ६)

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

बयान प्रमाणीकरण गराउने कार्यविधि: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ६ मा उल्लेख भएअनुसार यदि पीडित आफैले उजुरी दिएमा प्रहरी कार्यालयले नजिको तत्काल बयान लिई उक्त बयान प्रमाणीकरण गराउनको लागि तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनु पर्नेछ । प्रहरी कार्यालयले उक्त बयान प्रमाणित गराउन ल्याएमा प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सो बयानसँग सम्बन्धित कसुरको मुद्दा सो जिल्ला अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र नपर्ने भए तापनि त्यस्तो जिल्ला अदालतको न्यायाधीशले बयान नजिलाई पढी बाँची सुनाई नजिले भने बमोजिम लेखिएको भए सोही व्यहोरा र भने बमोजिम नभएमा के कति फरक छ सो व्यहोरा उल्लेख गरी प्रमाणित गराइदिनुपर्नेछ । यसरी बयान प्रमाणित गरिएकोमा त्यस्तो मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए तापनि उक्त बयानलाई अदालतले प्रमाणको रुपमा लिन सक्नेछ ।

संरक्षणको लागि दिने निवेदन विरुद्धमा: पीडित बालबालिकाको सम्बन्धमा नजिको अभिभावक वा आफन्तले संरक्षणको लागि निवेदन पेश गरेकोमा, उनीहरुको घरमा हिंसाको सम्भावना हुने संकेत विद्यमान रहेमा वा घरको पारिवारिक अवस्थाको चेकजाँच प्रतिवेदन विचाराधीन रहेमा उक्त निवेदन अस्विकार हुने सुनिश्चितिता कानुन व्यवसायीले गर्नुपर्दछ ।

उद्धार टोलीको सुरक्षा सम्बन्धमा: कुनै पनि परिस्थितिमा उद्धार टोलीलाई प्रहरीले पक्राउ गर्नु हुँदैन । अन्यथा उद्धार टोलीले थप जोखिमको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

पीडित व्यक्ति नाबालिग भएको आशंका भएमा: उद्धार गरिएका पीडितको उमेर निश्चित नभएमा सो पीडितलाई बालकल्याण अधिकारी समक्ष पठाउनु पर्दछ । यदि उद्धार गरिएका बालबालिका हिंसा वा यौन दुर्व्यवहारको पीडित रहेछ भने उनीहरुलाई प्रहरी अस्थायी संरक्षण गृहमा पठाउनु पर्छ । (बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५/२०१८ को दफा ७०)

यदि बाल कल्याण अधिकारीले पीडित बालिग हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निश्चित गर्न नसकेको अवस्थामा बालबालिकाको हक सम्बन्धी ऐनको दफा ८३ मा उल्लेख गरिएको बालबालिकाको उमेर कायम गर्ने सम्बन्धमा देहायका कुरालाई आधार मानिनेछ:

(क) अस्पतालबाट जारी भएको बालबालिकाको जन्मदर्तामा उल्लिखित जन्म मिति,

(ख) जन्म मिति नभएमा स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयबाट जारी भएको जन्मदर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्म मिति,

(ग) जन्म मिति र प्रमाणपत्र दुबै नभएमा विद्यालयको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्म मिति वा विद्यालयमा भर्ना हुँदाका बखत उल्लेख गरेको जन्म मिति वा

(घ) अस्पतालबाट प्रमाणित उमेर सम्बन्धी प्रमाणपत्रमा उल्लिखित मिति,

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

(ङ) माथिका कुनै पनि प्रमाण नभएमा जन्मकुण्डली, चिनो, टिपोट, बालबालिकाको बाबु आमा, संरक्षक वा परिवारका अन्य सदस्यले खुलाई दिएको उमेर वा यस्तै अन्य संबद्ध प्रमाण ।

जिल्ला अदालत वा बाल कल्याण अधिकारी समक्ष पीडितलाई उपस्थित गराउने र अपराधीलाई पक्राउ गर्नेः दुवै चरण २.२ र चरण २.३ एकैसाथ हुन सक्छ र कुनै घटनाहरुमा (उदाहरणका लागि, जब उद्धार रातमा हुन्छ) चरण २.३, चरण २.२ भन्दा अगाडि आउँछ ।

थप जानकारी तथा कार्य

विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाः उद्धार गरिएको पीडित बालबालिका यदि बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५(२०१८) को दफा ४८ मा उल्लेखित कुनै पनि अवस्थासँग मेल खान्छ भने निजि बालबालिकालाई विशेष संरक्षण आवश्यकता भएका बालबालिका मानिनेछन् र त्यस्ता बालबालिकाहरुको कल्याण र पुनर्स्थापना गर्ने जिम्मा बाल कल्याण अधिकारीको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने हुन्छ । पीडित बालबालिकालाई अस्थायी संरक्षण सेवामा राख्ने र त्यस्तो सेवाहरु प्रदान गर्न सामाजिक सेवा प्रदायकलाई सुम्पिने सहित आवश्यक सेवाहरुको व्यवस्था गर्ने अधिकार बाल कल्याण अधिकारीको हुनेछ । थप जानकारीको लागि बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५० मा हेर्नुहोस् ।

बाल कल्याण अधिकारीले अभिभावकलाई बालबालिकाको संरक्षकत्व हस्तान्तरण गर्ने आदेशः बालबालिकाको कल्याण र पीडितलाई पुनर्स्थापित गर्न जिम्मेवार बाल कल्याण अधिकारीको हुन्छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा ५०(५)अनुसार जाँचबुझ तथा छानबिन गर्दा विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको लागि आवश्यक अन्य सेवा सुनिश्चित गर्नुपर्ने छ । त्यसरी विशेष संरक्षण गर्न आवश्यक नदेखिएमा र नजिकको बाबु, आमा, परिवारको अन्य सदस्य वा संरक्षक फेला परेमा बालकल्याण अधिकारीले त्यस्तो बालबालिकालाई नजिकको जिम्मा लगाउनु पर्नेछ ।

गै.स.स.का प्रतिनिधिहरु र कानुन व्यवसायीहरुले पीडित बालबालिका उनका आमाबाबु वा अभिभावकहरुलाई हस्तान्तरण गर्ने क्रममा निजिहरुले ती बालबालिकाहरु पुनः बेचबिखन वा ओसारपसारमा पर्ने आशंका देखिएमा त्यस्ता व्यक्तिको अनुरोधलाई इन्कार गर्न सक्दछ ।

बालबालिकाहरु मानव बेचबिखनको शंकास्पद अपराधीहरुबाट बालबालिकालाई कसरी जोगाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा थप जानकारी JVI ले दिन सक्छ ।

खण्ड २.३ पीडितिको बयान अभलिेखकिरण

गैरसरकारी संस्था

गै.स.स.ले बयान अभलिेखकिरणको लागि पीडतिलाई प्रहरी कार्यालय समक्ष उपस्थति गराइ सहयोग गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायी

कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई बयानको लागि तियारी गर्न तथा बयानका क्रममा तनीहरुको अधकिार बारे जानकारी दएिर सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले पीडतिलाई आफ्नो इच्छा वपिरीत बोल्न बाध्य नगराउने तथा तालमि प्राप्त परामर्शदाताले उनीहरुलाई राय परामर्श दएिको र उनीहरुलाई भाषाको समस्या भएमा अनुवादकहरुको व्यवस्था गरेको सुनश्चित गर्नुपर्दछ ।

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले पीडतिहरुसँग राम्रो सम्बन्ध बनाउनुपर्दछ र उक्त पीडतिहरु कसरी बेचवखिनमा परेका थएि, कहाँ बेखवखिन भएका थएि र कति समियसम्म र के कस्तो दुर्व्यवहार भोग्नु पर्‍यो सो बारे वस्तिृत जानकारी प्राप्त गर्नुपर्दछ।

कानुन व्यवसायीले पीडतिसँग लएिको बयान उनको व्यक्तगित जानकारी, उमेर, ठेगाना, परविारको पृष्ठभूमि, इत्यादि जिस्ता जानकारी प्राप्त गर्नका लागि लिइिएको हो भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्दछ । पीडति व्यक्तकिो बयान महलिा प्रहरीले वा गै.स.स.का महलिा प्रतनिधिकिो उपस्थतिमिा लइिएको हो भन्ने कुरा कानुन व्यवसायीले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

दफा ६ बमोजमि पीडति आफैले उजुरी दएिमा प्रहरी कार्यालयले नजिको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणति गराउनको लागि निजिलाई तुरुन्त नजकिको जल्लिा अदालतमा उपस्थति गराउनु पर्नेछ ।

उक्त बयान अदालतमा प्रमाणति गर्नुपर्ने भएकोले कानुन व्यवसायीले पीडतिलाई बयानको लागि तियारी गर्नुपर्ने तथा अदालतको प्रकृया बारे नजिलाई जानकारी गराउनु पर्दछ ।

बयान प्रमाणीकरण पश्चात थप प्रकृयाका सन्दर्भमा पीडति अदालतमा उपस्थति हुन नसकेको अवस्थामा नजिको पहलिाको बयान प्रमाणको रुपमा स्वीकारनिेछ ।

टिप्पणी

सर्वोच्च अदालतले यस विषियमा लोक ब. कार्की वि. नेपाल सरकार, ने.क.पा. २०७२ भाग २, निर्णय नं ९३४६, गोमा पन्चकोटी वि. नेपाल सरकार,ने.क.पा २०७२ भाग १, निर्णय नं ९३३३ जस्ता मुद्दामा नजरि समेत प्रतपिादन गरेको छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

बयानसम्बन्धी सामान्य निर्देशनहरु: सत्यतथ्य जानकारी प्राप्त गर्नको लाग पिीडतिहिरुसँगको सम्बन्ध विकास गर्नु महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । पीडतिहिरुसँग समय वतिाउनु भनेको सम्बन्ध विकासको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । सम्बन्ध विकासका थप केहि उपायहरुः पीडतिहिरुले आफ्नो घटना व्यक्त गर्दा सहज वातावरणको सुनश्चितिता गर्नु, बयानको प्रकृया बारे पूर्ण जानकारी दिने र साँचो बयानको महत्त्वबारे पीडतिहिरुलाई जानकारी दिने ।

प्रहरी र प्रोबेसन अधकिृतसँग काम गर्ने: पीडतिहिरुबाट सत्य कुरा प्राप्त गर्नका लाग गिै.स.स.का कानुनसम्बन्धी काम हेर्ने कर्मचारीले पन पि्रहरी र प्रोबेसन अधकिृतसँग मलिेर काम गर्नुपर्ने छ ।

- गोपनीयता: पीडतिहिरुसँग विश्वसनीय सम्बन्ध बनाउन गोपनीयताले महत्त्वपूर्ण भूमकिा खेल्दछ । यद्यप सिाँचो बयानको लाग पिीडतिलाई उनको घटना व्यक्त गर्न प्रोत्साहन गरी सकारात्मक वातावरण तयार गर्नुपर्दछ । तर पीडतिलाई उनका घटना व्यक्त गर्नको लाग किुनै पन पि्रकारको दबाव दिनु हुँदैन ।
- अपराधीको विस्तृत पहिचान, जस्तै उसको हाउभाउ, फोटोहरु आद सिार्वजनकि गर्नुपर्दछ ।
- मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐनको दफा ११ बमोजमि कसुरसम्बन्धी मुद्दाको काम कारबाहीमा प्रयोग हुने भाषा पीडतिले नबुझ्ने भएमा सम्बन्धति अड्डा अदालतको अनुमत लिई नजिले दोभाषे, सांकेतकि भाषा विज्ञ वा अनुवादक राख्न सक्नेछ ।
- पीडतिको सुरक्षा बारेः उद्धार स्थलमा पीडतिको सुरक्षा सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।
- पीडकको हिंस्रक व्यवहारबाट सावधान रहनेः यद कि्सैले पीडकको हिंस्रक, दुर्व्यवहार गर्ने स्वभाव सम्बन्धी गुनासो गरेमा त्यस्ता पीडकबाट पीडतिलाई विशेष सुरक्षा दिनुपर्दछ।

खण्ड २.४ अभियुक्तलाई पक्राउ गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले मानव बेचविखिन तथा ओसारपसारमा संलग्न सम्पूर्ण अभियुक्तलाई तत्काल पक्राउ गर्न प्रहरीलाई सहयोग र समन्वय गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुलुकी फौजदारी कार्यवधि संहिता तथा मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनमा भएको सम्बन्धित व्यवस्थाहरु बमोजिम अभियुक्तलाई तत्काल पक्राउ गरी अनुसन्धानका कार्य अगाडि बढाउन सहयोग र सुझाव दिनुपर्दछ ।

टिप्पणी

पीडितिहरुसँग अपराधीको पहिचान सम्बन्धमा कुनै पनि जानकारी भएमा गै.स.स.ले त्यस्ता जानकारी यथाशीघ्र कानुन व्यवसायी तथा प्रहरीलाई दिनुपर्दछ ।	अभियुक्तहरुको पक्राउ तथा तिनीहरु माथिको अनुसन्धान कानुन बमोजिम भएको हो भन्ने कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । मुलुकी फौजदारी कार्यवधि संहिताको दफा ९ तथा मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ७ बमोजिम थुनामा राखी कारबाही गर्नुपर्ने मुद्दाका अभियुक्तहरुलाई तत्काल पक्राउ गरी र अनुसन्धान कार्य अगाडि बढाउन कानुन व्यवसायीले प्रहरीलाई सहयोग तथा समन्वय गर्नुपर्दछ । पीडकको चेतावनी, धाकधम्कीबाट गै.स.स., साक्षी तथा पीडितिको परविारलाई संरक्षण आवश्यक परेमा कानुन व्यवसायीले कानुनी प्रकृयामा जान सहयोग गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन अनुसार पक्राउ गर्नेः यस ऐनको दफा ७ बमोजिम कसुर मानिने कुनै कार्य कुनै घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको जानकारी पाई तुरुन्त कारबाही नगरेमा कसुरदार भाग्ने उम्कने वा त्यस्तो कसुरसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाण लोप वा नष्ट हुने सम्भावना देखिएमा प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कम्तीमा प्रहरी सहायक निरीक्षक स्तरको प्रहरी कर्मचारीले पर्चा खडा गरी जुनसुकै बखत देहायको कार्य गर्न सक्नेछ:

(क) त्यस्तो घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा प्रवेश गर्न, खानतलासी लिन वा आफ्नो कब्जामा राख्न,

(ख) त्यस्तो कार्य गर्न लाग्दा कसैले बाधा विरोध गरेमा आवश्यकता अनुसार झ्याल, ढोका खोली वा फोरी आवश्यक कारबाही गर्न,

(ग) त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिलाई विना पक्राउ पुर्जी गरिफ्तार गर्न वा नजिको खानतलासी गर्न,

(घ) त्यस्तो घर, जग्गा, स्थान वा सवारी साधनमा भेटिएका सबै दसी, प्रमाण बरामद गर्न वा कब्जामा लिन ।

मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता अन्तर्गत पक्राउ गर्नेः मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ९ बमोजिम कसुरसँग सम्बन्धित कुनै ब्यक्ति फेला परेमा वा कसुर गर्दागर्दैको अवस्थामा रहेमा नजिलाई प्रहरी वा अनुसन्धान अधिकारीले पक्राउ गर्न सक्नेछ । कुनै ब्यक्तिलाई कसुरको अनुसन्धानको सिलसिलामा तत्कालै पक्राउ गर्नुपर्ने भएमा त्यसको कारण खुलाई सम्भव भएसम्म पक्राउ गर्नुपर्ने ब्यक्तिको पहिचान खुल्ने विवरणसहित पक्राउ पुर्जी जारी गर्ने अनुमतिको लागि मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्ने छ । पक्राउ गर्नुपर्ने कारण मनासिब देखिएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले सोही निवेदनमा पक्राउ पुर्जी जारी गर्ने अनुमति दिन सक्नेछ । तर पक्राउ गर्नुपर्ने ब्यक्ति पक्राउ नपरेसम्म सार्वजनिक गरिने छैन । यद्यपि कसुर गर्ने ब्यक्ति तत्काल पक्राउ नभएमा त्यस्तो ब्यक्ति भाग्ने उम्कने वा नजिले प्रमाण, दसी वा सबुद नष्ट गर्ने मनासिब कारण भएमा त्यस्तो ब्यक्तिलाई तत्कालै पक्राउ पुर्जी जारी गरी पक्राउ गरी स्वीकृतिको लागि पक्राउ परेको ब्यक्तिसहित मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष पेश गर्नुपर्ने छ। पक्राउ पुर्जी जारी गरी कुनै ब्यक्ति पक्राउ भएकोमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट स्वीकृति प्राप्त नगरी त्यस्तो कसुरसँग सम्बन्धित अन्य अनुसन्धानसम्बन्धी कारबाही गर्न सकिने छैन । तर कसुरसँग सम्बन्धित सबुद प्रमाण नष्ट हुने, हराउने वा नासिने सम्भावना भएमा पक्राउ गरिएको व्यक्तिको शरीर, नजिले प्रयोग गरेको चिजवस्तु, सवारी साधन, नजि रहे बसेको घर वा स्थानको तत्काल खानतलासी लिन सकिनेछ। त्यसरी खानतलासी लिएकोमा त्यसको विवरण, खानतलासी पुर्जी तथा बरामदी मुचुल्कासमेत संलग्न राखी मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष पेश गर्नुपर्ने छ ।

अभियुक्तलाई हिरासतमा राख्न सकिनेः मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १४(१) बमोजिम व्यक्ति हिरासतमा राख्दा त्यस्तो व्यक्तिलाई प्रक्राउ गरिएको ठाउँ उल्लेख गरी हिरासतमा राख्नुपर्ने कारणसहित थुनुवा पुर्जी दिएर मात्र हिरासतमा राख्नुपर्ने छ। त्यसपछि दफा १४ बमोजिम चौबिस घण्टाभित्र जतसिक्दो चाँडो मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष नजि अभियुक्तलाई उपस्थिति गराउनु पर्नेछ। तर माथि उल्लिखित २४ घण्टाभन्दा बढी अर्थात म्यादभन्दा बढी समय हिरासतमा राख्नुपरेमा अनुसन्धान अधिकारीले त्यसको आधार र कारण खुलाइ सरकारी वकिल कार्यालयमार्फत मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष अनुमतिको लागि निवेदन दिनुपर्ने छ।

अभियोजनभर अभियुक्त हिरासतमा रहनेः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको दफा ८ बमोजिम प्रचलित कानुनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि दफा ४ को उपदफा (१) को खण्ड (घ) को कसुरमा बाहेक यस ऐनअन्तर्गत अन्य कसुरसम्बन्धी मुद्दामा कारबाही गर्दा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट अभियुक्तले कसुर गरेको हो भन्ने विश्वास गर्ने मनासिव आधार भएमा अदालतले अभियुक्तलाई थुनामा राखी कारबाही गर्नुपर्ने छ।

महिला अपराधी पक्राउ गर्ने सन्दर्भमाः कानुन व्यवसायीले महिला अपराधी पक्रनको लागि मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ९(११) मा भएको व्यवस्था बमोजिम कुनै महिलालाई पक्राउ गर्नुपरेमा यथासम्भव महिला प्रहरीद्वारा पक्रन लगाउने तर पक्राउ गर्नुपर्ने अवस्थामा तत्काल महिला प्रहरी उपलब्ध नभएमा नजिको इज्जत र प्रतिष्ठामा आँच नआउने गरी महिलाको शारीरिक संवेदनशीलताको सम्मान गर्दै पुरुष प्रहरी कर्मचारीले पक्राउ गर्न सल्लाह सुझाव दिनुपर्दछ ।

चरण २.५ छुट्टै नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्ने (वकालतनामा)

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मानव बेचबखिनबाट पीडतिहरुलाई नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्न सक्ने आवश्यक जानकारी दनिुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले ती पीडतिहरुको कानुनी प्रतनिधिकिो रुपमा काम गर्नको लागि अदालत समक्ष वकालतनामा पेश गर्न उनीहरुको अनुमति प्राप्त गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

यदि पीडति व्यक्ति बालबालकिा भए नजिको तर्फबाट संरक्षकको रुपमा पुनर्स्थापना गृहको हेरचाह गर्ने व्यक्तलिाई उक्त वकालतनामामा सहि गिराई कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्ने कुरामा गै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुको तर्फबाट अदालतमा प्रतनिधित्वि गर्न वकालतनामा यथाशक्य चाँडो लनिुपर्दछ । वकालतनामा भनेको त्यस्तो अनुमति हो जसले कानुन व्यवसायीलाई पीडतिको तर्फबाट अदालतमा बहसपैरवी लगायत अन्य कामहरु गर्न अधकिार प्रदान गर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

प्रभावतिको छुट्टै कानुन व्यवसायी नयिुक्ति गर्ने अधकिारः मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको दफा १० तथा अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा १२ दुबैले पीडतिलाई अदालतमा मुद्दा चलुन्जेल बहसपैरवी गर्न तथा उनको तर्फबाट आवश्यक कार्य गर्ने गरी मुद्दाको प्रतनिधित्वि गर्न छुट्टै कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्न सक्ने अधकिार दएिको हुन्छ ।

कानुन व्यवसायीले पीडतिको लागि देहायका काम तथा नविेदन गर्न सहयोग गर्न सक्नेछन्-

- उद्धार गरएिका पीडतिको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न,
- मुद्दा चलुन्जेल पीडति तथा साक्षीहरुको सुरक्षाको लागि मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण ऐनको दफा २६ तथा मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ११४ बमोजमि पीडतिको संरक्षणको लागि आदेश गराउन,
- मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ११३ बमोजमि साक्षी बकपत्रको लागि साक्षीलाई उपस्थतिकिो आदेश गर्दा नजिलाई दैनकि तथा भ्रमण भत्ताको लागि आदेश गर्न ।
- मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा १२९ र मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण ऐनको दफा २७ अन्तर्गत यस प्रकारका मुद्दाको कारबाही तथा सुनुवाइ बन्द इजलासमा गरनिे गरी आदेश गराउन ।

चरण २.६ यौन व्यवसाय गर्ने स्थलको सम्पत्ति जफत गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बेचबिखनबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति जफत गर्नको लागि निवेदन दर्ता गर्न आवश्यक पर्याप्त सूचनाहरु दिएर कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले बेचबिखनबाट प्राप्त सम्पत्ति जफत गर्न सम्बन्धित अधिकारी कहाँ निवेदन दर्ता गर्ने तथा जाहेरीमा जफत गर्ने सम्पत्ति बारे उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले के कस्तो सम्पत्ति आर्जन गरेको छ भन्ने वास्तविक तथ्य पत्ता लगाउन यससँग सम्बन्धित अन्य सरकारी तथा गै.स.स.सँग समन्वय तथा सहकार्य गरी सोको जानकारी कानुन व्यवसायी तथा सरकारी वकिलिलाई समयमै उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.बाट प्राप्त गरेको जफत गर्नुपर्ने सम्पत्तिको सूची अनुसार अभियोगपत्रमा उल्लेख गरिएको छ छैन भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

जफत गर्न सकिने: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण सम्बन्धी ऐनको दफा १८ ले यस प्रकारको कसुरबाट कुनै चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गरेको रहेछ भने त्यस्तो सम्पत्ति सबै जफत हुने व्यवस्था गरेको छ । कसैले यस ऐन अन्तर्गत को अपराधीक कार्य गर्न वा गराउनको लागि आफ्नो घर, जग्गा वा सवारी साधन जानीजानी प्रयोग गरेको वा प्रयोग गर्न दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्ता घर, जग्गा वा सवारी साधन जफत हुने छ ।

चरण २.७ पीडितको लागि क्षतिपूर्तिसम्बन्धी निवेदन पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचबिखनबाट पीडितलाई पुगेको क्षति अनुसार पर्याप्त क्षतिपूर्तिको माग गर्न गराउन प्रहरी तथा सरकारी वकिल समक्ष पहल गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स. र पीडितहरुसँग छलफल गरी पीडितलाई भएको शारीरिक, मानसिक तथा आर्थिक लगायतका हानिनोक्सानी अनुसार पर्याप्त क्षतिपूर्तिको माग गरेको छ वा छैन भन्ने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले पीडितिहरु माथि भएको क्षतिको विवरण, उपलब्ध प्रमाण कागज तथा साक्षीहरुको बारेमा कानुन व्यवसायीलाई जानकारी दिनुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले पीडितिले पाउने क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ३२ बमोजिम क्षतिपूर्तिको दाबी गरेको छ वा छैन, यदि छैन भने सोको लागि पुरक निवेदन गर्नुपर्ने सम्बन्धमा सरकारी वकिलसँग छलफल गरी सोको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अन्तरिम क्षतिपूर्तिको लागि अनुरोधः

- मुलुकी अपराध संहिताको दफा ४८ अनुसार कुनै कसुर भएको कारणबाट त्यस्तो कसुरबाट पीडित व्यक्ति वा निजमा आश्रित व्यक्तिलाई तत्काल उपचार गराउनु पर्ने भएमा वा क्षतिपूर्ति वा कुनै प्रकारको राहत रकम दिनुपरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई औषधोपचार गराउन वा अन्तरिक रुपमा क्षतिपूर्ति वा राहत रकम तिर्न अदालतले त्यस्तो कसुरको अभियोग लागेको व्यक्तिलाई आदेश दिन सक्नेछ ।
- यदि अभियुक्तले आदेश बमोजिमको रकम क्षतिपूर्ति वापत तिर्न नसकेमा पीडित राहत कोषबाट उपलब्ध गराउन अदालतले आदेश दिन सक्नेछ ।
- यदि अपराधको घटना स्थापना नभएमा वा राहत पाउने वा क्षतिपूर्ति पाउने व्यक्तिले झुट्टा आरोप लगाएको रहेछ भने यस क्षतिपूर्ति रकम पीडित राहत कोषमा फिर्ता गर्न को लागि अदालतले आदेश दिन सक्नेछ ।

मानव बेचविखन प्रभावितिलाई न्यायपालिकाबाट प्रदान गरिने क्षतिपूर्तिः

1) मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण सम्बन्धी ऐनको दफा १७ बमोजिम अदालतले कसुरदारलाई भएको जरिबानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी निजबाट पीडितलाई मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराइदिनु पर्नेछ । अभियोगपत्रमा क्षतिपूर्ति स्वरुपको रकम संलग्न हुनुपर्दछ।
2) अदालतले कसुरदारबाट क्षतिपूर्ति भराउनुपर्ने व्यवस्था गरे तापनि यदि कसुरदारको न्यून आर्थिक हैसियत भएको वा अन्य कुनै कारणले कसुरदारबाट पीडितिले क्षतिपूर्ति पाउन नसक्ने अवस्था देखिएमा ऐनको दफा १४ बमोजिमको पुनर्स्थापना कोषबाट पीडितिलाई मनासिब क्षतिपूर्ति भराइदिने आदेश अदालतले गर्न सक्नेछ ।
3) यदि क्षतिपूर्तिको रकम लिन नपाउँदै पीडितको मृत्यु भएमा त्यस्तो रकम तोकिए बमोजिम निजको नाबालक छोराछोरीलाई र त्यस्ता छोराछोरी नभए निजमा आश्रित बाबुआमालाई दिइनेछ र सो पनि नभए पुनर्स्थापना कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

क्षतपिूर्ति तथा सामाजकि पुनर्स्थापनाको अधकिारः अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा १९ अनुसार पीडतिलाई पुगेको क्षतविपत क्षतपिूर्ति पाउने अधकिारको व्यवस्था गरेको छ । पीडतिको सामाजकि पुनर्स्थापनाको लागि नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले पारस्परकि समन्वयमा उपलब्ध स्रोत साधनको आधारमा आवश्यक योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकनि छ । क्षतपिूर्तकिो रकम नर्िधारण गर्दा अदालतले यस ऐनको दफा ३१ अनुसार कुनै वा सबै वषियलाई आधार लनि सक्नेछः

पीडति बालबालकिाको लागि क्षतपिूर्तिः बालबालकिा सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६३ ले पीडकबाट क्षतपिूर्ति निआउने अवस्थामा त्यस्तो क्षतपिूर्ति पीडति बालबालकिालाई प्रदान गर्न बाल कोष स्थापना गरेको छ ।

अभयिुक्तको सम्पत्ति संरक्षण गर्नेः अनुसन्धानको क्रममा अभयिुक्तको सम्पत्ति वा सम्पत्तकिो सूची संकलन गर्नुपर्दछ र त्यस्ता सम्पत्ति कँहि कसैका नाममा हस्तान्तरण गर्ने कार्य रोकि उक्त संकलति सम्पत्ति वा सम्पत्तकिो सूची अभयिोजन पत्रसाथ पेश गर्नुपर्दछ।

चरण २.८ अभयिोगपत्र दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले अभयिोगपत्र दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कानुन व्यवसायीसँग जानकारी लनिुपर्दछ।	कानुन व्यवसायीले प्रहरी तथा सरकारी वकलिसँग नजकि रहेर काम गर्ने तथा तोकएिको समयमा अभयिोगपत्र दायर गराउने सुनश्चितिता गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरूले अभयिोगपत्र हदम्याद भत्रिै वनिा कुनै ढलिाइ दायर भएको छ छैन सोको लागि कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गर्नुपर्ने तथा यसको लागि अनुसन्धानको क्रममा प्रहरी अधकिारीलाई आवश्यक्तानुसार सहयोग गर्न सकनिछ ।

अभयिोगपत्रमा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण सम्बन्धी ऐनको दफा १५, १७ र १८ बमोजमिका व्यवस्थाहरु स्पष्ट रुपमा उल्लेख गरेको सुनश्चिति गर्नपर्दछ ।
साथै मुलुकी फौजदारी कार्यवधि संहति, २०७४ को दफा ३२ बमोजमि अभयिोगपत्रमा खुलाउनु पर्ने सम्पूर्ण कुराहरु खुलाएको छ भन्ने सुनश्चिति हुनुपर्दछ र यसका अतरिक्ति यदि पीडतिले अपराध संरक्षण ऐन,

२०७४ को दफा २५ बमोजिम पीडितले चाहेमा कसुरको कारणले आफूलाई प्रत्यक्ष रुपमा परेको प्रभाव क्षतिको उल्लेख गरी कसुरको अभिलेखपत्र अदालतमा दायर हुनुभन्दा अगावै अभियोजन गर्ने अधिकारी समक्ष आफूलाई परेको प्रभावको बारेमा पीडित प्रभाव प्रतिवेदन पेश गर्न सक्नेछ । यदि पीडित नाबालक वा कानुनी रुपमा संरक्षण पाउने व्यक्ति भए नजिको अभिभावक, संरक्षक, वा कानुन बमोजिमको प्रतिनिधिले पीडितको तर्फबाट त्यस्तो प्रतिवेदन पेश गर्न सक्नेछ ।

कानुन व्यवसायीले देहायका कुराहरु पनि सुनिश्चित गर्नुपर्छः

- अभियुक्त उपर मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण सम्बन्धी ऐन अन्तर्गत उचित दफाहरु लगाई अभियुक्तलाई अभियोग लगाइएको ।
- अभियुक्तको नाम, ठेगाना तथा अन्य विवरणहरु ठिकसँग उल्लेख गरेको ।
- पर्याप्त क्षतिपूर्तिको दाबी गरिएको ।
- पक्राउ परेका सम्पूर्ण अभियुक्तहरुको मुद्दामा निरन्तर सुनुवाइ ।
- पीडितको पहिचानको गोपनीयता कायम गरेको ।

यदि सरकारी वकिलले तोकिएको हदम्याद भित्र अभियोगपत्र दायर गर्न नसकेमा कानुन व्यवसायीले उच्च सरकारी वकिलको कार्यालय वा सरकारी वकिलको कार्यालयमा अभियोगपत्र तत्काल दायर गर्न आवश्यक कार्यको लागि सहयोग माग्न सक्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अभियोगपत्रमा के समावेश गर्नुपर्दछः सरकारी वकिलले अभियोगपत्रमा समावेश गर्नुपर्ने व्यहोरा सम्बन्धमा जानकारी पाउन मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ३२ हेर्नुहोस् ।

अभियोगपत्रको प्रतिलिपिः कानुन व्यवसायीले अभियोगपत्रको प्रतिलिपि लिनुपर्दछ । यदि अभियोगपत्रमा तथ्यद्वारा समेटिने अभियोगहरु सबै समेटिएको छैन भने कानुन व्यवसायीले सरकारी वकिल समक्ष उचित अभियोग सहित थप अभियोग समेतको मुद्दा दायर गर्न निवेदन दिनुपर्छ । (मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ३६)

पीडितलाई अभियोजन र न्यायिक कारबाहीको बारेमा जानकारी पाउने अधिकारः अपराध पीडित संरक्षण ऐन २०७५ को दफा ८ र ९ अन्तर्गत अभियोजन तथा न्यायिक प्रकृया लगायत सुनुवाइ हुने मिति, स्थान र समय, अभियुक्तलाई पक्राउ तथा धरौटीमा राखी छुट्याउँदा निर्धारण हुने अवस्थाहरु बारे पीडितलाई जानकारी पाउने अधिकार रहन्छ ।

अभियोजन सम्बन्धी सूचनाको अधिकारः अपराध पीडित संरक्षण ऐन २०७५ को दफा ८ अनुसार यदि सरकारी वकिल कार्यालयबाट मुद्दा नचलाउने निर्णय गरेको भएमा मुद्दा नचलाउनुको आधार र कारण बारे यथाशीघ्र पीडितलाई सूचना दिनुपर्नेछ र अभियुक्तहरु मध्ये कुनै व्यक्ति विरुद्ध मुद्दा चलाउने र कुनै व्यक्तिको हकमा नचलाउने निर्णय गरिएमा मुद्दा नचलाउने निर्णय गरिएको व्यक्तिको नाम, थर, वतन र मुद्दा नचलाउनुको आधार र कारण सहितको सूचना दिनुपर्दछ । कसुरको सम्बन्धमा अदालतमा दायर भएको मुद्दा नेपाल सरकारले फिर्ता लिने निर्णय गरेकोमा सोको व्यहोरा पनि पीडितलाई जानकारी गराउनु पर्दछ ।

चरण २.९ अभियुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरुले अभियुक्तलाई धरौटीमा छोड्ने सम्बन्धी कुनै पनि पत्रको जानकारी पाउने वित्तिकै तुरुन्त कानुन व्यवसायी कहाँ पुर्याउनु पर्दछ ।	कानुन व्यवसायी मौखिक तथा लिखित रूपमा धरौटीमा अभियुक्तलाई नछोड्ने पक्षमा बहस गर्न उपस्थित हुनुपर्छ ।

टिप्पणी

गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरुले अभियुक्तलाई धरौटीमा छुटाउने बारे जे जस्तो जानकारी थाहा पाएको छ सो कुरा कानुन व्यवसायीलाई भन्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले अभियुक्तलाई धरौटीमा नछुटाउन लिखित निवेदन समेत पेश गर्न सक्नेछ । यदि धरौटीमा छुट्ने आदेश भएमा सो आदेश विरुद्ध उच्च अदालतमा निवेदन दर्ता गर्न सरकारी वकिलसँग सहकार्य गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

थुनछेक सम्बन्धी सुनुवाइः सरकारी वकिलबाट अभियोगपत्र पेश गरेपछि अदालतमा अभियुक्त र पीडितको बयानको प्रकृया सकेपछि थुनछेक सम्बन्धी बहस सुरु हुन्छ । थुनछेक भन्नाले मुद्दाको सुनुवाइ प्रारम्भ हुनुभन्दा पहिले अभियुक्तलाई प्रहरी वा न्यायिक हिरासतमा राखेर कारबाही गर्ने वा धितो जमानत लिएर वा साधारण तारेखमा राखेर कारबाही गर्ने भन्ने विषयसँग सम्बन्धित छ । कानुन व्यवसायीले थुनछेक बहसमा सक्रियता पूर्वक सहभागी हुने तथा अभियुक्तलाई धरौटीमा छोड्न नहुने पक्षमा जिकिरसहित बहस गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ६७ बमोजिम अदालतले अपराधीलाई देहायको अवस्थामा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न सक्नेछ ।

क) एक वर्ष वा सोभन्दा बढि सिजाय हुनसक्ने कसुरको अभियोग लागेका अभियुक्तको नेपालमा स्थायी बसोबास नभएको र निजलाई थुनामा नराखेको खण्डमा निज भाग्ने वा पछि पक्राउ पर्ने सम्भावना नरहेमा ।

ख) जारी भएको पक्राउ पुर्जी बमोजिम म्यादभित्र हाजिर नभई अभियुक्त पक्राउ भइ आएको र निजले उजुरी साथ अदालतमा उपस्थित हुन नआएको कुनै सन्तोषजनक कारण देखाउन नसकेमा ।

ग) अभियोग लाग्नुभन्दा तीन वर्षअघिको अवधिभित्र अन्य कुनै कसुरको अभियोगमा निजले कैद सजाय पाउने ठहर भएकोमा ।

पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा निवेदन दिन सक्नेः यदि अदालतले अभियुक्तलाई थप अनुसन्धानको लागि वा अन्य अदालती प्रकृयाको लागि सामान्य तारेखमा वा धरौट, जमानत वा बैंक जमानतमा छोडिएमा सो आदेश चित्त नबुझेको अवस्थामा सो विरुद्ध पीडितको तर्फबाट सरकारी वकिल मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ७३ बमोजिम एक तहमाथि उच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । तर सरकारी वकिलले सो निवेदन नदिएमा पीडितको तर्फबाट नियुक्त कानुन व्यवसायीले एक तहसम्म पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । त्यस अवस्थामा उक्त सम्मानित अदालतले दुबै पक्षका कानुन व्यवसायीको बहस सुनेर तथा प्राप्त प्रमाणको आधारमा मुद्दाको सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त गरी तल्लो तहको अदालतबाट भएको जमानतको आदेश खारेज वा बदर गर्न सक्नेछ ।

जमानतको निवेदन बारे सूचित हुने अधिकारः अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५ को दफा ९ ले एक अपराधीलाई थुनामा राखिएको छ वा मुक्त गरिएको छ, त्यस्तै थुनामा राख्नु वा मुक्त गर्नु पछाडिको कारण तथा जमानतको निवेदनको सम्बन्धमा जानकारी पाउने अधिकार पीडितलाई सुनिश्चित गरिएको छ ।

चरण २.10 मुद्दाको सम्पूर्ण प्रकृयामा सरकारी वकलिसँग सहकार्य गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
एकपटक मुद्दा सुरु भएपछि गै.स.स.ले अदालत तथा सरकारी वकलि मार्फत जानकारी लएिर पीडतिहरुलाई मुद्दाको अवस्था बारे जानकारी दई्ि सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायी मुद्दाको हरेक चरणमा र प्रत्येक बहस तथा सुनुवाइमा अदालतमा उपस्थति हुने तथा सरकारी वकलिलाई आवश्यक सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले अभयिोजनको सन्दर्भमा सहयोग गर्ने उद्देश्यले मुद्दाको तथ्यबारे जानकारी भएका प्रतनिधिलिाई पठाइ सहयोग गर्नुपर्दछ । वशिेष गरी पीडतिलाई बयानको समयमा अदालतबाट सोधनिे प्रश्न तथा तनीहिरुको जवाफ दनिे सम्बन्धमा ।	कानुन व्यवसायी प्रत्येक पेशीमा अदालतमा उपस्थति हुने र प्रत्येक सुनवाइको अगाडि सरकारी वकलिसँग भेट गर्ने तथा मुद्दाका वषियमा छलफल गर्ने र मुद्दा सम्बन्धी नयाँ कुराहरु भए जानकारी गराउनुपर्छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण सम्बन्धी ऐनको दफा १० बमोजमि यस ऐन अन्तर्गतको कसुर सम्बन्धी मुद्दाको कारबाहीको सलिसलिामा पीडतिले चाहेमा अन्य कानुन व्यवसायी राख्न सक्नेछ । अतः कानुन व्यवसायीले मुद्दामा औपचारकि रुपमा पीडतिको तर्फबाट प्रतनिधित्वि गर्न अनुमत दिनि सक्नेछ। (चरण २.५ हेर्नुहोला)

चरण २.११ बकपत्रको लागि साक्षीलाई तयार गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडतिलाई साक्षी बकपत्रको समयमा अदालतमा प्रभावकारी, स्पष्ट र सहि तरकिाले आफ्नो कुरा राख्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले साक्षी परीक्षणको लागि सरकारी साक्षीलाई स्पष्ट, उत्तम तथा तथ्यगत रुपमा साक्षी परीक्षणमा सोधनि र जरिह गर्दा सोधनि सम्भावति प्रश्नहरु बारे जानकारी दई्ि कसरी उत्तर दँदिा बकपत्र बढि प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरा सकिाई सरकारी वकलिलाई सहयोग गर्ने ।

जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्दा साक्षी बनाइएका गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरूले आफ्नो बयान अनुसार अदालत सामु साक्षीको रुपमा बकपत्रको लागि उपस्थिति हुनुपर्दछ । यसरी उपस्थिति हुँदा पीडितिलाई पनि अदालतमा साथै लएिर आउनु पर्छ ।

गै.स.स.का प्रतिनिधिलि पीडितिलाई सुरक्षति साथ अदालत सम्म पुर्‍याउन सहयोग गर्नुपर्छ तथा तनिीहरु अभयिुक्तहरुबाट अझै पीडति नहुने समेत सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

गै.स.स.ले साक्षी परीक्षणको लागि पीडितिलाई तालमि प्राप्त तथा दक्ष परामर्शदाताबाट तयारी गर्न सहयोग गर्ने तार्कि तनिीहरु वपिक्षी कानुन व्यवसायीबाट गरनि जरिहमा अनावश्यक दुःख झेल्नुको सट्टा साक्षी प्रमाण तथ्यगत एवं स्पष्ट रुपमा बुझाउन सकून् ।

गै.स.स.का कर्मचारीले साक्षी बकपत्रपश्चात पीडति तथा उनका परविारसँग सोको बारेमा छलफल गर्नुपर्छ ।

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.सँग मलिेर पीडितिलाई साक्षी परीक्षणको लागि तयारी गर्नुपर्ने । यसो गर्दा यथासम्भव पीडतिको लागि सहज हुने स्थान रोज्नुपर्ने ।

कानुन व्यवसायीले बकपत्र गर्ने व्यक्तलिाई यसको महत्त्व बारे सुचति तथा मुद्दामा प्रमाण सृजना हुने तथा मुद्दा बारे अद्यावधकि गर्नुपर्छ । कानुन व्यवसायीले मुद्दामा संलग्न सम्पूर्ण साक्षीहरुको बकपत्रको एक एक प्रति प्रमाणति नक्कल लइिराख्नु पर्छ ।

मुद्दालाई यथाशक्य चाँडो सम्पन्न गर्न शीघ्र अदालती प्रकृया अपनाउन नविेदन पेश गर्नुपर्ने ।

पीडति व्यक्ति अदालत समक्ष आफै उपस्थति हुन नसकेकोमा भडियिो कन्फरेन्स मार्फत पीडतिको प्रमाण अभलिेखकिरण गर्ने अवसरलाई प्रयोग गर्न कानुन व्यवसायीले सहयोग गर्नुपर्छ ।

साक्षी परीक्षण लगायतका प्रमाण संकलन गर्ने सबै अदालती प्रकृयामा कानुन व्यवसायी उपस्थति हुनुपर्दछ । साथै पीडितिलाई पनि सो कार्यका लागि अदालतमा सँगै ल्याउन सहयोग गर्नुपर्दछ । यसले पीडतिमा आत्मवश्विास बढाउन सहयोग गर्नेछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

नमुना पुर्पक्ष तथा ईजलासको भ्रमणः बयानको लागि पहिलो पटक अदालतमा प्रवेश गर्दा असहज अवस्थाको सामना गर्न सहज होस् भनी गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायीले पीडितिलाई ईजलास लिएर जानुपर्छ । अर्को नजिकको सहज स्थानमा यस किसिमिको नमुना अदालत बनाई अभ्यास गराउदा पीडितिले अभियुक्त विरुद्ध राम्रो बयान गर्न सक्षम हुनेछ ।

सरकारी वकलि तथा प्रहरीलाई आवश्यक सहयोग गर्नेः पीडति तथा साक्षीहरुले मुद्दा तथा मुद्दाको तथ्य सम्बन्धमा सरकारी वकलिसँग सरसल्लाह गर्नुपर्छ । मुद्दासँग सरोकार रहेको कुनै विषयमा अदालत जाँदा पीडितिलाई सुरक्षाको आवश्यकता महसुस भएमा सोको लागि प्रहरी कार्यालयमा सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

पीडतिको लागि छुट्टै कक्षः अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा १४ मा भएको व्यवस्था अनुसार अदालतले कसुरको सुनुवाइको सलिसलिामा अभयिुक्त, अभयिुक्त सम्बद्ध व्यक्ति र अभयिुक्तको साक्षीबाट पृथक रहने गरी पीडतिको निमित्ति छुट्टै कक्ष उपलब्ध गराउन सक्ने वा सो सम्भव र व्यावहारकि नभए सुनुवाइ हुँदा अदालतले पीडतिको सुरक्षा र हतिको नमित्ति पीडतिसँग अभयिुक्त, अभयिुक्त सम्बद्ध व्यक्ति र अभयिुक्तका साक्षीले अदालतले अन्यथा आदेश दिएकोमा बाहेक सम्पर्क गर्न नसक्ने आवश्यक व्यवस्था मलिाउन पर्नेछ ।

पीडति बालबालकिाको अधकिारः बालबालकिा सम्बन्धी ऐनको दफा २५ बमोजमि पीडति बालबालकिाहरुलाई अनुसन्धान, अभियोजन तथा न्यायकि प्रकृयाको हरेक चरणमा देहाय बमोजमिका बाल अनुकूल न्यायको अधकिार हुनेछः

क) आफूले बुझ्ने भाषामा जानकारी पाउने,
ख) सहज सहभागी वा संलग्न हुने,
ग) व्यक्तगित परचियात्मक ववरिण गोप्य राख्न पाउने,
घ) पीडकबाट मनासवि माफकिको क्षतपिूर्ति भराइ पाउने,
ङ) नशिुल्क कानुनी सहायता तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजकि परामर्श सेवा पाउने र चाहेमा अलग्गै कानुन व्यवसायी राख्न पाउने,
च) अनुसन्धान गर्ने नकिाय वा बाल अदालतले प्रयोग गर्ने भाषा पीडतिले नबुझ्ने भएमा नशिुल्क दोभाषे, सांकेतकि भाषा वज्ञि वा अनुवादको सुवधिा पाउने,
छ) अनुसन्धान गर्ने नकिाय वा बाल अदालतले प्रयोग गरेका नर्णिय तथा आदेश लगायतका कागजातहरुको प्रतलिपि नशिुल्क पाउने,
ज) पीडक वा नजिको पक्षबाट हुन सक्ने हानबिाट सुरक्षति हुन प्रहरी संरक्षण पाउने,
झ) बन्द इजलासबाट आफ्नो मुद्दाको सुनुवाइ हुने,
ञ) कारबाहीका बखत आवश्यकतानुसार प्रतवादीको उपस्थतिलिाई अप्रत्यक्ष तुल्याउन पाउने ।

साक्षी परक्षिणः साक्षी परीक्षणको बखत कानुन व्यवसायीले साक्षीहरुलाई सोधनि सम्भावति प्रश्नहरु तयार गरदिएिर सरकारी वकलिलाई सहयोग गर्नुपर्ने ।

जरिहः साक्षीलाई जरिह गर्दा सोधनि सक्ने सम्भावति प्रश्नहरुमा पूर्वतयारी गरी साक्षीलाई अदालतमा उपस्थति हुन सहज बनाइ दिनुपर्छ ।

प्रमाणको भारः मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रणसम्बन्धी ऐनको दफा ९ अन्तर्गत आफूवरिुद्ध लागेको कसुरमा आफूले सो कसुर गरेको छैन भन्ने कुराको प्रमाण अभयिुक्तले नै पुर्याउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

थप जानकारी तथा कार्‌य

प्रकृयाबारे बुझाउनुपर्ने: कानुन व्यवसायीले मुलुकी फौजदारी कार्‌यवधिि संहिता तथा प्रमाण ऐन, २०३१ अन्तर्‌गतका मुद्‌दाको वभिनि्न चरणहरु बारे राम्रोसँग बुझ पिीडतिहरुलाई बुझाउनु पर्छ । त्यस्तै साक्षी परीक्षण तथा जरिहका प्रावधान सम्बन्धमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५० देख ि५२ सम्मका प्रावधानहरुबारे बुझाउनु पर्छ ।

साक्षी परीक्षण छटिो सक्याउने: मुलुकी फौजदारी कार्‌यवधिि संहिताको दफा १०६ अन्तर्‌गत "अदालतले साक्षी बुझ्न तोकएिको तारखिको दनि उपस्थति भएसम्मका सबै साक्षीहरुको बकपत्र गराउनु पर्नेछ र त्यस दनि उपस्थति सबै साक्षीहरुको बकपत्र गराउन समय अभावको कारणले नभ्याएमा मात्र त्यसपछ िअदालत खुल्ने अर्को दनि बकपत्र गराउनु पर्नेछ ।"

चरण २.१२ अन्तमि बहस गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मुद्‌दाको अन्तमि चरणमा, अदालतले बहसनोट माग गरेमा गै.स.स.ले सरकारी वकलि मार्फत पेश गर्न सो बहसनोट तयार गर्न कानुन व्यवसायीलाई आवश्यकतानुसार सहयोग गर्ने ।	अदालतबाट बहसनोट माग भएमा कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलिसँग समन्वय गर्ने । सरकारी वकलिमार्फत अदालत समक्ष बुझाउन सहयोग गर्ने । यद िनिजिले समन्वय गर्न अस्वीकार गरेमा आफैले तयार गरी बुझाउन पन िसकनि्छ ।

टपि्पणी

गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीलाई बहस नोट पेश गर्नका लाग िसम्भव भएसम्म धेरैभन्दा धेरै जानकारीहरु दएिर सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायी मुद्‌दाको अन्तमि पेशीमा बहसको लाग िउपस्थति हुन सक्नेछ र अदालतबाट बहस नोटको माग भएमा ढाँचा अनुसार मस्यौदा वा अन्तमि बहस नोट तयार गरी अदालत समक्ष पेश गर्न सक्नेछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

थप बहसनोट पेश गर्ने: कानुन व्यवसायीले अभयिोजनको दाबी गरेका वषियलाई प्रमाण पुग्ने कसिमिले पर्याप्त नजरिहरु बहसनोटमा उल्लेख गरी पेश गर्ने ।

थप जानकारी तथा कार्‌य

लखिति बहस नोटको ढाँचा: लखिति बहस नोटको लाग िअनुसूची ५ हेर्नुहोला।

चरण २.१३ फैसला प्राप्त गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
अदालतबाट फैसलाको प्रमाणति प्रतलिपि प्राप्त गर्न गै.स.स.ले पीडतिलाई सहयोग गर्ने।	फैसलाको प्रमाणति प्रतलिपि प्राप्त गरी सो फैसलामा बोलेका कुराहरु र फैसलाको परणिाम कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई बुझाउने।

टप्पिणी	
फैसला भैसकेपछि फैसलाको प्रतलिपि लिनि गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीसँग सहकार्य गर्नुपर्दछ र सो बारे पीडतिलाई जानकारी गराउनु पर्दछ ।	फैसला भैसकेपछि फैसलाको प्रतलिपि लिनि नविेदन दिई सहयोग गर्नुपर्दछ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा ७, ८ र ९ बमोजमि न्यायकि कारबाही सम्बन्धी सूचनाको जानकारी पाउने अधकिार पीडतिमा सुरक्षति रहन्छ ।

चरण २.१४ पुनरावेदन गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
सुरु अदालतबाट भएको फैसलामा चत्ति नबुझेमा सो वरिुद्ध पुनरावेदनपत्र तयार गर्नको लागि गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीसँग सहकार्य गर्ने।	सुरु अदालतबाट भएको फैसलामा चत्ति नबुझे उच्च अदालतमा पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न आवश्यक देखएिमा कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलिसँग समन्वय गर्नुपर्दछ।

टप्पिणी	
गै.स.स. तथा पीडतिहरु सुरु अदालतबाट भएको फैसलामा चत्ति नबुझेमा के कस्तो कुरामा चत्ति नबुझेको हो सो बारेमा कानुन व्यवसायीसँग बसी छलफल गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले फैसला भएको थाहा पाएको मितिले ३० दनिभत्रि पुनरावेदन गर्न सरकारी वकलिलाई सहयोग गर्नुपर्दछ । मुलुकी फौजदारी कार्यवधि संहिताको दफा १३४(१)

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पुनरावेदन गर्ने समयावधिः मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १३४(१) बमोजिम अदालतले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर चित्त नबुझ्ने पक्षले फैसला भएको थाहा पाएको मितिले नेपाल सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दाको हकमा सत्तरी दिन र अन्य मुद्दामा तिस दिनभित्र पुनरावेदन गर्न सक्नेछ । तर त्यस्तो अवधिभित्र पुनरावेदन गर्न नसकेको कारण देखाइ पुनरावेदन गर्न चाहने पक्षले निवेदन दिएमा र निवेदनको व्यहोरा मनासिब ठहराएमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले बढीमा तिस दिनसम्मको म्याद थामदिनि सक्नेछ ।

यदि अभियुक्तले पुनरावेदन गरेमा कानुन व्यवसायी सोको विपक्षीमा बहस गर्न तयार हुनुपर्छ ।

थप जानकारी तथा कार्य

कानुन व्यवसायीलाई पुनरावेदनको ढाँचाबारे जानकारी हुनुपर्छ । मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको अनुसूची ४५ हेर्नुहोस् ।

3 मानव बेचबिखनका पीडितहरुलाई पुनर्स्थापन प्रकृया

चरण ३.१ **स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनिश्चित गर्ने**
चरण ३.२ **पीडितलाई सुरक्षित स्थानमा राख्न**
चरण ३.3 **परामर्श सेवामाथि पहुँचको लागि सहजीकरण**
चरण ३.४ **पीडित प्रभाव प्रतिवेदन पेश गर्ने**
चरण ३.5 **पीडितलाई क्षतिपूर्ति सुरक्षित गर्ने**
चरण ३.६ **पीडितको परिवारमा पुनर्मिलन वा पुनर्स्थापना**
चरण ३.७ **सरकारी सेवा सुविधाको पहुँचमा सहजीकरण गर्ने**
चरण ३.८ **निजी क्षेत्रको स्रोत साधनहरुमा पहुँच पुर्याउन सहजीकरण गर्ने**
चरण ३.९ **पीडितहरुको दिगो स्वतन्त्रताको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने**

चरण ३.१ स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनिश्चित गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचबिखनबाट पीडितहरुले स्वास्थ्य परीक्षण तथा अन्य आवश्यक औषधोपचार पाउने कुरा गै.स.स.ले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ।	पीडितहरुलाई सम्मानका साथ उनीहरुको गोपनीयताका साथै अन्य कानुनी अधिकार सहित स्वास्थ्य परीक्षण तथा तत्काल उपचार उपलब्ध गराएको कुरा कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ

टिप्पणी

गै.स.स.ले अदालत समक्ष देहायका आदेशका लागि अनुरोध गर्नुपर्दछः

- उमेरसम्बन्धी विवाद भए उमेर प्रमाणीकरण, स्वास्थ्य परीक्षण, पीडितिहरुको सहमतमिा HIV test अन्तर्गत परीक्षण पूर्व र पश्चात् परामर्श र अस्पतालमा STI Test।
- पीडति उपर यौन दुर्व्यवहार भएको भए परीक्षणको व्यवस्थापन गर्न आदेश
- पीडतिको स्वास्थ्य परीक्षणका लागि सहयोगी कर्मचारीसँगै जाने अनुमति
- पीडतिहरुको सम्पत्ति फिर्ताको लागि प्रहरीबाट सहयोगको आदेश

गै.स.स.ले पीडतिहरुलाई राम्रो सेवागृहमा स्थानान्तरण गर्न सुझाव दिनुपर्दछ।

कानुन व्यवसायीले स्वास्थ्य परीक्षण सम्बन्धी सम्पूर्ण कागजातहरु सुरक्षति साथ राख्न सल्लाह दिनुपर्छ ।

स्वास्थ्य परीक्षणका क्रममा पीडतिहरुको विवरण आवश्यकतानुसार मात्र उपलब्ध गराई अन्यको हकमा गोपनीयता कायम गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडतिको उद्धार तथा बयान पश्चात् अदालतको आदेशले स्वास्थ्य परीक्षण गरनि्छः उद्धार गरएिका पीडतिहरुलाई गै.स.स.का सहयोगी कर्मचारीहरुसँग महलिा प्रहरी सेलको सहयोग लईि स्वास्थ्य परीक्षणको लागि सुरक्षति साथ अस्पताल पुर्‍याउनु पर्दछ र पुनर्स्थापना गृहमा सुरक्षति साथ फर्काउनु पर्दछ । स्वास्थ्य परीक्षण गर्नु भन्दा अगाडि पीडतिहरु लाई जानकारी लाई गराई अनुमति लिनुपर्दछ ।

महलिा डाक्टर नभएमा के गर्नेः महलिा डाक्टर नभएको अवस्थामा कानुन व्यवसायीले स्वास्थ्य परीक्षणको क्रममा एकजना महलिा अधकिारी वा गै.स.स.बाट एकजना महलिा प्रतनिधिकिो उपस्थतिमिा स्वास्थ्य परक्षिण भएको छ भन्ने कुरा कानुन व्यवसायीले सुनश्चिति गर्नुपर्दछ । साथै उद्धार गरएिका व्यक्तलिाई आत्मसम्मान पूर्वक उपचार गरएिको छ भन्ने पनि सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

उमेर प्रमाणीकरणः कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुको उमेर प्रमाणीकरणको परीक्षण कानुन बमोजमि भएको सुनश्चितिता गर्नुपर्छ । बालबालकिा सम्बन्धी ऐनको दफा ८३ बमोजमि बालबालकिाको उमेर नर्धिारण गर्दा देहायका कुराहरुलाई माननिछः

(क) अस्पतालबाट जारी भएको बालबालकिाको जन्मदर्तामा उल्लखिति जन्म मति,

(ख) खण्ड (क) बमोजमिको जन्म मति निभएमा स्थानीय पञ्जकिाधकिारीको कार्यालयबाट जारी भएको जन्मदर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्म मति,

(ग) खण्ड (ख) बमोजमिको प्रमाणपत्र नभएमा वद्यिालयको चारत्रिकि प्रमाणपत्रमा उल्लखिति जन्म मति वा वद्यिालयमा भर्ना हुँदाका बखत उल्लेख गरेको जन्म मति,

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

(घ) खण्ड (ग) बमोजिमको प्रमाणपत्र वा जन्म मिति पनि नभएमा अस्पतालबाट प्रमाणित उमेर सम्बन्धी प्रमाणपत्रमा उल्लिखित मिति,

(ङ) खण्ड (घ) बमोजिमको प्रमाणपत्र पनि नभएमा जन्मकुण्डली, चिना, टिपोट, बालबालिकाको बाबु आमा, संरक्षक वा परिवारका अन्य सदस्यले खुलाई दिएको उमेर वा यस्तै अन्य सम्बद्ध प्रमाण ।

चरण ३.२ पीडितलाई सुरक्षित स्थानमा राख्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
उद्धार गरिएका पीडितहरुलाई सुरक्षित पुनर्स्थापना गृहमा सारिएको छ भन्ने कुरा गै.स.स.ले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।	पीडितहरुलाई सुरक्षित पुनर्स्थापना गृहमा सारिएको छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्न कानुन व्यवसायीले सरकारी अधिकारी समक्ष गै.स.स. तथा पीडितहरुलाई सुझाव दिने तथा निजिहरुलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

बालबालिकाको हकमा गै.स.स. वा सरकारद्वारा सञ्चालित पुनर्स्थापना गृहमा पीडितहरुलाई हस्तान्तरण गरिएको हुनुपर्दछ । पीडितहरुलाई सुरक्षित पुनर्स्थापना गृहमा उनीहरुको सुरक्षा तथा भलाइको लागि केही समय मात्रै राखिने छ भन्ने कुराको परामर्श सहयोगी कर्मचारीले निजि पीडितहरुलाई गरेको हुनुपर्छ ।
सहयोगी कर्मचारीले पीडितहरुलाई पुनर्स्थापना गृहबाट अदालत वा स्थानीय बाल अधिकार समितिमा पुर्‍याउने र सुरक्षित पुनर्स्थापना गृह फिर्ता लाने काम गर्नुपर्दछ ।

गै.स.स.ले स्वास्थ्य तथा मनोसामाजिक परामर्शलगायत पुनर्स्थापना गृहमा उपलब्ध अन्य सेवाहरु बारे अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्दछ।

कानुन व्यवसायीले पीडितहरु पुनर्स्थापना गृहमा सुरक्षित साथ रहेको सुनिश्चित गर्न समाज सेवीहरुसँग समन्वय गर्नुपर्दछ ।

उद्धार गरिएका बालबालिकाहरुलाई स्थानीय बाल अधिकार समितिसमक्ष पेश गरेको कुरा कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ तथा कुनै पीडितको उमेर निर्धारण गर्न नसकेको अवस्थामा कानुन व्यवसायीले उक्त पीडितलाई स्थानीय बाल अधिकार समितिसमक्ष पेश गर्ने कि नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रहरीलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडितहरुलाई सेवा र सहायता गर्नेः पुनर्स्थापना सेवा सञ्चालन निर्देशिका, २०६८ को दफा ३६ ले देहायका सेवाहरु पीडितहरुलाई प्रदान गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छः

- स्वास्थ्य सेवाहरु
- HIV/AIDS तथा अन्य सरुवा रोगहरुको एक हप्ताभित्र तत्काल परीक्षण, टबि तिथ अन्य यौन रोगहरुको परीक्षण
- निरन्तर शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्य परीक्षण तथा उपचारको व्यवस्था
- सम्भव भए स्वास्थ्यकर्मीको हकमा लैङ्गिक समानता कायम गर्नुपर्ने
- तत्काल प्राथमिक स्वास्थ्य उपचारको लागि छुट्टै कक्षको व्यवस्था हुनुपर्ने
- परिवार उपलब्ध नभएको अवस्थामा स्वास्थ्य उपचारको लागि खर्चको अनिवार्य व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
- बालबालिकाहरुका लागि अत्यावश्यक स्वास्थ्य उपचार तथा खोपको व्यवस्थापन
- नजिकको अस्पतालसँग समन्वय गर्ने
- मनोसामाजिक परामर्श तथा मानसिक स्वास्थ्य उपचार
- विना कुनै शर्त कानुनी सहायता र परामर्शको व्यवस्था
- सहकार्य, समन्वय, अनुसन्धान, बहस तथा फैसलाको कार्यान्वयनको समय कानुनी सहायता
- पीडितको तर्फबाट अदालतमा पीडितको अभिभावक नियुक्त गर्न पीडितको पूर्वअनुमति चाहिने
- अदालतमा पेश गर्ने सम्पूर्ण कागजातहरुको तयारी तथा प्रमाणको संरक्षण गर्न सहायता प्रदान गर्ने
- मनोरञ्जनका कार्य, अध्ययन तथा पत्रपत्रिका हेर्ने पुस्तकालय तथा रेडियो र टेलिभिजनको व्यवस्था
- पुनर्स्थापना तथा परिवारमा पुनर्मिलन, पीडितलाई घर पठाउनुअघि परिवारलाई आवश्यक परामर्श दिई परिवार पुनर्मिलनका लागि प्राथमिकता दिने
- पीडितलाई अधिकतम ६ महिनासम्म आश्रय दिन सकिने
- पीडित बालबालिकालाई बालबालिका केन्द्रमा नै सिफारिस गरिनेछ।
- पीडितहरु परिवारमा पुनःएकीकरण हुन सक्छ भन्ने कुरामा पुनर्स्थापना केन्द्र सुनिश्चित हुनुपर्दछ।
- पीडित व्यक्ति समाज तथा परिवारमा एकीकरण हुनुअघि निजिलाई पुनर्स्थापना केन्द्रले कानुनी कागजातहरु, सीपमूलक तालिम तथा आर्थिक सहायता दिई सहयोग गर्नुपर्दछ र त्यसको अनुगमनको बारेमा पनि जानकारी दिनुपर्दछ।

पीडित नाबालिग भन्ने निश्चित नभएमाः पीडित नाबालिग हो होइन शंका लागेमा सोको निर्धारण गर्न प्रयोग हुने स्वास्थ्य सम्बन्धी हड्डीको परीक्षण (Bone ossification test) को आधारमा डाक्टरले पीडितको उमेर निर्धारण गर्दछ । उमेर निश्चित नभएसम्म पीडितलाई नाबालिगको रुपमा व्यवहार गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.3 परामर्श सेवामा पहुँचको लागि सहजीकरण

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
सम्बन्धित निकायबाट अनुमति प्राप्त गरिसकेपछि पीडितिको उपचार प्रक्रियामा सुधार ल्याउन गै.स.स.ले तालिम प्राप्त तथा दक्ष महिला परामर्शदाताहरुसँगको पहुँच उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।	पीडितिहरुले पाउनुपर्ने परामर्श तथा अन्य सेवाहरुको अधिकार बारे कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा पीडितिहरुलाई सुझाव दिनुपर्दछ ।

टिप्पणी

पीडितिहरुलाई सुरक्षा गृहमा भर्ना गरिसकेपछि त्यसको २४ देखि ४८ घण्टाभित्र निगिरानी गर्ने टोलिले उक्त सुरक्षा गृहमा अवलोकन गर्नुपर्दछ। परामर्शदाताले नजिहरुलाई आफ्नो सेवा प्रवाह गर्नुअघि सुरक्षा गृहबाट आधिकारिक अनुमति लिनुपर्दछ । परामर्शदाताहरु आपतकालीन अवस्थामा तत्काल उपलब्ध हुनुपर्दछ । तर पुरुष परामर्शदातालाई सो सेवा उपलब्ध गराउनबाट निषेध गरिनुपर्दछ ।

परामर्शदाताहरुले उद्धार गरिएका प्रत्येक पीडितिलाई व्यक्तिपिच्छे परामर्श योजना बनाउनु पर्दछ । परामर्शहरु तथा सामाजिक कार्यकर्ता / मुद्दा व्यवस्थापकहरुले पीडितिहरुलाई नियमिति रुपमा तिनीहरुलाई परामर्श तथा मनोसामाजिक परामर्श दिनि हेरचाह गृहमा गई भेट्नु पर्दछ ।

मुद्दा व्यवस्थापकले प्रत्येक पीडितिको लागि उपचार तथा सामान्यीकरणको लागि सिहायता योजना बनाई पीडितिहरुलाई पुनर्स्थापना गृहका कर्मचारीसँगै राखी यसबारे जानकारी दिनुपर्दछ ।

पीडितिहरु पुनर्स्थापना गृहमा सुरक्षिति साथ रहेका छन् भन्ने सुनिश्चितिता गर्न कानुन व्यवसायीले समाजसेवीसँग सहकार्य गर्नुपर्दछ । हरेक पीडितिको उपचार सम्बन्धी योजना तयार गर्न कानुन व्यवसायीले गै.स.स.को मुद्दा व्यवस्थापक तथा समाजसेवीहरुसँग समन्वय गरी काम गर्नुपर्दछ र पीडितिहरुको सुधारबारे कानुन व्यवसायीले अदालतलाई नियमिति रुपमा अद्यावधिक गराइरहनुपर्दछ ।

टिप्पणी

मुद्दा व्यवस्थापकले शिक्षा, व्यावसायिक तालिम तथा परामर्श दिने संघसंस्थाहरुसँग तिनीहरुको सम्पर्कलाई प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
उनीहरुलाई समाजको मुलधारमा प्रवेश गर्ने तयारीका लागि सहयोग गर्नुपर्दछ ।
पीडितलाई समाजको मूलधारमा ल्याउन वा तिनीहरुलाई आफ्नै प्रदेशमा फर्कन तथा ती सेवाहरुमाथिको पहुँचमा सहयोग गर्ने ।

मुद्दा व्यवस्थापकले उद्धार गरेका पीडितिहरुलाई घर फर्काइसकेपछि पिन तिनीहरुको निरन्तर हेरचाहको लागि गै.स.स.सँग सम्पर्क गर्न सक्नेछ ।

चरण ३.४ पीडित प्रभाव प्रतिवेदन पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडितमाथि भएको कसुरको प्रभाव सम्बन्धी विस्तृत विवरण तयार गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले बेचविखनको अभियोगपत्र पेश गर्नुपूर्व कसुरको कारणले पीडितलाई परेको प्रभाव तथा क्षतिको विस्तृत विवरण उल्लेख गरी अभियोजन गर्ने अधिकारी समक्ष पीडित प्रभाव प्रतिवेदन तयार गरी पेश गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ । उक्त प्रतिवेदनमा अनुमानित क्षतिपूर्ति समेत उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

पीडितिहरु माथि भएको शारीरकि, मानसकि, आर्थकि तथा सामाजकि क्षतकिो बारेमा गै.स.स. र पीडतिहरुबचि छलफल गरी सोसम्बन्धी बविरण गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीलाई जानकारी गराउनु पर्दछ ।

अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा २५ अनुसार अभयिोगपत्र दर्ता गर्नुपूर्व पीडतिलाई पीडति प्रभाव प्रतवेदन पेश गर्ने अधकिार रहन्छ, तर पीडतिको काबूबाहरिको परस्थितिि परी अदालतमा अभयिोगपत्र दायर हुनु अगावै पीडति प्रभाव प्रतवेदन पेश गर्न नसकेमा त्यस्तो परस्थितिि परेको प्रमाण संलग्न गरी अभयिोगपत्र अदालतमा दायर भएको मतिलि एक महनिाभत्रि अभयिोगपत्र दायर गर्ने अधकिारी समक्ष त्यस्तो प्रतवेदन पेश गर्न सक्छन् । अदालतले कसुरदारलाई सजाय नर्धिारण गर्दा पीडति प्रभाव प्रतवेदनलाई समेत आधार लनि सक्नेछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

क्षतहिरुः अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा २(ड) बमोजमि कसुरको प्रत्यक्ष परणिाम स्वरुप पीडतिलाई पुगेको देहायको क्षति सम्झनुपर्छ:

- शारीरकि अङ्गभङ्ग,
- जबरजस्ती करणीको कारण गर्भ रहेको भए
- पीडतिको शारीरकि वा मानसकि स्वास्थ्य वा आयुमाथि प्रतकूिल प्रभाव पार्ने चकित्सिा वज्ञिानद्वारा मान्यता प्राप्त सरुवा रोग लाग्नु,
- चकित्सिकद्वारा पहचिान गरएिको मानसकि चन्तिा, मानसकि आघात (इमोसनल ट्रमा) वा क्षत,ि
- शारीरकि, बौद्धकि, यौन वा प्रजनन क्षमता नष्ट हुनु वा सो क्षमतामाथि गम्भीर क्षति हुनु,
- जबरजस्ती करणीका कारण पीडतिको सामाजकि, सांस्कृतकि वा पारवािरकि प्रतष्ठिामा परेको प्रतकूिल प्रभाव,
- मनोवैज्ञानकि वा मनोचकित्सिकीय क्षत,ि
- स्पष्टकिरणः यस उपखण्डको प्रयोजनको लागि "मनोवैज्ञानकि वा मनोचकित्सिकीय क्षति" भन्नाले चकित्सिकीय परीक्षणबाट पहचिान भएको, छोटो समयमा नकिो वा न्यून नहुने र पीडतिको स्वास्थ्यमाथि प्रतकूिल असर पुर्याउने प्रभाव सम्झनुपर्छ,
- आर्थकि वा भौतकि क्षत,ि
- पीडतिको शारीरकि सौन्दर्य कुरुप हुनु ।

क्षतपूिर्तिः मानव बेचवखिन तथा ओसारपसारको दफा १७ बमोजमि

(१) अदालतले कसुरदारलाई भएको जरबिानाको पचास प्रतशित बराबरको रकममा नघट्ने गरी नजिबाट पीडतिलाई मनासबि माफकिको क्षतपूिर्ति भराइदनिुपर्ने छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

(१क) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कसुरदारको न्यून आर्थिक हैसियत भएको वा अन्य कुनै कारणले कसुरदारबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउन नसक्ने अवस्था देखिएमा अदालतले दफा १४ बमोजिम पुनर्स्थापना कोषबाट पीडितलाई मनासिब क्षतिपूर्ति भराई दिने आदेश गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) वा (१क) बमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम लिन नपाउँदै पीडितको मृत्यु भएमा त्यस्तो रकम तोकिए बमोजिम नजिको नाबालक छोराछोरीलाई र त्यस्ता छोराछोरी नभए नजिमा आश्रित बाबुआमालाई दिइनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम क्षतिपूर्तिको रकम पाउने पीडितको नाबालक छोराछोरी र आश्रित बाबुआमा नभएमा त्यस्तो रकम दफा १४ बमोजिमको पुनर्स्थापन कोषमा जम्मा गर्नुपर्ने छ ।

चरण ३.5 पीडितलाई क्षतिपूर्ति सुरक्षित गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले क्षतिपूर्तिको लागि निवेदन दर्ता गर्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्ने तथा पीडितलाई अदालत समक्ष उपस्थिति हुन आदेश भएको दिन अदालत पुर्‍याइदिई सहयोग गर्ने ।	अभियोगपत्रमा पीडितहरुको लागि क्षतिपूर्तिको माग गरिएको छ भन्ने कुरा कानुन व्यवसायीले सुनिश्चिति गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

पीडितलाई यथासक्य चाँडो क्षतिपूर्ति प्रदान गरिने कुराको सुनिश्चितता गै.स.स.का प्रतिनिधिले गर्नुपर्दछ । यसको लागि गै.स.स.का प्रतिनिधिले कानुन व्यवसायीलाई क्षतिपूर्तिको निवेदन तयार गर्न आवश्यक सबै जानकारी दिई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको दफा १७ अनुसार पीडितलाई कसुरदारलाई भएको जरिबानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी क्षतिपूर्ति भराइदिनुपर्ने व्यवस्था छ । प्रदेश तथा संघीय सरकारले निर्मित पीडित क्षतिपूर्ति सम्बन्धी कानुनको बारेमा कानुन व्यवसायीले जानकारी राख्नुपर्दछ । कानुन व्यवसायीले यसैका आधारमा क्षतिपूर्तिको निवेदन तयार गर्ने र यथाशक्य चाँडो पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने कुरालाई सुनिश्चिति गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अभियोगपत्रमा क्षतिपूर्तिको माग गर्नेः सरकारी वकिलले अभियोगपत्रको उचित स्थानमा पीडितलाई क्षतिपूर्तिको माग गर्नुपर्दछ अन्यथा पछि क्षतिपूर्ति निपाउन सक्छ ।

कसुरदारले क्षतिपूर्ति तिर्न नसकेमाः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको दफा १७ को उपदफा १(क) अनुसार कसुरदारको न्यून आर्थिक हैसियत भएको वा अन्य कुनै कारणले कसुरदारबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउन नसक्ने अवस्था देखिएमा अदालतले दफा १४ बमोजिम पुनर्स्थापना कोषबाट पीडितलाई मनासिब क्षतिपूर्ति भराई दिने आदेश गर्न सक्नेछ । क्षतिपूर्ति वा राहत रकम अदालतबाट फैसला हुँदा अभियोग लागेको व्यक्ति कसुरदार ठहर भएमा त्यस्तो कसुरदारलाई फैसला भएको पैंतिस दिनभित्र त्यस्तो रकम कोषमा जम्मा गर्न अदालतले आदेश दिनेछ । अदालतले अन्तिम फैसला वा आदेश दिँदा पीडितलाई क्षतिपूर्ति स्वरुप उचित रकम भराइदिने गरी आदेश गर्न सक्नेछ ।

अन्तरिम क्षतिपूर्तिः अपराध पीडित संरक्षण ऐनको दफा २९ ले पीडितलाई तत्काल उपचार गराउनु पर्ने भएमा वा क्षतिपूर्ति वा कुनै प्रकारको राहत रकम दिनुपरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई औषधोपचार गराउन वा अन्तरिम रुपमा क्षतिपूर्ति वा राहत रकम उपलब्ध गराउन अदालतले आदेश दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । सो रकम पीडितलाई राहत कोषबाट क्षतिपूर्ति वा राहत रकम उपलब्ध गराइन्छ ।

क्षतिपूर्ति रकमः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको दफा १७ अनुसार कसुरदारलाई भएको जरिवानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी निजबाट पीडितलाई मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराइदिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

चरण ३.६ पीडितको परिवारमा पुनर्मिलन वा पुनर्स्थापना

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
पीडितहरुलाई आफ्नो घर फर्ता पठाउन गै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्ने । यदि पीडित विदेशबाट उद्धार गरिएको भए सुरक्षित साथ स्वदेश फर्ता गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।	ती पीडितहरुलाई घर फर्ता पठाउनको लागि कानुन व्यवसायीले पीडितहरु तथा गै.स.स.लाई फर्तासम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरु बारे सल्लाह सुझाव दिई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

पीडितिलाई सामाजकि स्वीकृत तिथा पारविारकि सहायता वनिा परविारमा पुनः फर्िता पठाउन हुँदैन । परविारले नजि पीडतिलाई आवश्यक हेरचाह तथा संरक्षण दनि सकेन भने अदालतले पीडतिलाई थप पुनर्स्थापनाको लाग पिरामर्शदातालाई सूचना दनि‍े, शक्िषा तथा व्यावसायकि तालमिको लाग िथप सुरक्षति गृहमा रहन आदेश दनि सक्नेछ । गै.स.स.ले प्रशासनकि प्रकृयामा सम्बन्धति पुनर्स्थापना केन्द्रलाई आवश्यक सम्पूर्ण कागजातहरु संकलन गर्न तथा प्रशासनकि प्रकृयामा सरकारलाई दबाव दनि सहयोग गर्नुपर्दछ ।

आवश्यक कानुनी कागजात तथा प्रशासनकि प्रकृयामा समस्या भएमा कानुन बमोजमि सो कागज संकलन गर्न र प्रकृया पूरा गर्न कानुन व्यवसायीले गै.स.स.लाई सहयोग गर्नुपर्दछ । पीडतिका परविार तथा अन्य सम्बन्धति व्यक्तहिरुलाई पीडतिको सम्मानपुर्वक परविारमा पूनर्मलिन हुन पाउने अधकिार र परविारको कर्तव्य प्रत सिचेत गराउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

सीमापार/आन्तरकि बेचवखिनः सीमापारी वा राज्यभत्रि, बेचवखिन जहाँ भए पन पिीडतिहरुलाई नजिको आफ्नै देश तथा ठाउँमा यथाशक्य छटिो फर्िता पठाउन गै.स.स. तथा सरोकारवालाहरुले प्रभावकारी उपाय अपनाउनु पर्दछ ।

मानव बेचवखिन रोक्न राष्ट्रयि समतिकिो जम्मिेवारीः मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण सम्बन्धी नयिमावलीको नयिम ४(ग) अनुसार वदिेशमा अलपत्र परेका पीडतिको उद्धार गर्ने तथा नजिको सहमतमिा स्वदेश फर्काउन सहयोग गर्ने कर्तव्य तथा दायत्वि राष्ट्रयि समतिकिो हुन्छ।

स्वदेश फर्काउने प्रकृयाः भारतबाट नेपाल बेचएिका पीडतिहरुको हकमा तनीहरुलाई भारत फर्काउन नेपाल सरकारले कुनै प्रकृया बनाएको पाइँदैन । बेचएिका तथा उद्धार गरएिका पीडतिहरुको हेरचार तथा सुरक्षाको न्यूनतम मापदण्ड सम्बन्धमा केह व्यिवस्था गरेका छन् । तर यो मापदण्ड सन् २०११ मा बनेको हो । यसको अद्यावधकि गर्ने काम अझै भएको छैन । मानव बेचवखिन वरिुद्ध काम गररिहेका गै.स.स.को सञ्जाल AATWIN ले सन् २०२० सम्ममा सम्पन्न गर्ने गरी पीडतिलाई घर फर्काउने कार्यवधिकिो मस्यौदा तयार गर्दैछन् ।

पुनर्स्थापना केन्द्रले कसरी सहयोग गर्न सक्दछः पुनर्स्थापना केन्द्रले पीडतिलाई नजिको परविारसँग पुनर्मलिन गराउने व्यवस्था मलिाउन नजिको परविारको खोजीकार्य गर्नुपर्दछ । प्रत्येक पीडतिको छुट्टाछुट्टै अभलिेख बनाउनु पर्दछ भने जबसम्म पीडतिको पुनर्स्थापना हुँदैन वा परविारसँग पुनर्मलिन हुँदैन तबसम्म पुनस्थापना केन्द्रमा राख्नुपर्दछ । पुनर्स्थापना केन्द्रमा पीडतिहरुको लाग सिपिमूलक तथा रोजगार मूलक तालमि र बजारबारे जानकारी दनिुपर्दछ । पीडति नाबालकि भएको अवस्थामा तनीहरुलाई ६ महनिासम्म पुनर्स्थापन केन्द्रमा राखेपछ बिाल केन्द्रमा हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.७ सरकारी सेवा सुविधाको पहुँचमा सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बेचबिखनका पीडितिहरुलाई सरकारद्वारा उपलब्ध गराइने सेवा सुविधाहरु जस्तैः व्यावसायकि ऋण, वैदेशकि रोजगारको अवसर, आयमूलक तथा रोजगारमूलक तालमि र वभिन्नि भत्ताहरुमा पहुँच पुर्याउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले सो सेवा सुवधिा उपलब्ध गराउन कानुनी कागजातहरु सहति नविदन तयार गरी पेश गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले पीडतिहरुलाई सरकारी सुवधिामा पहुँच पुर्याउन महत्त्वपूर्ण भूमकिा नभिाउन सक्छ । यसको लागि गै.स.स.ले स्थानीय तहदेखि संघीय सरकारका वभिन्नि सम्बन्धति नकिायमा सम्पर्क गर्न गराउन कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गर्न सक्नेछ ।	कानुन व्यवसायीले ती पीडतिहरुलाई आफ्नो आधारभूत कानुनी कागजातहरु जस्तैः जन्मदर्ता, ववािह दर्ता, नाता प्रमाणति, स्वास्थ्य उपचारको लागि आवश्यक कागजात, नागरकिता र शारीरकि अवस्था सम्बन्धी पहचिान (अपाङ्गता परचियपत्र) लगायतका आवश्यक कानुनी कागजातहरु बनाउन सहयोग गर्नेछ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

व्यक्तगित घटना दर्तासम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाः स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले गाउँपालकिा तथा नगरपालकिाको काम, कर्तव्य र अधकिारहरु उल्लेख गरेको छ । ऐनको दफा ११(छ) मा व्यक्तगित घटना, जन्म, मृत्यु, ववािह र तथ्याङ्क सम्बन्धी व्यवस्था उल्लेख गरेको छ । जसअन्तर्गत बँधुवा श्रमकिले माथि उल्लेख भए बमोजमिका आफ्ना व्यक्तगित घटनाहरु जस्तो परविारमा शशिुको जन्म भएमा, कसैको मृत्यु, ववािह भएमा, बसाइसराइ भएमा, सम्बन्ध वच्छिेद भएमा र धर्मपुत्र र धर्मपुत्री ग्रहण गरेमा आदि जस्ता व्यक्तगित घटनाहरु बारे सम्बन्धति वडा कार्यालयमा दर्ता गर्नुपर्छ ।

नागरकिता प्राप्त सिम्बन्धी व्यवस्थाः नेपाल नागरकिता ऐन, २०६३ मा कुनै पनि नेपाली नागरकिले यस देशको नागरकिता प्राप्त गर्न कम्तीमा १६ वर्ष उमेर पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गरेको छ । वंशजको आधारमा, जन्मको आधारमा, अङ्गकिृत, सम्मानार्थ र क्षेत्र गाभएिको जस्ता वभिन्नि आधारमा नागरकिता लनि सकन्छि । यसको लागि नागरकिता लनि चाहने बँधुवा मजदुरले सम्बन्धति स्थानीय जल्लिा प्रशासन कार्यालयका प्रमुख अधकिारीसमक्ष नविदन दनिुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित भत्ता उपलब्ध गर्नेसम्बन्धी व्यवस्थाः

जेष्ठ नागरिक भत्ताः बँधुवा मजदुरले जेष्ठ नागरिक भत्ता पाउन तिनीहरुको उमेर ७० वर्ष नाघेको हुनुपर्दछ । त्यसपछि नेपाल सरकारले तोके बमोजिमको जेष्ठ नागरिक भत्ता मासिक रुपमा स्थानीय वडा कार्यालयबाट प्रदान गरिने छ । यसको लागि आफ्नो नागरिकता र बैंक खाता नम्बर सहित आफ्नो वडा कार्यालयमा सम्पर्क गर्नपर्दछ । जेष्ठ नागरिक भत्ता पाइरहेका व्यक्तिले हरेक वर्षको श्रावण महिनाभरि आफ्नो नाम नवीकरण गर्न वडा कार्यालय जानु पर्ने व्यवस्था नियमावलीमा उल्लेख गरिएको छ ।

एकल महिला भत्ताः जेष्ठ नागरिक भत्ता जस्तै आफ्ना श्रीमानको मृत्यु भई विधवा भएका, सम्बन्ध विच्छेद भई विवाह नगरी बसेका तथा विवाह नगरी बसेका उमेरले ६० वर्ष नाघेका बँधुवा श्रमिक महिलाहरुले यो एकल महिला भत्ता पाउन सक्नेछन । तर जीवनयापन गर्ने आयस्रोत नभएको, नेपाल सरकारले तोकेको भन्दा न्यून आय भएको र श्रम गर्न नसक्ने साठी वर्ष उमेर नपुगेको विधवा वा सम्बन्ध विच्छेद गरी अर्को विवाह नगरी बसेका महिलाहरुले पनि यो एकल महिला भत्ता पाउन सक्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ । यसको लागि आवश्यक कागजातहरु लिई वडा कार्यालयमा एकल महिला भत्ताको लागि तोकिएको ढाँचामा निवेदन दिनुपर्दछ । त्यस्तै भत्ता पाइरहेका व्यक्तिले हरेक वर्षको श्रावण महिनाभरि आफ्नो नाम नवीकरण गर्न वडा कार्यालय जानुपर्ने व्यवस्था नियमावलीमा उल्लेख गरिएको छ ।

अपाङ्गता भत्ताः पूर्ण असक्त अपाङ्गता भएको बँधुवा मजदुरले सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रूपमा नेपाल सरकारले तोकेको अपाङ्गता भत्ता पाउने व्यवस्था रहेको छ ।

बेरोजगार भत्ताः प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत सबैका लागि रोजगारः संवैधानिक अधिकार नाराका साथ श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयले बेरोजगार नागरिकलाई रोजगारी दिन ल्याईएको छ । न्यूनतम रोजगारमा संलग्न हुन चाहने बेरोजगार व्यक्तिले आफूसँग भएको सीप, योग्यता वा क्षमता उल्लेख गरी तोकिएको अवधिभित्र तोकिए बमोजिमको ढाँचामा सम्बन्धित रोजगार सेवा केन्द्रमा आफ्नो विवरणसहित निवेदन दिनुपर्दछ, त्यही निवेदनका आधारमा केन्द्रले आफ्नो सूचीमा रहेका बेरोजगारलाई काम गर्न पठाउने गर्दछ । यसमा कुनै बेरोजगार नागरिकलाई वर्षमा कम्तीमा सय दिन रोजगारी दिने कार्य गरिएको छ ।

निशुल्क गर्भपतनसम्बन्धी व्यवस्थाः सुरक्षित गर्भपतन सेवा, कार्यक्रम कार्यविधि निर्देशिका २०७४ अनुसार बँधुवा मजदुर महिलाहरुको मञ्जुरीमा १२ हप्तासम्मको गर्भपतन गर्न सकिनेछ । यदि निजिले गर्भपतन नगराएमा उनको ज्यानमा खतरा पर्ने भएमा वा शारीरिक वा मानसिक रुपले स्वास्थ्यमा असर पर्ने अवस्थामा वा विकलाङ्ग बच्चा जन्मन सक्ने अवस्था भएमा योग्यता प्राप्त चिकित्सकको रायमा जुन सुकै अवधिको गर्भ गर्भवती महिलाले चाहेमा गर्भपतन गर्न सकिन्छ । त्यस्तै महिलाको वयानको आधारमा जबरजस्ती करणी वा हाडनाता करणीबाट रहन गएको १८ हप्तासम्मको गर्भ पनि निजि महिलाको स्वेच्छाले गर्भपतन गर्न सक्ने प्रावधान रहेको छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

अनविार्य नशिुल्क शक्षिाः स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा नःशिुल्क शक्षिा, वद्यिार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तकिो व्यवस्थापनबारे उल्लेख गरएिको छ । न्यूनतम वार्षकि आय नभएका यस्ता बँधुवा मजदुरका बालबालकिाहरुलाई स्थानीय तहले आधारभूत तह सम्मको शक्षिा छात्रवृत्त सिहति नशिुल्क प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था अनविार्य तथा नःशिुल्क शक्षिासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा उल्लेख गरएिको छ ।

स्वरोजगार कार्यको लाग ऋिणको व्यवस्थाः

सहुलयितपूर्ण कर्जाका लाग व्यिाज अनुदान सम्बन्धी एकीकृत कार्यवधि २०७५ जारी गरएिको छ ।

चरण ३.८ नजिी क्षेत्रको स्रोत साधनहरुमा पहुँच पुर्‍याउन सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
नजिी क्षेत्र (गै.स.स. तथा व्यापार व्यवसाय क्षेत्र) बाट उपलब्ध हुने शक्षिा, रोजगार, स्वास्थ्य सेवा, परामर्श तथा अन्य सेवासुवधिाहरुमा मानव बेचवखिनका पीडतिहरुको पहुँच अभवि‍ृद्ध गिर्न गै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्दछ ।	नजिी क्षेत्रहरुबाट उपलब्ध गराइने श्रोतसाधन र सेवाहरु प्राप्तकिो लाग पिेश गर्नुपर्ने आवश्यक कानुनी कागजातहरुका साथै नविेदन र सम्झौतापत्रहरु तयार गर्न कानुन व्यवसायीले गै.स.स. र पीडतिहरुलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले वशिेष सेवा सुवधिाहरु जस्तैः जीवन नर्विाहसम्बन्धी बैकल्पकि उपायहरु, तत्काल अस्थायी बासस्थान, आवश्यक कागजात प्राप्तमिा सहयोग, शक्षिा, स्वास्थ्य सेवा, परामर्श तथा अन्य आवश्यक सहयोगहरु उपलब्ध गराउन सक्ने साझेदार संस्थाहरु तथा सम्बन्धति सरोकारवालहरु सँग समन्वय गरी उक्त सेवा तथा सुवधिाहरु माथ पिीडतिहरुको पहुँच पुर्‍याउन सहजीकरण गर्नुपर्दछ ।

नजिी क्षेत्रहरुबाट उपलब्ध गराइने सेवा सुवधिाहरुको प्राप्तकिो क्रममा नविेदन, सम्झौतापत्र लगायतका आवश्यक कानुनी कागजातहरु तयार गर्न सहयोग गर्नुपर्ने ।

यसरी नजिी क्षेत्रहरुबाट उपलब्ध गराइने सेवासुवधिाहरु पीडतिहरुले समयमा प्राप्त गरेको र नजिीक्षेत्रहरुले पीडतिहरुको संवेदनशीलता बुझी सम्मानपूर्वक व्यवहार गरएिको छ भन्ने कुराको सुनशि्चतिता गर्नुपर्दछ । आवश्यक पर्ने बाहेक पीडतिहरुको व्यक्तगित गोपनीयता कायम भएको छ भन्ने सुनशि्चतिता कानुन व्यवसायीले गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.९ पीडतिहरुको दगिो स्वतन्त्रताको अधकिारलाई सुनश्चिति गर्ने

गैरसरकारी संस्था

गै.स.स.ले पीडतिहरुको दगिो पुनर्स्थापना तथा स्वतन्त्रता सुनश्चिति गर्न उद्धार गरएिको समयदेखि कम्तीमा २४ महनिासम्म पीडतिहरुसँग नरिन्तर सम्पर्कमा रहरिहनु पर्दछ ।

कानुन व्यवसायी

पीडतिको अधकिार सम्बन्धमा सुझाव र परामर्श दनि कानुन व्यवसायी पीडतिसँगको सम्पर्कमा रहरिहनुपर्दछ ।

टप्पिणी

पीडतिहरुलाई पुनःबेचवखिन हुनबाट बचाउन र उनीहरुलाई परविारमा पुनर्मलिन गर्न गैससले सरकारी अधकिारीसँग नजकि रहेर काम गर्नुपर्दछ । यसरी काम गर्ने क्रममा पीडतिहरुको बारेमा सरकारी अधकिारीलाई जानकारी गराइ राख्नुपर्दछ । साथै गै.स.स.ले आवश्यकतानुसार समय समयमा पीडतिहरुसँग सम्पर्कमा रहरिहनुपर्दछ ।

गै.स.स.ले पीडतिहरुको परविारको बारेमा सोधीखोजी गररिहनुपर्दछ र व्यक्तगित उपचार योजना मस्यौदा गर्नुपर्दछ । यसका साथै पीडतिहरुले पाउनु पर्ने क्षतपिूर्ति तथा सामाजकि सुरक्षामा पहुँच सुनश्चिति गर्न जल्लिा प्रशासन कार्यालयसँग नजकि रहि काम गर्नुपर्दछ । ती पीडतिहरुलाई सरकारबाट प्राप्त हुने क्षतपिूर्ति स्वरुपको चेक तनिीहरुका नाममा डपिोजटि गर्न तनिीहरुलाई व्यक्तगित बैङ्क खाता खोल्न पनि सहयोग गरएिको हुनुपर्दछ ।

पीडतिहरु पुनःबेचवखिनमा नपरुन् भन्ने सुनश्चितिताको लागि तनिीहरुको कानुनी अधकिारबारे सचेत गराउन कानुन व्यवसायीले प्रशक्षिण सामग्री तयार गरी सहयोग गर्नुपर्दछ ।

वषियसूची

सीमा अनुगमनमा संलग्न हुनका लागि कार्यविधि सञ्चालन मापदण्ड

प्रत्येक दिन हजारौं सङ्ख्यामा मानिसहरु नेपालबाट भारत र भारतबाट नेपाल भएर सीमा पार गररिहेका हुन्छन् । नेपाल र भारतबीचको सीमानालाई विश्विको सबैभन्दा व्यस्त मानव बेचविखनको प्रवेशद्वारका रुपमा समेत चिनिन्छ । भारतीय र नेपाली नागरिकहरु अक्सर मौसमी रोजगार वा लामो अवधिको कामका लागि सीमा पार गररिहेका हुन्छन् । तिनीहरु मध्य कतिपय व्यक्तिहरु मानव बेचविखनका अपराधीहरुको फन्दामा पर्छन्, ती अपराधीहरुको झुठा आश्वासन तथा प्रतिविद्धतामा फस्न पुग्दछन् । फलस्वरुप, मानव बेचविखनका अपराधीले किशोरी तथा बालिकाहरुलाई “राम्रो अवसर” को झुठा आश्वासन र प्रलोभनमा पारी तिनीहरुको स्वेच्छाले नै अज्ञात गन्तव्यमा पुर्‍याउँछन् । दुर्भाग्यवश, प्रायजसो यहाँ राम्रो अवसर शोषणात्मक अवस्थामा परिणित हुन पुग्दछ जहाँ थोरै वा कुनै पारिश्रमिक विना र बच्न सक्ने थोरै अवसरका बावजुद पनि रहनु पर्ने बाध्यता हुन्छ ।

नेपाल र भारतबीच खुला सीमानाले गर्दा एकअर्काको देशमा आवतजावत गर्न राहदानी तथा भिषाको आवश्यकता पर्दैन । सीमानाका नजिक पारवहन बिन्दुहरुमा सीमा अनुगमन स्टेशनहरु स्थापना गरिएका हुन्छन् । तालिम प्राप्त निरीक्षकहरुले सीमा क्षेत्रमा निरीक्षण गर्दछन् तथा निरीक्षणको क्रममा उच्च जोखिमको अवस्था वा सम्भावित मानव तस्करीलाई रातो झण्डाबाट इसारा गर्ने गर्दछन् । सीमा अनुगमन कर्मचारीले मानव बेचविखन तथा ओसारपसार हुनबाट रोक्न शंकास्पद यात्रुहरुलाई नाकामा रोकी आवश्यक सोधपुछ गर्ने कार्य गर्दछन् । यसरी शंकास्पद व्यक्तिहरुलाई रोकी कानुनी कारवाही गर्न तथा सम्भावित पीडितलाई बेचविखन तथा ओसारपसार हुनबाट जोगाउन सकिन्छ ।

मानव बेचवखिनमा संलग्न अपराधीलाई पत्ता लगाइ पीडितिलाई थप कष्टकर अवस्थाबाट बचाउन सहयोग गर्ने एक प्रभावकारी माध्यम सीमा अनुगमन हो, जसले बेचवखिनको प्रमाण फेला पार्न मद्दत गरी अपराधलाई नयिन्त्रण गर्दछ । यो कार्यवधिि मापदण्डले यस कार्यमा संलग्न सबैको अधकिार संरक्षण गर्न चाल्नुपर्ने आवश्यक प्रकृया तथा काम गर्ने उपाय समेत प्रदान गर्दछ ।

चरण १: सीमा अनुगमन गर्ने
चरण २: सोधपुछको लागि रोक्ने
चरण ३: सीमामा सोधपुछ र रातो झण्डा देखाउने
चरण ४: बुथमा सोधपुछ गर्ने
चरण ५: प्रहरीको अनुमति
चरण ६: पुनर्स्थापना केन्द्र
चरण ७: जाहेरी दरखास्त तयार गर्ने
चरण ८: पुनर्स्थापना केन्द्रमा हेरचाह
चरण ९ : पीडितिसँगको अन्तरवा
चरण १०: पीडितिलाई पुनर्स्थापना केन्द्रबाट बाहरि ल्याउने

चरण १: सीमा अनुगमन गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
मानव बेचवखिनका घटनाको संकेतप्रति गैरसरकारी संस्था सतर्क रहनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मानव बेचवखिन सम्बन्धमा उठेका कानुनी वषियमा गैरसरकारी संस्थालाई सल्लाह दनि र सोको जवाफ दनि आफू पनि उपस्थति हुनुपर्दछ ।

टप्पिणी

मानव तस्कर वा पीडति चन्निे संकेतहरु

- डराइ वा हचिकचिाइँ बसि्तारै हडिरिहेका कशिोरीहरु
- राम्रो पहरिन सहतिको पुरुष वा महलिा गाउँकी कशिोरीका साथ,
- नयाँ पोशाकमा असहज महसुस गररिहेकी कशिोरी,
- नशालु लागु औषध सेवन गराएको वा अर्ला होसहवास हराएकी कशिोरी ,
- बच्चा बोकेका कशिोरी,

- सीमा अनुगमनको लागि स्थानीय संघ संस्था तथा प्रहरीसँग सहकार्य गर्न सल्लाह दनि,
- यसरी सीमा पार गर्दै गरेका महलिा, कशिोरी तथा बालकिाहरुको कानुनी कागजातहरु के कस्तो छ हेर्न सल्लाह दनिे जस्तैः नागरकिता, ववािह दर्ता, जन्मदर्ता, बसाइसराइ, रोजगारको अवसर सम्बन्धी कागजात आदि।

टिप्पणी

- आत्तिएको, डराएको, अल्मलिएको वा
हतारमा सीमा पार गर्न खोजरिहेको जस्तो देखिने व्यक्तिहरु,
- कसैलाई खोजरिहेकी वा पर्खरिहेकी किशोरी,
- नयाँ पोशाक लगाएको गाउँले देखिने किशोरी,
- नेपाली किशोरीको साथ भारतीय पुरुष

सामान्यतया मानव बेचबखिनमा संलग्न तस्करहरु किशोरीहरुसँग यात्रा गर्दैनन् । किशोरी एक्लो वा सिमाना पार गराउनको लागि खटाईएका स्थानीय एजेन्टसँग यात्रा गररिहेका हुन्छन् ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

मानव बेचबिखिनका तस्करहरुले पीडितिलाई झुक्याउने रणनीतिः

- झुठा विवाहः किशोरीसँग झुठ्ठा विवाह गरी हनिमुनको लागि भनेर भारतमा लगी बेचबखिन तथा ओसारपसार गर्ने मानव तस्करहरुको लागि विवाह एउटा सरल र सहज बहाना भएको छ । तर किशोरीहरुले प्रायजसो यसरी आफूलाई लगरिाखेको छ भन्ने कुराको महसुस गरेका हुँदैनन् । तस्करको यह झुठा विश्वास र आश्वासनमा फस्दा किशोरीहरुलाई भारतको यौन व्यवसाय गर्ने स्थान पुर्‍याइने गरेको हुन्छ ।
- कामको झुठा आश्वासन
कामको प्रकृतिबारे पीडितिहरुलाई जानकारी नदिई राम्रो काम मलिाइ दिने झुठा आश्वासनमा मानव तस्कर गर्ने अपराधीले किशोरीलाई भारत पुर्‍याएको हुन्छ ।
- शिक्षा
मानव तस्करहरुले भारतमा राम्रो शिक्षाको झुठा आश्वासन दिई किशोरीहरुलाई झुक्याइरहेको हुन्छ ।
- अभिनेत्री बनाउने
किशोरीहरुलाई चलचित्रमा अभिनेत्री बनाउने र Modeling को अवसरको लोभ देखाएर लगिन्छ ।

सिमाना पार गराउन प्रयोग हुने बहानाहरु

- भ्रमणको रुपमा
मानव तस्करहरुले पीडितिहरुलाई सिमाना पार गराउने क्रममा सिमानाका कर्मचारीहरुले रोकेको अवस्थामा त्यहाँबाट फुत्किने विभिन्न बहाना तथा कुराहरु सकिाउँदछन्, जस्तैः स्वास्थ्य परीक्षणको लागि, आफन्त भेट्नको लागि, घुमघाम गर्न वा सिनेमा गर्नको लागि आदि।
- भाई वा बहिनी को रुपमा
मानव तस्करहरुले पीडितिहरुलाई यात्राका क्रममा आफू पीडितिको दाजु भएको बहाना गर्ने वा कुनै अन्य आफन्त भएको दाबी गर्दछन् ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

- बच्चा बोक्ने
  सीमा अनुगमन गर्ने क्रममा अनुगमनकर्ताहरुले बच्चा बोकेको महिला वा किशोरीहरु मानव बेचबखिन र ओसारपसारको पीडित हुननन् भन्ने अनुमान गर्छन् । त्यसैको फाइदा लिएर मानव तस्करहरुले कुनै स्थानीय माहिलाको बच्चा पीडित किशोरीलाई बोक्न दिई सिमा पार गर्न लगाउँछन् ।
- समय र स्थान
  मानव तस्करहरुले कुनै गैरसरकारी संस्थाको निगिरानी नभएको बेला जस्तै बिहानको करबि ३, ४ बजेतिर वा सिमानामा भिडभाड भएको मौका छोपी मानव तस्करहरुले सीमा पार गर्न खोज्छन् ।

झलक्क देखिने गरी हिड्न नहुने

सीमा अनुगमन गर्ने क्रममा अनुगमनकर्ताहरुले आफूलाई झलक्क देखाउन नहुने विषय पनि महत्त्वपूर्ण छ । अन्यथा मानव तस्करहरुले पहिचान गर्न सक्छन् र अरु तस्करहरु समेत पक्रनिबाट बच्न सक्छन् । झलक्क देखिने र सबैले चिन्ने सीमा अनुगमनकर्तालाई मानव तस्करहरुले सहजै चिन्न र सम्झन सक्छन् ।

चरण २: सोधपुछको लागि रोक्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
यदि मानव बेचविखिन वा ओसारपसार भइरहेको वा हुन लागेको वा भएको कुनै पनि आशंका लागेमा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिले आफ्नो परिचियपत्र सहित नजि संस्कास्पद व्यक्तसिँग प्रारम्भकि सोधपुछ गर्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले शंकास्पद व्यक्तिहिरुलाई केरकार गर्ने, सोधपुछ गर्ने क्रममा त्यस्ता अवैध गतिविधिमा नलागेका व्यक्तिहिरुको हकअधिकारको विशेष ख्याल गर्न तथा तिनीहरुको हकअधिकार संरक्षण हुने गरी कार्य गर्न गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहिरुलाई सुझाव दिनुपर्दछ ।

टिप्पिणी

कुनै व्यक्तिको अगाडि पिर्नुभन्दा अगाडि सो व्यक्ति आफू अगाडि पिर्न नखोजेको, डराएको, आत्तिएको जस्ता संकेतहरू भएमा आफ्नो परिचियपत्र देखाइ नजि ब्यक्तिलाई “नमस्ते, म फलानो गैरसरकारी संस्थामा कर्यरत छु, हजुरलाई केहि कुराहरु सोध्न सक्छु भन्ने । यदि उक्त ब्यक्तिले सहयोग गर्न नखोजे नजि ब्यक्तिलाई सीमा पार गर्न रोक्ने अधिकार आफूसँग नभएको कारण प्रहरी बोलाएर रोक्न लगाउने ।	कानुन व्यवसायीले यस्तो समयमा कानुनी रुपमा अपनाउनुपर्ने सतर्कता बारे गैर सरकारी संस्थालाई सुझाव दिने र आवश्यक परे प्रहरीलाई खवर गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

सोधपुछको क्रममा गर्न हुने र नहुने कुराहरु

- नम्र भाषा प्रयोग गरी कागजपत्र हेर्न अनुरोध गर्ने, कागजपत्र खोसेर नहेर्ने,
- अरुको झोला आफै खोल्न नहुने, नजिलाई झोला आफै खोल्न लगाउने र भित्र के छ हेर्न अनुमति लिने,
- कोही ब्यक्तिसँग सोधपुछ गर्दा रुखो बोली प्रयोग नगर्ने, सोधपुछ गरिएको ब्यक्ति सब तस्कर वा बेचबिखनको पीडित नहुने हुनाले आवश्यक भन्दा बढी उनीहरुको समय लिनु हुँदैन ।
- कोही ब्यक्तिलाई टाढाबाट आवाज दिने वा बोलाउनु हुँदैन, नजिको नजिक गई र नम्र भाषामा सोधपुछ गर्नुपर्छ ।
- पीडितिहरुलाई दोष नदिने ।
- कोही ब्यक्तिलाई सोधपुछ गर्न रोक्दा माफी पाउ भन्नुपर्छ ।
- सोधपुछ पछि धिन्यबाद ब्यक्त गर्नुपर्छ ।
- कोही ब्यक्तिलाई सोधपुछ गर्न रोक्दा आफ्नो परिचयपत्र देखाउनुपर्छ ।

प्रश्नहरुः

मानव तस्करहरुले बेचबिखनको लागि लगिने किशोरीहरुलाई शंकामा नपर्न के भन्नु र बोल्नुपर्छ भनेर सिकाउँछन् । त्यसैले सोधपुछ गर्दा नजिले दिएको उत्तरहरु सत्य हो या होइन निर्धारण गर्न ध्यानपूर्वक प्रश्न सोध्ने र त्यसको उत्तरलाई थप प्रश्नहरु सोधी अनुसरण गर्नुनुपर्छ । सोध्नु पर्ने पहिलो प्रश्न : तपाई कहाँ जादैं हुनुहुन्छ र किन?

सोधपुछ गर्दा, रिसाउने, आत्तिने, डर वा हतारमा भएको जस्ता संकेतहरु तथा नजिको हाउभाउहरु बारे विशेष ध्यान दिनुपर्ने । यस्ता संकेतहरु झुटका सूचक हुन्छन् र यी संकेतहरुलाई मानव बेचबिखन वा तस्करी भइरहेको हुन सक्ने आधार मान्न सकिन्छ ।

प्रश्न सोध्ने तरिका

गैरसरकारी संस्थाले सीमा अनुगमनको लागि रातो झण्डाको संकेत दिने सूचीहरु समावेश गरी “प्रश्न सोध्ने तरिका” तयार गर्नुपर्छ, जसले किशोरीहरु बेचबिखन र ओसारपसारका पीडित हुन् भन्ने इसारा गर्न सक्दछन् । बेचबिखनका पीडित हुन सक्ने इसारा मिलेपछि उक्त शंका प्रमाणित गर्ने वा थप प्रमाण संकलन हुने तवरको प्रश्नावली तयार गर्नुपर्दछ । प्रश्न सोध्ने तरिका अवरोधात्मक अभिलेख फारामको अगाडि हुनुपर्दछ र यसमा नियन्त्रणमा लिएका व्यक्तिहरुलाई कसरी सोधपुछ गर्ने भन्ने बारे निर्देशन गरेको हुनुपर्दछ । कुनै व्यक्ति सीमा अनुगमनकर्ताको रुपमा उपस्थित हुनुअघि प्रश्न सोध्ने तरिकाबारे जानकार हुनुपर्दछ । गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरुले एकापसमा पीडित र सीमा अनुगमनकर्ताका रुपमा उक्त प्रश्न सोध्ने तरिकाहरु बारे अभिनय गरी अभ्यास गर्नुपर्दछ ।

चरण ३: सीमामा सोधपुछ र रातो झण्डा

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका प्रतनिधिहिरुले नजि कशिोरी तथा महलािहरुलाई थप सोधपुछ गर्नुपरेमा बुथमा लएिर जानुपर्छ ।	गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले अन्तरवार्ताको क्रममा के कस्तो कार्यहरु गर्न सक्छन् र कानुन वपिरीत कार्यमा संलग्न नभएमा व्यक्तहिरुसँग अन्तरवार्ता लदिँा उनीहरुको अधकिारको हनन नहुने गरी कसरी अन्तरवार्ता लनि सकन्छि भन्ने बारे सुझाव दनिुपर्दछ ।

टप्पिणी

महलिालाई रोकेपछ पिहलिा सोधनि केही प्रश्नहरुलाई सीमा अन्तरवार्ता माननि्छ जुन यथाशक्य छोटो हुनुपर्दछ र ती प्रश्नहरु कशिोरी बेचबखिनमा पर्न लागेको हो वा होइन भन्ने कुरा नर्िधारण गर्न सक्ने सम्मको जानकारीमा आधारति हुनुपर्छ । यद सिमिानाका कर्मचारीहरुले रातो झण्डाको सङ्केत प्राप्त गरे वा कशिोरीलाई बेचबखिनको उद्देश्यले सीमा पार गराइरहेको आशंका लागेमा गैरसरकारी संस्थाले उक्त टोलीका प्रत्येक व्यक्तकिो छुट्टाछुट्टै अन्तरवार्ता लईि उनीहरुलाई सोधपुछ गर्नुपर्नेछ ।

यसरी छुट्टाछुट्टै अन्तरवार्ता लदिँा पीडतिलाई मानव तस्करले कुनै प्रश्नको कसरी जवाफ दनि र झुट बोल्न सकिाएको कुरा खुलस्त हुन जान्छ । उदाहरणको लाग,ि यद किशिोरीले शङ्कास्पद मान्छेलाई आफ्नो श्रीमान् हो भने, नजि कशिोरीलाई उक्त मान्छेको आमा वा भाईको नाम सोध्ने र त्यसपछ उिक्त शङ्कास्पद ब्यक्तलिाई त्यही प्रश्न गर्ने, र दुई जनाको उत्तर मलि्छ वा मलि्दैन जाँच्ने ।

यसरी प्रश्न गरराखि्दा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीको सुरक्षामा तस्करबाट कुनै प्रकारको समस्या देखएिमा कानुन व्यवसायीले तत्काल सुरक्षाको लाग प्रिहरी लगायत अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

नोटः पीडतिलाई तस्करबाट अलग राखेपर्छि,
तस्कर भएको आशंका लागेको ब्यक्तलिाई
आफूबाट टाढा भाग्न नसक्ने ठाउँमाराख्नुपर्दछ ।
प्रश्न सोध्ने तरकिामा रातो झन्डा एक संकेत हो
जसले मानव तस्करी र बेचवखिन अपराधको मुद्दा
हुनसक्ने सङ्केत दनि्छ । तल उल्लेख गरएिका
रातो झण्डाको सङ्केत गराउने केही उदाहरणहरु
हुन् ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

झुठको संकेतः नम्नि संकेतहरु झुठको संकेत हुन सक्छः

मौखकि संकेतहरुः

- झुठो बोलेको हो भनी नकार्ने र सत्य बोलरिहेको हो भनी अत्यधकि दावी गर्ने,
- अप्राकृतकि तरकिाले रोकनि (अ, उम्, आदि),
- भाषामा त्रुटहिरु,
- हकलाउनु, हडबड गिर्नु
- घाटी खस खस भएको आवाज बनाउने,
- आँखा जुधाउन नखोज्ने, आँखा यताउता घुमाउने,
- हातको मुठ्ठी बन्द गरएिको र औंलाहरु कसएिर बसेको,
- हातहरु बाधेर बसेको,
- काँधलाई साररहिेको र हात हत्केलाहरु माथ पिल्टाएको,
- हातले अनुहार छोइ राख्ने र अनुहार, कपाल, कान, नाक छोइरहने,
- हातले कुनै वस्तुहरु चलाउने वा छुने,
- ओठ बारम्बार चाट्नु, खुम्च्याउनु र ओठलाई कस्नु,
- मुस्कुराउनु वा अनुपयुक्त रुपले हाँस्नु,

गैर मौखकि संकेतहरुः शब्दवहिीन संकेत

- आखाँ जुधाउन नखोज्ने, आँखा यताउता घुमाउने,
- हातको मुठ्ठी बन्द गरएिको र औंलाहरु कसएिर बसेको,
- हातहरु बाधेर बसेको,
- काँधलाई साररहिेको र हात हत्केलाहरु माथ पिल्टाएको,
- हातले अनुहार छोइ राख्ने र अनुहार, कपाल, कान, नाक छोइरहने,
- हातले कुनै वस्तुहरु चलाउने वा छुने,
- ओठ बारम्बार चाट्नु, खुम्च्याउनु र ओठलाई कस्नु,
- मुस्कुराउनु वा अनुपयुक्त रुपले हाँस्नु,

चरण ४: बुथमा सोधपुछ गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
बुथमा गैरसरकारी संस्थाका प्रतनिधिले प्रश्नलाई नरिन्तरता राखी अवरोधात्मक (Interception) अभलिेख फाराम भर्ने तथा उनीहरुको परविारलाई सम्पर्क गर्ने प्रयास गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले कशिोरी तथा महलिाहरुलाई कसरी सोधपुछ गर्ने भन्ने सम्बन्धमा सरसल्लाह तथा सुझाव दनिुपर्दछ ।

टप्पिणी

बुथमा गैरसरकारी संस्थाले रातो झण्डाको सङ्केतहरुलाई उल्लेख गरी प्रश्न सोध्ने तरकिामा भएको जवाफहरुसहति अवरोधात्मक अभलिेख फाराम भर्नुपर्दछ र बुथ अन्तरवार्ताको बेला, व्यक्तजिम्मा हुनबाट नरिुत्साहति गर्नुपर्दछ र प्रश्नहरु छोटो र सान्दर्भकि बनाउनु पर्दछ । कशिोरीलाई उसको व्यक्तगित जीवनको अनावश्यक ववििरणहरु बारेमा धेरै सोधपुछ गरी असहज महसुस गराउन हुँदैन । अन्तरवार्ता उक्त कशिोरी बेचबखिन पीडति हो वा होइन भन्ने तथ्य नर्धिारण गर्न चहनिे जानकारी जम्मा गर्नसम्म सीमति रहनु पर्छ ।

थप जानकरीहरु पुनर्स्थापना केन्द्रमा गर्ने अन्तरवार्ताको क्रममा प्राप्त गर्न सकनिेछ ।

हस्तक्षप गरएिका समूहका पीडतिहरु र तस्करहरुको तस्बीर अवरोधात्मक अभलिेख फाराम मा संलग्न गरएिको हुनुपर्छ । प्रश्न सोध्ने तरकिाको क्रममा, पीडति कशिोरीले गरेका दावीहरु ठकि हो होइन भनेर प्रमाणति गर्न पीडतिले सोधपुछको क्रममा दाबी गरेको, आफू काम गर्ने ठाउ, शैक्षकि संस्थान, अस्पताल आदमिा फोन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस्तै गरी नजिको घर परविारलाई नजि कशिोरीको परस्थितिि बारेमा सोधपुछ गर्ने र नजिको परविारलाई उक्त कशिोरी भारत जानलागेको कुरा थाहा छ वा छैन सुनश्चिति गर्ने।

टिप्पणी

त्यस्तै, गैरसरकारी संस्थाको Database मा
उक्त पीडित र तस्करको नाम अरु सीमाहरुमा यस्तै
घटनामा संलग्न भएको अभिलेख छ वा छैन भन्ने
कुरा जानकारी हुनुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अवरोधात्मक अभिलेख फाराम (Interception Record Form):

हस्तक्षपको क्रममा प्राप्त गरेका सम्पूर्ण जानकारीहरु अभिलेखीकरण गर्न अवरोधात्मक अभिलेख फारामको प्रयोग गरिन्छ। अवरोधको बेला भेटिएका सम्पूर्ण किशोरीहरुसँग यी प्रश्नहरु सोधिएको हुनुपर्छ र अवरोधात्मक अभिलेख फारामको अगाडि पानामा हुने प्रश्न सोध्ने विधि सीमा अनुगमनकर्तालाई हाते पुस्तिकाको रुपमा उपलब्ध गराउनुपर्छ ।

परामर्श तथा बुझाइ

प्राय: बेचविखिनमा परेका पीडित किशोरीहरुलाई उनीहरु कहाँ र किन जादैछन् मात्र होइन उनीहरुलाई यौन व्यवसाय गर्ने स्थानमा पुर्याइएमा उनीहरुको भविष्य कति डिरलाग्दो हुन्छ सो बारे समेत उनीहरु अनभिग्य हुन्छन् । साथै उनीहरु मानव तस्करको पञ्जामा परिसकेकोले उनीहरुलाई सहयोग गर्न चाहेको कुरा स्पष्ट रुपमा बुझाउनु पर्दछ । मानव बेचविखिनमा परेका किशोरीहरुको अवस्थाबारे फोटो सहित तयार पारेको लिखित सामग्रीबाट उनीहरुलाई जानकारी गराउने, बेचविखिनमा परेका व्यक्तिहरुको कथाहरु भन्ने तथा “The Day My God Died” नामक चलचित्र पनि देखाउने र मानव तस्करले दिने झुट्टा बाचाहरुमा जोड दिई, यौन व्यवसाय गर्ने स्थानमा बाच्नु पर्ने त्रासदीपूर्ण बन्दी जीवन र त्यसबाट सर्ने घातक रोगका बारेमा जानकारी दिनुपर्दछ ।

मानव तस्करलाई इङ्गित गर्ने सामान्य सङ्केतहरु

- भर्खरै विवाह भएको वा भागेर विवाह भएको जोडी ।
- किशोरीलाई कहाँ जाँदै छिन् भन्ने थाहा नभएको ।
- किशोरीले झुटो बोल्दै छिन् भन्ने लागेमा ।
- यात्रा गर्दा एक ब्यक्ति र सीमा पार गर्दा अर्कै ब्यक्तसिङ्ग भएमा ।
- शंकास्पद तरिकामा एजेन्टले जागीरको प्रस्ताव गरेमा (उदाहरणका लागि, तस्करले उनलाई शुल्क लिइरहेका छैनन् आदि)

माथि उल्लिखित बुदाँहरु रातो झण्डाहरु हुन् । यी संकेतहरुले पीडित किशोरीलाई यौन शोषणको लागि बेचबिखिन गर्न लागिएको कुरा संकेत गर्न सक्दछन् । तर माथिका बुदाँहरु मध्ये कुनै एक बुँदाले बेचबिखिन नै भएको हो भन्ने पुष्टि गर्दैन, त्यसैले परिस्थितिको बारेमा राम्रोसँग अध्ययन गरी परिस्थितिको तथ्य निर्धारण गर्नुपर्छ । निर्धारण गर्न सहयोग गर्ने अरु बुदाँहरु देहाय अनुरुप छन्:

- किशोरीसँग सम्बन्धित कागजात छ वा छैन,
- किशोरीको उमेर, जात, वर्ण आदि।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

- किशोरीको व्यवहार (डराउनु, अनौठो ब्यवहार गर्नु, अन्यौल मान्नु आदि)
- किशोरीसँग र किशोरीको आफन्तजनसँग लिएको अन्तरवार्ताबाट प्राप्त जानकारी

शंकास्पद परिस्थितिमा सीमा पार गर्न कसरी रोक्ने

अनुसन्धानपछि शंकास्पद किशोरीलाई रोक्ने वा नरोक्ने भन्ने बारेमा अध्ययन गर्नुपर्नेछ । यसरी सीमा पार गर्दै गरेका किशोरीहरुलाई रोक्ने कानुनी अधिकार छैन भन्ने कुरा याद गर्नुपर्दछ । तर बेचबिखिन हुँदैछ भन्ने विश्वास लागेमा निजि किशोरीलाई सीमा पार गर्नबाट देहाय अनुसार रोक्न सकिन्छः

- किशोरीलाई बेचबखिनको लागि लगिँदैछ भन्ने कुराको बारेमा र बेचबखिनका खतराहरुबारे निजिलाई बुझाउनु पर्दछ । यस्तै परिस्थितिमा धेरै किशोरीहरु पर्ने र सो परिस्थितिमा विश्वास नलाग्नु स्वभाविक हो भन्ने कुरा बिश्विस्त गराउन सक्नुपर्छ । अरु किशोरी तथा महिलाहरु यस्तै परिस्थितिबाट गुज्रेर बेचबखिनमा परेको र आफ्नो जीवन नर्कमा पारेको घटनाहरुको बारेमा अवगत गराउन सक्नुपर्छ ।
- प्रहरीलाई संलग्न गराउनेः यदि कोही किशोरी वा महिला रोजगारीको लागि अवैध मानिएका खाडी मुलुकहरुमा जादैछ वा निजि किशोरी वा महिला बेचबखिनको लागि लगिँदै छ भन्ने प्रमाणको आधारमा प्रहरीले आफ्नो अधिकार प्रयोग गरेर सीमा पार गर्नबाट रोक्न सक्दछ ।
- परिवारलाई सम्पर्क गर्नेः आफ्ना चेलीबेटीहरुको भलोको लागि धेरै संवेदनशील हुन्छन् (मानव बेचबिखिनमा संलग्न नभएका परिवारका सदस्यहरु) । त्यसैले चेलीबेटीहरुलाई सीमा पार हुनबाट रोक्न परिवारको नैतिकि र कानुनी अधिकार हुन्छ ।

मानव तस्करहरु भाग्न खोजेमा

मानव तस्करहरुले आफू शंकाको घेरामा परेको वा आफू तस्कर भएको जानकारी तथा कसैलाई बेचबखिन गर्ने प्रयत्न गररिहेको कुरा सम्बन्धित निकायलाई थाहा जानकारी भएको आशंका भएमा त्यस्ता तस्करहरु त्यहाँबाट भाग्नको लागि सिबै प्रकारका तरकिाहरु अपनाउने र प्रयासहरु गर्छन् । जस्तै बाथरुम जानुपर्ने, सिगिरेट वा रिचार्ज कार्ड किन्न जाने भनेर भाग्न खोज्छन् । तर निजिलाई अनुगमनकर्ताले आफ्नो आँखाबाट छल्न नसक्ने गरी कडा निगिरानीमा राख्नुपर्छ ।

बेचबखिन रोक्न पर्याप्त जानकारी भएको हुनुपर्ने

- मानव बेचबिखिनमा परेका धेरैजसो पीडितिहरुलाई अस्पतालमा उपचारको लागि सीमा पार जान लागेको भन्ने कुरा सिकाउने हुनाले सीमा अनुगमन गर्ने गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले उनीहरु अस्पताल नै जाने हो कि होइन भन्ने कुरा पत्ता लगाउन कुन अस्पताल, कुन डाक्टर, अस्पताल कुन ठाउँमा छ तथा डाक्टरसँग भेट्ने समयका साथै कुन रोगबारे जाँचको लागि जाने भनी सोधपुछ गरेर निजिले भनेको कुराको सत्यता जाँच गर्न सकिन्छ ।
- यदि बेचबिखिनका पीडिति एक्लै सीमा पार गर्दैछ भने, गैरसरकारी संस्थाले उक्त किशोरीलाई भारतको बस स्टेशनसम्म पछ्याई त्यहाँ निजिलाई बेचबिखिन गर्ने तस्करलाई पक्राउ गर्न सकिन्छ वा गैरसरकारी संस्थाले निजिलाई बेचबिखिन गर्ने तस्कर को हो भनि पत्ता लगाउन उक्त पीडिति किशोरीसँग निजिको गाउँसम्म पुगी सोधपुछ गर्न सकिन्छ । त्यस्तै गाउँलेहरुलाई मानव बेचबिखिन सम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी बेचबिखिनमा संलग्न तस्करहरुलाई पक्रन गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरुलाई सम्पर्क गर्ने सम्बन्धी तालिमि पनि दिनि सकिन्छ ।

चरण ५: प्रहरीको अनुमति

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले निजि किशोरी तथा महिलालाई सोधपुछको क्रममा उनीहरु बेचिन लागेको कुरामा विश्वास भएपछि प्रहरीलाई सम्पर्क गर्नुपर्दछ ।	पीडित किशोरी तथा महिलामाथि न्यायोचित व्यवहारका साथै कानुनी प्रकृया पूरा भई आवश्यक कारवाही होस् भन्ने सुनिश्चित गर्न कानुन व्यवसायी गैरसरकारी संस्थासँगै प्रहरी कार्यालयमा जानुपर्दछ ।

टिप्पणी

गैरसरकारी संस्थाले किशोरीलाई स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा सुरक्षित साथ सँगै लग्ने र प्रहरी कर्मचारीले अनुमति दिएसम्म उनीसँगै बस्नुपर्छ । प्रहरी कार्यालयमा गैरसरकारी संस्थाले निम्न कार्य गर्नुपर्छ:

- किशोरीलाई पुनर्स्थापना केन्द्र लिएर जानुअघि प्रहरीको अनुमति लिनुपर्दछ ।
- अवरोध रुजु गर्न अवरोधात्मक फाराममा प्रहरीको हस्ताक्षर लिनुपर्छ ।

प्रहरी कार्यालयमा पीडितलाई निष्पिक्ष व्यवहार गरिएको छ र प्रहरीले उनलाई कुनै किसिमको दुर्व्यवहार वा उत्पीडन नगरेको वा नभएको कानुन व्यवसायीले सुनिश्चित गर्नुपर्छ । यदि पीडितले जाहेरी दर्ता गर्न चाहेमा कानुन व्यवसायीले सो अनुरूप जाहेरी दर्ता गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडितलाई प्रहरीले गर्ने सोधपुछको लागि तयारी गर्ने:

यदि पीडितले प्रहरी कार्यालयमा मानव तस्कर विरुद्ध जाहेरी दर्ता गर्न चाहेमा सोको लागि सहयोग गर्नुपर्ने तथा दर्ताको क्रममा प्रहरीले के कस्ता प्रश्नहरु सोध्न सक्छन् सो बारे कानुन व्यवसायीले कसरी आफ्नो कुरा राख्ने भन्ने कुराको तयारी गराउनु पर्छ । साथै प्रहरीले सोधेको अवस्थामा आफ्नो सत्य कुरालाई नबङ्ग्याइकन सहि किुरा राख्नुपर्ने बारे सचेत गराउनु पर्दछ ।

अवरोध को बारेमा गैरसरकारी संस्थालाई जानकारी दिनेः

प्रहरी कार्यालयमा सोधपुछ गर्ने काम सकिएपछि गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले आफू काम गर्ने संस्थामा सम्पर्क गरी रोकिएका व्यक्तिहिरुको संख्या सहित निम्न उल्लिखित कुराको बारेमा जानकारी दिनुपर्छ:

- रोकिएका पीडितिहरुको संख्या
- पीडितको उमेर
- अवरोधको प्रकार र विधि
- मानव तस्करहरुको अवस्था- (उनीहरु हिरासतमा छन् वा छैनन्, आदि)

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

कस्तो प्रकारका व्यक्तिहरुलाई रोकावट गरियो भन्ने रोकावटसम्बन्धी अभिलेख फाराममा उल्लेख गर्ने:

- खाडी मुलुकहरुमा वैदेशिक रोजगार: महिलाहरुलाई घरेलु कामका लागि खाडी मुलुकमा जानु गैरकानुनी र खतरनाक भएको कारणले महिलाहरुलाई खाडी देशहरुमा वैदेशिक रोजगारको लागि जानबाट रोक्न आवश्यक छ । उक्त प्रकारका अवरोध (Interception) को लागि रोकावटसम्बन्धी अभिलेख फाराममा "खाडी मुलुकहरुमा वैदेशिक रोजगार" लेखिएको बक्सामा चिनो लगाउनुपर्छ ।
- भारतमा बेचबिखन: कोही किशोरी वा महिला यौन शोषणको लागि बेचबिखन गरिन लागेको हो वा होइन निर्धारण र निश्चित गर्न जटिल हुन्छ, तर ५०% भन्दा बढि बेचबिखिन हुन लागेको हो भन्ने आशंका रहेमा अवरोधात्मक अभिलेख फाराममा "मानव बेचबिखिन तथा ओसारपोसार" बक्सामा चिनो लगाउनु पर्छ।
- भारतीय सर्कस: कुनै कुनै बेला बालबालिकालाई भारतीय सर्कसमा काम गर्नका लागि बेचबिखिन गरिएको पाउन सकिन्छ ।
- घरबाट भागेको: यदि किशोरी घरबाट भागेको अवस्था छ वा भारततर्फ गइरहेको छ भने, नजिलाई बेचवखिन गर्ने व्यक्तिले आफ्नो निर्देशनमा हिडाउन सक्ने राम्रो अवसर हुन सक्छ ।

रोकावटसम्बन्धी अभिलेख फाराम गै.स.स.को कार्यालयमा पठाउनेः अवरोधात्मक अभिलेख फारामको प्रतिलिपि सोही दिन गै.स.स.लाई इमेलद्वारा पठाईएको हुनुपर्दछ । यसले गर्दा मानव तस्करमा दोहोरिएका व्यक्ति, दोहोरिएका पीडित र अरु कुनै ठाउँमा रोकिएका व्यक्तिहरु पत्ता लगाउन सहयोग हुन्छ (यदि योभन्दा अगाडि बेचवखिनमा परेको लिखित प्रमाण भएमा) । यसले आफ्नो संरक्षणमा रहेका पीडितलाई गैरसरकारी संस्था वा अनुसन्धान विभागबाट कुनै थप प्रश्न भएमा सोध्न सकिन्छ ।

भ्रष्ट प्रहरीः यो प्रकृयामा प्रहरीको संलग्नता सुनिश्चित भएमा प्रहरी घुस तथा भ्रष्टाचार विरुद्ध अति संवेदनशील हुन सक्नेछन् ।

चरण ६: पुनर्स्थापना केन्द्र

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरुले किशोरी तथा महिलाहरुलाई पुनर्स्थापना केन्द्रमा ल्याउन सुरक्षा नीति अपनाउनु पर्दछ र निजि किशोरी पुनर्स्थापना केन्द्रमा पुगेपछि आश्रय दर्ता किताव (Shelter Logbook) मा दर्ता गर्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले किशोरी तथा महिलाहरु पुनर्स्थापना केन्द्रमा सुरक्षित साथ पुर्याउन कानुनी सरसल्लाह दिई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

सम्भव भए पूर्व-नियोजित अप्रत्यक्ष मार्ग प्रयोग गरी पीडित किशोरीलाई मोटरसाइकलमा पुनर्स्थापना केन्द्रमा लानुपर्ने । उक्त निर्धारित गरिएको बाटोबाट पुनर्स्थापना केन्द्रमा जाने क्रममा बिचबिचमा रोकेर, अघिपछि किसैले पछिा गरेको छ वा छैन हेर्नुपर्छ । पुनर्स्थापना केन्द्रमा पुगेपछि निजि किशोरीको बारेमा दर्ता कितावमा दर्ता गर्नुपर्छ ।

यसरी दर्ता कितावमा दर्ता गर्दा पीडितको गोपनीयताको हक कायम भएको छ भन्ने सुनिश्चितताको लागि आवश्यक सल्लाह सुझाव दिनुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पुनर्स्थापना केन्द्रमा पुगेपछि: पहिलो पटक पुनर्स्थापना केन्द्रमा आइपुगेका किशोरीले देहायका चरणहरु पालना गर्नुपर्छः

- गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीहरुले किशोरीको मोबाइल लिएर फोनमा कुनै चिह्न र लेबल लगाइ पुनर्स्थापना केन्द्रमा सुरक्षित ठाउँमा राख्नुपर्छ र सोको अभिलेखीकरण गर्नुपर्दछ । सो मोबाइल पीडितले पुनर्स्थापना केन्द्र छोड्ने बेला फर्काइने छ भन्ने कुरा सम्झाउनुपर्छ ।
- **दर्ता किताव भर्ने**

पुनर्स्थापना केन्द्रमा पुगेपछि पीडितहरुलाई पुनर्स्थापना केन्द्रमा भएका अरु पीडित किशोरीहरु र पुनर्स्थापना केन्द्रका कर्मचारीहरुसँग चिनाई दिनुपर्दछ र खाना तथा बस्नमा सहज वातावरणको श्रृजना गरिदिनुपर्छ र निजलाई उनको घटनाको बारेमा अनावश्यक बढी प्रश्न नगर्ने र अन्तरवार्ता लिनुअघि उसको विश्वास जित्न समय लिनुपर्दछ ।

चरण ७: जाहेरी दरखास्त तयार गर्ने

गैरसरकारी संस्था

गैरसरकारी संस्थाले घटनाको विस्तृत जानकारी सहितको फाराम (CEF) तयारी गर्ने र जाहेरी दरखास्त प्रहरीसमक्ष पेश गर्ने ।

कानुन व्यवसायी

कानुन व्यवसायीले जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचविखन लगायत अन्य सम्बन्धित अपराधहरु उल्लेख भएको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्ने वा नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्न घटनाको विस्तृत जानकारी सहितको फाराम पीडितसँगै पुनर्स्थापना केन्द्रमा पठाउनु पर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले जाहेरीमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन अन्तर्गतको एक वा बढी अभियोग बारे उल्लेख रहेको र उक्त जाहेरी प्रहरी कार्यालयका कार्यालय इन्चार्ज समक्ष दर्ता गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

मानव बेचबिखन सम्बन्धी उजुरी दायर गर्न थप जानकारीको लागि यस निर्देशिकाको मानव बेचबिखन सम्बन्धी चरण १.२ हेर्नुहोला ।

घटनाको विस्तृत जानकारी फारामः गैरसरकारी संस्थाले पीडक विरुद्ध मुद्दा दर्ता गर्ने वा नगर्ने सोको निर्धारण गर्नका लागि घटनाको विस्तृत जानकारी फाराम बनाउनुपर्छ । घटना विस्तृत जानकारी फाराममा घटनासँग सम्बन्धित सबै जानकारीहरु राख्नुपर्दछ जसले गर्दा घटनाको सबल पक्षको बारेमा कानुनी विश्लेषण गरी जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्ने वा नगर्ने भन्ने बारेमा निर्णय गर्न गैरसरकारी संस्थालाई सहयोग हुनेछ । यदि मुद्दा दर्ता नगर्ने निष्कर्ष निकालिएमा सो बारेमा घटनाको विस्तृत जानकारी फाराममा उल्लेख गर्नुपर्छ ।

घटना विस्तृत जानकारी फाराममा जाहेरी संलग्न गर्नेः जाहेरीको एक प्रतिलिपि घटना विस्तृत जानकारी फारामसँगै संलग्न गर्ने ।

प्रहरीले मुद्दा दर्ता गर्न नमानेमा: यदि पीडितले प्रहरी समक्ष आफूलाई बेचबिखन गरेको बताए प्रहरीले नजि पीडितलाई यथासक्य चाँडो बयानको लागि जिल्ला अदालत समक्ष लिएर जानुपर्छ । यदि घटना वैदेशिक रोजगारसँग सम्बन्धित भए वैदेशिक रोजगारी विभागमा मुद्दा दर्ता गरिएको छ भन्ने कुरा प्रहरी वा गैरसरकारी संस्था सुनिश्चित भएको हुनुपर्दछ । यदि प्रहरीले यी प्रक्रियाहरुको पालना नगरेमा कानुन व्यवसायीले उक्त उजुरी माथिल्लो तहको प्रहरी अधिकृतहरु समक्ष लैजानुपर्छ । यदी प्रहरीका कुनै अधिकृतहरु वा कार्यालयहरुले मुद्धा दर्ता गर्न नमाने वा नचाहेमा उक्त उजुरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय समक्ष लैजानुपर्छ ।

चरण ८: पुनर्स्थापना केन्द्रमा हेरचाह

गैरसरकारी संस्था

गैरसरकारी संस्थाले पुनर्स्थापना केन्द्रमा पीडितलाई शिक्षा, स्वास्थ्यलगायत अन्य सेवा सुविधाहरु तथा अवसरमाथि पहुँच पुर्याउन सहयोग गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायी

कानुन व्यवसायीले पीडित पुनर्स्थापना केन्द्रमा हेरचाह तथा स्याहारसुसार पाइरहेको बखत पीडितसँग सम्पर्कमा रहने तथा नजिलाई मुद्दाबारे भइरहेको प्रगति सम्बन्धमा जानकारी दिनुपर्छ ।

टिप्पणी

शिक्षा दिने:
मुक्त पीडितिलाई बेचबखिन बारेको चलचित्रहरु "The Day My God Died", MTV Exit, "छोरी" जस्ता चलचित्र र मानव बेचवखिन सम्बन्धी Nepalese Homes Video हेर्ने अवसर दिनुपर्दछ । नजिलाई "Precious Daughter" नामक पुस्तक पढिसुनाउने र बेचबखिन सम्बन्धी जानकारी दिने ।

अवसरहरु प्रदान गर्ने:
यदि पीडितिको कतै जाने ठाउँ छैन वा भवष्यिका लागि कुनै सम्भावना छैन भने गैरसरकारी संस्थाले नजिको लागि काम खोजदिने, व्यावसायकि तालमिको अवसर खोजदिने, स्कूल वा बस्नका लागि ठाउँ खोजदिई सहयोग गर्नुपर्छ । उनलाई रोजगारीको नमि्ति पिढ्न "महिलाको लागि शीर्ष रोजगार" कताबिको प्रतलिपि दिई उनको क्षमता र योग्यताले भ्याउने काम रोज्न सहयोग गर्ने ।

वैदेशकि रोजगारको लागि प्रशक्षिण दिने:
पीडितिलाई वैदेशकि रोजगार सम्बन्धी तालमि दिने र आफ्नो गाउँमा वैदेशकि रोजगार सम्बन्धी तालमि दिनको लागि प्रमाणपत्र दिने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

स्वास्थ्य उपचार: केही परसि्थतिहिरुमा जस्तै पीडतिलाई बेचवखिन गर्ने तस्करसँग नजिको यौन सम्पर्क भएको आशंका लागेमा वा बेचवखिन भएको बखत कसैसँग यौन सम्पर्क भएको आशंका लागेमा नजि पीडतिको नेपाल सरकार अन्तर्गतका अस्पतालमा स्वास्थ्य परीक्षण गर्नको लागि आवश्यक खर्च गैरसरकारी संस्थाले व्यहोर्नु पर्नेछ । पीडतिले अन्य परसि्थतिहिरुमा पनि स्वास्थ्य उपचार पाउनेछ तर त्यसको लागि सुरुमै गैरसरकारी संस्थाको अनुमति लिनु अनविार्य रहने छ ।

चरण ९ : पीडतिसँगको अन्तरवार्ता

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका महलिा कर्मचारीले पीडति महलिासँग वस्तिृत अन्तरवार्ता लई पीडति अन्तरवार्ता फाराम पूरा भर्नु पर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुद्दासँग सान्दर्भकि जानकारीका लागि अन्तरवार्ताको रेकर्ड समीक्षा गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

गैरसरकारी संस्थाले पीडतिको वशि्वास जतिसिकेपछि मात्र अन्तरवार्ता लनिुपर्छ । अन्तरवार्ताको क्रममा बोलेका कुराहरुलाई पीडति अन्तरवार्ता फाराममा (VIF) भर्दै जानुपर्छ । यस्तो अन्तरवार्ता दुई जना वा सोभन्दा घटि महलिा कर्मचारीहरुको उपस्थतिमिा एउटा नजिी कोठामा लनिुपर्छ । उक्त अन्तरवार्ता पीडतिको अनुमतमिा रेकर्ड गरी आधकिारकिबाहेक अन्य कार्यका लागि प्रयोग नहुने गरी सुरक्षति साथ राख्नुपर्छ ।

यद िजाहेरी दरखास्थ दर्ता भएको छ भने, कानुन व्यवसायीले पीडति अन्तरवार्ता फारामको समीक्षा गर्नुपर्दछ । जसले मानव तस्करवरिुद्ध मुद्दा कारवाही गर्न मद्दत गर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

रेकर्ड गरएिको अन्तरवार्ताको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने: पीडतिसँग लएिको अन्तरवार्ताको रेकर्ड आवश्यकतानुसार गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारी तथा प्रहरीबाहेक कसैलाई खोल्ने सुनाउने वा भन्ने कार्य गर्नु हुँदैन, एकदम कडा रुपले गोपनीयता कायम गरी कम्तीमा पनि दुई वर्षको लागि सुरक्षति स्थानमा राख्नुपर्छ । अडियो रेकर्डहरु पीडति अन्तरवार्ता फाराम (VIF) अनुसार लेबल लगाउनुपर्छ र पीडतिसँग सोधपुछको बेला पुनर्स्थापना केन्द्रका कर्मचारी बाहेक अरु कसैको उपस्थति हिुनुहुँदैन ।

गैरसरकारी संस्थालाई पीडति अन्तरवार्ता फारामको महत्त्वः अवरोधात्मक अभलिेख फाराम जस्तै पीडति अन्तरवार्ता फाराम पनि प्रतलिपि बिनाई अन्तरवार्ता सकेकै दनि गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीलाई इमेल गरी पठाउनुपर्छ । पीडति अन्तरवार्ता फाराममा भएको जानकारी गैरसरकारी संस्थाले नेपालमा बेचबखिन र ओसारपोसारका चक्रहरु, पुनर्स्थापना केन्द्रहरु र अन्य महत्त्वपूर्ण संरचनाहरु पहचिान गर्न प्रयोग गर्न सक्ने हुनाले यो एकदम महत्त्वपूर्ण छ ।

हरेक कशिोरीसँग पीडति अन्तरवार्ता फाराम भर्नुपर्नेः यद िएउटै समयमा समूहगत रुपमा कशिोरीहरुलाई रोकेको भए एउटा मात्र अवरोधात्मक अभलिेख फाराम भरे पुग्छ तर पीडति अन्तरवार्ता फाराम भने प्रत्येक कशिोरीको बारेमा छुट्टाछुट्टै भर्नुपर्दछ ।

चरण १०: पीडतिलाई पुनर्स्थापना केन्द्रबाट बाहरि ल्याउने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले पीडतिलाई उपयुक्त स्थानमा पुनर्मलिन गराउन नजिको घरको अवस्थाबारे अध्ययन गर्नुपर्दछ ।	पीडतिलाई पुनर्मलिन वा पुनर्मलिन गराउन उनीहरुलाई सुरक्षति स्थानमा लगेको छ र पुनर्मलिन सम्बन्धी प्रक्रयि अपनाएको छ भन्ने कुराको सुनश्चितिता गर्नुपर्दछ ।

टप्पिणी

पीडति अन्तरवार्ता फारामको एक महत्वपूर्ण खण्ड भनेको पीडतिको घरको अवस्था वश्लेिषण (Home Situational Assessment) हो । यसमा गैरसरकारी संस्थाले पीडतिलाई आफ्नो घर फर्कन मल्छि वा मल्दिैन भन्ने बारेमा सफिारसि गर्नुपर्छ । सामान्यतया, पीडति कशिोरी देहायको अवस्थामा आफ्नो घर फर्कन सक्छन्-

- यद अभभिावक वा संरक्षक पीडतिलाई हेरचाह गर्न इच्छुक र सक्षम भए ।
- यद पीडतिको अभभिावक वा संरक्षक नजिको बेचबखिनमा संलग्न छैन भने ।

यद पीडति आफ्नो घर परविारमा फर्कन नमल्नि कुरा नश्चिति भएमा कानुन व्यवसायीले कशिोरीलाई सुरक्षति स्थानमा राख्नको लाग बाल कल्याण बोर्ड समक्ष पेश गरेको कुराको सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

पीडतिहरुलाई घर पठाउने: प्राय: पीडतिहरु उद्धार गरएिको केही दनिभत्रि सम्भव भएमा घर जान्छन् । गैरसरकारी संस्थाले ती कशिोरीलाई घर फर्काउने व्यवस्था मलिाउनुपर्छ (जस्तै नजिको अभभिावकको सहमत लिएिर कोही नजकिका परविारका सदस्यहरु वा अन्य नातेदारहरुले घरसम्म पुर्याउने) । यद घर लैजाने कोही पन फिेला नपरेको तर गैरसरकारी संस्थाले नजिलाई घर फर्काउनुपर्छ भन्ने सोच राखेमा, त्यस्तो अवस्थामा गैरसरकारी संस्थाका कर्मचारीले नजि पीडतिलाई घरसम्म पुर्याइदनिु पर्दछ वा प्रहरीको सुरक्षा घेरासाथ घरसम्म पुर्याइदनि व्यवस्था मलिाइदनिुपर्छ ।

Long-Term Cases: दीर्घावध अवस्थाहरुM

नम्नि उल्लखिति परस्थितिमिा पीडतिहरु घर जान चाहँदैनन् वा सक्दैनन्ः

- नजिको अभभिावक नै उनीहरुको बेचबखिनमा संलग्न भएमा ।
- नजिले जाहेरी दरखास्त दर्ता गरेका छन् तर तस्कर देख डिराउने अवस्था भएमा ।
- नजिउपर भएको दुर्व्यवहारको कारण कतै आफ्नो परविारले स्वीकार नगर्ने पो हुन् क भिन्ने भय भएमा वा
- तनीहरु कुनै वकिल्प नभएका अशक्षिति उमेरका महलिाहरु भएकोले कतै परविारले तनीहरुको घर फर्तिालाई अस्वीकार गर्ने पो हुन् क भिन्ने डर भएमा ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडितहरुलाई माथि उल्लेखित मध्ये पछिका दुई परिस्थितिमा निज पीडितहरुलाई घर फर्कन र परिवारले तिनीहरुको घर फर्काइलाई स्वीकार नगर्ने पो हुन् कि भन्ने भय त्रास भएको हुन्छ । यस अवस्थामा तिनीहरुलाई घर फर्कँदा स्वीकार गर्छन् भन्ने विश्वास दिलाउनु महत्त्वपूर्ण हुन्छ । तर त्यस्तो सम्भव नभएको अवस्थामा गैरसरकारी संस्थाले पीडितका लागि वैकल्पिक स्थानको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । सिमानामा भएका पुनर्स्थापना केन्द्रले बसाइको लागि राम्रो दीर्घकालीन वातावरण प्रदान गर्न नसक्ने हुनाले त्यहाँ कोही पनि एक हप्ताभन्दा बढी समयका लागि हुँदैनन् ।

विशेष परिस्थिति: दुई प्रकारका विशेष परिस्थितिहरु हुन्छन् ।

गम्भीर प्रकारको आघात वा मनोवैज्ञानिक उपचारको खाँचो भएका पीडित किशोरीहरुलाई प्रभावकारी रुपमा हेरचाह गर्न सक्ने आवश्यक तालिम प्राप्त कर्मचारी नभएको अवस्थामा त्यस्ता गैरसरकारी संस्थाले तालिम प्राप्त र अनुभव प्राप्त कर्मचारी भएको अन्य गैरसरकारी संस्थामा हस्तान्तरण गर्नुपर्छ । यसको लागि गैरसरकारी संस्था राष्ट्रिय संलग्नता समन्वयकर्तालाई सहयोगको लागि सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

मानव बेचबिखनको मुद्दा चलिरहेको र तस्करहरुबाट उक्त मुद्दा फिर्ता लिन र आफ्नो वयान परिवर्तन गर्न धम्की र डर देखाइरहेको, घुस दिन खोजिरहेको अवस्थामा, पीडितसँग साक्षी संरक्षण गृहको विकल्प हुनुपर्छ ।

1. बँधुवा श्रम नषिध सम्बन्धी कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिा

चरण १.१	बँधुवा मजदुरहरुको पहचिान गर्ने
चरण १.२	बँधुवा मजदुरसँग सम्बन्ध वकिास गर्ने
चरण १.३	प्रमाण संकलनमा सहजीकरण गर्ने
चरण १.४	परसि्थतिकिो मूल्याङ्कन गरी समाधान नकिाल्ने
चरण १.५	प्रमुख जलि्ला अधकिारी समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने
चरण १.६	थुनछेक बहसमा उपस्थति हुने
चरण १.७	बहस र सुनुवाइ
चरण १.८	फैसला/आदेशको प्राप्त
चरण १.९	जलि्ला अदालत समक्ष रटि/पुनरावेदन दर्ता गर्ने

चरण १.१ बँधुवा मजदुरहरुको पहचिान गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गैरसरकारी संस्थाले सहायताको आवश्यकता भएका बँधुवा मजदुर (हरु) को पहचिान गर्ने।	संकलति तथ्यहरुको आधारमा बँधुवा श्रम (नषिध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ (२००२) अन्तर्गतका बँधुवा मजदुर हो वा मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०६४ (२००७) अन्तर्गतका अन्य अपराध हुन् वा पीडति हुन् भन्ने कुराको सुनश्चितिता कानुन व्यवसायीले गर्ने ।

टिप्पणी

गैरसरकारी संस्थाले बँधुवा मजदुरमाथि भैरहेको श्रम शोषण पुष्टि गिर्ने तथ्यहरू संकलन गर्न र त्यसलाई स्थापति गर्न सहयोग गर्ने तथा बँधुवा मजदुरको हकहितमा काम गररिहेका स्थानीय सञ्जाल तथा कृयाशील गैरसरकारी संस्थाहरूले कुन बँधुवा मजदुर शोषति भइरहेको छ भन्ने कुरा देहायका तथ्यहरुबाट पत्ता लगाउन सहयोग गर्ने ।

1. न्यूनतम ज्यालाभन्दा कम तथा पारश्रिमकि नै पनि उपलब्ध नगराइएको अवस्था
2. कानुनी कागजात प्राप्त गर्न कठनिाइको अवस्था
3. बालश्रमको अवस्था
4. मौखकि रुपमा गालीगलौज तथा धम्की दनि
5. जवरजस्ती अनच्छिापूर्वक तथा असहज अवस्थामा जबरजस्ती काममा लगाइएको अवस्था
6. जुनसुकै समयमा काम गर्न वाध्य हुनुपर्ने अवस्था
7. हडिडुलको स्वतन्त्रता नभएको
8. व्याजदर बढरिहने अवस्था

प्रायःजसो बँधुवा मजदुरहरु शोषणमा परेका भए तापनि कुनै कुनैले मात्र आफ्नो अवस्थाबारे बताउन अगाडि आउने भएकोले देहायका स्रोतहरुबाट वास्तवकि जानकारी प्राप्त गर्न सकन्छिः

- स्थानीय तहमा काम गररिहेका स्थानीय सहयोगी संस्थाहरु,
- पत्रपत्रकिामा प्रकाशति हंसिाका घटनाहरु,
- पीडति र पीडतिका परविारबाट प्राप्त सूचना
- समुदाय संचार/सामाजकि कार्यकर्ताहरु,
- अन्य स्रोतहरु

कानुन व्यवसायीले बँधुवा श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा (२)(क) मा परभिाषति गरे अनुसार ऋण चुक्ता गर्न बँधुवा मजदुरलाई काममा लगाइएको छ कि छैन भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्छ ।

संकलति जानकारी बँधुवा श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा (६) मा उल्लेख भएबमोजमिको सम्झौता भएको छ छैन सुनश्चिति गर्नुपर्छ ।

उक्त अवस्था बारे कानुन व्यवसायीले गैरसरकारी संस्थाका प्रतनिधिहिरुलाई स्पष्ट जानकारी दई्ि सो बारे सम्बन्धति अधकिारीलाई तुरुन्त सूचति गर्न सल्लाह दनिुपर्दछ ।

यदि बँधुवा मजदुरवरिुद्ध कुनै पनि प्रकारको शारीरकि हंसिा वा शोषण भइरहेको जानकारी प्राप्त भएमा वा बँधुवा श्रमकिको रुपमा काममा लगाई राखेको थाहा पाएमा प्रहरीसमक्ष उजुरी दर्ता गराउन पीडति स्वयं वा गैरसरकारी संस्थालाई सहयोग गर्ने । (अभयिोजनसम्बन्धी जानकारीका लागि कमैया श्रमसम्बन्धी ऐनको दफा २ मा हेर्नुहोस् ।)

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

गै.स.स. बारे जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट जानकारी प्राप्त गर्नेः हरवाचरुवाहरुले आफ्नो कामको सिलसिलामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय जाँदा तिनीहरुको हक अधिकारको संरक्षणको लागि स्वेच्छिक निशुल्क रुपमा कार्यरत संघसंस्थाहरु तथा ती संघसंस्थाहरुले उपलब्ध गर्ने सेवाबारे जानकारी पाउन सक्नेछन् । यसरी हरवाचरुवाहरुसँगको सम्पर्कबाट गै.स.स.हरुले ती हरवाचरुवाहरु माथि जिमीनदारहरुबाट भैरहेको शोषणबारे जानकार हुनेछ र हरवाचरुवाहरुलाई सहयोग गर्ने क्रममा तिनीहरुलाई नागरकिता प्रमाणपत्र लगायत अन्य कानुनी कागजातहरु प्राप्तिको लागि पनि सहयोग गर्न सक्नेछन् ।

सूचनाका अन्य स्रोतहरुः बँधुवा मजदुरहरुको अवस्थाबारे गै.स.स.का प्रतिनिधिहिरुले देहायका स्रोतहरुबाट पनि जानकारी प्राप्त गर्न सक्नेछन् :

- **स्रोतका क्षेत्रहरुः**
  - स्थानीय तहका पीडित तथा सम्भावित पीडितिहरु
  - पीडित व्यक्ति, पीडित समुदाय तथा समस्यामा रहेका व्यक्तिहिरु
    सूचना संकलन गर्ने क्रममा समुदायका व्यक्तिहिरुलाई पीडितिहरुको अस्वभाविक आवतजावत प्रति चिनाखो रहन स्थानीय संघसंस्थाहरुले सचेतना र उत्प्रेरणा जगाउने कार्य गर्नुपर्दछ ।
    गै.स.स.ले आफ्नो कर्मचारीहरु मध्येबाट छद्मवेशमा पीडितिहरुसँग अन्तरवार्ता लिई सूचना संकलन गर्न सक्छ ।
- **आवतजावत गर्ने स्थानहरुः** पीडित र पीडकहरु बारे सूचना संकलन गर्न उनीहरु आवतजावत गर्ने स्थानहरुमा टोली खटाउन सकिन्छ । आवतजावत गर्ने स्थान अन्तर्गत बस बिसौनी, हवाइ अड्डा, अध्यागमन/नाकामा रहेका भन्सार कार्यालयहरु, पर्यटक गन्तव्यहरु, रेष्टुरेन्ट आदि पर्छन् ।
- **बँधुवा मजदुरहरुको उच्च माग हुने स्थानहरुः** बँधुवा मजदुरहरुको उच्च माग र शोषण हुने स्थानहरु जस्तैः तराइका विभिन्न जिल्लाहरु ।
- **सञ्चारः** सञ्चार माध्यमबाट प्रकाशित बँधुवा मजदुर सम्बन्धी विभिन्न समाचार तथा घटनाहरु ।
- **छद्मवेशबाट सूचना संकलनः** छद्मवेशबाट पनि सूचना संकलन गर्न सकिन्छ (व्यक्तिगत परिचय लुकाएर सूचना संकलन गर्नुलाई छद्मवेश भनिन्छ)। आफ्नो व्यक्तिगत परिचय लुकाइ बँधुवा मजदुर भएका स्थानमा गई सूचना संकलन गर्न सकिन्छ । साथै यस प्रकारको कार्य (छद्मवेश) ले पीडितको उद्धार तथा उद्धार गर्ने कार्यमा समेत सहयोग हुने गरी सूचना संकलन गर्न सकिन्छ ।
  - **कसलाई छद्मवेशको रुपमा नियुक्त गर्न सकिन्छः** गै.स.स.को कुनै प्रतिनिधि वा त्यस्तो भेष बदलेर काम गर्न इच्छुक अन्य कुनै व्यक्तिलाई नियुक्त गर्न सकिन्छ।
  - **कसले आफ्नो परिचय लुकाई छद्मवेशीको रुपमा काम गर्न सक्छः** तटस्थ व्यक्ति, रोजगारदाता तथा करारमा नियुक्त भएका व्यक्तिहिरु ।
  - **सूचना संकलन गर्ने छद्मवेशीलाई संक्षिप्त जानकारी दिनेः** सूचना संकलन गर्ने छद्मवेशीलाई बँधुवा मजदुर र मानव बेचविखन तथा ओसारपसारका पीडितिहरुको संवेदनशील अवस्थाबारे जानकारी दिई निज पीडितउपर थप मानसिक तनाव नदिने तथा निजको सो अवस्थाबाट फाइदा नउठाउन सचेत गराउनुपर्छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

जमीनदार बारे तथ्य पत्ता लगाउने: जमीनदारहरुको वास्तवकि तथ्य पत्ता लगाउन उनीहरुको प्रवृत्ती, पूर्वकार्यहरु र सम्पर्कहरुको बारेमा स्थानीय सरकार तथा जलि्ला प्रशासन कार्यालयमा बुझ्न सकनि्छ ।

गोपनीयता कायम राख्नेः पीडतिको अवस्था, खोजतलास गर्ने ठाउँ र जमीनदारसँग सम्बन्धति जानकारीहरुबारे आवश्यकतानुसार गोपनीयता कायम राख्नुपर्छ । गै.स.स.का प्रतनिधिरि कानुन व्यवसायीहरुले उक्त घटनासँग असम्बन्धति व्यक्तहिरुलाई सोको जानकारी बारे प्रकाश पार्नु हुँदैन ।

कानुन सम्मत तरकिाले जानकारी संकलन गर्नेः यस्तो प्रकृयामा संलग्न गै.स.स.का प्रतनिधिलि पीडतिको सुरक्षालाई जोखमिमा नपारी कानुनसम्मत तरकिाले सूचना संकलन गरएिको हो भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्छ । गै.स.स. कानुन कार्यान्वयन गर्ने अधकिारी होइनन् । तसर्थ तनिीहरुलाई कुनै ठाउँ परसिरको खानतलासी गर्ने, कुनै वस्तु वा सबूद प्रमाण कब्जामा लनि, पक्राउ गर्ने वा गैरकानुनी रुपमा कुनै व्यक्तलिाई हरिासतमा राख्ने अधकिार छैन भन्ने कुराको समेत हेक्का रहनु पर्दछ । कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई कानुनको पालना गर्न मार्गदर्शन गर्नुपर्दछ ।

पीडतिलाई मुक्तकिो लागपिूर्व तयारी गर्नेः बँधुवा श्रमबारे अध्ययन अनुसन्धान गर्दा बँधुवा मजदुरहरुको मुक्तपिूर्वको चरणमा पीडतिलाई बँधुवा श्रमबाट हुने मुक्तबिारे र जलि्ला प्रशासन कार्यालय लगायत कुनै सरकारी नकिाय वा अधकिारी समक्ष कसरी कुरा गर्ने भन्ने बारे छोटकरीमा जानकारी गराउनुपर्छ । सूचना चुहनि आशंका भएमा उद्धार गर्ने मतिरि समयबारे जानकारी गराउनु हुँदैन । उद्धार हुनुभन्दा पहलि पीडतिहरुलाई तयारी गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ कनिभने यसले सफलतापूर्वक साक्षी वकपत्र गर्न मद्दत गर्नुका साथै पीडतिहरुसँग राम्रो सम्बन्ध कायम राख्न समेत सुनश्चिति गर्दछ । यसले गर्दा उनीहरु सोधएिका प्रश्नबाट अतालँदैनन् ।

पीडतिहरुलाई तनिीहरुको अधकिारबारे सल्लाह सुझाव दनिेः उद्धार गरएिका पीडति बँधुवा मजदुरहरुलाई तनिीहरुको अधकिार, बँधुवा श्रमसम्बन्धी गैरकानुनी कार्यलगायतका कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐनमा भएका व्यवस्थाहरु बारे सल्लाह सुझाव दनिुपर्छ ताकउिनहिरु आफ्नो स्वतन्त्रता तथा पुनर्स्थापना सम्बन्धमा जानकारी भई नर्णिय गर्न सकून् ।

यदकिुनै गै.स.स.का प्रतनिधिवाि कानुन व्यवसायी वा कसैले बँधुवा श्रममा फसेका व्यक्तकिा बारे कँहकितैबाट जानकारी पायो भने त्यस्ता बँधुवा मजदुरलाई आफैले उद्धार नगरी वा मुक्त गिर्ने प्रयास नगरी तत्काल सम्बन्धति नकिाय वा कुनै पनि सम्बन्धति अधकिारीलाई जानकारी दनिुपर्छ ।

चरण १.२ बँधुवा मजदुरसँग सम्बन्ध वकिास गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुलाई भेटघाट गर्ने र तनिीहरुसँग कार्यरत व्यक्त तिथा समुदायलाई परचिालन गरी सम्बन्ध वकिास गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरहरुलाई नशिुल्क कानुनी सहायताको सुवधिा दनिे लगायत तनिीहरुको अधकिारबारे सुसूचति गर्न गै.स.स.लाई सहयोग गर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.हरुले महलिा बचत तथा ऋण समूह, स्वयंसेवक समूहलाई तालमि तथा स्वास्थ्य शवििर आद सिञ्चालन गरेर बँधुवा मजदुरहरुसँग सम्पर्क सुरु गर्न सकनि्छ भने यस प्रकारको पटक पटकको तालमि र सचेतनामूलक कार्यक्रमले बँधुवा मजदुरको समुदायसँग सम्बन्ध बढाउन नजकिको वास्तवकिता बुझ्न मद्दत गर्न सक्दछ ।

कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरको कानुनी अधकिार तथा वकालत गर्नुपर्ने वषियवस्तुसम्बन्धी तालमि स्रोत सामग्री तयार गर्न सक्छन् र बँधुवा मजदुरको अवधारणा तथा कानुनी सहायता बारे छलफल गर्ने अवसरको पनि प्रयोग गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

बचत तथा ऋण समूह/वत्तिीय सहकारीको महत्त्वः गै.स.स.ले वत्तिीय सहकारी जस्ता स्वयंसेवी समूहहरु वा महलिाहरुको बचत तथा ऋण समूह जस्ता वभिनि्न स्थानीय समूहहरु गठन गर्न सक्छ । यो मुक्त हुन चाहने मजदुरलाई पहचिान गर्ने स्थान हुन सक्छ ।

भाषा अनुवादकः उल्लखिति सम्पूर्ण प्रकृयाको दौरानमा गै.स.स. र कानुन व्यवसायीलाई स्थानीय तहमा प्रयोग हुने भाषाको अनुवाद गर्ने व्यक्तकिो पन सिहयोग आवश्यक हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा स्थानीय क्षेत्रमा काम गर्ने गै.स.स.हरुले अनुवादकको पन व्यिवस्था गर्नुपर्छ ।

सञ्चार माध्यमः गै.स.स.हरुले बँधुवा मजदुरबारे सञ्चार माध्यमलाई सूचना प्रदान गर्न महत्त्वपूर्ण भूमकिा खेल्न सक्दछ । त्यसरी बँधुवा मजदुरहरुको बारे सूचना बाहरि ल्याउँदा तनिीहरुको सहमत लिएिर गर्नुपर्दछ । रेडयिो, पर्चा, पोस्टर, गोष्ठीहरु र पत्रकार सम्मेलनको माध्यमबाट यो काम गर्न सक्छ । साथै वभिनि्न भाषाहरुमा तयार गरेको सामग्री वा यस कानुनी स्रोत सामग्री तथा नर्दिेशकिालाई पन प्रियोग गर्न सक्छ ।

जटलि कानुनी शब्दावलीको प्रयोगबाट जोगनिः सामान्य तथा बँधुवा मजदुरको समुदायलाई प्रावधिकि कानुनी भाषाको बुझाइमा कठनिाइ हुन सक्दछ । यसले गर्दा पन तिनिीहरुले अन्याय वा हिंसा भोग्नु परे तापन किानुनी अथवा न्यायकि उपचारका लाग न्यिायालय वा कुनै सरकारी नकिायमा आउन हच्किचिाउने गर्छन् । अतः गै.स.स.हरु तथा कानुनी व्यवसायीहरुले तनिीहरुमा सचेतना ल्याउन तथा त्यस्ता कानुनी शब्दावलीहरु बुझाउन सहजीकरणमा ठुलो भूमकिा खेल्न सक्छन् ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अदालतमा दोभाषे सुविधाः नेपालको संविधानले अदालती प्रकृयामा दोभाषेको सुविधा सहितको स्वच्छ सुनुवाइको हकलाई पूर्ण रुपमा प्रत्याभूत गरेको छ । सर्वोच्च अदालतले मुद्दाको प्रकृयामा आवश्यक परेमा दोभाषे सेवाको प्रयोग सम्बन्धी निर्देशिका, २०७२ जारी गरेको छ । सेवाग्राहीहरुले सरकारी कामकाजको नेपाली भाषा बुझ्न असमर्थ भएको अवस्थामा यसको माग गर्न सक्छन् ।

थप जानकारी तथा कार्य

कानुनी सहायताः बँधुवा मजदुरहरुको अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनमा तथा मुद्दाहरुको प्रतिरक्षा गर्न कानुनी सहायताको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । तिनीहरुको अधिकार उल्लंघन भएको अवस्थामा कानुनी तथा न्यायिक उपचार खोज्न प्रोत्साहन गर्छ । अधिकांश बँधुवा मजदुरहरु आर्थिक रुपले अत्यन्तै कमजोर हुने भएकोले तिनीहरुले जस्तोसुकै अन्याय पनि सहनु पर्छ भन्ने सोच राखेका हुन सक्छन् । तर कानुनी सहायता र सचेतनाले यस्तो किसिमको सोचलाई अधिकारमुखी दृष्टिकोणमा परिणित गर्दछ ।

कानुनी सहायतासम्बन्धी ऐन, २०५४ आर्थिक एवं सामाजिक कारणले गर्दा आफ्नो अधिकारको संरक्षण गर्न असमर्थ हुने व्यक्तिहरुलाई कानुनी सहायता उपलब्ध गराउन ल्याइएको हो । वार्षिक रुपमा रु. ४०,०००/- भन्दा कम आय भएका व्यक्तिहरुले यस ऐन अन्तर्गतको कानुनी सहायता माग गर्न सक्दछन् (कानुनी सहायतासम्बन्धी नियमावली, २०५५ नियम ६) । उक्त ऐनले निःशुल्क कानुनी सहायता कार्यान्वयन गर्न केन्द्रीय स्तरको कानुनी सहायता समिति र जिल्ला कानुनी सहायता समिति स्थापना गरी सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस ऐन अन्तर्गतको जिल्ला कानुनी सहायता समितिमा जिल्ला सरकारी वकिल र निजी कानुन व्यवसायीहरु रहेका हुन्छन् । समितिले जिल्ला स्तरमा निःशुल्क कानुनी सहायता प्रदान गर्न कानुन व्यवसायीहरुको सूची तयार गर्दछ ।

उल्लिखित कानुन र नियमावली अनुरुप कानुनी सहायता प्राप्त गर्न नियमावलीले तोके बमोजिमको ढाँचामा समितिमा निवेदन पेश गर्नुपर्दछ । तर त्यस्तो निवेदन दिँदा कानुनी सहायता सम्बन्धी नियमावलीले तोकेको ढाँचामा गाउँपालिका वा नगरपालिकाको सम्बन्धित वडाध्यक्षको सिफारिस समेत संलग्न गर्नुपर्छ । यदि कानुनी सहायता लिन चाहने व्यक्ति निवेदनको व्यहोरा भर्न नजानेको वा सो निवेदनपत्र भर्न समितिको कार्यालयमा आफै उपस्थित हुन असमर्थ भएमा निजले विश्वास गरेको व्यक्तिले त्यस्तो निवेदन समितिमा पेश गर्न सक्छ । समितिले निवेदनको व्यहोरा अनुसार आवश्यक सोधपुछ गरी सो निवेदनलाई दर्ता गर्नुपर्छ र सिफारिसलाई समेत सो निवेदनसँगै संलग्न गरी राख्नुपर्छ । (नमुना कानुनी सहायताको निवेदनको लागि अनुसूची ६ हेर्नुहोस् ।)

वैतनिक वकिल सम्बन्धी व्यवस्थाः गरिब तथा सीमान्तकृत वर्गका मुद्दाका पक्षलाई निःशुल्क कानुनी सहायता प्रदान गर्न हरेक अदालतमा वैतनिक वकिल नियुक्त गरेको हुन्छ । फौजदारी मुद्दामा कानुन व्यवसायी राख्ने क्षमता नभएका अभियुक्तको तर्फबाट वैतनिक वकिलले बहस पैरवी गर्ने काम गर्दछन् । वैतनिक वकिल प्रत्येक जिल्ला र उच्च अदालतमा एक जना र सर्वोच्च अदालतमा दुई जनासम्म रहने व्यवस्था छ । मुद्दा सुनुवाइ गररिहेको इजलासको न्यायाधीश र/वा रजिष्ट्रारले वैतनिक वकिल तोक्न सक्छ भने त्यस्तो सेवा खोज्ने मुद्दाका पक्षले पनि कानुनी सहायताका लागि अनुरोध गर्न सक्छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ९६ मा कानुनी सहायताको लागि निवेदनको ढाँचा उल्लेख गरेको छ ।

थप जानकारी तथा कार्य

स्वेच्छकि नशिुल्क कानुनी सेवा (वैतनकि कानुनी सेवा): आर्थकि रुपमा असमर्थ व्यक्तहिरुलाई आवश्यक कानुनी सेवा प्रदान गर्न नेपाल बार एसोसएिसनले स्वेच्छकि नशिुल्क कानुनी सेवासम्बन्धी नर्दि्देशकिा, २०७५ जारी गरएिको हो । यसमा कानुनी सेवा उपलब्ध गराउन चाहने कानुन व्यवसायीहरुले सम्बन्धति बारमा सूचीकृत गराइ नशिुल्क कानुनी सेवा दनि सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

चरण १.३ प्रमाण संकलनमा सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
बँधुवा श्रम सम्बन्धी सूचना प्राप्त भएमा गै.स.स.ले सबूद प्रमाणको संकलन गर्न सहजीकरण गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले कस्तो खाले प्रमाणको आवश्यकता हुन्छ भन्ने बारेमा जानकारी दनि र त्यस्तो प्रमाण संकलन प्रकृया र संरक्षण गर्नुपर्ने बारे गै.स.स.लाई सुझाव दनि ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरको समुदायसँग भेटघाट गरी तनिीहरु वरिुद्ध भएको मानव अधकिारको हंसिामा पीडतिहरुसँग बयान तथा प्रमाण संकलन गर्न सम्बन्धति सरकारी नकिायहरुलाई सहजीकरण गर्ने । सो घटनाअनुसार अधकिार संरक्षणको लाग‍ि आवश्यक हस्तक्षेप गर्न पहल गर्ने ।

प्रमाणको रुपमा जमीनदारले धतिो वा सुरक्षणको रुपमा लएिको सम्पत्त‍ि फर्िता गर्नबाट गरेको इन्कारी वा न्यूनतम ज्याला प्रदान गर्नबाट गरेको इन्कारी वा बँधुवा मजदुर माथकिो हंसिा र भेदभाव सम्बन्धी सबूदहरुको संकलनमा गै.स.स. ले सहयोग गर्ने ।

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई भौतकि तथा अन्य सबूद प्रमाण जोगाउन र संकलन सम्बन्धी कानुनी प्रकृया बारे तथा कुनै पन‍ि परस्थितिमिा गै.स.स.का प्रतनिधिहिरु आफैले भौतकि प्रमाणहरु संकलन गर्न नहुने बारे पन‍ि सल्लाह सुझाव दनि ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

संकलन गर्नुपर्ने महत्त्वपूर्ण प्रमाण कागजातहरुः गै.स.स.का प्रतिनिधिहरुले देहायका लिखित कागजातहरु प्रमाणको रुपमा संकलन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्दछ।

- स्वामित्व वा मोहियानी सम्बन्धी लिखित
- लेनदेनका खातावही
- लेखासम्बन्धी कितावहरु
- बिजुली, टेलिफोन, खानेपानी तथा अन्यको बिलहरु
- नागरिकताको प्रमाणपत्र
- भ्रमण सम्बन्धी कागजात
- लाइसेन्स वा सरकारका स्थानीय पञ्जिकाधिकारीबाट प्राप्त व्यक्तिगत घटना दर्ता सम्बन्धी कागजपत्र
- तस्वीरहरु, स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनहरु तथा अन्य बँधुवा श्रमको विद्यमानतालाई पुष्टि गर्ने लिखितहरु

साक्षीः गै.स.स.ले बँधुवा श्रम सम्बन्धी जानकारी भएका व्यक्तिलाई साक्षीको रुपमा उपस्थिति गराउन सहयोग गर्ने र प्रमाण संकलनको लागि खोजतलास गर्ने ठाउँबारे समेत जानकारी दिन सक्छन् ।

प्रमाणको भारः कुनै लिखित वा सम्झौता कमैया ऋण दिने प्रयोजनको लागि गरिएको होइन भन्ने विषयमा प्रश्न उठेमा त्यसको प्रमाण पुर्‍याउने भार सो दावी लिने व्यक्तिमा रहनेछ । (कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा २०)

बाल मजदुरको उमेर यकिन सम्बन्धी प्रमाणः मजदुरको रुपमा काम गर्न लगाइएको कुनै बालबालिकाको उमेर सम्बन्धमा विवाद उठेमा जन्मदर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्ममिति अनुसारको उमेरलाई नै वास्तविक मानिनेछ । यदि नाबालकसँग उसको जन्म सम्बन्धी प्रमाणपत्र रहेनछ भने चिकित्सकले उसको स्वास्थ्य परीक्षण गरी निश्चित गरेको उमेरलाई उनको वास्तविक उमेर मानिनेछ ।

बाल मजदुरहरुका लागि राखिएको दर्ता कितावः बालबालिकालाई श्रममा लगाउने कुनै पनि संस्थाले एउटा दर्ता किताव राख्नुपर्छ । त्यसमा नियुक्त गरिएको बालबालिकाहरुको उमेर, नियुक्ति मिति, कामको प्रकृति, काम गरेको समय, विश्रामको समय, पारिश्रमिक र अन्य सुविधाहरु बारे उल्लेख गरेको हुनुपर्छ । यस्तो दर्ता कितावलाई श्रम कार्यालयबाट खटिएका कर्मचारीले हेर्न चाहेमा निरीक्षणको लागि प्रस्तुत गर्नुपर्छ।

चरण १.४ परिस्थितिको मूल्याङ्कन गरी समाधान निकाल्ने

गैरसरकारी संस्था

गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरूसँगको पटक पटक भेटघाट, भ्रमण र सम्बन्ध निर्माणको आधारमा आन्तरिक बैठकहरू बसी परिस्थितिगित विश्लेषण गर्ने र यथाशक्य समस्या समाधानको लागि सरल उपाय निकाल्न सहजीकरण गर्ने । समस्या समाधान गर्न नसकेमा कानुनी कारवाही अगाडि बढाउन आवश्यक सहयोग गर्ने ।

कानुन व्यवसायी

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.को वैठकमा उपस्थिति भई कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ अन्तर्गत देवानी उपचार वा फौजदारी कार्यविधि मध्ये कुन अपनाउने भन्ने बारेमा सुनिश्चिति गरी उपयुक्त उपाय सहितको कानुनी परामर्श दिने ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले सर्वप्रथम बँधुवा मजदुरहरु र जमीनदारहरुबिच भएको असहमतबिारे मेलमलिाप वा अन्य कुनै माध्यमबाट समस्याको शान्तपूिर्ण समाधान गर्ने प्रयास गर्ने । यदि जिमीनदारले बँधुवा मजदुरहरुलाई न्यूनतम ज्याला र उनीहरुको अधकिार उपलब्ध गराउन अचिच्छिुक भएमा प्रमुख जिल्लिा अधकिारीसमक्ष मुद्दा दर्ता गर्न गराउन सहयोग गर्ने ।

कानुन व्यवसायले गै.स.स. र पीडतिहरुले उपलब्ध गराएको जानकारीको आधारमा कुन कानुनी प्रकृया अपनाउने भन्ने बारे सल्लाह र सुझाव दनि तथा फौजदारी कार्यवधि अपनाउनु पर्ने भए सोको पनि सुझाव दनि ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

मूल्याङ्कन वधिहिरुः गै.स.स.ले आफ्ना आन्तरकि वैठकमा परस्थितिको वश्लिेषण गर्न व्यक्तगित घटना अध्ययन र केन्द्रति समूह छलफल गर्न सकन्छि । त्यसका लागि बँधुवा मजदुरहरुलाई केन्द्रति गरी समूह छलफल सञ्चालन गर्न वा अनौपचारिक अन्तरवार्ता लिनि सकन्छि । त्यस्ता वैठकमा कानुन व्यवसायी उपस्थति भई कानुनी रुपमा कसरी अगाडि बढ्न सकन्छि भन्ने बारे सुझाव दनि सकन्छि ।

यस प्रकारको अनौपचारिक अन्तरवार्ताको माध्यमबाट बँधुवा मजदुरले आफ्नो मुद्दा कुनै सरकारी निकाय वा अदालतसमक्ष ल्याउन तयार भए नभएको भन्ने बारे सुनश्चिति हुन सकन्छि । साथै तिनीहरुको समस्या समाधान गर्न गै.स.स., कानुन व्यवसायी वा अन्य कुनै बैकल्पकि सहयोग उपलब्ध गराउने बारे जानकारी गराउन सकन्छि ।

चरण १.५ प्रमुख जल्लिा अधकिारी समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐनअन्तर्गत न्यूनतम पारश्रिमकि, आवतजावतको स्वतन्त्रता वा अन्य कुनै पनि व्यिवस्थासँग सम्बन्धति हंिसा वा दुर्व्यवहारहरु भएका छन् भने गै.स.स.ले त्यस्ता सूचना तथा प्रमाणहरु संकलन गरी प्रमुख जल्लिा अधकिारीसमक्ष उजुरी दर्ता गर्न तयार गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले उजुरीको मस्यौदा तयार गर्ने तथा प्रमुख जल्लिा अधकिारीसमक्ष उपस्थति भई उक्त उजुरी दर्तामा पूर्ण सहयोग गर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले बँधुवा श्रम सम्बन्धी भएका सम्पूर्ण सूचनाहरु संकलन गर्ने तथा उजुरी दर्ता गर्न प्रमुख जल्लिा अधकिारीको कार्यालयमा तोकएिको समयमा बँधुवा मजदुरहरु उपस्थति हुनुपर्ने कुरा सुनश्चिति गर्ने ।

गै.स.स. र प्रमुख जल्लिा अधकिारी बचि जल्लिा प्रशासन कार्यालयमा बैठक हुँदा पेश गरेको उजुरी औपचारकि रुपमा दर्ता भएको हो भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्छ ।

कमैया श्रम ऐन अनुसार कसैले कसैलाई एउटा बँधुवा मजदुरको रुपमा काममा राखेमा, धरौटी वा सुनश्चितिताको रुपमा लएिको सम्पत्ति फिर्ता नगरेमा, वा न्यूनतम ज्यालासमेत उपलब्ध नगराएमा त्यस्ता व्यक्तविरिुद्ध प्रमुख जल्लिा अधकिारसमक्ष उजुरी दर्ता गर्न सक्नेछ । यस कसिमिका बँधुवा मजदुरको हक अधकिार वरिुद्धको हंिसा र फौजदारी अपराध समेटने गरी उजुरीको मस्यौदा कानुन व्यवसायीले तयार गर्नुपर्ने छ ।
प्रमुख जल्लिा अधकिारी समक्ष दायर भएको उजुरी नजिले जस्ताको तस्तै बुझेको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नु कानुन व्यवसायीको जम्मिेवारी हो भने त्यसैगरी बँधुवा मजदुरको समुदायले सो कानुनी प्रकृयाहरु बुझेको छ भन्ने कुरामा पनि सुिनश्चिति हुनुपर्छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोगसमक्ष उजुरी दर्ता गर्नेः बँधुवा मजदुरहरुको मानव अधकिार उल्लंघनमा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग समक्ष पनि उजुरी दर्ता गर्न सकनि्छ । यस आयोगलाई बँधुवा श्रम सम्बन्धी कानुनहरुको कार्यान्वयनलाई सुनश्चिति गर्ने बारे व्यापक अधकिारहरु अन्तरनहिति रहेको छ । राज्य वा जलि्लास्तरमा नजिामती कर्मचारी वा भ्रष्टाचारको कारण बाधाहरू उत्पन्न हुँदा आयोगले अत्यन्त महत्त्वपूर्ण साझेदारको रूपमा काम गर्न सक्छ ।

कार्यवधिः प्रमुख जलि्ला अधकिारीले वशिेष अदालत ऐन, २०५९, कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐन, २०५८ को दफा १९ ले तोकएिको कार्यवधि अपनाउनु पर्ने हुन्छ । त्यसकारण अभयिुक्तलाई १५ दनिभत्रि प्रमुख जलि्ला अधकिारीको कार्यालय समक्ष उपस्थति हुन प्रमुख जलि्ला अधकिारीले नजि अभयिुक्तको नाममा समाह्वान जारी गर्नेछ र यद अभयिुक्त मुलुक बाहरि रहेको अवस्थामा ३० दनिभत्रि उपस्थति हुने गरी समाह्वान जारी गरनिेछ । यस कार्यवधिकिो सलिसलिामा अभयिुक्तलाई म्याद तामेल गरी कार्यालयमा उपस्थति गर्न लगाउने हेतुले गै.स.स.ले अभयिुक्त बसोबास गरेको घर देखाई म्याद तामेलीको प्रकृयामा जलि्ला प्रशासन कार्यालयलाई सहजीकरण गर्न सक्नेछ । वशिेष अदालत ऐनले तोकएिको कार्यवधि अनुसार यद विपिक्षी वा साक्षीहरुलाई म्याद तामेल भैसकेको अवस्थामा जलि्ला प्रशासन कार्यालयमा उपस्थति हुन नआएमा प्रमुख जलि्ला अधकिारीले तनिीहरुको उपस्थतिकिो लाग पिक्राउ पुर्जी समेत जारी गर्न सक्नेछ ।

उजुरी दनिेः कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐन, २०५८ को दफा १५ ले कमैया श्रमबारे लखिति वा मौखकि रुपमा उजुरी गर्ने व्यवस्था गरेको छ । पीडति वा नजिको परविारका कुनै सदस्य वा संघ, संस्था वा स्थानीय नकिायको पदाधकिारीले प्रमुख जलि्ला अधकिारीसमक्ष लखिति वा मौखकि कुनै पनि किसिमिले उजुर दनि सक्ने प्रावधान छ । सो उजुरीका सम्बन्धमा संकलति प्रमाणको आधारमा दोषीलाई कारवाही गर्न र कानुन बमोजमि दण्ड दनि सकनिेछ ।
यसको लाग बिँधुवा श्रमको प्रमाणको रुपमा कर्जा दएि वापत जमीनदारको लाग किाम गर्ने बारे सम्झौता, धतिो सम्बन्धी लखित वा यस सम्बन्धमा जमीनदारद्वारा स्वीकार गरएिको मौखकि सम्झौता आद हिुनुपर्दछ । मौखकि उजुरी गरेको अवस्थामा प्रमुख जलि्ला अधकिारीले सो कुरा लखिति रुपमा लपिबिद्ध गराई सूचकको हस्ताक्षर गराई राख्न आफ्नो कर्मचारीलाई अह्राउन सक्छ ।

जरविाना तथा दण्ड तोक्ने अधकिारः कमैया श्रमकिका रुपमा कसैलाई काममा लगाएमा प्रमुख जलि्ला अधकिारीलाई नगद रु. १५०००/- मा नघटाइ र रु. २५०००/- बाट नबढाइ जरविाना गर्ने अधकिार दइिएको छ भने कसुरदारबाट यस ऐनले नर्धिारण गरेअनुसार न्यूनतम ज्यालाको दोब्बर रकम पीडतिलाई दनि लगाउने व्यवस्था गरेको छ ।

धतिो लएिको सम्पत्त फिर्ता नगरेमा दण्ड गर्नेः धतिो वा सुरक्षण वापत लएिको सम्पत्त फिर्ता नगरेमा प्रमुख जलि्ला अधकिारीले त्यस्ता व्यक्तलिाई रु.१००००/- मा नघटाइ र रु.१५०००/ बाट नबढाइ जरविाना गर्न सक्नेछ तथा सम्बन्धति व्यक्तलिाई उक्त सम्पत्त फिर्ता गर्न लगाउनेछ ।

न्यूनतम ज्यालादर भन्दा कम ज्यालाको लाग दिण्डः कसैले कुनै व्यक्तलिाई वनिा ज्याला वा न्यूनतम ज्यालादर भन्दा कम ज्याला दएिर काममा लगाएमा नर्णिय गर्ने पदाधकिारीले त्यसरी काममा लगाउने कसुरदारलाई जरविाना गर्न वा नजिबाट पीडतिलाई ज्यालाको दोब्बर रकम दनि लगाउनेछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

गै.स.स.को कर्तव्यः

- उजुरी गरसिकेपछि उक्त उजुरी प्राप्त गरेको भनि जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट सो उजुरीको रतिपूर्वक प्रमाणति प्रतलिपि प्रिाप्त गर्ने कुरा सुनश्चिति गर्ने ।
- गै.स.स.ले उजुरी दर्ता नम्बर टपिोट गररिाख्ने ।
- उजुरी, बयानहरु, अभयिुक्तको प्रतवािद, सबूद प्रमाण तथा अन्य सान्दर्भकि अभलिेख र कागजातहरु समेतको छुट्टाछुट्टै फाइल खडा गरी सुरक्षति साथ राख्ने ।

बँधुवा मजदुरहरु उजुरी दर्ता भएको स्थानमा गएर दस्तखत गर्नुपर्ने । कमैया श्रम ऐनको दफा १५(३) ले उजुरीकर्ता मुद्दाको पुर्पक्षको लागि तारेखमा बस्नु नपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

थप जानकारी तथा कार्य

झुठा आरोप लगाइएमा दण्ड हुनेः कमैया श्रम ऐनको दफा १६(६) ले मुद्दा हेर्ने अधकिारीलाई कसैले जानाजानी वा कसैलाई दुःख दनि नयितले कुनै झुट्ठा उजुरी दएिमा त्यस्ता व्यक्तलिाई रु. १०००/- मा नघटाइ तथा रु. ३०००/- बाट नबढाइ जरविाना गर्ने अधकिार प्रदान गरेको छ ।

पटके कसुरको लागि दण्डः सार्वजनकि लाभको पदमा बसेका व्यक्तलिे वा ऐनअन्तर्गत पहलिे नै सजाय पाइसकेका व्यक्तलिे पुनः सोहि किसुर गरेमा प्रमुख जल्लिा अधकिारीले नजिलाई हुने सजायको दोब्बर सजाय गर्न सक्नेछ ।

चरण १.६ थुनछेक बहसमा उपस्थति हुने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
थुनछेक सम्बन्धी सुनुवाइमा गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुको बकपत्रमा उपस्थतिकिो लागि आवश्यक सहयोग गर्ने ।	बँधुवा मजदुरहरुलाई अदालतमा उपस्थति हुनुभन्दा अगाडअिदालतमा सोध्न सक्ने सम्भावति प्रश्नहरुमा कानुन व्यवसायीले पूर्व तयारी गराउनुपर्ने ।

टिप्पणी

जमीनदारहरुले गरेको हिंसाको प्रमाण उपलब्ध गराउन गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुलाई तयार गर्नुपर्दछ । थुनछेक सम्बन्धी सुनुवाइको समयमा अभियुक्तको वयानमा मनगढन्ते र असान्दर्भिक कुराहरु नहोस् भन्ने कुरामा गै.स.स. र कानुन व्यवसायी सजग रहनुपर्ने ।

बँधुवा मजदुरहरुका मुद्दाको हरेक चरणमा पूर्ण रुपमा तयार रहन र प्रमाण संकलन गर्ने गराउने र बयान दिने प्रकृयामा समेत तयार रहन कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरहरुलाई सहजीकरण गररिहने । थुनछेक बहसमा तयारी साथ उपस्थिति हुने ।

कानुन व्यवसायीले साक्षी प्रस्तुती तथा अभियुक्तको साक्षीलाई जरिह गर्न तयार रहनुपर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

अभियुक्त थुनछेक गर्ने सन्दर्भमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अधिकारः कमैया ऐन अन्तर्गतको मुद्दामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को कार्यविधि अन्तर्गत कारवाही चलाउने अधिकार दिएको छ । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले अभियुक्तलाई थुनछेक सम्बन्धी सुनुवाइको क्रममा मिसिल संलग्न प्रमाणको आधारबाट दोषी देखिएमा धरौटी जमानत माग गर्न सक्ने र त्यस्तो नदेखिएमा तारेखमा राखी मुद्दाको कारवाही अगाडि बढाउन सक्ने अधिकार दिएको छ । तर कैद हुने अन्य मुद्दामा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले अवस्था अनुसार थुनामा वा धरौट जमानत वा तारेखमा राखी पुर्पक्ष गर्न सक्छ ।

प्रमाण झिकाउने वा संकलन गर्नुपर्नेः गै.स.स.का प्रतिनिधिले स्वामित्व वा मोहियानी सम्बन्धी कागजात, लेजर, लेखा सम्बन्धी किताव, विजुलीको बिल, टेलिफोन, खानेपानी तथा अन्य बिलहरु, नागरिकताको प्रतिलिपि, यात्रा सम्बन्धी कागजात, लाइसेन्स वा सरकारका स्थानीय अधिकारीले प्रदान गरेका व्यक्तिगत घटना सम्बन्धी कागजातहरु र सिफारिसहरु सबै सम्भव भएका प्रमाणहरु संकलित गरिएका छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

गै.स.स.हरुले अदालतमा र अभियोजनकर्ता समक्ष सबूद प्रमाण उपलब्ध गराउने सम्पूर्ण प्रकृयाको दौरानमा पीडितहरु र साक्षीहरु सँगसँगै गएर महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छन्। उनीहरुले पीडितहरु र साक्षीहरुलाई अदालत प्रकृयाबारे जानकारी गराउन सक्छन् र अदालतमा उनीहरुले गर्नुपर्ने कामको तयारी गर्न गराउन सहजीकरण गर्न सक्छन् । यदि पीडितहरु वा साक्षीहरु पीडकबाट हैरानी गर्ने वा धम्क्याएमा, गै.स.स.हरुले स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा उजुरी दर्ता गर्न सक्छन् (अनुसूची ७ हेर्नहोस्) साथै महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट साक्षी तथा पीडित बँधुवा मजदुरहरुको सुरक्षा सम्बन्धमा अपराध पीडित तथा साक्षीहरुका लागि मार्ग निर्देशिका, २०१६ पनि जारी गरेको छ ।

बँधुवा श्रम सम्बन्धी बयान लेखबद्ध गर्नेः गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायीको अर्को भूमिका भनेको बँधुवा मजदुरहरुको बयान तथा साक्षी बकपत्र गर्दा तिनीहरुले भनेका कुराहरु सहि रुपमा लेखबद्ध गराउने तथा बयान छिटो छरितो, सुरक्षित तथा पीडितमैत्री वातावरणमा गराउन र पेश गर्न अदालत समक्ष निवेदन गर्ने । पीडितहरुले नेपाली भाषा राम्ररी नबुझेको अवस्थामा गै.स.स.हरुले दोभाषेको व्यवस्था गर्न अदालतलाई निवेदन गर्न सक्छन् । पीडितलाई संरक्षण र गोपनीयता चाहिएको खण्डमा कानुन व्यवसायीले कानुन बमोजिम बन्द इजलासको सुनुवाइको लागि पनि माग गर्न सक्छ ।

थप जानकारी तथा कार्य

बयान गराउने र प्रमाण बुझ्ने सम्बन्धी कानुनः जिल्ला प्रशासन कार्यालयले बयान गराउने तथा प्रमाण बुझ्ने प्रकृयामा विशेष अदालत ऐन, २०५९, मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ तथा प्रमाण ऐन २०३४ समेतका कानुनी व्यवस्थामा ध्यान दिनुपर्दछ । त्यस्तै कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरहरु बयानका लागि अदालत उपस्थिति हुनुभन्दा अगाडि तिनीहरुको आत्मविश्वासलाई मजबुत गर्न तथा हौसला बढाउन पूर्वतयारीका कार्यहरु समेत गर्नुपर्दछ ।

चरण १.७ बहस र सुनुवाइ

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
बहसपैरवीको क्रममा कानुन व्यवसायीले राख्नुपर्ने विषयहरु सम्बन्धमा गै.स.स.ले बुँदागत रुपमा तयार गर्न सहयोग गर्ने र बँधुवा मजदुरहरुलाई अदालतमा उपस्थिति हुनुपर्ने बारे जानकारी गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरको तर्फबाट बहसपैरवी गर्नुपर्ने ।

टिप्पणी

कानुन व्यवसायीले प्रमुख जिल्ला अधिकारीस मक्ष बहस गर्ने बेला आवश्यक सहयोगको लागि गै.स.स.का जानकार व्यक्ति उपस्थिति हुनुपर्दछ । गै.स.स.लाई प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयबाट दैनिक पेशीसूचीमा चढाएका मुद्दाहरु बारे जानकारी हुनुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरको तर्फबाट बँधुवा श्रमको अवस्थाको बारेमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

खुल्ला सुनुवाइः बन्द इजलासमा सुनुवाइ गर्न कानुनले व्यवस्था गरेकोमा बाहेक सबै मुद्दाको सुनुवाइ खुल्ला इजलासमा गरिने व्यवस्था छ ।

प्रमाणको भारः कमैया श्रम सम्बन्धी (निषेध गर्ने) ऐनको दफा २० ले गरेका व्यवस्था अनुसार कुनै लिखित वा सम्झौता ऋण प्रदान गर्ने प्रयोजनको लागि तियार भएको हो वा होइन भन्ने विवाद उठेमा त्यस्तो लिखित वा सम्झौता ऋण प्रदान गर्ने प्रयोजनको लागि तियार गरिएको होइन भनि दावी गर्ने पक्षमाथि सो कुरा प्रमाणित गर्ने प्रमाणको भार हुन्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

यस्तो मुद्दामा दावीकर्ताले सर्वप्रथम उजुरी साथ प्रमाण पेश गर्नुपर्छ, अनि त्यसपछि मात्र उक्त तयारी लिखित वा पेश गरिएको प्रमाण सो प्रयोजनको लागि तियार वा पेश गरिएको होइन भनि खण्डन गर्न प्रमाणको भार प्रतिवादी माथि रहन्छ ।

बँधुवा श्रमबाट मुक्त गर्ने आदेश जारी गर्न तर्क राख्ने: कानुन व्यवसायीले अन्य कुनै दण्डको अतिरिक्ति, प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कमैया श्रम ऐनको दफा ३ अनुसार बँधुवा मजदुरहरूलाई बँधुवा श्रमबाट मुक्त गरिएको घोषणा सहितिको फैसला गर्नुपर्छ भन्ने कानुनी तर्क स्पष्ट साथ राख्नुपर्छ ।

चरण १.८ फैसला/आदेशको प्राप्ति

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले प्रमुख जिल्ला अधिकारबाट भएको फैसला/आदेश बँधुवा मजदुरहरुले बुझ्ने भाषामा तिनीहरुलाई बुझाउने ।	फैसला/आदेश भएपछि कानुन व्यवसायीले सोको प्रमाणित प्रतिलिपि लिनिको लागि सहयोग गर्ने ।

टिप्पणी

फैसला र आदेश तथा त्यसको अनुवाद गरिएको प्रतिलिपि बँधुवा मजदुरहरुलाई उपलब्ध गराउनका लागि फैसला ।आदेश हुने बेलामा गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायी उपस्थिति हुनुपर्छ ।	फैसला/आदेशको प्राप्तिपछि फैसला/आदेशमा उल्लिखित विषियहरु गै.स.स. र बँधुवा मजदुरहरुलाई जस्ताको तस्तै विस्तृत जानकारी गराउनुपर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मिलापत्रको सिफारिसि गरेमाः यदि दुबै पक्षबिचको विवाद मेलमिलापको माध्यमबाट नै समाधान होस् भन्ने चाहेमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीले दुई पक्षबिचको विवाद निजी स्तरमा मेलमिलापबाट समाधान गर्न सिफारिसि गर्दछ । कानुन व्यवसायी र गै.स.स.ले मेलमिलापका शर्तहरुमा बँधुवा मजदुरहरुलाई दवाब एवं प्रभाव नपरोस् भन्ने सुनिश्चिति गर्ने ।

फैसलामा मुक्तिको आदेश सुनिश्चिति गर्नेः कानुन व्यवसायीले कमैया श्रमसम्बन्धी (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८ को दफा ३ बमोजिम बँधुवा मजदुरहरु बँधुवा श्रमबाट मुक्त भएको तथा अब बँधुवा मजदुर नरहने घोषणा भएको सुनिश्चिति गर्नुपर्ने ।

पुनरावेदनः प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको फैसला चित्ति नबुझेमा ३५ दिनभित्र चित्ति नबुझ्ने पक्षले जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन दिनि सकिनि व्यवस्था कमैया श्रम सम्बन्धी (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८ को दफा १८ ले गरेको छ ।

चरण १.९ जिल्ला अदालत समक्ष रिट/पुनरावेदन दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले जिल्ला प्रशासन कार्यालय वा अन्य अर्धन्यायिक निकायबाट भएका फैसला चित्त नबुझेको अवस्थामा सो फैसला विरुद्ध पुनरावेदन गर्न वा रिट निवेदन दर्ता गर्न आवश्यक सहयोग गर्नुपर्दछ ।	प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालय (वा अन्य अर्ध न्यायिक निकाय) ले बँधुवा श्रम सम्बन्धी उजुरी अस्वीकार गरेमा वा बँधुवा मजदुर प्रतिकूल हुने गरी कुनै निर्णय गरेमा कानुन व्यवसायीले जिल्ला अदालत समक्ष रिट निवेदन/पुनरावेदन दर्ता गराउनुपर्ने।

टिप्पणी

यसरी जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्ने वा रिट निवेदन दर्ता गर्ने सिलसिलामा गै.स.स.ले प्रमाण लगायत अन्य आवश्यक सूचना संकलन गरी कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरबाट उपलब्ध गराइएका जानकारी र प्रमाण सहित समेट्ने गरी पुनरावेदन वा रिट निवेदन तयार गर्नुपर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

नेपालको संविधानको धारा १५१ मा अर्धन्यायिक निकायले गरेको निर्णय उपर कानुन बमोजिम पुनरावेदन सुन्ने, प्रदेश कानुन बमोजिम गठित स्थानीय स्तरका न्यायिक समितिले गरेको निर्णय उपर पुनरावेदन सुन्ने तथा आफू र आफ्नो मातहतका अदालतहरुको न्याय सम्पादनको कार्यमा कसैले अवरोध गरेमा वा आदेश वा फैसलाको अवज्ञा गरेमा संघीय कानुन बमोजिम अवहेलनामा कारवाही चलाई सजाय गर्न सक्ने अधिकार रहेको छ ।

यस सम्बन्धमा न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ७ ले पनि जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्रलाई देहाय बमोजिम उल्लेख गरेको छः

1. प्रचलित कानुनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक जिल्ला अदालतलाई आफ्नो जिल्लाभित्र संघीय कानुनबमोजिम अर्धन्यायिक निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय वा अन्तिम आदेशउपर र प्रदेश कानुन बमोजिम गठित स्थानीय स्तरका न्यायिक समितिले गरेको निर्णय वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन सुन्ने अधिकार हुनेछ ।

बँधुवा मजदुरसम्बन्धी कसुरदारलाई फौजदारी कारवाही गर्ने (अनुसन्धान तथा अभियोजन) प्रक्रियाः

माथि उल्लखिति कुनै पनि चिरणमा वा चरणहरूबाट बँधुवा श्रमबाट स्वतन्त्र हुँदा जमीनदारले बँधुवा मजदुरको अधकिार हनन गर्नसक्ने प्रवल सम्भावना रहन्छ। कमैया श्रम सम्बन्धी ऐनको लागू भएको र बँधुवा श्रम प्रतबिन्धति भएता पनि बँधुवा मजदुरहरुले देहाय बमोजमिका आफ्ना आधारभूत मानव अधकिारको उल्लङ्घनको सामना गर्नुपरेको छ:

1. कानुन अनुसारको न्यूनतम ज्याला नदएिको,
2. शारीरकि तथा मानसकि हंसाि भएको,
3. कानुनी लखितहरुको प्राप्तमिा कठनिाइ,
4. बालश्रम,
5. यौन दुर्व्यवहार लगायत महलिा वरिुद्धको हंसाि भएको,
6. मौखकि गालीगलौज गर्ने तथा धम्कीहरु दनिे गरेको,
7. जबरजस्ती अर्थात इच्छा वपिरति बलपूर्वक काममा लगाइएको, वरिामी भएको समयमा वा असहज अवस्थामा काम गर्न वाध्य पारएिको,
8. असीमति समय सम्म काममा लगाइएको,
9. हडिडुल तथा आवतजावतको स्वतन्त्रतामा प्रतबिन्ध,
10. कानुन वपिरीत उच्च व्याजदर लगाउने गरेको।

मुलुकी अपराध संहतिा, २०७४ को अनुसूची १ र २ अन्तर्गत भएका अपराधहरु वरिुद्धको उजुरी स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा दर्ता गराउनुपर्छ । त्यस कसिमिका उजुरीहरु प्रहरीले दर्ता नगरेमा सोभन्दा माथलि्लो तहको प्रहरी कार्यालय वा जलि्ला प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग कहाँ उजुरी गर्न सकनि्छ । अन्तमि वकिल्पको रुपमा उच्च अदालत समक्ष नविेदन दर्ता गर्न सकनि्छ ।

चरण २.१ प्रहरी समक्ष जाहेरी दरखास्त वा उजुरी गर्ने
चरण २.२ अभयिुक्तलाई पक्राउ गर्ने
चरण २.३ जाहेरीपछकिो अनुसन्धान
चरण २.४ सरकारी वकलिलाई मुद्दाको फाइल साथ प्रारम्भकि प्रतविेदन पेश गर्ने
चरण २.५ अभयिोगपत्र दायर गर्ने
चरण २.६ छुट्टै नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गिर्ने (वकालतनामा)
चरण २.७ अभयिुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने
चरण २.८ बँधुवा श्रम सुवधिा
चरण २.९ साक्षी बकपत्रको तयारी तथा सोको लागि अदालतमा उपस्थतिि
चरण २.१० बहस र सुनुवाइमा उपस्थति हुने
चरण २.११ फैसला प्राप्त गर्ने

चरण २.१२ माथिल्लिा तहको प्रहरी कार्यालय, जल्लिा प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने

चरण २.१३ उच्च अदालत समक्ष रटि/पुनरावेदन दायर गर्ने

चरण २.१४ सर्वोच्च अदालतमा रटि नविेदनपत्र/पुनरावेदनपत्र दायर गर्ने

चरण २.१ प्रहरी समक्ष जाहेरी दरखास्त वा उजुरी गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले सम्बन्धति स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा उजुरी गर्नको लागि कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गरी पीडतिको तर्फबाट दरखास्त तयार गर्न र दर्ता गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडतिको अधकिार उल्लंघन भएको व्यहोरा उल्लेख गरी जाहेरी दरखास्तको मस्यौदा तयार गर्ने । उक्त मस्यौदामा कानुन व्यवसायीले कमैया श्रमसम्बन्धी ऐन, मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐन, २०६४/२००७, राष्ट्रयि दण्ड (संहिता) ऐन, तथा अन्य कुनै पनि लागू हुने ऐनअन्तर्गत सूचीकृत सबै सम्बन्धति अपराधहरुसमेतलाई उल्लेख गरी सम्बन्धति प्रहरी कार्यालयबाट दर्ता भएको सुनश्चिति गर्नुपर्छ ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरूले बँधुवा श्रमसँग सम्बन्धति घटनाहरुको सम्पूर्ण जानकारी उजुरीमा समावेश भएको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले अपराध भएको बारे नजकिको प्रहरी कार्यालयमा उजुरी दर्ता गराउन सुनश्चिति गर्नुपर्छ । जाहेरी दरखास्त दर्ता गराउने बेलामा कानुन व्यवसायी गै.स.स.का प्रतनिधिको साथमा प्रहरी कार्यालयमा उपस्थति भई प्रहरीलाई सहयोग गर्न सक्छ । जाहेरी दरखास्तमा देहायका जानकारी समावेश गर्नुपर्नेछः 1) अपराध भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको मति, समय र स्थान 2) अपराध गर्ने व्यक्तकिो नाम, ठेगाना तथा हुलयिा 3) अपराधसँग सम्बन्धति प्रमाण 4) अपराधको प्रकृति तथा अपराधसँग सम्बन्धति अन्य ववििरणहरु

टिप्पणी

कानुन व्यवसायीले मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा ४ अनुसारको जाहेरी दरखास्त प्रहरी कार्यालयमा दर्ता भएको कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

यदि प्रहरी कर्मचारीले अपराध सम्बन्धी सूचना दर्ता गर्न इन्कार गर्छ भने जाहेरवालाले सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई वा सूचना दर्ता गर्न तोकिएको कार्यालय भन्दा माथिल्लो दर्ताको प्रहरी कार्यालयमा सो अपराधबारे सूचित गर्न सक्छ ।

मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ४ अनुसार यस्तो सूचना प्राप्त गर्ने प्रहरी कार्यालयले ती सूचनाको अभिलेख राख्नेछ र आवश्यक निर्देशनसहित आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउन सम्बन्धित प्रहरी कार्यलयमा लेखि पठाउने ।

यदि जाहेरीमा भएको तथ्यको सहायताले अपराधी पहिचान गर्न पर्याप्त नभए कानुन व्यवसायीले थप अपराधहरु लगायत अन्य सहायक प्रमाण कागजात वा लखितका साथै पत्र पेश गर्नुपर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

जाहेरी दर्ता गर्नेः मुलुकी अपराध कायर्विधि संहिता, २०७४ को दफा ४ अनुसार अपराधको अनुसन्धान सामन्यतया अपराध भएको जाहेरी दर्ता गरेपछि प्रारम्भ हुन्छ । सरकारवादी हुने फौजदारी अपराध भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने व्यक्तिले सो अपराधबारे नजिसँग रहेको आवश्यक सूचना वा प्रमाणसहित नजिकको प्रहरी कार्यालयमा मौखिक वा लखित रुपमा जानकारी गराउनु पर्दछ । मौखिक सूचनालाई प्रहरीले लिखित रुपमा लिपिविद्ध गरेर जाहेरवालाको दस्तखत गराई राख्नुपर्छ । जाहेरी दरखास्तलाई सबभन्दा नजकिको प्रहरी कार्यालयमा उजुरीको रुपमा दर्ता गर्नुपर्छ ।

अन्य फौजदारी व्यवस्थाहरुः यस जाहेरी अन्तर्गत बँधुवा मजदुरसँग सम्बन्धित घटना बाहेक मानव बेखवखिन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, तथा मुलुकी अपराध संहिता अन्तर्गतका फौजदारी अपराधहरु जस्तै बलात्कार, बालश्रम, यौन दुर्व्यवहार लगायत अन्य प्रकारका हिंसाजन्य अपराधहरु पनि समावेश गर्नुपर्दछ। मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १६२-१६४ ले बलपूर्वक श्रम, दासत्व तथा ऋणी बँधुवा श्रमलाई निषेध गर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

प्रहरी आफै अनुसन्धान गर्न सक्ने: पीडति वा अन्य व्यक्तहिरुले दएिको जाहेरी दरखास्तको आधारमा मात्र प्रहरीले फौजदारी अनुसन्धानका कार्य अगाडि बिढाउने नभई प्रहरी स्वयंले पनि अपराधको ववरिण (प्रतविदेन) को आधारमा अनुसन्धान प्रारम्भ गर्न सक्दछ । मुद्दाको अवस्था गम्भीर भएमा प्रहरी आफै अनुसन्धान गर्न गै.स.स.ले वकालत तथा दबाब सरि्जना गर्न सक्छ ।

जाहेरीमा अनुसन्धान अधकिारीको नाम उल्लेख गर्नुपर्ने: जाहेरीमा अनुसन्धान अधकिारीको नाम, थर तथा नजिको तह स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नुपर्दछ । अनुसन्धान अधकिारी पुर्पक्षको महत्त्वपूर्ण हसि्सा हो । त्यसैले अनुसन्धान अधकिारीको वसि्तृत जानकारी/ववरिण जाहेरीमा वैधतापूर्वक उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ ।

माथल्लिो प्रहरी कार्यालय, जल्लिा प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोगमा उजुरी दर्ता गर्ने: यद प्रहरीले उजुरी दर्ता गर्न अस्वीकार गरेमा चरण २.१० मा भएको प्रकृया अनुसरण गर्ने र माथल्लिो प्रहरी कार्यालय, जल्लिा प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोगमा उजुर गर्ने ।

थप जानकारी तथा कार्य

जाहेरी दर्ता गर्नु अनविार्य कर्तव्य: प्रत्येक प्रहरी कार्यालयका जम्मिेवार प्रहरी अधकिारीले मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहताको धारा ४(३) बमोजमिको जाहेरी दरखास्त अनविार्य रुपमा दर्ता गर्नुपर्दछ र जाहेरी दरखास्तमा अपराधको बारेमा सूचना दनिे व्यक्तकिो दस्तखत गराउनु पर्दछ । जाहेरीको नमुनाको लाग िअनुसूची ५ हेर्नुहोला ।

बालश्रम उल्लंघन सम्बन्धी उजुरीहरु: बालश्र मसम्बन्धी कानुनको उल्लंघन भएमा श्रम कार्यालयमा उजुरी गर्न सकन्छि । दोषी उपर कैद वा जरविानाको सजाय गर्ने अधकिार श्रम कार्यालयलाई हुन्छ । यद िश्रम कार्यालयले सजाय गरेमा अन्तमि आदेशको लाग िश्रम अदालतमा पठाइन्छ । बालश्रम उल्लंघन सम्बन्धमा थप जानकारीको लाग ियस नर्दिेशकिाको परच्छिेद ५(ख)(५) मा बालश्रम (नषिेध तथा नयिमन) ऐन, २००० को दफाहरु हेर्ने ।

चरण २.२ अभयिुक्तलाई पक्राउ गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले आपराधकि कार्यमा संलग्न सम्पूर्ण अभयिुक्तहरु मुख्यतया बालश्रमका अभयिुक्तहरुलाई तत्काल पक्रन प्रहरीलाई सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले ती अभयिुक्तहरुलाई तत्काल पक्रन तथा तनिीहरुमाथ िअनुसन्धानका कार्य गर्न प्रहरीलाई सहयोग तथा समन्वय गर्नुपर्ने ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले त्यस्ता घटनाबाट उद्धार गरिएका पीडितहरुबाट अभियुक्तहरुको पहिचान सम्बन्धी कुनै जानकारी प्राप्त गरेको छ भने ती कुराहरुको जानकारी प्रहरी तथा कानुन व्यवसायीलाई तत्काल गराउनुपर्ने ।

कानुन व्यवसायीले पनि जिजसलाई पक्राउ गरेका छन् र तिनीहरुउपर मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता २०७४ को दफा ९ भित्र रहेर कानुनबमोजिम अनुसन्धान भएको छ छैन भन्ने कुराको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐन, २०६४ अन्तर्गत पक्राउः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐनको धारा ७ अनुसार उप-निरीक्षक वा सोभन्दा माथिको दर्जाको प्रहरी अधिकारीले कुनै व्यक्तबिाट यदि कुनै घर, जमीन, स्थान वा गाडीमा कुनै व्यक्तिको बेचबिखन वा ओसारपसार जस्ता आपराधिक कार्य भइरहेको वा भएको वा हुन सक्ने अवस्था रहेको देखेमा निज उम्कन नसकोस् वा निजबाट अपराधसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाणहरू लुकाउने छपिाउने वा हराउने वा तत्काल कारबाही नगरेमा नष्ट गर्न सक्ने सम्भावनाबाट सतर्क रहन प्रहरीले बिना वारेन्ट पक्राउ गर्न सक्छ । त्यस्तै विना अनुमति अपराध भइरहेको ठाउँमा प्रवेश गरी खोजविन गर्ने वा जफत गर्ने थप कार्य पनि गिर्न सक्छ ।

मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता अन्तर्गत पक्राउ: मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ९ ले यदि कुनै कसुरको अनुसन्धानको क्रममा कसुरसँग सम्बन्धित कुनै व्यक्तलिाई तुरुन्त पक्राउ गर्नु आवश्यक देखिएमा त्यस्तो व्यक्तलिाई पक्राउ गर्नुपर्नाको कारण तथा पहिचान खुलासा गर्ने विवरण सहित पक्राउ पुर्जी जारी गर्न अनुमतिको लागि मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ । यदि पक्राउको कारण उचित देखेमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले पक्राउ पुर्जी जारी गर्न अनुमति दिनेछ । यद्यपि, यदि पक्राउ गरिएको व्यक्ति एकैचोटि फिरार हुन, भाग्न वा प्रमाण नष्ट गर्न सक्दछ भन्ने कुराको उचित आधार छ भने त्यस्तो व्यक्तलिाई तत्काल पक्राउ पुर्जी जारी गरी निजिलाई पक्री मुद्दासहित मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष पेश गरिनेछ ।

अभियुक्तलाई थुनामा राख्ने र अदालत समक्ष उपस्थिति गिराउने: मुलुकी फौजदारी कार्यविधिको धारा 14 (१) अन्तर्गत जब कुनै व्यक्तलिाई पक्राउपछि थुनामा राखिन्छ, उसलाई पक्राउ गरिएको ठाउँ तथा पक्राउ गर्नुको कारण सहित खोली पक्राउ पुर्जी जारी गर्नुपर्दछ । चौबिस घण्टाको अवधिभित्र पक्राउ परेको ब्यक्तलिाई मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनु पर्दछ । अनुसन्धान अधिकारीले हिरासतको लागि आधार प्रमाणको भार नपुगेसम्म अनुसन्धानको क्रममा अधिकतम २५ दिनसम्मको लागि थुनामा राख्ने अनुमतिको लागि मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष निवेदन दिनुपर्ने ।

कारवाहीको सिलसिलामा अभियुक्तलाई थुनामा राखिनेः मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको दफा ८ बमोजिम तत्काल संकलन गरिएको प्रमाणको आधारमा अभियुक्तले यस्तो अपराध गरेको देखिन्छ भने अदालतले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको दफा ४(१)(घ) अन्तर्गतका मुद्दाहरुभन्दा अन्य यस्ता बेचबिखन तथा ओसारपसारका मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा अभियुक्तलाई थुनामा राखी मुद्दा चलाउने गर्दछ ।

चरण २.३ जाहेरी पछिको अनुसन्धान

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुद्दाको जानकारी दिने, समन्वय गर्ने लगायत प्रमाण संकलन गर्ने तथा अभियुक्तको ठेगाना पत्ता लगाउन र अनुसन्धान प्रक्रियामा सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले अनुसन्धान प्रक्रियाभर प्रहरीलाई आवश्यकतानुसार कानुनी सहायता दिनुपर्ने ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले जमीनदारबाट भएको अपराधको अनुसन्धानमा प्रहरीलाई अभियुक्तको ठेगाना तथा अन्य सम्बन्धित सूचना दिएर सहयोग गर्नुपर्ने । साथै बँधुवा मजदुरहरुबाट प्रमाण संकलनमा सम्भव भए प्रहरीसँग सहकार्य समेत गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले प्रहरीले अपराध भएको घटनास्थलको समुचित अनुसन्धान गरेको र स्थानीय मानसिहरुको दस्तखतसहित घटनास्थलको समुचित मुचुल्का तयार गरेको कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । कानुन व्यवसायीले प्रहरीबाट अनुसन्धान पछिको राय प्रतिवेदन सरकारी वकिल समक्ष पठाएको कुरासमेत सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

सबुद प्रमाणको सुरक्षाः मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा ६ ले यदि कुनै प्रहरी कर्मचारीले कुनै अपराध भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको सूचना प्राप्त गरेमा उक्त प्रहरी कर्मचारीले उक्त अपराधको रोकथाम गर्न सो अपराधसँग सम्बन्धित कुनै पनि प्रमाण लोप वा नष्ट हुन नदिन र शंकास्पद व्यक्ति फिरार हुन वा भाग्न नदिन आवश्यक पहल गर्नुपर्दछ । यदि तत्काल कारवाही नगरेमा अपराध हुनसक्ने वा सबूद प्रमाण लोप वा नाश हुनसक्ने वा शंकास्पद व्यक्ति फरार हुने वा भाग्न सक्ने सम्भावना भएमा प्रहरी कर्मचारीले सो शंकास्पद व्यक्तलिाई आवश्यकता अनुसार पक्राउ गर्न सक्छ र अर्को प्रहरी कार्यालयको अधिकारक्षेत्रमा गई यस सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही पनि गर्न सक्छ ।

अपराध सम्बन्धमा प्रहरी अनुसन्धानः प्रहरीले अपराधको अनुसन्धान गर्न अपराध घटेको घटनास्थलको अवलोकन र भ्रमण तथा घटनास्थल मुचुल्का तयार गरी स्थानीय मानसिहरुको सहीछाप गराउनुपर्छ । प्रहरीले अपराध सम्बन्धी प्रमाण आवश्यक देखिएमा घटनास्थलको खानतलासी र वरामदी मुचुल्का समेत तयार गर्नुपर्छ । प्रहरीलाई पीडित, साक्षी तथा अभियुक्तहरुको वयान गराउने अधिकार समेत प्रदान गरिएको छ। प्रहरीले यसरी संकलित सबूद प्रमाणलाई अपराध सावित गर्न आवश्यक भए परीक्षण र विशेषज्ञको रायको लागि प्रयोगशालामा वा विशेषज्ञ समक्ष पठाउन सक्छ ।

सरकारी वकिलको भूमिकाः सरकारी वकिलको सुक्ष्म रेखदेखमा प्रहरीले अपराधको अनुसन्धान गर्छ। यदि सरकारी वकिल अनुसन्धानसँग सन्तुष्ट नभएमा वा अनुसन्धानको सिलसिलामा कानुनको पालना भएको छैन वा अनुसन्धान पूर्ण भएको छैन भन्ने लागेमा सरकारी वकिलले अनुसन्धान गर्ने प्रहरीलाई थप अनुसन्धान गर्न निर्देशन दिन सक्छ । अपराधको अनुसन्धान पूरा भएपछि प्रहरीले प्रारम्भिक प्रतिवेदन सहितको मसिलि अभियोजनको लागि सरकारी वकिल समक्ष पठाउँछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडितको सुरक्षाः गै.स.स.ले पीडितलाई अभियुक्तले विगतमा अनुचित डर त्रास वा भय वा आफ्नो जिउज्यानको सुरक्षा प्रतिकूल असर पर्ने धम्की, चेतावनीहरु दिएको छ छैन थाहा पाउनु पर्दछ र यदि दिएको छ भने कानुन व्यवसायीले स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा पीडितको जिउज्यानको सुरक्षाको लागि अनुसूची ७ बमोजिमको निवेदन दिनुपर्छ । मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार ऐनको दफा २६ ले मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार सम्बन्धी अपराधको रिपोर्ट गरेकोमा कुनै पनि प्रकारको प्रतिकार विरुद्ध सुरक्षाको उचित आधार उपलब्ध गराउन सकेमा पीडितलाई सुरक्षाको हक पुग्छ ।

चरण २.४ सरकारी वकिललाई मुद्दाको फाइल साथ प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
प्रहरीले मुद्दाको फाइलसँगै पेश गरेको प्रारम्भिक प्रतिवेदनमा के कस्तो राय उल्लेख भएको छ भन्ने बारे कानुनी व्यवसायीसँग जानकारी लिनुपर्ने ।	अभियोजनको मस्यौदा तयार गर्न र मुद्दा दर्ता गर्ने काम समयमै सकियोस भन्नका लागि कानुन व्यवसायीले ऐन बमोजिम तोकेको म्यादभित्र प्रहरीले विना ढिलासुस्ती राय पेश गरे वा नगरेको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले प्रहरीले प्रारम्भिक प्रतिवेदन निर्धारित समयभित्र दर्ता गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले पनि तोकिएको समयभित्र प्रहरीले प्रारम्भिक प्रतिवेदन दर्ता गरेको छ छैन, बुझ्नुपर्दछ ।

चरण २.५ अभियोगपत्र दायर गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गरी कानुन बमोजिम उचित रुपमा अभियोगपत्र दायर भएको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने।	कानुन व्यवसायीले प्रहरी तथा सरकारी वकिलसँग नजिक रही तोकिएको समयमा अभियोग पत्र दायर गरेको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने ।

टिप्पणी

गै.स.स.का प्रतिनिधिहरूले अभियोगपत्र हदम्याद भित्रै विना कुनै ढिलाइ दायर गरेको छ छैन सोको लागि कानुन व्यवसायीसँग समन्वय गर्नुपर्ने तथा यसको लागि प्रहरी अधिकारीलाई निवेदन दिन आवश्यक पर्ने भएमा सोको लागि सहयोग गर्नुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहितामा उल्लेख गरेको हदम्याद भित्र रहेर सरकारी वकिलले अभियोगपत्र दायर गरेको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । उक्त अभियोगपत्रमा मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार ऐनको दफा १७ बमोजिम पीडितको हकमा क्षतिपूर्ति रिकमसमेत खोल्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

यसका अतरिक्ति यदि पीडतिले अपराध संरक्षण ऐन २०७४ बमोजमि पीडति प्रभाव प्रतविदन दर्ता गर्न चाहन्छ भने यस्ता प्रतविदन अभयिोगपत्र दायर हुनुभन्दा अघनिै दर्ता गर्नुपर्दछ ।

यदि सिरकारी वकलिले तोकएिको हदम्याद भति्र अभयिोगपत्र दायर गर्न नसकेमा कानुन व्यवसायीले सहायक प्रहरी आयुक्त कहाँ अभयिोगपत्र तत्काल दायर गर्नको लागि आवश्यक सहयोग माग्न सक्ने ।

यदि अझै पनि अभयिोगपत्र दायर नभएमा कानुन व्यवसायी अदालत पुग्नुपर्ने हुन्छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

अभयिोपत्र दर्ता गर्ने प्रकृयाः प्रहरीले पेश गरेको प्रारम्भकि प्रतविदनका आधारमा सरकारी वकलिले अभयिोगपत्र तयार गरी जल्लिा अदालत समक्ष दर्ता गरी मुद्दा अगाडि बिढाउनेछ ।

अभयिोगपत्रमा समावेश गर्नुपर्ने कुराहरुः सरकारी वकलिले अभयिोगपत्रमा समावेश गर्नुपर्ने व्यहोरा सम्बन्धमा जानकारी पाउन मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ३२ हेर्नुहोस् । कानुन व्यवसायीले उक्त अभयिोगपत्रमा देहायका कुराहरु भएको सुनश्चिति गर्न उक्त अभयिोगपत्र अध्ययन गर्नुपर्दछः

- अभयिुक्तलाई बँधुवा श्रम ऐन, मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार ऐन तथा अन्य कुनै पनि कानुनको उपयुक्त दफा लगाई अभयिोग लगाइएको छ छैन ।
- अभयिुक्तको नाम, ठेगाना लगायत अन्य ववरिण ठकि रुपमा उल्लेख गरएिको छ छैन ।
- नैतकि पतन हुने अपराध को दावी पेश गरेको छ छैन ।
- क्षतपूिर्तकिो दावी गरेको छ छैन ।
- थुनामा रहेको अभयिुक्तको मुद्दामा नरिन्तर सुनुवाइ हुन्छ ।
- पीडतिको पहचिानको गोपनीयता कायम गर्नुपर्दछ ।

अभयिोगपत्रको प्रतलिपिः कानुन व्यवसायीले अभयिोगपत्रको प्रतलिपि लिनिुपर्दछ । यदि अभयिोगपत्रमा तथ्यद्वारा समेटनिे अभयिोगहरु सबै समेटएिको छैन भने कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलिसमक्ष उचति अभयिोगसहति थप अभयिोगसमेतको मुद्दा दायर गर्न नविेदन दनिुपर्छ । (मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ३६)

अभयिोजन तथा न्यायकि प्रकृयाबारे पीडतिलाई जानकारी पाउने अधकिारः अपराध पीडति संरक्षण ऐन २०७५ को दफा ८ र ९ अन्तर्गत अभयिोजन तथा न्यायकि प्रकृया लगायत सुनुवाइ हुने मति,ि स्थान र समय, अभयिुक्तलाई पक्राउ तथा धरौटीमा राखी छुट्याउँदा नर्िधारण हुने अवस्थाहरु बारे पीडतिलाई जानकारी पाउने अधकिार रहन्छ ।

चरणः २.६ छुट्टै नजिी कानुन व्यवसायी नियुक्त गिर्ने (वकालतनामा)

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुलाई कानुन व्यवसायीसँग औपचारकि रुपमा चनिाइ दई्इ नजिी कानुन व्यवसायीको रुपमा नयिुक्त गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले ती बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुको तर्फबाट अदालतमा नजिी कानुन व्यवसायीको रुपमा बहस पैरवी गर्न वकालतनामा पेश गर्न अनुमत िलिनुिपर्दछ ।

टप्पिणी

बालबालकिा पीडति रहेको मुद्दामा उनीहरु बस्दै आएको पुनर्स्थापना केन्द्र (सेवा केन्द्र) का व्यक्त िसंरक्षक भई उनीहरुको तर्फबाट नजिी कानुन व्यवसायीको रुपमा नयिुक्त िगर्न अनुमत िदनि र दलिाउनको लाग िगै.स.स.ले सहयोग गर्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले बहस पैरवीको लाग िअनुमत िपाएपछ िसिरकारी वकलिसँग समन्वय गर्ने तथा मुद्दाको अवस्था र प्रगत िबारेमा जानकारी गराइ रहनुपर्छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

पीडतिको कानुन व्यवसायी नयिुक्त िगर्ने अधकिारः मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको दफा १० तथा अपराध पीडति संरक्षण ऐनको दफा १२ दुबैले पीडतिलाई उनको अदालतमा मुद्दा चलुञ्जेल बहसपैरवी गर्ने तथा उनको तर्फबाट आवश्यक कानुनी प्रकृयामा सहयोग गर्ने गरी मुद्दाको प्रतनिधित्वि गर्न छुट्टै नजिी कानुन व्यवसायी नयिुक्त गर्ने हक अधकिार हुन्छ ।

कानुन व्यवसायीले पीडतिको तर्फबाट देहायका कामहरु गर्न सक्छन्-

- उद्धार गरएिका पीडतिको स्वास्थ्य परीक्षण गर्न,
- मुद्दा चलुन्जेल पीडति तथा साक्षीहरुको सुरक्षाको लाग िमानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको दफा २६ तथा मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ११४ बमोजमि पीडतिको संरक्षणको लाग िआदेश गराउन,
- मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा १२९ तथा मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण ऐनको दफा २७ अन्तर्गतका मुद्दाको बन्द इजलासमा सुनुवाइको लाग िआदेश गराउन र
- मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहिताको दफा ११३ बमोजमि साक्षी बकपत्रको लाग िसाक्षीलाई उपस्थतििको आदेश गर्दा नजिलाई दैनकि तथा भ्रमण भत्ताको लाग िआदेश गराउन ।

चरण २.७ अभियुक्तलाई धरौटीमा नछोड्ने पक्षमा बहस पैरवी गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले अभयिुक्तलाई धरौटीमा छोड्ने सम्बन्धी कुनै पनि पित्रको जानकारी पाउने वित्तिकै तुरुन्त कानुन व्यवसायीलाई जानकारी गराउनुपर्ने ।	कानुन व्यवसायी मौखकि तथा लखिति रूपमा धरौटीमा अभयिुक्तलाई नछोड्ने पक्षमा बहस गर्न उपस्थति हुनुपर्छ, छोड्नै पर्ने भए कठनि धरौटीका शर्तमा छोड्न सक्ने तर्फ आफ्नो बहस पैरवी पेश गर्नुपर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुले अभयिुक्तलाई धरौटीमा छुटाउने बारे जे जस्तो जानकारी थाहा पाएको छ सो कुरा कानुन व्यवसायीलाई भन्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले अपराधको गम्भीरता अनुसार अभयिुक्तलाई धरौटीमा नछुटाउन लखिति निवेदन समेत पेश गर्नुपर्ने।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

धरौटीमा छोड्ने आदेशः सरकारी वकलिद्वारा अदालतमा अभयिोगपत्र पेश गरेपछि अदालतले अभयिुक्तको बकपत्र लइिन्छ । त्यसपछि बादी पक्षका तर्फबाट सरकारी वकलि तथा नजिी रुपमा नयिुक्त गरएिका कानुन व्यवसायी तथा वपिक्षी तर्फका कानुन व्यवसायीले न्यायाधीश समक्ष आ-आफ्नो पक्षका तर्फबाट बहसपैरवी प्रस्तुत गरन्छि । सोका आधारमा तथा प्राप्त प्रमाणको आधारमा अदालतले अभयिुक्तलाई धरौटीमा छोड्ने आदेश दनि सक्नेछ ।

थुनछेक सम्बन्धी सुनुवाईः थुनछेक भन्नाले मुद्दाको सुनुवाइ प्रारम्भ हुनुभन्दा पहलिे अभयिुक्तलाई प्रहरी वा न्यायकि हरिासतमा राखेर कारवाही गर्ने वा धतिो जमानत लएिर वा साधारण तारेखमा राखेर कारवाही गर्ने भन्ने वषियसँग सम्बन्धति छ । कानुन व्यवसायीले थुनछेक बहसमा सक्रयिता पूर्वक सहभागी हुने तथा अभयिुक्तलाई धरौटीमा छोड्न नहुने पक्षमा जकिरि सहति बहस गर्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकी फौजदारी कार्यवधिि संहताको दफा ६७ बमोजमि अदालतले अपराधीलाई देहायको अवस्थामा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न सक्नेछ ।

क) एक वर्ष वा सोभन्दा बढी सजाय हुन सक्ने कसुरको अभयिोग लागेका अभयिुक्तको नेपालमा स्थायी बसोबास नभएको र नजिलाई थुनामा नराखेको खण्डमा नजि भाग्न सक्ने वा पछि पक्राउ पर्ने सम्भावना नरहेमा ।
ख) जारी भएको पक्राउ पुर्जी बमोजमि म्याद भत्रि हाजरि नभई फरार रही अभयिुक्त पक्राउ भइआएको र नजिले उजुरी साथ अदालतमा उपस्थति हुन नआउनु पछाडकिो कुनै सन्तोषजनक कारण देखाउन नसकेमा ।
ग) अभयिोग लाग्नुभन्दा तीन वर्षअघकिो अवधभित्रि अन्य कुनै कसुरको अभयिोगमा नजिले कैद सजाय पाउने ठहर भएकोमा ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

धरौटीमा छोड्न सक्ने अवस्थाको बदर कहिले हुन्छः मुद्दाको कारवाही जुनसुकै अवस्थामा पुगेको भए तापनि अदालतले प्रमाण बुझ्दै जाँदा अभियुक्तलाई अवस्था अनुसार थुनामा राख्न वा धरौट, जमानतमा छोड्न सक्नेछ । अदालतले अभियुक्तलाई धरौट जमानतमा छोडेमा सो आदेश ठिक छ कि छैन भन्ने कुरा निश्चित गरी यदि कानुन विपरीतको आदेश भए सो आदेश बदर गराउन कानुन व्यवसायीले प्रयास गर्नुपर्दछ ।

धरौट जमानत विरुद्धमा उजुरी गर्न सक्नेः अदालतले अभियुक्तलाई थप अनुसन्धानको लागि वा अन्य अदालती प्रकृयाको लागि साधारण तारेखमा वा धरौट, जमानत वा बैंक जमानतमा छोडिएको आदेशविरुद्ध सरकारी वकिल मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा ७३ बमोजिम एक तहसम्म पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । तर सरकारी वकिलले सो निवेदन नदिएमा पीडितको तर्फबाट नियुक्त कानुन व्यवसायीले एक तहसम्म पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । त्यस अवस्थामा उक्त सम्मानित अदालतले दुबै पक्षका कानुन व्यवसायीको बहस सुनेर तथा प्राप्त प्रमाणको आधारमा मुद्दाको सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त गरी तल्लो तहको अदालतबाट भएको आदेश खारेज वा बदर गर्न सक्नेछ ।

जमानतको निवेदन बारे सूचित हुने अधिकारः अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५ को दफा ९ ले अपराधीलाई थुनामा राखिएको छ वा धरौट वा तारेखमा रिहा गरिएको छ, त्यस्तै थुनामा राख्नु वा धरौट वा तारेखमा रिहा गर्नु पछाडिको कारण तथा जमानतको निवेदनको सम्बन्धमा जानकारी पाउने अधिकार पीडितलाई सुनिश्चित गरिएको छ ।

प्रहरी तथा सरकारी वकिलसँग सम्बन्ध निर्माण गर्नेः कानुन व्यवसायीले अभियुक्तद्वारा दर्ता गरेको जमानतको निवेदन सम्बन्धी जानकारी समयमै प्राप्त गर्न सरकारी वकिल तथा प्रहरीका उच्च पदाधिकारीहरुसँग राम्रो सम्बन्ध बनाउनु तथा कायम गर्नुपर्दछ । किनभने अभियुक्तलाई थुनछेक सुनुवाइ सम्बन्धी जानकारी कानुन व्यवसायीलाई नहुन सक्छ । यसले गर्दा जमानत सम्बन्धी निवेदनको सुनुवाइमा आफूलाई प्रस्तुत गर्ने अवसरबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सृजना हुन सक्दछ । फलस्वरुप पूरै मुद्दा गुमाउन सक्ने ठूलै सम्भावना समेत रहन्छ । त्यसकारण मुद्दासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पक्षहरुसँग सुमधुर सम्बन्ध कायम गर्नु महत्त्वपूर्ण कुरा हो ।

चरण २.८ बँधुवा श्रम सुविधा

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुसँग सरोकार रहेको सम्पत्ति पीडकको नियन्त्रणमा रहेको देखिएमा सो सम्पत्ति फिर्ता गर्न आवश्यक सूचनाहरु संकलन गरी कानुन व्यवसायी सम्म पुर्‍याई सहयोग गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरसँग सरोकार रहेको सम्पत्ति माथि नियन्त्रण राख्न सम्बन्धित अधिकारी समक्ष निवेदन दिनुका साथै सो व्यहोरालाई जाहेरीमा पनि उल्लेख गरी पेश गर्ने ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुले के कस्तो सम्पत्ति धितो जमानतमा राखेको हो सो सम्पत्तिको विस्तृत जानकारी लिई कानुन व्यवसायीलाई जानकारी दिई सहयोग गर्नुपर्ने ।

बँधुवा मजदुरहरुलाई बँधुवा श्रम बाहेक अन्य यौन पेशामा लगाई सम्पत्ति आर्जन गरेको छ भने त्यस्ता सम्पत्ति जफत गर्न गराउनको लागि सम्पत्तिको विस्तृत विवरण सहित कानुन व्यावसायीलाई जनकारी गराउनुपर्ने ।

कानुन व्यवसायीले बँधुवा मजदुरले कानुन बमोजिम पाउनुपर्ने न्यूनतम ज्याला (दिन सहित) उल्लेख गरी सोको क्षतिपूर्ति समेत दिलाउन कानुनी रुपमा पहल गर्नुपर्दछ ।

यौन पेशामा लगाई सम्पत्ती आर्जन गरेको हकमा मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा १८ बमोजिम गर्न कानुन व्यवसायीले सहयोग गर्नुपर्दछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

सम्पत्ति फिर्ता सम्बन्धी व्यवस्थाः ऐनको दफा ७ बमोजिम जमीनदारले बँधुवा श्रमिकलाई बँधुवा श्रमबापत ऋण दिँदा कुनै सम्पत्ति जिमानत वा बन्धकमा लिएको भए फिर्ता गर्ने कानुनी व्यवस्था अनुरुप दफा १६(२) ले यदि त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता नगरेमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले फिर्ता गराइदिने व्यवस्था गरेको छ ।

सम्पत्ति जफत सम्बन्धी व्यवस्थाः मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा १८ अनुसार यस ऐन अन्तर्गतका कसुरबाट प्राप्त गरेको चलअचल सम्पत्तिहरु जफत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसका अतिरिक्त यस ऐनअनुरुप कसुर मानिने कार्य गर्न गराउनको लागि जानाजानी प्रयोग गरेका घर, जग्गा वा सवारी साधन जफत गर्ने कुरा ऐनमा उल्लेख गरेको छ ।

पीडित संवेदनशील विधिः बँधुवा श्रमका पीडित मजदुरहरुलाई अदालतमा सहज वातावरण बनाउनुका साथै अदालतका कर्मचारीहरुलाई पनि पीडितहरु प्रति संवेदनशील हुनुपर्ने विषयमा गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायीले प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ ।

सरकारी वकिल तथा प्रहरीलाई आवश्यक सहयोग गर्नेः पीडित तथा साक्षीहरुले मुद्दा तथा मुद्दाको तथ्य सम्बन्धमा सरकारी वकिलसँग सरसल्लाह गर्नुपर्छ । मुद्दासँग सरोकार रहेको कुनै विषयमा अदालत जाँदा पीडितलाई सुरक्षाको आवश्यकता महशुस भएमा सहयोगको लागि प्रहरी कार्यालयमा सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

पीडितको लागि छुट्टै कक्षः अपराध पीडित संरक्षण ऐनको दफा १४ मा भएको व्यवस्था अनुसार अदालतले कसुरको सुनुवाइको सिलसिलामा अभियुक्त, अभियुक्त सम्वद्ध व्यक्ति रि अभियुक्तको साक्षीबाट पृथक रहने गरी पीडितको निमित्त छुट्टै कक्ष उपलब्ध गराउन सक्ने वा सो सम्भव र व्यावहारिक नभए सुनुवाइ हुँदा अदालतले पीडितको सुरक्षा र हितको निमित्त पीडितसँग अभियुक्त, अभियुक्त सम्वद्ध व्यक्ति रि अभियुक्तका साक्षीले अदालतले अन्यथा आदेश दिएकोमा बाहेक सम्पर्क गर्न नसक्ने आवश्यक व्यवस्था मिलाउन पर्नेछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

बन्द इजलासको मागः यदि अदालतले अनुमति दिएमा तथा पीडितको निजी कुरा गोप्य राख्न आवश्यक भएमा कानुन व्यवसायी/गै.स.स.ले बन्द इजलासमा सुनुवाइको लागि अनुरोध गर्नुपर्छ ।

साक्षीः यस अन्तर्गत बँधुवा श्रमका पीडितिहरु, साक्षीमा उपस्थिति व्यक्ति, (उद्धारमा उपस्थिति गै.स.स.का प्रतिनिधि) पर्दछन् ।

पीडित बालबालिकाको अधिकारः बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा २५ बमोजिम पीडित बालबालिकाहरुलाई अनुसन्धान, अभियोजन तथा न्यायिक प्रकृयाको हरेक चरणमा देहाय बमोजिमका बाल अनुकूल न्यायको अधिकारी हुनेछः

1) आफूले बुझ्ने भाषामा जानकारी पाउने,
2) सहभागी वा संलग्न हुने,
3) व्यक्तिगत परिचियात्मक विवरण गोप्य राख्न पाउने,
4) पीडकबाट मनासिव क्षतिपूर्ति भिराइ पाउने,
5) निशुल्क कानुनी सहायता तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श सेवा पाउने र चाहेमा अलग्गै कानुन व्यवसायी राख्न पाउने,
6) अनुसन्धान गर्ने निकाय वा बाल अदालतले प्रयोग गर्ने भाषा पीडितले नबुझ्ने भएमा निशुल्क दोभाषे, सांकेतिक भाषा विज्ञ वा अनुवादको सुविधा पाउने,
7) अनुसन्धान गर्ने निकाय वा बाल अदालतले प्रयोग गरेका निर्णय तथा आदेश लगायतका कागजातहरुको प्रतिलिपि निशुल्क पाउने,
8) पीडक वा नजिको पक्षबाट हुन सक्ने हानिबाट सुरक्षित हुन प्रहरी संरक्षण पाउने,
9) बन्द इजलासबाट आफ्नो मुद्दाको सुनुवाइ हुने,
10) कारवाहीका बखत आवश्यकतानुसार प्रतिवादीको उपस्थितिलाई अप्रत्यक्ष तुल्याउन पाउने ।

साक्षी परिक्षिणः साक्षी परीक्षणको बखत कानुन व्यवसायीले साक्षीहरुलाई सोधिने प्रश्नहरु तयार गरि दिएर सरकारी वकिललाई सहयोग गर्नुपर्ने ।

जरिहः साक्षीलाई विपक्षी कानुन व्यवसायीले जरिह गर्दा सोधिने नमुना प्रश्नहरु तयार गरी पूर्वतयारी स्वरुप साक्षीलाई ती प्रश्नहरु सोधी तयारी गर्दा पछि अदालतमा विपक्षी अधिवक्ताले सोध्ने प्रश्नहरुको उत्तर दिन सहज हुन्छ ।

चरण २.९ साक्षी बकपत्रको तयारी तथा सोको लागि अदालतमा उपस्थिति

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले साक्षी प्रमाणको लागि स्पष्ट, तथ्यगत तथा साक्षी बकपत्र अझ बढी प्रभावकारी बनाउन पीडितिलाई परामर्श तथा सल्लाह दिई सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले साक्षी परीक्षणको लागि सरकारी साक्षीलाई स्पष्ट, उत्तम तथा तथ्यगत रुपमा साक्षी परीक्षणमा सोधिने र जरिह गर्दा सोधिने सम्भावित प्रश्नहरुबारे जानकारी दिई कसरी उत्तर दिँदा बकपत्र बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने कुरा सिकाई सहयोग गर्ने ।

टिप्पणी

साक्षी र पीडितिको बकपत्र र बयान गराउनु भनेको एक प्रकारको सुनुवाइ हो । अदालतले साक्षी बकपत्रको माध्यमबाट प्रमाण संकलन गर्छ र अदालत समक्ष प्रस्तुत गरिएका प्रमाणलाई स्वीकार गर्दछ । यसका अलावा विद्यमान कानुन बमोजिम साक्षीको आवश्यक सुरक्षा तथा यातायात खर्च, दैनिक भत्ता र आवश्यक सुरक्षाको लागि सिम्बद्ध सरकारी निकायहरुसँग समन्वय गर्न सक्छ ।

गै.स.स.ले समान उद्देश्य भएका अन्य संस्थाहरुसँग आर्थकि तथा सामाजिक सहयोगका लागि सिमन्वय गर्न सक्छ ।

गै.स.स.का प्रतिनिधिले पीडितिलाई सुरक्षित साथ अदालतसम्म पुर्‍याउनुपर्छ तथा तिनीहरु अभियुक्तहरुबाट पीडित नभएको समेत सुनिश्चित गर्नुपर्दछ ।

गै.स.स.ले साक्षी परीक्षणको लागि पीडितिलाई तालिम प्राप्त तथा योग्य व्यक्तहिरुबाट तयारी गर्न सहयोग गर्ने ताकि तिनीहरु विपक्षी कानुन व्यवसायीबाट सोधिने प्रश्नहरुबाट अनावश्यक दुःख झेल्नुको सट्टा साक्षी प्रमाण तथ्यगत एवं स्पष्ट रुपमा व्यक्त गर्न सकून् ।

कानुन व्यवसायीले गै.स.स.सँग मिलेर साक्षी परीक्षणको तयारी गर्नुपर्ने । यसो गर्दा यथासम्भव पीडितिको लागि सहज हुने स्थान रोज्नुपर्ने ।

कानुन व्यवसायीले बकपत्र गर्ने व्यक्तलाई यसको महत्त्व बारे तथा मुद्दामा प्रमाण सृजना हुने तथा मुद्दा बारे अद्यावधिक गर्नुपर्छ । कानुन व्यवसायीले मुद्दामा संलग्न सम्पूर्ण साक्षीहरुको बकपत्रको एक एक प्रति प्रमाणित नक्कल लिइराख्नुपर्छ ।

मुद्दालाई यथाशक्य छिटो सम्पन्न गर्न संक्षिप्त कार्यविधि अपनाउन निवेदन पेश गर्नुपर्ने ।

कानुन व्यवसायीले पीडित व्यक्ति अदालतसामु उपस्थिति हुन नसकेको अवस्थामा भिडियो कन्फरेन्समार्फत पीडितिको प्रमाण रेकर्ड गर्ने अवसरलाई रोज्नुपर्छ ।

कानुन व्यवसायी साक्षी परीक्षणलगायतका प्रमाण संकलन गर्ने सबै अदालती प्रकृयामा उपस्थिति हुनुपर्दछ । साथै पीडितिलाई पनि सो कार्यका लागि अदालतमा सँगै ल्याउनुपर्दछ । यसले पीडितिमा आत्मविश्वास बढाउन सहयोगी भूमिका खेल्नेछ ।

टिप्पणी

गै.स.स.का कर्मचारीले संक्षिप्त रुपमा पीडित तथा उनका परिवारसँग साक्षी बकपत्र पश्चात छलफल गर्नुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

नमुना अदालत तथा ईजलासको भ्रमणः गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायीले पीडितिलाई सहज बनाउने हेतु ईजलास लिएर जानुपर्छ यसले गर्दा तिनीहरु बकपत्रको लागि पहिलो पटक अदालतमा प्रवेश गर्दा जुन असहज अवस्थाको सामना गर्नुपर्ने अवस्थाको सृजना हुने हुन्छ त्यो हट्न यसले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । अर्को नजिकको सहज स्थानमा यस किसिमको नमुना अदालत बनाई अभ्यास गर्दा पीडितले अभियुक्त विरुद्ध राम्रो बयान तयार गर्न सहयोगी हुनेछ ।

पीडित संवेदनशील विधिः बँधुवा श्रमका पीडित मजदुरहरुलाई अदालतमा सहज वातावरण बनाउनुका साथै अदालतका कर्मचारीहरुलाई पनि पीडितहरु प्रति संवेदनशील हुनुपर्ने विषयमा गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायीले प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ ।

सरकारी वकिल तथा प्रहरीलाई आवश्यक सहयोग गर्नेः पीडित तथा साक्षीहरुले मुद्दा तथा मुद्दाको तथ्य सम्बन्धमा सरकारी वकिलसँग सरसल्लाह गर्नुपर्छ । मुद्दासँग सरोकार रहेको कुनै विषयमा अदालत जाँदा पीडितलाई सुरक्षाको आवश्यकता महसुस भएमा सहयोगको लागि प्रहरी कार्यालयमा सम्पर्क गर्नुपर्छ ।

पीडितको लागि छुट्टै कक्षः अपराध पीडित संरक्षण ऐनको दफा १४ मा भएको व्यवस्था अनुसार अदालतले कसुरको सुनुवाइको सिलसिलामा अभियुक्त, अभियुक्त सम्वद्ध व्यक्ति रि अभियुक्तको साक्षीबाट पृथक रहने गरी पीडितको निमित्त छुट्टै कक्ष उपलब्ध गराउन सक्ने वा सो सम्भव र व्यावहारिक नभए सुनुवाइ हुँदा अदालतले पीडितको सुरक्षा र हितको निमित्त पीडितसँग अभियुक्त, अभियुक्त सम्वद्ध व्यक्ति रि अभियुक्तका साक्षीले अदालतले अन्यथा आदेश दिएकोमा बाहेक सम्पर्क गर्न नसक्ने आवश्यक व्यवस्था मिलाउन पर्नेछ ।

बन्द इजलासको मागः यदि अदालतले अनुमति दिएमा तथा पीडितको निजी कुरा गोप्य राख्न आवश्यक भएमा कानुन व्यवसायी/गै.स.स.ले बन्द इजलासमा सुनुवाइको लागि अनुरोध गर्नुपर्छ ।

साक्षीः यस अन्तर्गत बँधुवा श्रमका पीडितहरु, साक्षीमा उपस्थित व्यक्ति (उद्धारमा उपस्थित गै.स.स.का प्रतिनिधि) पर्दछन् ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडित बालबालिकाको अधिकारः बालबालिका सम्बन्धी ऐनको दफा २५ बमोजिम पीडित बालबालिकाहरु अनुसन्धान, अभियोजन तथा न्यायिक प्रकृयाको हरेक चरणमा देहाय बमोजिमका बाल अनुकूल न्यायको अधिकारी हुनेछः

1) आफूले बुझ्ने भाषामा जानकारी पाउने,
2) सहभागी वा संलग्न हुने,
3) व्यक्तिगत परिचियात्मक विवरण गोप्य राख्न पाउने,
4) पीडकबाट मनासिब माफकिको क्षतिपूर्ति भिराइ पाउने,
5) निशुल्क कानुनी सहायता तथा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श सेवा पाउने र चाहेमा अलग्गै कानुन व्यवसायी राख्न पाउने,
6) अनुसन्धान गर्ने निकाय वा बाल अदालतले प्रयोग गर्ने भाषा पीडितिले नबुझ्ने भएमा निशुल्क दोभाषे, सांकेतिक भाषा विज्ञ वा अनुवादको सुविधा पाउने,
7) अनुसन्धान गर्ने निकाय वा बाल अदालतले प्रयोग गरेका निर्णय तथा आदेश लगायतका कागजातहरुको प्रतिलिपि निशुल्क पाउने,
8) पीडक वा नजिको पक्षबाट हुन सक्ने हानबिाट सुरक्षित हुन प्रहरी संरक्षण पाउने,
9) बन्द इजलासबाट आफ्नो मुद्दाको सुनुवाइ हुने,
10) कारवाहीका बखत आवश्यकतानुसार प्रतिवादीको उपस्थितिलिाई अप्रत्यक्ष तुल्याउन पाउने ।

साक्षी परिक्षणः साक्षी परीक्षणको बखत कानुन व्यवसायीले साक्षीहरुलाई सोधिने प्रश्नहरु तयार गरि दिएर सरकारी वकिलिलाई सहयोग गर्नुपर्ने ।

जरिहः साक्षीलाई विपक्षी कानुन व्यवसायीले जरिह गर्दा सोधिने नमुना प्रश्नहरु तयार गरी पूर्वतयारी स्वरुप साक्षीलाई ती प्रश्नहरु सोधी तयारी गर्दा पछि अदालतमा विपक्षी अधिवक्ताले सोध्ने प्रश्नहरुको उत्तर दिन सहज हुन्छ ।

थप जानकारी तथा कार्य

प्रकृयाबारे बुझाई परिचिति गराउनेः कानुन व्यवसायीले मुलुकी फौजदारी कार्यविधि तथा प्रमाण ऐन, २०३१ अन्तर्गतका मुद्दाको विभिन्नि चरणहरु बारे राम्रोसँग बुझि पीडित बँधुवा मजदुरहरुलाई बुझाई परिचिति गराउनुपर्छ । त्यस्तै साक्षी परीक्षण तथा जरिहका प्रावधान सम्बन्धमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५० देखि ५२ सम्मका प्रावधानहरु बारे बुझाउनुपर्छ ।

साक्षी परीक्षण छिटो सक्याउनेः मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १०६ अन्तर्गत “अदालतले साक्षी बुझ्न तोकिएको तारखिको दिन उपस्थिति भएसम्मको सबै साक्षीहरुको बकपत्र गराउनुपर्नेछ र त्यसदिन उपस्थिति सबै साक्षीहरुको बकपत्र गराउन समय अभावको कारणले नभ्याएमा मात्र त्यसपछि अदालत खुल्ने अर्को दिन बकपत्र गराउनुपर्नेछ ।”

परीक्षण चल्दाको बखत कानुन व्यवसायीले सोधिने प्रश्नहरुको अभ्यास गर्नेः बँधुवा श्रमका पीडित मजदुरहरुलाई परीक्षण चल्दाका बखत सोधिन सक्ने सम्भावित प्रश्नहरु सम्बन्धमा कानुन व्यवसायीसँग सम्पर्क गर्ने ।

चरण २.१० बहस र सुनुवाइमा उपस्थति हुने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
अदालतले बहसनोट माग गरेमा गै.स.स.ले सरकारी वकलि मार्फत पेश गर्न सो बहसनोट तयार गर्न कानुन व्यवसायीलाई जानकारी गराउने तथा सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले अदालतमा उपस्थति भई बहस गर्ने र बहसनोट माग भएमा कानुन व्यवसायीले सरकारी वकलि मार्फत वा पीडति जाहेरवालाको तर्फबाट बहसनोट तयार गर्ने, पेश गर्ने वा अन्य सहयोग गर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिलि हरेक सुनुवाइका बखत अदालतमा उपस्थति भई वपिक्षीका वरिुद्ध तर्क राख्न कानुन व्यवसायीलाई सम्भव भए सम्मका सूचनाहरु उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुपर्छ ।	बँधुवा मजदुरहरुको वद्यिमान अवस्थाहरु बारे अझ प्रकाश पार्न सरकारी वकलिलाई प्रमाणहरु उपलब्ध गराई बहस पैरवी गरी सहयोग गर्ने । अदालतले अनुमतदिएिमा कानुन व्यवसायीले अन्तमि बहस समेत प्रस्तुत गर्दछ । बन्द इजलासमा सुनुवाइ गर्नुपर्ने मुद्दा भएमा सोको मागसमेत गर्नुपर्छ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

बहस नोटः कहलिेकाँहविषियको गाम्भीर्यता अनुसार आवश्यक भएको अवस्थामा अदालतले बहस नोट माग गर्न सक्छ, यसले अदालतलाई पीडतिको पक्षमा न्याय प्रदान गर्न गराउन धेरै सहयोग गर्न सक्छ । यो कानुन व्यवसायी वा सरकारी वकलिले आफ्नो पक्षको तर्फबाट मुद्दाको मुख्य मुख्य तथ्यहरुलाई उल्लेख गरेर तयार गरी न्यायाधीश समक्ष पेश गर्नुपर्दछ।

प्रमाणको भारः मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार ऐनको दफा ९ अन्तर्गत अभयिुक्तले आफूले उक्त अपराध गरेको होइन भनप्रिमाण बुझाउने अभभिारा नजिकै हुन्छ ।

चरण २.११ फैसला प्राप्त गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले फैसलाको प्रमाणति प्रतलिपि प्राप्त गर्न पीडतिलाई सहयोग गर्ने ।	फैसलामा बोलेका कुराहरु, फैसलाको परणिामबारे कानुन व्यवसायीले पीडतिहरुलाई बुझाउने ।

टिप्पणी

फैसला सुनाइसकेपछि गै.स.स.ले फैसलाबारे बँधुवा मजदुरहरुलाई जानकारी दनि ।	बँधुवा मजदुरको पक्षमा सो फैसला नभएमा पुनरावेदन गर्नका लागि सरकारी वकलिसँग सहकार्य गर्ने ।

चरण २.१२ माथलि्ला तहको प्रहरी कार्यालय, जलि्ला प्रशासन कार्यालय वा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग समक्ष उजुरी दर्ता गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
यदि चिरण २.१ मा उल्लेख भएबमोजमि बँधुवा मजदुरहरुको उजुरी सम्बन्धति प्रहरी कार्यालयले लनि अस्वीकार गरेमा उक्त उजुरी सोभन्दा माथलि्लो तहको प्रहरी कार्यालय वा जलि्ला प्रशासन कार्यालय वा मानव अधकिार हननका उजुरीहरुमा राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग समक्ष दर्ता गर्न गै.स.स.ले सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा पीडतिबाट प्राप्त गरेको जानकारी बमोजमि उजुरीको मस्यौदा तयार गरी दर्ता गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

टिप्पणी

गै.स.स.ले बँधुवा मजदुर सम्बन्धी उजुरी दर्ता गर्न कानुन व्यवसायीलाई उपयुक्त सूचना तथा जानकारी दनिुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले उक्त उजुरी राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोगको क्षेत्रीय कार्यालय वा काठमाडौंको केन्द्रयि कार्यालयमा पेश गर्ने तथा उक्त उजुरी सम्बन्धमा के कस्तो प्रगति भइरहेको छ जानकारी लनि ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको प्रकृयाः एक पटक यस आयोगमा उजुरी दर्ता भएपछि त्यसपछिका चरणहरु देहाय अनुरुप हुनेछन्-

पहिलो चरण १: आयोगले उजुरी स्वीकार गर्नेछ।

- गै.स.स.ले बँधुवा श्रम मजदुरहरुसँग समन्वय गरी आयोगको स्थलगत अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार गर्न सहयोग गर्नुपर्नछ । त्यस्तै उक्त स्थलगत अनुसन्धान टोलीमा कानुन व्यवसायी पनि संलग्न भई उजुरी बारे संक्षिप्त रुपमा बताउनु पर्दछ ।

चरण २: आयोगले उजुरीको अनुसन्धान स्वचालित रुपमा सञ्चालन गर्नेछ ।

- गै.स.स.ले मानव अधिकार आयोगलाई मानव अधिकार उल्लङ्घन सम्बन्धमा सूचना संकलन गर्न तथा पीडितसँग भेटघाट गरी यथार्थ जानकारी प्राप्त गर्नमा सहयोग गर्नुपर्छ भने कानुन व्यवसायीले यसरी संकलित तथ्य तथा सूचनाहरुको आधारमा पीडितको मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको कानुनी रुपमा निष्कर्ष निकाल्नमा सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण ३: गै.स.स.ले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले गरेको सिफारिसहरुको कार्यान्वयन भए नभएको बुझिरहनुपर्छ ।

चरण २.१३ उच्च अदालत समक्ष रिट/पुनरावेदन दायर गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले प्रचलित कानुन बमोजिम उच्च अदालतमा आवश्यक परेमा रिट वा पुनरावेदनपत्र दायर गर्न सहयोग गर्ने।	कानुन व्यवसायीले रिट निवेदन वा पुनरावेदनपत्रको मस्यौदा तयार गरी दायर गर्न सहयोग गर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

उच्च अदालतमा रिट निवेदन वा पुनरावेदनपत्र दायर गर्ने सम्बन्धमा देहाय बमोजिम सहयोग गर्न सक्नेछः

- गै.स.स.ले विपक्षीहरुको नाममा जारी भएको म्याद वा सूचना तामेल गर्न सहयोग गर्नुपर्छ । अन्य सरकारी कार्यालयहरुबाट प्राप्त हुने अभिलेखहरु अदालतले समयमै प्राप्त गरेको छ छैन सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- अदालतमा मुद्दाको सुनुवाइ हुने पेशीमा उपस्थिति हुन पीडित मजदुरहरुलाई सहयोग गर्न सक्छ । कानुनले बन्द इजलासबाट सुनुवाइ हुनुपर्ने वा पीडित महिला वा बालबालिका भई बन्द इजलासबाट सुनुवाइ गर्न आवश्यक भएमा बन्द इजलासबाट सुनुवाइ गर्न निवेदन दिन सहयोग गर्नुपर्छ ।
- कानुन व्यवसायीले अदालतमा बँधुवा मजदुरहरुको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्नुपर्छ भने बहसको तयारीको लागि सरकारी वकिलसँग समन्वय गर्नुपर्छ ।
- गै.स.स.ले फैसलाको नक्कल प्राप्त गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई मद्दत गर्नुपर्छ र फैसलामा उल्लेख भएको निर्णयहरुबारे जानकारी गराउनुपर्छ तथा फैसलाको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्छ ।
- कानुन व्यवसायीले फैसलाभित्रको विषयवस्तु तथा परिणामबारे बँधुवा मजदुरहरुलाई संक्षेपमा जानकारी गराई सो बमोजिम गर्न तयारी गर्नुपर्छ ।
- गै.स.स.ले फैसलाको कार्यान्वयनको लागि समयमै निवेदन पेश गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई सहयोग गर्नुपर्दछ ।

चरण २.१४ सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदनपत्र/पुनरावेदनपत्र दायर गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले आवश्यक परेको खण्डमा सर्वोच्च अदालमा रिट निवेदन, पुनरावेदन र सार्वजनिक सरोकारको मुद्दा दर्ता गर्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन, पुनरावेदन र सार्वजनिक सरोकारका विषयमा निवेदनको मस्यौदा तयार गरी दायर गर्न सहयोग गर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

देहायका तीन किसिमको निवेदनको माध्यमबाट सर्वोच्च अदालतमा प्रवेश पाउन सकिन्छः

- उच्च अदालतबाट भएको फैसला विरुद्ध पुनरावेदन दायर गरेर ।
- प्रचलित कानुन बमोजिमको उपचार अपर्याप्त तथा न्याय नमिलेकोमा सो विरुद्धको रिट निवेदन लिएर र
- बँधुवा मजदुरको समुदायको विषय र अधिकारलाई प्रतिनिधित्व गरी सार्वजनिक सरोकारको विषयमा रिट निवेदन दायर गरेर ।

पहिलो चरणः सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दायर गर्न मिल्ने वा नमिल्ने बारे मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ ।

- न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ अनुसार उच्च अदालतले सुरु अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत कारवाही भई सुनुवाइ गरी फैसला गरेको मुद्दा वा उच्च अदालतबाट सुरु अदालतले वा अन्य पदाधिकारीले गरेको फैसला उल्टी गरेको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तै वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरण तथा विशेष अदलतबाट निर्णय भएका मुद्दामा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्छ ।
- नेपालको संविधानले कुनै पनि व्यक्तिलाई संविधानले प्रदान गरेको मौलिक हकको कार्यान्वयनको लागि वा पीडित पक्षहरुको तर्फबाट सार्वजनिक सरोकारको विषयमा रिट निवेदन दायर गर्न अनुमति प्रदान गरेको छ ।
- उपचार प्राप्त गर्नेको लागि यी अन्तिम उपाय हो भन्ने कुरा स्मरण गर्नुपर्छ ।

दोस्रो चरणः अदालती प्रकृयाको अनुसरण गर्ने र सबै सुनुवाइहरुमा उपस्थिति रहनुपर्ने ।

- गै.स.स. तथा कानुन व्यवसायी सुनुवाइको समयमा उपस्थिति हुनुपर्छ र सबै अदालती प्रकृयाको अनुसरण गर्नुपर्छ। पुनरावेदन वा रिट निवेदनको रुपमा मुद्दालाई अगाडि बढाउँदा अदालतले सामान्यतया कुनै प्रमाण ग्रहण गर्दैन। तर सर्वोच्च अदालतले सम्बन्धित निकायहरु र स्थानीय निकायहरुलाई मुद्दाको मिसिल पेश गर्न आदेश दिन सक्छ।
- यदि कुनै पक्ष तोकिएको मितिमा अदालतसमक्ष उपस्थिति हुँदैन भने कानुन व्यवसायीले अदालती प्रकृयामा त्यस्तो पक्षको उपस्थितिलाई नियमित गर्न ३० दिनभित्र निवेदन पेश गर्नुपर्छ।

तेस्रो चरणः बहस र सुनुवाइ

- गै.स.स.ले बहसको तयारीमा कानुन व्यवसायीलाई आवश्यक जानकारी वा कुनै नयाँ कुराहरु भए सो बारेमा जानकारी दिनुपर्छ।
- कानुन व्यवसायीले सर्वोच्च अदालतसमक्ष मुद्दाको तथ्य, कानुनी व्यवस्थाहरु र खोजिएको उपचारबारे वर्णन गर्दै बहस गर्नुपर्छ।

चौथो चरणः फैसला कार्यान्वयन

- गै.स.स.ले फैसला कार्यान्वयनको लागि समयमै निवेदन दर्ता गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई सघाउनु पर्छ। फैसला कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा गै.स.स.ले कानुन व्यवसायीको सहयोग लिई आवश्यक पहल गर्नुपर्छ।

3. बँधुवा मजदुरहरुको पुनर्स्थापना सम्बन्धी कार्यविधि

चरण ३.१ स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनिश्चित गर्ने
चरण ३.२ तत्कालीन व्यवस्था मिलाउने
चरण ३.३ पीडितको क्षतिपूर्ति सुरक्षित गर्नुपर्ने
चरण ३.४ कानुनी लिखितहरु प्राप्त गर्ने
चरण ३.५ उपलब्ध सरकारी शिक्षा प्रदान गर्ने
चरण ३.६ सरकारी सेवा सुविधा प्राप्त गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई सहजीकरण गर्ने
चरण ३.७ निजी क्षेत्रका स्रोत तथा साधनहरुमा बँधुवा मजदुरहरुको पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने
चरण ३.८ बँधुवा मजदुरहरुको दिगो स्वतन्त्रता सुनिश्चित गर्ने

चरण ३.१ स्वास्थ्य उपचारमा तत्काल पहुँच सुनश्चिति गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुको स्वास्थ्य परीक्षण तथा अन्य आवश्यक औषधोपचार गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले स्वास्थ्य परीक्षण तथा तत्काल स्वास्थ्य सेवाको सुवधािका साथै बँधुवा मजदुरको गोपनीयता तथा अरु अधकिारको समेत सम्मान गरएिको छ भन्ने कुराको सुनश्चिति गर्नुपर्ने ।

टप्पिणी

उद्धार गरएिका मुक्त बँधुवा मजदुरहरुलाई ढलिा नगरकिन सम्मानपूर्वक तत्काल औषधोपचार गरएिको छ भन्ने कुरा सुनश्चिति गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुको गोपनीयता सम्बन्धी अधकिार र स्वास्थ्य अधकिारहरुको सम्मान गर्दै नजिहरुको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने र अत्यावश्यक उपचार प्राप्त गर्ने कुरामा कानुनी मार्ग अवलम्बन गर्न सहयोग गर्न सक्छ । औषधी उपचारसँग सम्बन्धति सम्पूर्ण कागजातहरु सुरक्षति राख्नुपर्ने कुराहरु कानुन व्यवसायीले सकिाउनु पर्दछ । स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा पीडति व्यक्तिको आवश्यक पर्नेबाहेक अरु सबै कुरा गोपनीयता राख्न सल्लाह दनि ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

बालबालकिाको औषधोपचारः परविारको कुनै सदस्य वा अभभिावक नभएको कुनै बालबालकिालाई उद्धार गरेको अवस्थामा नजिलाई बाल अधकिार परषिद्, प्रादेशीय बाल अधकिार समति वा स्थानीय बाल अधकिार समति समिक्ष पठाउन सकन्छि । तर बालबालकिालाई त्यसरी सम्बन्धति नकिायमा पठाउनु अघ तिनीहरुको औषधोपचार सम्बन्धी आवश्यकताहरु बारे ध्यान दनिुपर्छ ।

पीडति केन्द्रति दृष्टकिोणः पीडतिहरु माथ सिम्मानपूर्वक व्यवहार र उपचार गर्नुपर्छ । तनीहरुको उपचार भइरहेको बारे जानकारी गराउनुपर्छ । उद्धार टोली तालमि प्राप्त अनुभवी हुनुपर्छ । उद्धारको क्रममा भाषा, सामाजकि तथा सांस्कृतकि लगायत कुनै पनि समिस्यालाई सामना गर्न सक्ने टोलीका सदस्य भएमा तनीहरुले पीडतिहरुको वश्विास जत्नि सक्छ ।

गोपनीयताः बँधुवा मजदुरहरुको गोपनीयताको संरक्षण गर्नुपर्छ । कुनै पनि हालतमा अनावश्यक रुपमा पीडतिको स्वीकृत नलई उसको नाम, फोटो तथा अन्य सूचना छापा वा दृश्य सञ्चार माध्यमबाट प्रकट वा प्रकाशति गर्नु हुँदैन ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

पीडित महिलाको स्वास्थ्य परिक्षण: स्वास्थ्य परीक्षणको सन्दर्भमा पीडित महिलाको हकमा महिला डाक्टरले नै उपचार गरेको हुनुपर्छ । महिला डाक्टर उपलब्ध नभएको अवस्थामा प्रहरी अधिकारीको निगिरानीमा वा गै.स.स.बाट प्रतिनिधि गर्ने कुनै महिलाको उपस्थितिमा पीडितको सहमतमा उपचार हुने कुराको निश्चितता कानुन व्यवसायीले गर्नुपर्छ । स्वास्थ्य परीक्षण गर्नुपूर्व पीडित व्यक्तिहरुलाई जानकारी दिई अनुमति लिनुपर्दछ ।

चरण ३.२ तत्कालीन व्यवस्था मिलाउने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुक्त पीडित मजदुरहरुका लागि तत्काल गाँस, बास, कपास लगायतका अन्य अत्यावश्यक प्रबन्ध मिलाउनुपर्दछ ।	कानुन व्यवसायीले मुक्त पीडित मजदुरहरुको गाँस, बास, कपासको व्यवस्था गर्न कानुन बमोजिम सम्बन्धित सरकारी निकायमा सम्पर्क गर्न सहयोग गर्ने ।

टिप्पणी

गै.स.स.का प्रतिनिधिहरुले ती उद्धार गरिएका मजदुरलाई तिनीहरु मुक्त भएपछि गाँस, बास, कपास लगायत अन्य अत्यावश्यक सेवामा पहुँच पुग्ने कुरामा सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।	कानुन व्यवसायीले पीडितिहरुले आधारभूत आवश्यकताहरु सम्मानपूर्वक उपभोग गरेको छ भन्ने सुनिश्चतता गर्नुपर्दछ ।

चरण ३.३ पीडितको क्षतिपूर्ति सुरक्षित गर्नुपर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडित मजदुरहरुले पाउने क्षतिपूर्तिको लागि निवेदन हाल्न कानुन व्यवसायीलाई सहयोग गर्ने तथा पीडित मजदुरहरुलाई अदालतबाट आदेश भएको बेला अदालत समक्ष पुर्याई दिई सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले पीडितिहरुको तर्फबाट गर्न लागेको क्षतिपूर्तिको माग अभियोगपत्रमा उल्लेख गरे बमोजिम भएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

टप्पिणी

फैसलामा उल्लेख गरे बमोजमि बँधुवा मजदुरले पाउनुपर्ने न्युनतम ज्याला र क्षतपिूर्ता सकेसम्म छटिो प्राप्त गराउनको लागा गै.स.स.का प्रतनिधिलि आवश्यक सूचना तथा जानकारी कानुन व्यवसायीलाई उपलब्ध गराइ सहयोग गर्नुपर्दछ ।

फैसला कार्यान्वयनको क्रममा बँधुवा मजदुरहरुले पाउनुपर्ने न्युनतम ज्याला तथा क्षतपिूर्ता उपलब्ध गराउन सरकारी वकलि समक्ष ताकेता गर्नुपर्ने ।
मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार ऐनमा व्यवस्था गरे अनुसार कसुरदारबाट पीडतिले पाउनुपर्ने क्षतपिूर्ता यथासक्य छटिो दलिाउनको लागा सरकारो वकलिमार्फत नविेदन पेश गर्न गराउन पहल गर्ने ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

अभयिोगपत्रमा उल्लेख भए बमोजमिको क्षतपिूर्ता मागः सरकारी वकलिले अभयिोगपत्रमा उल्लेख भए बमोजमि पीडतिको तर्फबाट क्षतपिूर्तको माग गर्नुपर्छ । अन्यथा पछा क्षतपिूर्ता नपिाउने हुन सक्छ ।
कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐनको दफा १६ बमोजमि कसैले कमैया वा बँधुवा मजदुरको रुपमा काममा लगाएमा मुद्दा हेर्ने अधकिारीले त्यस्तो व्यक्तलिाई काममा लगाएको प्रत्येक दनिको यस ऐन बमोजमि नर्धिारति न्यूनतम ज्यालादरको दोब्बर रकम त्यस्तो काम लगाउने व्यक्तबिाट पीडतिलाई भराइ दनिुपर्ने छ भनी व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।

कमैया श्रमका पीडकलाई हुने जरविाना र पीडतिले पाउने क्षतपिूर्ता सम्बन्धी व्यवस्थाः कसैले कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा ४ वपिरीत कसैलाई कमैया श्रमकिको रुपमा काममा लगाएमा मुद्दा हेर्ने अधकिारीले त्यस्तो पीडक व्यक्तलिाई पन्ध्र हजार रुपैयाँ देखा पिच्चसि हजार रुपैयाँ सम्म जरविाना गरी त्यसरी काममा लगाएको प्रत्येक दनिको यस ऐन बमोजमि नर्धिारति न्यूनतम ज्यालादरको दोब्बर रकम त्यस्तो काम लगाउने व्यक्तबिाट काम गर्ने व्यक्तलिाई भराइदनिेछ । कसैले ऐनको दफा ७ बमोजमि बन्धक वा जमानत लएिको सम्पत्ता फरि्ता नगरेमा मुद्दा हेर्ने अधकिारीले त्यस्तो व्यक्तलिाई दश हजार रुपैयाँ देखा पन्ध्र हजार रुपैयाँ सम्म जरविाना गरी सो सम्पत्ता सम्बन्धति व्यक्तलिाई फरि्ता गराइदनिेछ । कसैले दफा १३ बमोजमि ज्याला नदई वा न्यूनतम भन्दा कम ज्याला दई कसैलाई काममा लगाएमा मुद्दा हेर्ने अधकिारीले त्यस्तो व्यक्तलिाई एक हजार रुपैयाँदेखा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरविाना गरी त्यसरी काममा लगाएको प्रत्येक दनिको यस ऐन बमोजमि नर्धिारति न्यूनतम ज्यालादरको दोब्बर रकम त्यस्तो काम लगाउने व्यक्तबिाट काम गर्ने व्यक्तलिाई भराइदनिेछ । कसैले यस ऐन वपिरति भएको काम कारवाहीको जाँचबुझको सलिसलिामा कसैलाई बाधा वरिोध गरेमा मुद्दा हेर्ने अधकिारीले त्यस्तो व्यक्तलिाई तीन हजार रुपैयाँदेखा दशहजार रुपैयाँ सम्म जरविाना गर्नेछ ।
माथा लेखएिदेखा बाहेक यो ऐन र ऐन अन्तर्गत बनेका नयिम वपिरीत अन्य कुनै कार्य गरेमा मुद्दा हेर्ने अधकिारीले त्यस्तो व्यक्तलिाई एक हजार रुपैयाँदेखा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरविाना गर्नेछ ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

अन्तरमि क्षतपिूर्तकिो लागि आदेश दनि सक्नेः अपराध पीडति संरक्षण ऐनले पीडतिलाई तत्काल उपचार गराउनुपर्ने भएमा वा क्षतपिूर्ति वा कुनै प्रकारको राहत रकम दनिुपरेमा त्यस्तो व्यक्तलिाई औषधोपचार गराउन वा अन्तरमि रुपमा क्षतपिूर्ति वा राहत रकम उपलब्ध गराउन अदालतले आदेश दनि सक्ने व्यवस्था अनुरुप अदालतबाट यस कसिमिको क्षतपिूर्ति दिने आदेश भएमा पीडति राहत कोषबाट पीडतिलाई क्षतपिूर्ति दिनुपर्छ ।

कसुरदारले क्षतपिूर्ति तिर्न नसकेमाः यसरी पीडति राहत कोषबाट पीडतिलाई उपलब्ध गराएको क्षतपिूर्ति वा राहत रकम अदालतबाट फैसला हुँदा अभयिोग लागेका व्यक्ति कसुरदार ठहर भएमा त्यस्तो कसूरदारलाई फैसला भएको पैंतीस दनिभति्र त्यस्तो रकम कोषमा जम्मा गर्न अदालतले आदेश दनिेछ । यदि निजिले सो अवधमिा त्यस्तो रकम जम्मा नगरेमा फैसला भएको साठी दनिभति्र त्यस्तो कसुरदारको जुनसुकै जायजेथाबाट सरकारी बाँकी सरह असुलउपर गरनिे छ । त्यस्तै कसुरदारको कुनै सम्पत्ति निभई पीडतिले क्षतपिूर्ति निपाउने देखएिमा वा कसुर स्थापति भएको तर कसुरदार कायम हुन नसकेको अवस्थामा वा कसुरसँग सम्बन्धति मुद्दा प्रचलति कानुन बमोजमि फरि्ता भएमा अदालतले कोषबाट क्षतपिूर्ति स्वरुप उचति रकम पीडतिलाई भराईदनिे गरी आदेश समेत गर्न सक्दछ । त्यस्तो रकम आदेश प्राप्त भएको पैंतीस दनि भति्र पीडतिलाई उपलब्ध गराइने व्यवस्था रहेको छ ।

पीडतिको हकवालामा क्षतपिूर्ति रकम सर्ने व्यवस्थाः यदि पीडतिले क्षतपिूर्तकिो रकम लनि नपाउँदै मृत्यु भएमा त्यस्तो रकम तोकएि बमोजमि नजिको नाबालक छोराछोरीलाई र त्यस्ता छोराछोरी नभए नजिका आश्रति बाबुआमालाई दनिुपर्छ ।

चरण ३.४ कानुनी लखितहरु प्राप्त गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा श्रमका पीडति व्यक्तहिरुलाई सरकारबाट उपलब्ध हुने सेवासुवधिाहरुको प्राप्तमिा कानुनी कागजातहरुको महत्त्वबारे जानकारी दनिे ।	कानुन व्यवसायीले ती कानुनी लखितहरु प्राप्त गर्ने कानुनी प्रकृयाबारे जानकारी दनिे र आवश्यक कानुनी सहायता प्रदान गरी सहयोग गर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुलाई जन्मदर्ता प्रमाणपत्र, ववािह दर्ता प्रमाणपत्र, मृत्युदर्ता प्रमाणपत्र, बसाइसराइ प्रमाणपत्र, सम्बन्ध वचि्छेद प्रमाणपत्र, नागरकि प्रमाणपत्र लगायत अन्य कानुनी लखितको लागि व्यिक्तगित घटना दर्ता बारे जनचेतना जगाउने कार्य गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले आवश्यकतानुसार आधारभूत सरकारी परचियपत्र सम्बन्धी कागजात प्राप्त गर्न सरकारी अधकिारीहरु समक्ष नविेदन गर्नका लागि गै.स.स.लाई परामर्श दनिुपर्छ तथा पीडति मजदुरहरुलाई सहयोग गर्नुपर्छ ताकि पुनर्स्थापनाको बखत नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने सम्पूर्ण सेवासुवधिा सहजै प्राप्त गर्न सकून् ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

व्यक्तगित घटना दर्ताः सरकारी सेवा सुवधिा प्राप्त गर्न व्यक्तगित घटना दर्ता गर्नु आवश्यक छ । तसर्थ सबैले ऐनमा भएको व्यवस्थालाई पालना गर्नुपर्छ । यसको प्रयोजनको लाग िजन्म, मृत्यु, ववािह, सम्बन्ध वच्छिेद र नेपालमा बसोबास गररिहेको व्यक्तको बसाइसराइ (बासस्थानको परविर्तन) बारे दर्ता गर्ने र प्रमाणपत्र जारी गर्ने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गर्न नेपाल सरकारले जन्म, मृत्यु र अन्य व्यक्तगित घटना (दर्ता) ऐन, २०३३ जारी गरेको हो ।

देहायको अवस्थामा देहायका व्यक्तलि े व्यक्तगित घटना दर्ता गराउनका लाग ित्यस्तो घटना घटेको ३५ दनिभति्र तोकएि बमोजमिको ढाँचामा फाराम भरी स्थानीय अधकिारीको कार्यालय (गाउँपालकिा वा नगरपालकिाको कार्यालय) मा सूचना दनिुपर्ने व्यवस्था गरेको छः

- जन्म तथा मृत्युको सूचना बाबु, आमा, परविारको कुनै सदस्य वा संरक्षक
- ववािहको सूचना पत िपत्नी दुबैले,
- सम्बन्ध वच्छिेदको सूचना पत िवा पत्नीले,
- बसाइसराइको सूचना बसाइ सर्ने परविार भए परविारको मुख्य व्यक्तलि े र परविार नभए बसाइ सर्ने व्यक्तलि े,
- व्यक्तगित घटना नेपाल बाहरि घटेको भए घटनाको सूचना दनि े कर्तव्य भएको व्यक्त िनेपालमा आएपछ िनजिले ६० दनिभति्र सूचना दनिुपर्ने छ ।
- व्यक्तगित घटनाबारे सूचना दनि े कर्तव्य भएको व्यक्तलि े दर्ताको लाग ियस्तो सूचना दर्ता गराउनको लाग िअधकि्ृत वारेश्नामा दलिाउन सक्ने ।

स्थानीय अधकिारीले व्यक्तगित घटना दर्ता गरेपछ िसम्बन्धति व्यक्तलिाई नःि शुल्क रुपमा दर्ता प्रमाणपत्र जारी गर्दछ । यसरी जारी भएको दर्ता प्रमाणपत्र कुनै कारणवश हराएमा वा नष्ट भएमा सम्बन्धति व्यक्तलि े सम्बन्धति अधकिारी समक्ष नविेदन दनि सक्नेछ र स्थानीय अधकिारीले तोकएिको दस्तुर लई दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतलिपि िजारी गर्नेछ ।

परचियपत्रको महत्त्वः बँधुवा श्रमका पीडति मजदुरहरुले भूम िप्राप्त िगर्न, बसोबास गर्न, रोजगारी पाउन, वैदेशकि रोजगारीमा जान लगायत आयआर्जनसँग सम्बन्धति अन्य कार्यहरुमा संलग्न हुन तथा सरकारी सेवा एवं सुवधिाहरु उपभोग गर्न नेपाल सरकारबाट वतिरण गरनि े परचियपत्र प्राप्त गर्नु आवश्यक पर्दछ ।

बँधुवा श्रम कल्याण अधकिारीः कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को दफा १० ले मुक्त बँधुवा मजदुरको हकहतिको लाग िकाम गर्न नेपाल सरकारको कुनै अधकि्ृत कर्मचारीलाई कल्याणकारी अधकि्ृतको रुपमा काम गर्न तोकनि े व्यवस्था गरेको छ । यसका अतरिक्ति दफा ११ मा कल्याणकारी अधकि्ृतको काम, कर्तव्य र अधकिारबारे उल्लेख गरेको छ । जसअन्तर्गत मुक्त बँधुवा मजदुरको अभलिेख तयार गर्ने, पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समतिबिाट मुक्त पीडति मजदुरको हकहतिको सम्बन्धमा नर्दिष्टि तथा तोकएिको कार्य सम्पादन गर्ने लगायतका कार्यहरु पर्दछन् । त्यस्तै कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी नयिमावली, २०६७ को नयिम १३ ले कल्याणकारी अधकि्ृतको थप काम, कर्तव्य र अधकिारलाई उल्लेख गरेको छ। जस्तैः वभिन्नि सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थासँग सम्पर्क र समन्वय गरी मुक्त बँधुवा मजदुरको लाग िसिपिमूलक तालमि तथा आयआर्जन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने आद ि।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको वर्गीकरणः कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी नियिमावली, २०६७ को नियिम ३ ले पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समतिकिो सफिारसिमा मुक्त बँधुवा मजदुरहरुलाई देहायको ४ भागमा वर्गीकरण गरेको छः

1. वर्ग “क” अन्तर्गत आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा घर र जग्गा नभएको।
2. वर्ग “ख” अन्तर्गत सार्वजनकि वा सरकारी जग्गामा बसोबास गरेको र आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा जग्गा नभएको।
3. वर्ग “ग” अन्तर्गत आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा दुई कठ्ठासम्म जग्गा र घर भएको।
4. वर्ग “घ” अन्तर्गत आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा दुई कठ्ठाभन्दा बढी जग्गा र घर भएको।

परचियपत्र दँदिा “क” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई रातो रंगको, “ख” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई नलिो रंगको, “ग” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई पहेंलो रंगको र “घ” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई सेतो रंगको परचियपत्र जारी गर्ने व्यवस्था छ ।

चरण ३.५ उपलब्ध सरकारी शक्षिा प्रदान गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले पीडति मजदुरहरुलाई सरकारबाट उपलब्ध हुने शक्षिाहरुबारे जानकारी दनिे र बालबालकिाहरुलाई स्कूलमा भर्ना गर्न सहयोग गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स. तथा पीडति मजदुरहरुलाई सरकारी सेवा तथा सुवधिाहरु बारे बुझ्न बुझाउन सहयोग गर्ने तथा आवश्यक परे कानुनी सहायता दनिे ।

टपि्पणी

नेपाल सरकारबाट पीडति मजदुरहरुका लागि सञ्चालन हुने प्रावधिकि तालमि तथा सेवासुवधिा बारे गै.स.स.ले जानकारी दनिे साथै मानव बेचवखिनबाट पीडति व्यक्तहिरुलाई सशक्तकिरण गर्ने र सेवा दनिे अन्य गैरसरकारी संस्थहरुको पहचिान गरी सहकार्य गर्ने ।	कानुन व्यवसायीले सरकारबाट प्रदान गर्ने त्यस्ता कार्यक्रमहरुबाट लाभान्वति हुन पीडतिहरुलाई कानुनी प्रकृयाहरु के कस्तो छ सबै बारेमा बुझाइ ती सरकारी प्याकेजबाट लाभान्वति हुन सहयोग गर्ने ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुका लागि प्रशिक्षण र वकालतः गै.स.स.को प्राथमिक भूमिका भनेको बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुलाई आफ्नो अधिकारको बारेमा सचेतना फैलाउने र तिनीहरुका लागि सरकारले व्यवस्था गरेका सरकारी सेवा तथा सुविधाहरू माथि पहुँच पुर्याउन सहयोग गर्नु हो । यी मजदुरहरु विशेष गरी हरवाचरुवाहरुको आर्थिक अवस्था तथा सामाजिक पृष्ठभूमि अत्यन्त कमजोर छ र यिनीहरुलाई आफ्नो अधिकारबारे पटक्कै पनि ज्ञान छैन । अतः गै.स.स.ले यी पीडति मजदुरहरुका लागि अधिकारमा आधारित प्रशिक्षण सञ्चालन गर्नुपर्छ, सूचनामूलक प्रकाशन गर्नुपर्छ, रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ, त्यस्तै सरकारी संघसंस्थालाई स्थानीय तथा केन्द्रीय तहमा वकालतपत्र जस्तै बँधुवा मजदुरहरुसँग सम्बन्धित पम्प्लेट्स, समाचार, अन्तरकृया कार्यक्रम तथा रेडियो/सडक नाटकहरु जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेर ती पीडति मजदुरहरुको पक्षमा वकालत गर्नुपर्छ । बँधुवा श्रमबाट पीडति मजदुरहरुको स्वतन्त्रता तथा पुनर्स्थापनाका लागि काम गर्ने सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाहरुको यस किसिमको कार्यक्रमले ती मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको हौसला बढ्ने छ ।

नेपाल सरकारले जिल्ला समन्वय समिति मार्फत जिल्लाहरुमा राष्ट्रिय दलित आयोगको प्रतिनिधिहरुसँग समन्वय गरेर दलित समुदायको अधिकारमा केन्द्रित भएर सचेतना कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरे तापनि ती कार्यक्रमहरु लक्षित समूहसम्म प्रभावकारी रुपमा पुग्न सकेको छैन । अतः ती कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन गै.स.स.ले जिल्ला समन्वय समितिसँग मिलेर काम गर्नुपर्छ ।

मुक्त बँधुवा मजदुरहरुका लागि सरकारी सुविधाहरुः

कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन र नियमावली अनुसार नेपाल सरकारले मुक्त कमैयालाई बसोबास र रोजगार तथा आयआर्जनको लागि सहयोग गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । जस्तै वैदेशिक रोजगार जान चाहने मुक्त मजदुरलाई वैदेशिक रोजगारमा पठाउने, काम गर्न ऋण उपलब्ध गराउने, कम व्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराउने र जग्गा वितरण गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

भूमिः सरकारले बसोबास तथा खेतीको लागि आवश्यक भूमि दिन सक्नेछ। कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम ६ मा उल्लेख गरेबमोजिम कुनै व्यक्ति वा निजको परिवारको कुनै सदस्यको नाममा घर र जग्गा छैन भने त्यस्ता व्यक्ति वा परिवारलाई बसोबास तथा खेतीको लागि बढीमा पाँच कठ्ठा जग्गा उपलब्ध गराउनेछ तर कसैले जग्गा खरिदको लागि ऋिण लिइराखेको छ भने त्यस्ता व्यक्ति वा परिवारलाई जग्गा उपलब्ध गराइने छैन ।

ऋणः कमैया श्रम (निषेध गर्ने)सम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम १७ मा उल्लेख गरेबमोजिम नेपाल सरकारले जग्गा प्राप्त नगरेका “क” र “ख” वर्गका मुक्त बँधुवा मजदुरलाई बसोवासको निमित्त दुई कठ्ठासम्म जग्गा खरिद गर्न एक पटकको लागि ऋिण उपलब्ध गराउन सक्नेछ । यसको लागि अनुसूची ५ को ऋण निवेदन भर्नुपर्नेछ ।

वैदेशिक रोजगारः कमैया श्रम (निषेध गर्ने)सम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम १६ मा उल्लेख गरेबमोजिम नेपाल सरकारले मुक्त बँधुवा मजदुरलाई वैदेशिक रोजगारमा जानको निमित्त उपयुक्त व्यवस्था गर्नेछ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

समूह दर्ताः कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम १४ मा उल्लेख गरेबमोजिम मुक्त बँधुवा मजदुरले संयुक्त रुपमा आयआर्जन हुने कुनै व्यवसाय सञ्चालन गर्न मुक्त बँधुवा मजदुरका कम्तीमा पच्चिस परिवारहरु भएको समूह गठन गर्न सक्नेछन् । त्यस्तो समूह दर्ता गर्नको लागि निवेदन दस्तुर वापत पचास रुपैयाँ संलग्न गरी अनुसूची–१ बमोजिमको ढाँचामा कल्याणकारी अधिकृत समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ । निवेदन सहतिको कागजात जाँचबुझ गर्दा समूह दर्ता गर्न उपयुक्त देखिएमा कल्याणकारी अधिकृतले मुक्त बँधुवा मजदुरको समूह दर्ता गरी निवेदकलाई अनुसूची- २ बमोजिमको ढाँचामा प्रमाणपत्र दिइनेछ ।

रकम तथा निर्माण सामग्री उपलब्ध गराइनेः कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी नियमावली, २०६७ को नियम ११ मा उल्लेख गरे बमोजिम नेपाल सरकारले जग्गा उपलब्ध गराइएका “क” वर्गका मुक्त बँधुवा मजदुर र घर नभएका वा घर भएपनि सो ठाउँबाट स्थानान्तरण गरिएका “ख” वर्गका मुक्त बँधुवा मजदुरलाई एकपटक घर निर्माण खर्च वापत नेपाल सरकारले निर्णय गरे बमोजिमको रकम र काठ उपलब्ध गराइनेछ ।

बेरोजगार तथा निर्वाह भत्ताः प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०७५ अन्तर्गत परिच्छेद १२ मा निर्वाह भत्ता वितरणको व्यवस्था गरेको छ जसअन्तर्गत सरकारले एक आर्थिक वर्षमा न्यूनतम १ सय दिनको रोजगारी सरकारले दिन नसके १ सय दिनकै निर्वाह भत्ता दिइने व्यवस्था गरेको छ । उक्त भत्ता न्यूनतम तलबको ५० प्रतिशतमा आधारित हुने व्यवस्था छ । स्वरोजगार हुन खोज्ने बेरोजगार युवालाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न व्यावसायिक तालिम दिने तथा जसको जुन विषयमा रुचि, योग्यता र अनुभव छ, त्यस्तो क्षेत्रमा लगानी गर्न सहुलियत ऋणको समेत व्यवस्था गरिने कुरा उल्लेख छ ।

चरण ३.६ सरकारी सेवा सुविधा प्राप्त गर्न बँधुवा मजदुरहरुलाई सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले बँधुवा मजदुरहरुलाई सरकारी सेवा सुविधाको लागि आवेदन गर्न र प्राप्त गर्न सहयोग गर्ने ।	सरकारी सेवासुविधा उपलब्ध गराउन इन्कार गरेमा कानुन व्यवसायीले गै.स.स. र पीडित व्यक्तिहरुलाई सम्बन्धित सरकारी निकायमा निवेदन सहित आवश्यक पहल गर्न सहयोग गर्ने ।

टिप्पणी

सरकारबाट उपलब्ध गराइने सेवासुविधाहरु मध्ये भूमिमाथिको अधिकार, रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा र यातायात लगायतका विषयमा पीडितहरुको पहुँच पुर्‍याउन गै.स.स.ले सहयोग गर्ने र सरकारबाट उपलब्ध गराउने सेवा सहयोग र पीडितले पाएका उक्त सेवामा के कस्तो अन्तर छ भन्ने कुरामा अध्ययन गरी वितरण प्रकृयामा समेत सहयोग गर्ने ।	सरकारी सेवासुविधाहरु प्रदान गर्न गलत तरिकाबाट इन्कार गरिएको छ भने कानुन व्यवसायीले सरकार समक्ष आवदेन गर्न कानुनी सहायता प्रदान गर्नुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु

नाम दर्ता गर्न आवश्यकः बँधुवा श्रम पीडित मजदुरहरुले सम्बन्धित सरकारी अधिकारी समक्ष आफ्नो नाम दर्ता गरेको अवस्थामा मात्र सरकारी सेवा तथा सुविधाहरु प्राप्त गर्न सक्छ । यसको लागि कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐनले पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समितिलाई ती बँधुवा मजदुरहरुको नाम सम्बन्धित अधिकारी समक्ष दर्ता गर्ने अधिकार दिएको छ ।

भूमिसम्बन्धी सुविधाः

भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१: यस ऐनको दफा ७ ले जग्गाको हदबन्दी सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । मुक्त बँधुवा मजदुर, दलित, आदिवासी र स्थानीय भूमिहीन जनतालाई प्राथमिकता दिई भूमिहीन वा वास्तविक किसानलाई पुनर्वितरणका लागि जग्गाधनीबाट अतिरिक्त जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था छ ।

जमीन उपलब्ध गराउनेः भूमि सिम्बन्धी ऐनको दफा ५२ (क) अनुसार नेपाल सरकारले भूमिहीन दलितलाई एक पटकका लागि ३ वर्ष भित्र जमीन उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । त्यसरी जग्गा उपलब्ध गराउने प्रयोजनको लागि नेपाल सरकारले आयोग, समिति वा कार्यदल गठन गर्ने व्यवस्था समेत गरेको छ । यसरी उपलब्ध गराइएका जग्गा जमीनहरु अंशबण्डा वा अपुतालीको अवस्थामा बाहेक अन्य प्रकृयाबाट दस वर्ष सम्म कसैलाई हस्तान्तरण गर्न नपाउने र स्वामित्वहीन हुने गरी कुनै पनि व्यहोराले हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने भनी व्यवस्था समेत गरिएको छ ।
पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समितिबाट जग्गा वितरणः कमैया श्रम (निषेध गर्ने) नियमावलीमा उल्लेख गरे अनुसार मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समितिले भूमिहीन जनतालाई बसोबास र खेतीपातीको लागि आवश्यक पर्ने जग्गा वितरणको लागि सिफारिस गर्दछ । त्यस्तै नियमावलीमा वैदेशिक रोजगारी, ऋण उपलब्ध गराउने लगायतका अन्य विकल्पसँगै जग्गा वितरणका कार्यविधिगित पक्ष र त्यस्ता जग्गा वितरण कार्यक्रमको प्रभावकारिता अनुगमन गरिने कुरा उल्लेख छ ।

बसोबास प्रमाणपत्रः बसोबास प्रमाणिकरणको लागि केही बँधुवा श्रम पीडित मजदुरहरु संघर्ष गररिहेका छन् । जमीनदारको जग्गामा उनीहरुको मञ्जुरीमा बँधुवा मजदुरहरु पुस्तौ देखि बसोबास गररिहेका छन् । केहिले जमीनदारलाई जग्गाको मूल्य वापतको रकम समेत भुक्तानी गरेको पाइन्छ भने केहि बँधुवा मजदुर र उनीहरुको परिवार सरकारी जग्गा वा सार्वजनिक जग्गामा बसोबास गररिहेका छन् । तथापि उनीहरुसँग आफ्नो बसोबासको कुनै प्रमाण छैन । जमीनदारले उनीहरु लामो समयदेखि बिसोबास गरिआएको ठाउँ खाली गर्न अन्यत्र जान दवाब दिने गरेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा केही हदसम्म सहयोग गर्न गाउँपालिका वा नगरपालिका जस्ता स्थानीय निकायले उनीहरुको बसोबास प्रमाणित गर्न सक्छ । जसले गर्दा बँधुवा मजदुरहरुले ठाउँ खाली गर्नुपर्ने धम्कीको सामनाबाट बच्न सकिन्छ ।

आवास उपलब्ध गराउनेः आवासको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७५ को दफा ७ अनुसार कुनै पनि व्यक्तिको नाममा वा उसको परिवारको स्वामित्वमा घरजग्गा नभएको र आयआर्जन वा स्रोत वा प्रयासबाट आवासको प्रबन्ध गर्न असमर्थ रहेको र प्राकृतिक विपत्तिका कारण स्थायी रुपमा विस्थापित भएका व्यक्ति वा परिवारलाई नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले पारस्परिक समन्वयमा उपलब्ध स्रोत साधनको आधारमा प्राथमिकीकरण गरी आवास सुविधा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

गाउँ ब्लकको भूमि: तराई जलि्लामा केहि गाउँ ब्लकहरु छन् जहाँ लामो समयदेखि बँधुवा मजदुरहरु रहँदै आएका छन् । यसरी ती ब्लकहरु लामो समयदेखि तिनीहरुले भोग गरिआएको भए तापनि तिनीहरुसँग त्यसको प्रमाण नहुन सक्छ । यसले गर्दा नेपाल सरकारको सर्भेक्षण वभिागले यस्ता भूमकिो सर्वेक्षण गर्ने क्रममा जग्गाको स्वामत्वि अन्य व्यक्तहिरुमा हस्तान्तरण हुन सक्दछ ।

थप जानकारी तथा कार्य

लगत संकलन तथा पहिचान गर्ने: आवासको अधकिार सम्बन्धी ऐन २०७५ को दफा ९ अनुसार आवास सुवधिा उपलब्ध गराइने व्यक्ति तथा नजिको परविारको वस्तिृत पहिचान तथा बसोबासको अवस्था खुल्ने गरी सम्बन्धति स्थानीय तहले लगत संकलन गर्नुपर्दछ ।

अव्यवस्थति बसोबासीलाई व्यवस्थापन गर्ने: भूमि सिम्बन्धी ऐनको दफा ५२(ग) अनुसार एलानी वा अन्य सरकारी जग्गा वा अभलिेखमा वन क्षेत्र जनिएको भए तापनि आवादीमा परणित भएको जग्गामा कम्तीमा १० वर्ष अघदिेखि भोग चलन गरिआएका अव्यवस्थति बसोबासीलाई एक पटकका लागि नेपाल सरकारले सोहि स्थानमा तोकिएको क्षेत्रफलको हदमा नबढ्ने गरी जग्गा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ ।

सरकारी सेवासुवधिा सम्बन्धी पुस्तकिा: सरकारी सेवासुवधिाहरु बँधुवा श्रम पीडति मजदुरहरुले प्राप्त गर्न वस्तिृत तहगत नर्दिेशकिाको आवश्यकता पर्दछ यसको लागि जिभीआईको प्रकाशन "नेपाली जनताका लागि सरकारी लाभ" उपलब्ध छ ।

कानुनी सहायता: यदि गै.स.स. बँधुवा श्रम पीडति मजदुरहरुलाई केही सरकारी सेवासुवधिाहरू उपलब्ध गराउने कुरामा सहयोग गर्न असफल भएमा गै.स.स. र पीडति व्यक्तलिे स्थानीय कानुनी सहायता कार्यालयबाट नःिशुल्क कानुनी सहायता प्राप्त गर्न सक्छन् । कानुनी सहायताको भूमकिाबारे अझ बढी जान्न बँधुवा मजदुरको मुक्ति र अधकिार सम्बन्धी कार्य सञ्चालन नर्दिेशकिाको चरण १.२ अन्तर्गतका नोटहरू हेर्नुहोस् ।

चरण ३.७ नजिी क्षेत्रका स्रोत तथा साधनहरुमा बँधुवा मजदुरहरुको पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुक्त बँधुवा मजदुरहरुलाई खाना, लत्ताकपडा, आवास, जग्गाको हक, शक्षिा, रोजगार, स्वास्थ्योपचार, व्यावसायकि परामर्श र अन्य कानुनी हकहरुसँग सम्बन्धति नजिी क्षेत्रका उपलब्ध स्रोत र साधनहरुमा पहुँच कायम गर्न सहयोग गर्ने ।	सो अधकिार सुनश्चितिताको लागि किानुन व्यवसायीले आवश्यक कागजातहरु तयार गरदिनि र सम्बन्धति नकिायसँग समन्वय गर्न गराउन आवश्यक सहयोग गर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.ले साझेदार संस्थाहरु र सम्वद्ध सरोकारवालाहरुसँग सहकार्य गरेर नजिी क्षेत्रको स्रोत र साधनहरुमा पहुँच पुर्याउन सहजीकरण गर्ने । यस्ता साझेदार संस्थाहरु र सम्वद्ध सरोकारवालाहरुले वशिेष सहयोगहरु जस्तै वैकल्पकि जीवकिोपार्जन, तत्काल सेवा गृह वा पुनर्स्थापना केन्द्र, कागजातहरुको प्राप्त गर्न, शक्षिा, स्वास्थ्योपचार, परामर्शका साथै अन्य आवश्यक सहयोगहरु उपलब्ध गराउन सक्छन् ।

कानुन व्यवसायीले योसँग सम्बन्धति कानुनी क्षेत्रमा आवश्यक सहयोगहरु प्रदान गर्न सकन्छि ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४: यस ऐनको दफा ११झ(२) अनुसार स्थानीय सरकारले सुकुम्बासी सम्बन्धी जीवकिापार्जन र बसोबासको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने । दफा १२ ग (३०) मा वडा कार्यालयले वडाभत्रि आर्थकि तथा सामाजकि रुपमा पछपिरेका महलिा, बालबालकिा, दलति तथा समिान्तकृत लगायतका समुदायको अभलिेख राखी सामाजकि र आर्थकि उत्थान सम्बन्धी काम गर्नुपर्ने ।

अनविार्य तथा नशिुल्क शक्षिा सम्बन्धी ऐन २०७५: यस ऐनको दफा ६ अनुसार प्रत्येक स्थानीय तह मार्फत राज्यले ४ वर्ष पूरा भई १३ वर्ष उमेर पूरा नभएका प्रत्येक बालबालकिालाई आधारभूत तहसम्म नशिुल्क अनविार्य शक्षिा प्रदान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा ३(८) मा आर्थकि रुपमा वपिन्न, अपाङ्गता भएका र दलति नागरकिलाई नशिुल्क उच्च शक्षिा प्राप्त गर्ने अधकिार सुनश्चिति गरेको छ ।

प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन नर्दिेशकिा, २०७५: यस नर्दिेशकिा अनुसार बेरोजगार व्यक्त वाि परविारले प्रत्येक आर्थकि वर्षमा सय दनिसम्मको रोजगारी स्थानीय सरकारले उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ र रोजगारी उपलब्ध गराउन नसकेमा नर्विाह भत्ता दनिुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

चरण ३.८ बँधुवा मजदुरहरुको दगिो स्वतन्त्रता सुनश्िचति गर्ने

गैरसरकारी संस्था	कानुन व्यवसायी
गै.स.स.ले मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको दगिो पुनःस्थापना र स्वतन्त्रता सुनश्िचतिता गर्न नजिहरुलाई उद्धार गरएिको मतिलि कम्तीमा २ वर्षसम्म नरिन्तर सम्बन्ध कायम गर्नुपर्ने ।	कानुन व्यवसायीले गै.स.स.का प्रतनिधिहिरुलाई पुनःस्थापनाको प्रकृया कानुनले स्थापति गरेको कार्यवधि अनुसार नै पूरा गरएिको छ भन्ने कुरा सुनश्िचति गर्नुपर्ने ।

टप्पिणी

गै.स.स.का प्रतनिधिलि बँधुवा मजदुरहरु बसोबास गर्दै आएको वा चाहेमा उनीहरुकै समुदायमा बसोबासको पहल गर्नुपर्ने र समयसमयमा तनीहरुको अवस्था बुझरिहनु पर्दछ । बाल श्रमकिको हकमा पुनःस्थापना गर्नुभन्दा पहलि बाल कल्याण समतिबिाट अनवािर्य रुपमा आदेश प्राप्त गर्नुपर्छ ।

गै.स.स.ले पीडति व्यक्तहिरुको परवािर अनुसार पाउने सेवासुवधिा, लाभ, क्षतपूिर्ता सुनश्िचतिताका लागि जिल्लिा प्रशासन कार्यालयसँग नजकि रही काम गर्नुपर्छ र यी लाभ र क्षतपूिर्तविापत पाउने रकम वा चेक बैंक खातामा जम्मा गर्न सहयोग गर्नुपर्दछ ।

कानुन व्यवसायीले उनीहरुको कानुनी स्वतन्त्रताको संरक्षणको सुनश्िचतिता गर्ने। ती मुक्त बँधुवा मजदुरहरुले पाउने लाभ र क्षतपूिर्तहिरुको लागि आवश्यक कानुनी कागजातहरु तयार गरदिनि ।

ध्यान दनिुपर्ने कुराहरु

समुचति परामर्शः

- मुक्त बँधुवा मजदुरहरु आफ्नो जन्मथलोमा फर्कन नचाहेमा अन्य कुनै स्थानमा व्यवस्था गरदिनिुपर्न ।
- नाबालकको हकमा व्यक्तगित हेरचाह सम्बन्धी योजना तयार गरी समुचति नकिायमा पेश गर्नुपर्छ ।
- गै.स.स.ले मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको आयआर्जन तथा जीवकिोपार्जन सम्बन्धी योजना बनाउनु पर्छ । त्यस्तो योजना स्थानीय सरकार तथा अन्य सम्बन्धति सरकारी नकिायमा पेश गर्नुपर्दछ ।
- गै.स.स.ले श्रमकिहरुलाई उनीहरुको परवािर तथा समुदायमा पुनःएकीकरण गर्ने प्रयास समेत गर्नुपर्छ ।

पुनःस्थापनाको लक्ष्यः पुनःस्थापनाको लक्ष्य भनेको मुक्त बँधुवा मजदुरहरुले आफ्नो गुजारा (भरणपोषण) को व्यवस्था गर्न समर्थ हुन सक्ने गरी स्थायी रुपमा सम्मानपूर्वक बाँच्न सक्ने अवस्थामा पुगून् भन्ने कुरा सुनश्िचति गर्नु हो ।

परिच्छेद ४:
मानव बेचबिखन तथा बँधुवा मजदुर नियन्त्रण सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

1. अन्तर्राष्ट्रयि कानुन

अन्तर्राष्ट्रयि कानुन आधुनकि दासत्व वरिुद्ध लड्ने र मानव अधकिारको संरक्षण गर्ने एउटा शक्तशिाली संयन्त्र हो । अन्तर्राष्ट्रयि कानुनमा समावेश गरेका कानुनी व्यवस्थाले राज्यले प्रभावकारी रुपमा मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार, बँधुवा श्रमका साथै दासत्व जस्ता मानव अधकिार वरिुद्धका कसुरहरु लगायतका वभिनि्न समस्या समाधान गर्न कानुनमै त्यसको परभिाषा गरेको पाइन्छ तर पक्ष राष्ट्रहरुले त्यस्ता अन्तर्राष्ट्रयि कानुनको परपिालना गर्छु भनि सम्झौतामा हस्ताक्षर गरी अनुमोदन समेत गरेको हुनुपर्छ ।

संयुक्त राष्ट्र संघ नेपाल लगायत १९३ राष्ट्र सम्मलिति एक अन्तर्राष्ट्रयि संगठन हो । संयुक्त राष्ट्र संघले ग्रहण गरेका सन्धि, सम्झौता तथा अन्य संयन्त्रहरु अन्तर्राष्ट्रयि कानुन तथा सन्धि अभसिन्धकिा मुख्य स्रोतहरु मध्ये पर्दछन् । श्रम तथा रोजगारी वषियमा केन्द्रति अन्तर्राष्ट्रयि श्रम संगठन संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तर्गतको वशिष्टिकृित संस्था हो ।

आधुनकि दासत्व सम्बन्धी अनेकौं सन्धि, संयन्त्रहरु छन् जसले यसका वरिुद्ध लड्न कानुनी ढाँचा नर्िमाण गर्दछ । नेपालले ती सबै सन्धहिरु देहाय भन्दा अन्यथा उल्लेख नभएको अवस्थामा अनुमोदन गरसिकेको छ ।

मानव अधकिार सम्बन्धी वशि्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८[1]: धारा ४ ले दासत्व तथा सबै कसिमिको दास सम्बन्धी व्यापार व्यवसायलाई नषिेध गरेको छ।

दासत्व सम्बन्धी सन्धि, १९२६[2] तथा यसका थप सुधारको प्रोटोकलः धारा २ मा प्रत्येक पक्ष राष्ट्रलाई सबै कसिमिको दासत्व हटाउने तथा दासत्व सम्बन्धी व्यापारलाई रोक्ने तथा नयिन्त्रण गर्ने दायत्वि रहेको हुन्छ भनि उल्लेख गरएिको छ । दासत्व उन्मूलन सम्बन्धी थप सन्धि, दास व्यापार तथा संस्थाहरु त्यस्तै अभ्यास गर्ने दासत्व, १९५६[3] ले पक्ष राष्ट्रहरुलाई त्यस्ता बँधुवा ऋण दासत्व सम्बन्धी सबै कसिमिका अभ्यासलाई हटाउने उपायहरु अवलम्बन गर्न तथा सो सम्बन्धी आवश्यक कानुनी व्यवस्थाहरु अपनाउने दायत्वि दएिको छ ।

वाध्यकारी श्रम अभसिन्धिः जबरजस्ती वा बाध्यकारी श्रमसम्बन्धी महासन्धि, १९३०[4] को धारा १ ले पक्ष राष्ट्रहरूलाई जबरजस्ती वा बाध्यकारी श्रम र यसको सबै कसिमिको प्रयोगलाई उन्मूलन गर्ने दायति्व रहेको उल्लेख गरएिको छ ।

यसबाहेक, जबरजस्ती श्रम उन्मूलन सम्मेलन, १९५७ (C105) ले प्रत्येक सदस्य राष्ट्रले जातीय वा धार्मकि वभिेदको एउटा माध्यमको रूपमा कुनै पनि प्रकारको जबरजस्ती वा अनविार्य श्रममा लगाउने कार्य रोक्नुपर्ने आवश्यकता रहेको उल्लेख गरएिको छ । (C29 Forced Labor Convention, 1930)।

1 https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/UDHRIndex.aspx

2 https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SlaveryConvention.aspx

3 Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery 1957. Available here: http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/SupplementaryConventionAbolitionOfSlavery.aspx. (Accessed on Sept.25, 2016)

4 Note: Date of coming into force: 01:05:1932 https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029

अन्तरदेशीय संगठति अपराध वरिुद्धको संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धकिो पुरकको रुपमा रहेको; मानव बेचवखिन वशिेष गरी महलिा तथा बालबालकिाको बेचवखिनलाई रोकथाम गर्ने, दबाउने र सजाय गर्ने सम्बन्धी इच्छाधीन आलेख, २००० *(The Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children Supplementing UN Convention against Transnational Organized Crime 2000 (Palermo Protocol)):* यो आलेख ३ वटा इच्छाधीन आलेखमध्ये एक हो । सन् २००० मा यो इच्छाधीन आलेख जारी भई २००३ देखकिार्यान्वयनमा रहेको छ । यसको धारा ३ ले मानव बेचवखिनलाई देहाय अनुरुप परभिाषा गरेको छः

1. **कार्य:** व्यक्तहिरुलाई भर्तगिर्ने, ओसारपसार गर्ने, स्थानान्तरण गर्ने, आश्रय दनिे वा प्राप्त गर्ने कार्य ।
2. **माध्यम:** धम्की, शक्तवि‍ा अरु कुनै प्रकारको बलको प्रयोगका साथै कब्जा, जालसाजी, छलछाम गरी पदको वा जोखमि अवस्थाको दुरुपयोग गरी ।
3. **उद्देश्य:** मानव बेचवखिनको उद्देश्यले शोषण गर्ने वा घरकै व्यक्तमिार्थनियिन्त्रण राख्ने ।

यस इच्छाधीन आलेखलाई नेपालको संघीय संसदका दुबै सदनबाट (राष्ट्रयि सभाबाट मतिि२०७६।१०।०५ मा र प्रतनिधिि सभाबाट मतिि२०७६।११।२९ मा) अनुमोदन गरएिको छ ।

भूमि, समुद्र र हवाई परपिूरक संयुक्त राष्ट्र संघको सम्मेलनद्वारा प्रवासीको तस्करी वरिुद्ध इच्छाधीन आलेख, २००३[5]:

यो तीन पालेर्मो प्रोटोकोलहरु मध्येको अर्को इच्छाधीन आलेख हो । यो व्यक्तकिो बेचवखिनको लागग्राहक र तस्कर बचिको अनुमतमिा हुने करारीय सम्झौता हो । तस्करले पीडतिलाई गन्तव्य स्थानसम्म पुर्याइदएि पश्चात् यस कसिमिको सम्झौता सामान्यतया समाप्त हुने भएकोले यसलाई मानव बेचवखिनको तस्करी भन्दा फरक ढङ्गले हेरन्छि । यद्यपि, तस्करीको स्थतियिथार्थमा त्यस्तो चरम मानवअधकिारको उल्लङ्गनको रूपमा वर्णन गर्न सकन्छि, जसमा तस्करी भएका आप्रवासीहरू धम्की, दुरुपयोग, शोषण र यातना खेप्ने र नजिहरुको तस्करहरूको हातबाट हत्या समेत हुन सक्छ।
नागरकि तथा राजनीतकि अधकिार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रयि अभसिन्धि, १९६६[6]: धारा ८ ले दासत्व तथा दासताको अभ्यासलाई नषिेध गरेको छ ।

आर्थकि, सामाजकि तथा सांस्कृतकि अधकिार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रयि अभसिन्धि, १९६६[7]: धारा ६ ले कामको अधकिार अन्तर्गत स्वतन्त्रतापूर्वक कामको छनौट गर्ने तथा रोजगार स्वीकार गर्ने अधकिार समेत समावेश गरेको छ । यसको अतरिक्ति धारा ७ ले कामको समान अवसर, सुरक्षति तथा स्वस्थ काम गर्ने अवस्था तथा उचति पारश्रिमकि लगायत काम गर्ने न्यायोचति तथा उचति वाताबरण हुनुपर्ने कुरालाई जोड दएिको छ ।

5 https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-12-b&chapter=18

6 https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx

7 https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx

महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्नेसम्बन्धी महासन्धि, १९७९[8]: दफा ११ ले पक्ष राष्ट्रलाई रोजगारीको क्षेत्रमा महिलाविरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न र कार्यस्थलमा सुरक्षाको उचित व्यवस्था गर्न उपयुक्त उपाय अपनाउनु पर्ने दायित्व बारे उल्लेख गरेको छ । धारा १४ ले ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरुले सामना गररिहेका समस्याहरूलाई ध्यानमा राखी तिनीहरुको हकमा अपनाउनु पर्ने सम्पूर्ण उपायहरु अवलम्बन गर्नुपर्ने राज्यको दायित्वबारे उल्लेख गरेको छ ।

बालबालिकाको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९[9]: धारा ४ ले पक्ष राष्ट्रहरुले बालबालिकाको अधिकार सम्बन्धी महासन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरुको कार्यान्वयनका लागि सबै समुचित कानूनी, प्रशासनिक र अन्य उपायहरु अपनाउनु पर्ने, र बालबालिकाको विकासमा कुनै किसिमको दुर्व्यवहार र शोषणबाट संरक्षणको लागि सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्वबारे उल्लेख गरेको छ ।

सम्पूर्ण आप्रवासी कामदार तथा तिनीहरुका परिवारको अधिकारको सुरक्षासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि, १९९०[10]: धारा ११ ले कुनै पनि आप्रवासी कामदार वा उसको परिवारको सदस्य दास वा दासत्वमा पर्ने छैन र धारा २५ ले आप्रवासी कामदारहरूले उक्त देशको नागरिक बराबरको व्यवहार उपभोग गर्न पाउनेछन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । (यो अन्तर्राष्ट्रिय महसन्धि नेपालले अनुमोदन गरेको छैन।)

बाध्यकारी श्रम उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि, १९५७[11] (C105): यस महासन्धिलाई अनुमोदन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका प्रत्येक सदस्य राष्ट्रले कुनै पनि प्रकारको जबरजस्ती वा अनिवार्य श्रमको उपयोग गर्न नपाउने र त्यस्ता कार्यलाई निषेध गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख छ ।

1. राजनीतिक दबाब वा शिक्षाको माध्यमको रूपमा वा राजनीतिक विचार व्यक्त गरेवापत गर्ने सजायको रूपमा वा स्थापित राजनीतिक, सामाजिक वा आर्थिक प्रणालीको वैचारिक रूपमा फरक विचार राखे बापत
2. आर्थिक विकासको प्रयोजनका लागि श्रम परिचालन र प्रयोग गर्ने विधिको रूपमा
3. श्रम अनुशासनको माध्यमको रूपमा
4. हडतालमा भाग लिएको सजायको रूपमा
5. जातीय, सामाजिक, राष्ट्रिय वा धार्मिक विभेदको माध्यमको रूपमा

8 https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx

9 https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx

10 https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CMW.aspx

11 https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C105

देहायका संयन्त्रहरुले पनि बँधुवा मजदूर, महिला तथा बालबालिकाहरुको अधिकारलाई सम्वोधन गर्दछः

- व्यक्तिमा बेचविखिनको दमन र अरुको वेश्याबृत्ति शोषण गर्ने महासन्धि।
- Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others
- Convention on the Worst Forms of Child Labor
- Convention concerning minimum age for admission to employment (Convention No. 138), of the International Labor Organization
- Convention concerning migration for employment (Convention No. 97), of the International Labor Organization (not ratified by Nepal)
- Convention concerning migrations in abusive conditions and the promotion of equality of opportunity and treatment of migrant workers (Convention No. 143), of the International Labor Organization (not ratified by Nepal)
- Convention concerning private employment agencies (Convention No. 181), of the International Labor Organization (not ratified by Nepal)
- Convention concerning labor inspection in industry and commerce (Convention No. 81), of the International Labor Organization (not ratified by Nepal)
- Convention relating to the Status of Refugees and the Protocol relating to the Status of Refugees (not ratified by Nepal)
- यातना र अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्ध महासन्धि
- घरेलु कामदारका लागि उचित कामसम्बन्धी महासन्धि (नेपालद्वारा अनुमोदन हुन बाँकी)
- आदिवासी तथा जनजाति महासन्धि, १९८९ (No. १६९)

ख. राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थाहरु

1. नेपालको संविधान [12]

नेपालको संविधानमा मौलिक हकको व्यवस्था संविधानको मुख्य अंश हो । यसले राज्यमाथि नागरिकको अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको हुन्छ । मौलिक हक भनेको राज्यको लागि बाध्यकारी गरिएको दायित्व तथा नागरिकको लागि सुनिश्चित गरिएको अधिकार हो । अतः नागरिकको मौलिक हकको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने दायित्व राज्यको रहेको हुन्छ । यसका अतिरिक्त संविधानले शोषणविरुद्धको अधिकार, बाध्यकारी श्रम तथा मानव बेचविखिन र बँधुवा श्रम निषेधको समेत सुनिश्चितता गरेको छ । यी व्यवस्थाहरुको उल्लङ्घन गर्नेलाई कानुनद्वारा सजायको व्यवस्था गरेको छ भने पीडितलाई क्षतिपूर्तिको समेत व्यवस्था गरेको छ । [13]

[12] http://www.lawcommission.gov.np/en/archives/category/documents/prevailing-law/constitution/constitution-of-nepal

[13] Article 29

संवधिानले यसका वावजूद श्रमको अधकिारलाई पनि सुनश्चिति गरेको छ। यसअन्तर्गत श्रमको उचति अभ्यास तथा उचति पारश्रिमकि पाउने, सहजीकरण तथा सामाजकि सुरक्षामा योगदान आदि पर्दछन् [14]। शक्षिासँग सम्बन्धति अधकिार [15], स्वास्थ्य उपचार [16], खाद्यान्नको हक [17] तथा आवासको हक [18], बालबालकिाको हक [19], सामाजकि न्याय [20] तथा नेपालका हरेक नागरकिको सुरक्षा [21] को हकको व्यवस्था गरेको छ। यी मौलकि हकअधकिारको उल्लङ्घन भएको अवस्थामा संवैधानकि उपचारको व्यवस्थासमेत गरेको छ। [22]

संवधिानले शोषण वरिुद्धको हकलाई प्रत्याभूत गरी हरेक व्यक्तकिो मर्यादापूर्वक बाँच्न पाउने अधकिारलाई सुनश्चिति पनि गरेको छ । यस अर्थमा नेपालको संवधिान २०७२ को व्यवस्था प्रगतशिील देखन्छि ।

संवधिानको प्रस्तावनामा सामन्ती, नरिंकुश, केन्द्रीकृत, एकात्मक शासन प्रणालीले सर्जिना गरेका सबै प्रकारका भेदभाव र उत्पीडनको अन्त्य गर्ने तथा वर्ग, जाति, क्षेत्र, भाषा, धर्म, लङ्गि र छुवाछुतका आधारमा गरनि वभिेदको उन्मूलन गर्ने कुरा उल्लेख छ । मौलकि हकले देहायका अधकिारहरुको प्रत्याभूत गरेको छः

सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकः धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तलिाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको सुनश्चिति गरेको छ भने कसैलाई पनि मृत्युदण्डको सजाय हुने गरी कानुन बनाउन नषिेध गरेको छ ।

स्वतन्त्रताको हकः धारा १७ ले व्यक्तकिा वभिन्नि व्यक्तगित स्वतन्त्रताहरुबाट बञ्चति नगरनि कुरा सुनश्चिति गरेको छ ।

समानताको हकः धारा १८ ले सबै नागरकि कानुनको अगाडि समान हुने तथा कानुनको समान संरक्षणबाट बँधुवा मजदूर लगायत कसैलाई पनि बञ्चति नगरनि कुराको सुनश्चितिता गरेको छ । यसका अतरिक्ति व्यक्तकिो उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जातजाति, लङ्गि, शारीरकि अवस्था, आर्थकि अवस्था, भाषा वा क्षेत्र वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा भेदभाव नगरनि कुराको संवधिानले सुनश्चितिता गरेको छ ।

अपराध पीडतिको अधकिारः धारा २१ ले पीडति व्यक्तलिाई अनुसन्धान र मुद्दाको छानबनिको बारेमा जानकारी प्राप्त गर्ने अधकिार प्रदान गर्दछ र कानुनअनुसार सामाजकि पुनःस्थापना र क्षतपिूर्तकिो अधकिारसमेत प्रत्याभूत गरेको छ ।

[14] Article 34
[15] Article 35
[16] Article 35
[17] Article 36
[18] Article 37, Constitution of Nepal (2015).
[19] Ibid., Article 39
[20] Ibid., Article 42
[21] Ibid., Article 43
[22] Ibid., Article 46

शोषणविरुद्धको हकः धारा २९ ले धर्म, प्रथा, संस्कार, प्रचलन, अभ्यास वा यस्तै अन्य कुनै आधारमा कसैलाई शोषण गर्न नपाइने कुरा उल्लेख गरेको छ । त्यस्तै मानव बेचबिखिन, कसैलाई नजिको इच्छाविरुद्ध काममा लगाउन, दास वा बँधुवा बनाउन निषेध गरेको छ भने कानुनद्वारा यस किसिमको कार्यहरुलाई दण्डनीय घोषणा गरेको छ र यस किसिमको कार्य गर्ने पीडकबाट पीडितिलाई उचित क्षतिपूर्ति पाउने कुराको सुनिश्चितता समेत गरेको छ ।

शिक्षा सम्बन्धी हकः धारा ३१ ले प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षाको तहसम्म अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क रुपमा आफ्नै मातृभाषामा शिक्षा पाउने हकको सुनिश्चितता गरेको छ ।
रोजगारीको हकः धारा ३३ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई रोजगारीको हक तथा रोजगारी छनौट गर्न पाउने हकको सुनिश्चितता गरेको छ ।

श्रमको हकः धारा ३४ ले उचित श्रम अभ्यासको हक लगायत उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हकको प्रत्याभूत गरेको छ ।

स्वास्थ्यसम्बन्धी हकः धारा ३५ ले प्रत्येक नागरिकले राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क रुपमा प्राप्त गर्ने हक तथा कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट बञ्चित नगरिने हकको सुनिश्चितता गरेको छ । साथै प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य उपचारको सम्बन्धमा जानकारी पाउने हक, स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक तथा स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइमा पहुँचको हक हुने व्यवस्था गरेको छ ।

खाद्य सम्बन्धी हकः धारा ३६ ले प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य तथा खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक तथा खाद्य सम्प्रभूता सम्बन्धी हकको सुनिश्चितता गरेको छ ।

आवासको हकः धारा ३७ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई उपयुक्त आवासको हक हुने तथा कुनै पनि व्यक्तिलाई नजिको स्वामित्वमा रहेको वासस्थानबाट कानुन बमोजिम बाहेक नहटाइने वा अतिक्रमण नगरिने हकको सुनिश्चितता गरेको छ ।

महिलाको हकः धारा ३८ ले प्रत्येक महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक तथा सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी हकको प्रत्याभूत गरेको छ । महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोबैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य वा शोषण नगरिने, त्यस्ता कार्य कानुन बमोजिम दण्डनीय हुने र त्यस्ता कार्यबाट पीडित पक्षले कानुन बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको समेत सुनिश्चितता गरेको छ । साथै महिलालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षामा सकारात्मक विभेदका आधारमा विशेष अवसर प्राप्त गर्ने हकको व्यवस्था गरेको छ ।

बालबालिका सम्बन्धी हकः धारा ३९ ले प्रत्येक बालबालिकालाई उनको शिक्षा, स्वास्थ्य, लालनपालन, उचित स्याहार, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हकको प्रत्याभूत गरेको छ । यसले प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक दिएको छ भने त्यस्तै संविधानले कुनै धर्म वा संस्कृतिको अभ्यासको नाममा कुनै पनि बालबालिकालाई कुनै पनि किसिमको यातना दिन तथा शोषण गर्न निषेध गरेको छ ।

दलतिको अधकिारः धारा ४० ले दलति समुदायको लागि विशिेष अधकिारको प्रत्याभूत गरेको छ । राज्यले दलति समुदायको सशक्तकिरण, प्रतनिधित्वि र सार्वजनकि सेवाका साथै रोजगारीका अन्य क्षेत्रहरूमा वशिेष प्रावधान गर्न सक्दछ, साथै प्राथमकिदेखि उच्च शक्षिासम्म छात्रवृत्ति सहति नशि्ुल्क शक्षिाको तथा प्रावधिकि र व्यावसायकि उच्च शक्षिामा दलतिका लागि कानुन बमोजमि वशिेष व्यवस्था गर्न सक्ने प्रावधान गरेको छ ।

संवैधानकि उपचारको अधकिारः धारा ४६ ले सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधकिार क्षेत्रबाट संवैधानकि उपचार प्राप्त गर्ने अधकिारको सुनश्चितिता गर्दछ, जुन यी मौलकि अधकिारहरूको कार्यान्वयनको लागि अवस्थति छ ।

नागरकिको कर्तव्यः धारा ४८ अन्तर्गत प्रत्येक नागरकिले संवधिान र कानुनको पालना गर्नुपर्दछ ।

संवैधानकि उपचारः

संवधिानले नेपालको सर्वोच्च अदालतलाई यस संवधिानसँग बाझएिका कुनै पनि कानुन तथा कानुनी व्यवस्थाहरु बाझएिको हदसम्म शून्य वा बदर घोषति गर्न असाधारण अधकिार प्रदान गरेको छ । कनिभने यसले संवधिानद्वारा प्रदत्त मौलकि हकको उपभोगमा बन्देज हुने गरी संघीय संसद वा प्रदेश सभा वा नगर सभा वा गाउँ सभालाई कानुन बनाउन रोक लगाएको छ । त्यसैगरी प्रत्येक नेपाली नागरकिलाई यस संवधिानले प्रदान गरेको मौलकि हक कार्यान्वयनका लागि सर्वोच्च अदालत वा उच्च अदालतमा रटि नविेदन दर्ता गर्ने अधकिार हुन्छ । कानुनी हक अधकिार लागु गर्नका लागि, यदी अन्य कुनै उपाय उपलब्ध रहेको छैन वा उपलव्ध गराइएको भए पनि उपचार अपुग रहेको वा प्रभावकारी नरहेको वा सार्वजनकि हति वा सरोकार सम्बन्धी कुनै पनि विवादमा संलग्न कुनै संवैधानकि वा कानुनी प्रश्नको नपिटारा गर्नु पर्ने रहेछ भने रटि नविेदन दर्ता गर्ने अधकिार नागरकिलाई रहेको हुन्छ ।

सर्वोच्च अदालतसँग उचति उपचार प्रदान गर्ने तथा पूर्ण न्याय प्रदान गर्ने उद्देश्यले कुनै ववािद समाधान गर्ने वा हक अधकिार जारी गर्न बन्दीप्रत्येक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतषिेध तथा अधकिारपृच्छा लगायत जो चाहनिे आवश्यक एवं उचति आदेश जारी गर्ने असाधारण अधकिार रहेको हुन्छ ।

संवधिानको कार्यान्वयन

संवधिानले मौलकि हकको कार्यान्वयन सुनश्चिति गर्न राज्यलाई आफ्नो कर्तव्य नभिाउनु पर्ने दायत्वि दएिको हुन्छ । राज्यले संवधिानद्वारा प्रत्याभूत मौलकि हक कार्यान्वयन गर्न संवधिान प्रारम्भ भएको दनिदेखि ३ वर्षभत्रि आवश्यक कानुनहरु तर्जुमा गर्नपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

संवधिानको मौलकि हक सम्बन्धी व्यवस्था कार्यान्वयनको लागि मानव बेचबखिन तथा बँधुवा श्रम नयिन्त्रण सम्बन्धी वभिन्नि कानुनहरु तर्जुमा तथा परमिार्जन गरेको छ ।

2. मानव बेचबखिन तथा आधुनकि दासतालाई अपराधीकरण गर्ने कानुनहरूः

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४: मुलुकमा कानुन र व्यवस्था कायम गरी सर्वसाधारणको हति तथा सामाजकि र सांस्कृतकि क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गरी वभिनि्न जातजातवि। सम्प्रदायहरु बचिको सम्बन्ध कायम राख्ने उद्देश्य यस मुलुकी देवानी संहताको रहेको छ । कुनै पनि नागरकिलाई कानुनको समान संरक्षणबाट वञ्चति नगरनि तथा कसैलाई पनि समान कामका लागि लैङ्गकि आधारमा भेदभाव नगरनि व्यवस्था संहतिाले गरेको छ । त्यस्तै संहतिाले कुनै पनि व्यक्तकिो वैयक्तकि स्वतन्त्रता अपहरण नहुने, सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, हस्तान्तरण गर्ने र सम्पत्तकिो अन्य कुनै कारोबार गर्ने स्वतन्त्रताको अधकिार सुनश्चिति समेत गरेको छ र कुनै पनि व्यक्तलिाई नजिको इच्छा वरिुद्ध कुनै पनि काममा लगाउन नहुने व्यवस्थासमेत रहेको छ ।

मुलुकी अपराध संहिता २०७४ [23]**:** सरकारले २०७५ साल भाद्र १ गतेदेखि लागु हुने गरी मुलुकी ऐनलाई नयाँ मुलुकी अपराध संहति तथा देवानी संहतिाले प्रतस्थिापन गरेको छ । अपराध संहतिाले मानव बेचवखिनको अपराधलाई प्रतबिन्धति गरेको छः

- दफा ११९ ले वेश्यावृत्तकिो प्रचारप्रसारलाई फौजदारी अपराध मानेको छ ।
- दफा १२० ले वेश्यावृत्ति वा वेश्यागमनको लागि जानीजानी आफ्नो घर, जग्गा वा सवारी साधन उपलब्ध गराउन नहुने व्यवस्था गरेको छ ।
- दफा १६२ ले जबरजस्ती कसैको इच्छा वरिुद्ध काममा लगाउन नहुने व्यवस्था गरेको छ ।
- दफा १६३ ले कुनै व्यक्तलिाई दास वा कमारा, कमारी बनाउन, त्यस्तो हैसयितमा राख्न, काममा लगाउन वा सो सरहको अन्य कुनै पनि व्यवहार गर्ने वा गराउनेलाई पनि फौजदारी अपराधको रुपमा लएिको छ ।
- दफा १६४ ले कसैलाई बन्धक बनाउन वा बाँधा राख्नुलाई फौजदारी अपराधको रुपमा सजायको व्यवस्था गरेको छ । यस अन्तर्गत कसैले कुनै पनि व्यक्तलिाई कुनै पनि प्रकारको प्रतफिल बापत कमैया राख्न वा बन्धक बनाउन वा बाँधा राख्न वा बाँधाको हैसयितमा काममा लगाउन वा सो सरहको अन्य कुनै पनि प्रकारको व्यवहार गर्न गराउन नहुने कुरा उल्लेख छ ।
- दफा १७१ ले दुबै पक्षको मञ्जुरी बनिा भएको ववािहलाई बदर हुने ववािहको रुपमा मानेको छ ।
- दफा १७३ ले २० वर्षमुनकिो ववािहलाई स्वतः बदर हुने ववािहको रुपमा लई ववािह गर्ने र गराउनेलाई सजायको व्यवस्था गरेको छ ।
- दफा २१३ ले अपहरण वा शरीर बन्धकलाई अपराधीकरण गरेको छ ।
- दफा २१९ ले १८ वर्षमुनकिा केटीहरु उपर जबरजस्ती करणी गरेमा तथा नजिको मञ्जुरी लई वा नलई करणी गरेमा पनि त्यस्ता करणीलाई फौजदारी अपराध मानेको छ ।
- दफा २२४ ले यौन दुर्व्यवहारलाई फौजदारी अपराधको रुपमा लएिको छ ।
- दफा २२५ ले बाल यौन शोषणलाई नषिेध गरी सजायको व्यवस्था गरेको छ ।

[23] http://www.moljpa.gov.np/en/wp-content/uploads/2018/12/Criminal-procedure-code-Revised.pdf

मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण ऐन, २०६४/२००७ [24]**:** मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार गर्ने कार्यलाई नयिन्त्रण गर्न तथा त्यस्तो कार्यबाट पीडति व्यक्तिको संरक्षण तथा पुनःस्थापना गर्न यो मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण ऐन, २०६४ नर्िमाण भई लागु भएको हो । यो ऐन नेपाल भत्रि मात्र नभई नेपाल बाहरि बस्दै आएका नेपाली नागरकि वरि्द्ध यस ऐन बमोजमिको कसुर गर्ने जुनसुकै व्यक्तिको हकमा समेत लागु हुने कुरा उल्लेख छ । यस ऐनले मानव बेचवखिनको वृहत् परभिाषा दँदिै देहायका कुनै कार्य कसैले गरेमा मानव बेचवखिन गरेको माननि कुरा उल्लेख गरेको छः

1. कुनै पनि उद्देश्यले मानसि कनि्ने वा बेच्ने,
2. कुनै प्रकारको फाइदा लई वा नलई वेश्यावृत्तमिा लगाउने,
3. प्रचलति कानुन बमोजमि बाहेक मानसिको अङ्ग झक्निे,
4. वेश्यागमन गर्ने ।

“ओसारपसार”को अर्थः

कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव ओसारपसार गरेको माननिेछः

1. कनि्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानसिलाई वदिेशमा लैजाने,
2. वेश्यावृत्तमिा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाइफकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याइ, जालसाज गरी, प्रपञ्च मलिाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थतिकिो फाइदा लई, बेहोस पारी, पद वा शक्तकिो दुरुपयोग गरी, अभभिावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाक, धम्की दई वा करकापमा पारी कसैलाई बसरिहेको घर, स्थान वा व्यक्तबिाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नयिन्त्रणमा लनि वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभत्रिको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा वदिेशमा लैजाने वा अरु कसैलाई दनि ।

पीडतिलाई बेचवखिनमा लगाइए बापत अपराधीलाई गरनि जरविानाको आधा रकम पीडतिलाई क्षतपिूर्ता स्वरुप बुझाउनु पर्दछ । यदि सो रकम भुक्तान गर्ने क्षमता अपराधीसँग नभएमा अदालतले पुनःस्थापना कोषबाट उक्त क्षतपिूर्ता भिराउने आदेश गर्न सक्छ । उक्त कोष पुनःस्थापना केन्द्र सञ्चालन गरी पीडतिलाई क्षतपिूर्ता स्वरुप प्रदान गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारद्वारा स्थापना गरएिको हो । [25]

[24] http://www.lawcommission.gov.np/en/archives/category/documents/prevailing-law/statutes-acts/human-trafficking-and-transportation-control-act-2064

[25] http://www.lawcommission.gov.np/en/archives/12259

ऐनलाई मुलुकको बदलँदिो सुशासन संरचनालाई झल्काउने गरी संशोधन हुनु आवश्यक छ । यसका अतरिक्ति, ऐनका अनेकौं प्रावधानहरु पालेर्मो प्रोटोकलसँग नबाँझनि गरी संशोधन हुनुपर्दछ । जस अन्तर्गत (१) थप प्रादेशकि अधकिारक्षेत्र[26], (२) बेचवखिनको परभिाषा[27], (३) मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार माननि कार्यहरु[28] (४) अनुवादक वा अनुवादको व्यवस्था[29] र (५) उद्धार[30] तथा पुनःस्थापना[31] सम्बन्धी कार्यहरु। पुनर्स्थापना केन्द्रको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्न चाहने प्रदेश सरकारले आफ्नो श्रोतबाट व्यवस्था गर्ने गरी प्रदेश कानुन बमोजमि र स्थानीय तहले आफ्नो श्रोतबाट व्यवस्था गर्ने गरी स्थानीय कानुन बमोजमि पुनर्स्थापना कोष स्थापना गर्न सक्नेछन्।[32]

बँधुवा श्रम (नषिेध गर्ने) ऐन, २०५८/२००२[33]:

बँधुवा श्रम नषिेध गर्न, मुक्त बँधुवालाई पुनर्स्थापना गर्न तथा सामाजकि न्यायको दृष्टलिे मुक्त बँधुवाको जीवनस्तर उकास्न आवश्यक व्यवस्था गर्न यो कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ जारी गरएिको हो ।[34] ऐनले भैंसेवार, गैवार, बर्दकिार, छेकरवार, हरवाचरुवा, हली, गोठालो, कमलरयिा वा यस्तै अन्य नाममा काम गर्ने व्यक्तलिाई बँधुवा मजदुरको रुपमा परभिाषति गरेको छ।[35] यस ऐनले ऐन प्रारम्भ भएको समयदेखनिै प्रत्येक बँधुवा मजदुर बँधुवा श्रमबाट स्वतः मुक्त भएको कुरा उल्लेख छ[36] तथा कुनै व्यक्तलिे कसैबाट बँधुवा श्रमवापत लएिको ऋण फरि्ता गर्ने दायत्विबाट मुक्त हुने कुरा समेत उल्लेख गरेको छ।[37] यसका अतरिक्ति ऋणदाता र बँधुवा मजदुरबीच कमैया ऋण लनि दनि सम्बन्धमा भएको लखित वा लखिति वा अलखिति सम्झौता यो ऐन प्रारम्भ भएपछ स्वितः रद्द हुनेछ।[38] भने ऋणदाताले बँधुवा मजदुरलाई कमैया ऋण दँदिा कुनै सम्पत्त बिन्धक वा

जमानतमा लएिको भए यो ऐन प्रारम्भ भएको मतिलिे ३ महनिाभत्रि सो सम्पत्त सिम्बन्धति व्यक्तलिाई फरि्ता गर्नुपर्नेछ।[39] मुक्त बँधुवा मजदुरलाई पुनर्स्थापना गर्ने सम्बन्धमा जलि्ला स्तरमा काम गर्नको लाग निेपाल सरकारले मुक्त कमैया पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समति गिठन गर्न सक्ने व्यवस्था यो ऐनले गरेको छ।[40]

26 HTTCA, 2007, Sec. 1(3).
27 Ibid. Sec. 2(e).
28 Ibid Sec. 4.
29 Ibid. Sec. 11.
30 Ibid. Sec. 12.
31 Ibid. Sec. 13.
32 Ibid. Sec. 14.
33 Ibid., Article 43
34 Preamble, Bonded Labour (Prohibition) Act, 2058/2002.
35 दफा २(ख)
36 दफा ३
37 दफा ५
38 दफा ६
39 दफा ५
40 दफा ६

त्यसैगरी ऐनले उजुरी संयन्त्रको पनि व्यवस्था गरेको छ। कसैले यस ऐन विपरीत कुनै काम गरेमा सो कामबाट पीडित व्यक्ति स्वयंले वा नजिकको परिवारका सदस्य, संघसंस्था वा स्थानीय निकायका पदाधिकारीले आफूसँग भएसम्मका सबुत प्रमाण संलग्न गरी मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष लिखित उजुरी वा मौखिक सूचना गर्न सक्नेछ।[41] कसैले कसैलाई बँधुवा श्रमको रुपमा काममा लगाएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले त्यस्तो व्यक्तिलाई १५ हजार रुपैयाँदेखि २५ हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गरी त्यसरी काममा लगाएको प्रत्येक दिनको यस ऐन बमोजिम निर्धारित न्यूनतम ज्यालादरको दोब्बर रकम त्यस्तो काम लगाउने व्यक्तिबाट काम गर्ने व्यक्तिलाई भराइदिने छ।[42]

मानव बेचविखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण गर्ने) नियमावली, २०६५/२००८: मानव बेचविखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐनको कार्यान्वयन गर्न यस नियमावलीले बेचविखन विरुद्ध नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरु र योजनाहरुको स्वरुप तयार पार्न तथा कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय तथा जिल्ला समितिहरु स्थापना गरेको छ ।

समितिहरूले बाह्य तथा आन्तरिक रूपले बेचबिखन भएका व्यक्तिहरूको उद्धारको निरीक्षणको साथै पुनर्वास केन्द्रहरूको निरीक्षण तथा अनुगमन गर्छन् । जिल्ला समितिहरुले गैरसरकारी संस्थाहरुसँगको सहयोगमा बेचविखितबाट पीडितहरुका लागि केन्द्र स्थापना र परिचालन गर्न सक्दछ। मुलुकको बदलँदो सुशासन संरचनालाई झल्काउने गरी नियमावली संशोधन गर्नु आवश्यक छ । मुख्यतः नियमावलीले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा संयन्त्रको व्यवस्था गर्नुका साथै प्रत्येक तहलाई अधिकार, भूमिका तथा जिम्मेवारी तोक्नुपर्ने छ ।

2. अन्य सम्बन्धित कानुनहरु

बाल श्रम (निषेध र नियमित गर्ने) ऐन, २०५६: बालबालिकाहरुलाई कल कारखाना, खानी वा त्यस्तै जोखिमपूर्ण काममा लगाउन निषेध गर्न तथा तिनीहरुलाई अन्य काममा लगाउँदा तिनीहरुको स्वास्थ्य, सुरक्षा तथा सेवा र सुविधाहरु सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्न यो ऐन जारी गरिएको हो ।[43] ऐनले १८ वर्ष पूरा नगरेका व्यक्तिलाई "बालबालिका" भनि परिभाषित गरेको छ ।[44] १४ वर्ष पूरा नगरेका बालबालिकालाई श्रमिकको रुपमा काममा लगाउन हुँदैन।[45] यसको अर्थ १४ देखि १८ बिचको बालबालिकालाई काममा संलग्न गर्न सक्ने भन्ने बुझ्न सकिन्छ। तर कसैले पनि बालबालिकालाई ललाइफकाइ वा झुक्याएर वा कुनै प्रलोभनमा वा डर त्रास वा दबावमा पारी वा अन्य कुनै तरिकाले निजको इच्छा विपरीत श्रमिकका रुपमा काममा लगाउन हुँदैन।[46]

41 दफा १५
42 दफा १६
43 प्रस्तावना
44 दफा २(क)
45 दफा ३
46 दफा ४

यस ऐन वपिरीतको कार्यलाई कार्यको प्रकृतिहेरी सजाय तथा जरविानाको व्यवस्था गरेको छ। यस ऐन अन्तर्गत सजाय हुने कसुरको सम्बन्धमा देहाय बमोजमिको व्यक्तिवा संस्थाले सम्बन्धति श्रम कार्यालयमा उजुरी दनि सक्ने व्यवस्था छ।[47]

1) श्रम कार्यालयले समय समयमा कुनै कर्मचारीलाई बालकलाई काममा लगाउने प्रतष्ठिानको नरिीक्षण गर्न खटाइने कर्मचारी,
2) सम्बन्धति इलाकाको प्रहरी,
3) सम्बन्धति बालक वा नजिको बाबु, आमा वा संरक्षक,
4) सम्बन्धति गाउँपालकिा वा नगरपालकिा,
5) प्रतष्ठिान स्तरको ट्रेड युनयिन, वा
6) बालबालकिाको हक र हतिको संरक्षणको नमिति्त कार्यरत प्रचलति कानुन बमोजमि स्थापति नकिाय वा गैरसरकारी संस्था

यसरी श्रम कार्यालयबाट नरिीक्षण गर्न खटाइएका कर्मचारीले प्रतष्ठिानको नरिीक्षण गर्दा कसैले पनि १४ वर्ष उमेर पूरा नगरेका बालबालकिालाई श्रमकिको रुपमा काम लगाएमा वा दर त्रास वा दबाव वा कुनै प्रलोभनमा पारी काममा लगाइएको पाइएमा नरिीक्षण गर्ने कर्मचारीले यथाशघ्रि त्यस्तो बालकलाई नजिको बाबुआमा वा संरक्षकको जम्मिा लगाउने र बालकलाई कामबाट हटाउन व्यवस्थापकलाई आदेश दनिुपर्नेछ । ऐनको दफा २० अनुसार यस प्रकारको कार्यवरिुद्ध श्रम कार्यालयमा भए गरेको एक वर्षभति्र उजुरी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ र यसरी उजुरी परेपछि श्रम कार्यालयले कैद र जरविानाको सजाय गर्नपुर्नेमा अदालतमा जाहेर गरी सो अदालतबाट नकिासा भए बमोजमि गर्नुपर्ने छ ।

रोजगारीको हकसम्बन्धी ऐन, २०७५/२०१८: प्रत्येक नागरकिलाई रोजगारीको हक सुनश्चिति गर्न, आफ्नो क्षमता अनुसारको रोजगारी छनौट गर्ने, अवसर प्रदान गर्न तथा रोजगारीको शर्त, अवस्था तथा बेरोजगार सहायता सम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्न यो ऐन जारी गरएिको हो । ऐनको दफा ३ ले नेपालको हरेक नागरकिलाई रोजगारी पाउने अधकिारको व्यवस्था गरेको छ भने दफा ४ ले आफूले चाहेको रोजगारी छनौट गर्न पाउने अधकिारको सुनश्चिति गरेको छ प्रत्येक नागरकिलाई यो ऐन र प्रचलति कानुनको अधीनमा रही योग्यता र क्षमता अनुसार स्वेच्छाले रोजगारी गर्न पाउने र त्यस्तो रोजगारी छोड्न वा परविर्तन गर्न पाउने अधकिार पनि व्यवस्था गरेको छ । साथै कुनै पनि व्यक्तकिो इच्छा वपिरीत नजिले नचाहेको रोजगारी गर्न वा त्यस्तो रोजगारीमा लगाउन वा जवरजस्ती गर्न वा बाध्य बनाउन नसक्ने पनि व्यवस्था गरेको छ ।

[47] दफा २०

[48] दफा १६

[49] प्रस्तावना

श्रम ऐन, २०७५/२०१७ तथा श्रम नयिमावली, २०७४/ २०१८ : कुनै पनि रोजगारदाताले श्रमकिलाई प्रतदिनि ८ घण्टा र एक हप्तामा ४८ घण्टाभन्दा बढी समय हुने गरी काममा लगाउन नहुने व्यवस्था गरेको छ । यसरी काम लगाउँदा कामदारलाई पारश्रिमकि, भत्ता, सेवासुवधिाहरु दनिे जम्मिेवारी रोजदारदाताको रहने र ऐनको दफा ३४ देखि ३९ सम्म श्रमकिले पारश्रिमकि पाउने व्यवस्था, सम्झौतापत्र तलव वृद्धि तथा ग्रेड, चाँडपर्वको लागि सुविधा, पारश्रिमकि कट्टा गर्न नपाउने जस्ता व्यवस्थाहरु गरेका छन् । त्यस्तै गरी दफा ६८ देखि ८३ सम्ममा व्यावसायकि सुरक्षा र स्वास्थ्य सम्बन्धी अपनाउनु पर्ने नीतगित कुराहरु, श्रमकिप्रति रोजगारदाताको कर्तव्य, गैरश्रमकि प्रति रोजगारदाताको कर्तव्य, श्रमकिको कर्तव्य सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । साथै कार्यस्थलमा सुरक्षा तथा स्वास्थ्य समिति गठन गरनिुपर्ने, कार्यस्थलमा तत्काल खतरा भएमा काम बन्द गर्नुपर्ने, महलिा श्रमकि गर्भवती भएमा सरल काममा लगाउनुपर्ने र कामको सलिसलिामा श्रमकिलाई तोकएि बमोजमिको कुनै व्यवसाय जन्य रोग लागेमा उपचार खर्च तथा क्षतपिूर्ति रकम भराउनुपर्ने जस्ता सम्पूर्ण व्यवस्थाहरु गरएिको छ । दफा ५ ले कानुनसँग बाझनिे गरी कुनै पनि बालबालकिालाई कुनै पनि काममा लगाउन नहुने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै ऐनले कुनै क्षेत्रको लागि आवश्यकतानुसार एक वा सोभन्दा बढी नरीिक्षक नयिुक्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । जस्तै वरष्ठि श्रम नरीिक्षक, श्रम नरीिक्षक, वरष्ठि व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य नरीिक्षक र व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य नरीिक्षक नयिुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था समेत गरेको छ । ऐनले कार्यस्थलमा काम गर्ने श्रमकिहरुको हकहतिको सुनश्चितिता गर्नुका साथै सेवा, सुवधिाहरुको नयिमनको पनि व्यवस्था गरेको छ भने रोजगारदाताको अधकिार र कर्तव्य बारेमा पनि ऐनले व्यवस्था गरेको छ । यस ऐनले श्रमकिहरुले पाउनु पर्ने न्यूनतम पारश्रिमकि तथा अन्य सेवा सुवधिाहरुको बारेमा पनि उल्लेख गरेको छ । यस ऐनमा गरएिका व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न नयिमावलीको तर्जुमा गरी लागु गरएिको छ ।

वैदेशकि रोजगार ऐन, २०६४/२००७ : वैदेशकि रोजगार ऐन, २००७ ले वैदेशकि रोजगारमा पठाउने एजेन्सीको लाइसेन्सको नयिमन गरेर वैदेशकि रोजगारको व्यवस्था गर्न सरकारको भूमकिाको उल्लेख गरेको छ ।[50] यसले वैदेशकि रोजगारको नयिुक्तकिो प्रकृया, न्यूनतम ज्याला नर्धिारण, श्रम करार र बमिाको आवश्यकतालाई परभिाषति गरेको छ; त्यस्तै पूर्व तयारी सपि तालमिको स्थापना गरेको छ, क्षतपिूर्तकिो लागि उजुरी दर्ता गर्ने प्रकृया नर्धिारण गरेको छ, तथा वैदेशकि रोजगार प्रवर्द्धन बोर्ड तथा कल्याणकारी कोषको स्थापना गरेको छ । वैदेशकि रोजगार ऐन मार्फत क्षतपिूर्तकिो उच्च सम्भावना, बेचवखिनसँग सम्बन्धति लाञ्छनाबाट बच्ने चाहना र समयको अभाव तथा मानव बेचवखिन सम्बन्धी सम्बोधन गर्ने जम्मिेवारी पाएका केन्द्रीय संस्थाहरुको पहुँचमा समय र आर्थकि सहायताको अभावले गर्दा थुप्रै श्रम बेचवखिनका पीडतिहरु मानव बेचबखिन र ओसारपसार (नयिन्त्रण गर्ने) ऐन, २००७ अन्तर्गत लामो आपराधकि मुद्दा चलाउनु भन्दा वैदेशकि रोजगार ऐन अन्तर्गत क्षतपिूर्ति दावी गर्न रुचाउँछन् ।

राम्रो काम र पारश्रिमकिको झुठ्ठा आश्वासनमा धेरै नेपालीहरु वभिन्नि देशहरुमा बेचवखिन तथा ओसारपसारमा परेका छन् । वैदेशकि रोजगार व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्दै सो व्यवसायलाई सुरक्षति, व्यवस्थति, मर्यादति बनाउन तथा वैदेशकि रोजगारमा जाने कामदारको हकहतिको संरक्षण गर्नको लागि वैदेशकि रोजगारसम्बन्धी कानुन जारी गरी लागु गरएिको छ ।[51]

50 दफा २८

51 प्रस्तावना

यो ऐन नेपाल भित्रका साथै कसैले नेपाल बाहिर बसी यस ऐन विपरीतका कार्य गरेमा निजको हकमा समेत लागु हुनेछ । वैदेशिक रोजगारी व्यवसाय तथा रोजगारदाताहरुबाट वैदेशिक रोजगारीको लागि पिठाउने प्रकृयामा गरिने गलत कार्यलाई फौजदारी अपराधको रुपमा माने तापनि मानव बेचविखिन तथा वैदेशिक रोजगार बिचको सम्बन्ध र यसबाट हुनसक्ने असर बारे सम्बोधन गर्न सकेका छैनन् । दफा ७ ले १८ वर्ष उमेर नपुगेका कुनै पनि बालबालिकालाई वैदेशिक रोजगारमा पठाउन नहुने व्यवस्था गरेको छ भने दफा ८ मा वैदेशिक रोजगारमा कामदार पठाउँदा लैङ्गिक विभेद गर्न नहुने व्यवस्था पनि गरेको छ । ऐनको दफा ४५ अनुसार कुनै इजाजतवाला संस्थाले कुनै बालबालिकालाई वैदेशिक रोजगारमा पठाएमा त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई ३ लाख रुपैयाँदेखि ५ लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना र ३ वर्षदेखि ७ वर्ष सम्म कैदको सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ। ऐनमा कुनै व्यक्ति वैदेशिक रोजगारको लागि भिनेर जाँदा बेचविखिन हुन पुगेको अवस्थामा त्यहाँ मानव बेचविखिन तथा वैदेशिक रोजगार बिचको कानुनी प्रकृया तथा परिभाषामा हुनुपर्ने स्पष्टतामा ठुलो रिक्तता देखिएको छ । यस्तो अवस्थामा पनि मानव बेचविखिन सम्बन्धी मुद्दा नचलाइकन वैदेशिक रोजगार ऐन विपरीतको कार्य अन्तर्गत मुद्दा चलाइरहिएको अभ्यास पाइन्छ ।

बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५/२०१८[52]: बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण, प्रवर्द्धन र परिपूर्ति गरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हित कायम गर्ने उद्देश्यले यस ऐन जारी गरिएको हो । यस ऐनले बालबालिकालाई यौनशोषणबाट सुरक्षा प्रदान गर्नुका साथै अपराध अभियोजन प्रकृया अवधिभर पीडित बालबालिकालाई आफूले पाउने अधिकारहरु प्रदान गर्दछ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ६६(३) मा उल्लिखित कुनै पनि कार्य गरेमा बाल यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिने व्यहोरा उल्लेख छ भने दफा ७२ ले यस किसिमिका यौन दुर्व्यवहार तथा बलात्कार लगायत त्यस्तै बाल शोषणका कार्य गरेको अवस्थामा त्यस्ता अपराधीलाई १ लाख ५० हजारसम्म जरिवाना तथा १५ वर्षसम्म कैदको सजायको व्यवस्था गरेको छ । दफा ७३ ले पीडित बालबालिकाका लागि पीडकबाट क्षतिपूर्ति स्वरुपको रकम नआएमा वा आए तापनि पर्याप्त नभएमा बालबालिका कोषबाट अन्तरिम तथा पर्याप्त क्षतिपूर्ति भिराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । दफा ६८ अनुसार कुनै बाबु, आमा, संरक्षक, अभिभावक वा अन्य कुनै त्यस्तै बालबालिकालाई प्रत्यक्ष सेवा दिने हेरचाहकर्ता, शिक्षक वा स्वास्थ्यकर्मी लगायत अन्य कसैले कुनै बालबालिका उपर हिंसा वा बाल यौन दुर्व्यवहार भएको, भइरहेको वा हुन लागेको छ भन्ने कुरा थाहा पाएमा तुरुन्त नजिकको प्रहरी कार्यालयमा सूचना दिने दायित्व रहन्छ ।

घरेलु हिंसा (नियन्त्रण) ऐन, २०६६/२००९: यो ऐन मानव बेचविखिनसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध नभए तापनि घरेलु सम्बन्धको सन्दर्भमा कुनै पनि व्यावसायिक यौन शोषणसित सम्बन्धित कुनै अपराध भएको अवस्थामा यो मानव बेचविखिन तथा ओसारपसार ऐन आकर्षित हुनसक्छ । घरेलु सम्बन्ध भन्नाले वंशज, विवाह वा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको वा संयुक्त परिवारको सदस्य, आश्रित वा कामदारको रुपमा एकै परिवारमा बसेका व्यक्तिहरुका बिचमा भएको सम्बन्ध समेतलाई सम्झनुपर्छ भनी उल्लेख गरेको छ । यस अर्थमा बँधुवा मजदुरलगायत हरवाचरुवा तथा उनीहरुमा आश्रित परिवारहरुमाथि जमीनदारहरुले गरेको हिंसाहरुको विरुद्धमा पनि घरेलु हिंसा (कसुर सजाय) ऐन, २०६६ अन्तर्गत उजुरी गर्न सक्ने कानुनी अधिकार सुनिश्चित गरेको छ ।

52 http://www.lawcommission.gov.np/en/archives/category/documents/prevailing-law/statutes-acts/the-act-relating-to-children-2075-2018

यस घरेलु हिंसा (नियन्त्रण) ऐनको दफा २(ङ) ले “यौनजन्य यातना” भन्नाले यौनजन्य प्रकृतिको दुर्व्यवहार, अपमान, हतोत्साह वा आत्मसम्मानमा चोट पुर्याउने वा सुरक्षित यौन स्वास्थ्यमा आघात पुग्ने कुनै पनि कार्य सम्झनुपर्छ भनि उल्लेख गरेको छ र “यौनजन्य यातना” भन्नाले यौनजन्य दुर्व्यवहार, अपमान वा सुरक्षित र स्वस्थ यौन स्वास्थ्यमा आघात पुग्ने कुनै पनि कार्यलाई सम्झनु पर्दछ। दफा १३ ले पीडकलाई ३ हजार रुपैयाँदेखि २५ हजार रुपैयाँसम्म जरविाना वा ६ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था उल्लेख छ ।

उजुरी गर्ने व्यवस्थाः ऐनको दफा ४ ले घरेलु हिंसामा उजुरी गर्ने व्यवस्था गरेको छ । घरेलु हिंसा भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले सो सम्बन्धी विवरण खुलाइ प्रहरी कार्यालय वा राष्ट्रिय महिला आयोग वा स्थानीय न्यायिक समिति समक्ष लिखित वा मौखिक उजुरी दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । उजुरी लिखित रुपमा गराइ दर्ता गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । उजुरी प्रहरी कार्यालयमा दर्ता भएकोमा बाटोको म्यादबाहेक २४ घण्टाभित्र झिकाइ वा अटेर गरेमा पक्राउ गरी बयान गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । घरेलु हिंसाका कारण पीडितलाई कुनै शारीरिक चोटपटक वा मानसिक यातना पुगेको देखिएमा तत्काल उपचारका लागि नजिकको अस्पताल वा स्वास्थ्य केन्द्रमा पठाइ नजिको उपचार र घा जाँच गराउनु पर्नेछ । साथै पीडित तथा पीडित आश्रित व्यक्तहिरुलाई सुरक्षा प्रदान गर्न आवश्यक देखिएमा प्रहरीको सहयोग लिई तत्काल सुरक्षाको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दामा पीडितले चाहेमा प्रहरी कार्यालय र स्थानीय न्यायिक समितिले उजुरी परेको मितिले तिस दिनभित्र दुबै पक्षबिच मेलमिलाप गराइ दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । मेलमिलाप हुन नसकेमा प्रहरी कार्यालय र स्थानीय न्यायिक समितिले उजुरीकर्ताको सहमतिमा उल्लिखित म्याद समाप्त भएको मितिले पन्ध्र दिन भित्र सोही व्यहोरा उल्लेख गरी सबै मिसिल अदालत समक्ष पठाउनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

जातीय तथा अन्य छुवाछुत र भेदभाव (कसुर र सजाय) ऐन, २०६८[53]: कृषि क्षेत्रमा रहेका बँधुवा मजदुर लगायत कमैयाहरु धेरैजसो दलित समदायका व्यक्तहिरु रहेका छन् । तसर्थ समुदायका सबै वर्ग सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न, जातियताका आधारमा रहेका विभिद अन्त्य गर्न र यस्ता कानुन विपरीतका कुनै कार्य भए त्यसउपर सजायको व्यवस्था गर्न जातिय भेदभाव तथा छुवाछुतको कसुर र सजायको सम्बन्धमा यो ऐन बनेको हो ।

उक्त व्यवस्थामा कसैले कसैलाई जातपाति, धर्म, वर्ण, वर्ग वा कामको आधारमा छुवाछुतको भेदभावपूर्ण व्यवहार वा बहिष्कार वा निषेध गरेमा ३ महिनादेखि ३ वर्षसम्म वा १ हजार रुपैयाँदेखि २५ हजार रुपैयासम्म जरविाना वा दुबै सजाय हुन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ ।

[53] http://www.lawcommission.gov.np/en/archives/15846

यस ऐनले खासगरी कुनै पनि व्यक्तलिाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रीतरिविाज, जातजाति, वंश, समुदाय, धर्म वा पेशाका आधारमा कुनै कार्य गरे वा गराएमा जातीय भेदभाव वा छुवाछुत गरेको मानिने गरी परभिाषा गरेको छ । त्यसैगरी ऐनको दफा ४(२) ले कसैले कुनै पनि व्यिक्तलिाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रीतरिविाज, जातजाति, वंश, समुदाय वा पेशाका आधारमा जातयि भेदभाव वा छुवाछुत गरी सार्वजनकि वा नजिी स्थानमा देहायको कुनै पनि कार्य गर्न वा गराउन हुँदैन भनी उल्लेख गरेको छ ।

1) प्रवेश गर्न, उपस्थति हुन वा भाग लनि नषिेध गर्ने वा कुनै कसिमिको रोक, नयिन्त्रण वा प्रतबिन्ध लगाउने वा
2) व्यक्तगित वा सामूहकि रुपमा सार्वजनकि स्थान वा समारोहबाट नष्किाशन, सामाजकि असहष्णिुको व्यवहार प्रदर्शन गर्ने ।

अपराध पीडति संरक्षण ऐन, २०७५/२०१८ : अपराध पीडतिको न्यायको अधकिार सुनश्चिति गरी कानुन बमोजमि सामाजकि पुनर्स्थापना र क्षतपूिर्तसिहतिको व्यवस्था गरी पीडतिको हकहतिको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले नर्मिति यो ऐन पीडति अधकिार संरक्षणको लागि महत्त्वपूर्ण छ ।

त्यस्तै यस ऐनले स्वच्छ उपचारको हक, भेदभाववरिुद्धको अधकिार, गोपनीयताको हक, नश्िुल्क कानुनी सेवा तथा परामर्शको हक, अनुसन्धानसम्बन्धी सूचनाको अधकिार, अभयिोजन तथा अदालती प्रकृयाहरु, सुरक्षाको हक, आफ्नो वचिार राख्न पाउने अधकिार, कानुन व्यवसायी नयिुक्त गिर्ने अधकिार, सुनुवाइमा सहभागी हुने तथा उपस्थति हुने अधकिार, सुनुवाइको वखत छुट्टै कक्षको अधकिार, सम्पत्ति पिुनःप्राप्तकिो अधकिार, नर्णियउपर पुनरावेदन गर्ने अधकिार तथा क्षतपूिर्ति रि सामाजकि पुनःस्थापनाको अधकिार प्रदान गर्दछ ।

नश्िुल्क कानुनी सेवा तथा परामर्शः यो सेवा बँधुवा श्रमका पीडति, मानव बेचवखिन तथा ओसारपसारका पीडति तथा प्रभावतिलगायत अन्याय परेका वपिन्न वर्गका व्यक्त जिसलाई कानुनी व्यवस्थाबारे जानकारी छैन जो न्याय पाउनबाट बञ्चति छन् तनिीहरुले चाहेमा यो नश्िुल्क कानुनी सेवा तथा परामर्शको सेवा उपभोग गर्न सक्छन् । वैदेशकि रोजगारमा रहेका, फर्केका तथा जान चाहने कामदारलाई आवश्यकता भएमा सो बारेमा कानुनी सल्लाह प्रदान गरनिेछ ।

लैङ्गकि उत्तरदायी बजेटः लैङ्गकि बजेट तर्जुमा दग्दिर्शन २०७५ को आठौं संस्करणले देहायका वषियलाई लैङ्गकि बजेटको आधार मानेका छन्-

- योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा महलिा सहभागति
- महलिाहरुको क्षमता अभवृिद्धि
- कार्यक्रममा महलिाहरुको लागि लिाभ तथा नयिन्त्रणमा सुनश्चितिता
- महलिाहरुको रोजगारी र आयआर्जन अभवृिद्धि
- महलिाहरुको समयको प्रयोगमा गुणात्मक सुधार तथा कार्यवोझमा कमी

लैङ्गकि उत्तरदायी बजेट हरेक वर्ष बढ्नु पर्नेमा आ.व. २०७६/७७ मा पहलिाको वर्षको तुलनामा घटेको देखन्छि भने सङ्घबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई प्रदान गरनिे वत्तिीय समानीकरण र सशर्त अनुदानमा जाने २० प्रतशित बजेटको वषियलाई समेत यसले समेटेको देखएिन । अतः तीनै तहको सरकार, संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहसम्म लैगंकि उत्तरदायी बजेटको अनुपात वृद्धि गरी सफल कार्यान्वयन हुन जरुरी छ ।

लैङ्गकि हिंसा संरक्षण कोष सञ्चालन कार्यवधि-०७८ ले घरेलु हिंसा वा लैङ्गकि हिंसामा परेका, बेचवखिनमा परेका व्यक्तकिो पुनर्स्थापनाका लागि सहयोग गर्ने प्रबन्ध गरेको छ । कार्यवधि अिनुसार महानगरले हिंसाका वषियमा उजुरी लनि, कुरा सुन्ने, मेलमलिाप गराउने तथा फौजदारी प्रकारको हिंसाका घटनालाई अदालत वा प्रहरीमा पठाउनेछ । त्यस्तै हिंसाको प्रकृत अिनुसार आत्मनर्भिरताका लागि उद्यम गर्न ३० हजार रुपैयाँसम्म सहयोग गर्ने व्यवस्था उल्लेख छ भने उपचारको लागि २० हजार रुपैयाँसम्म र कानुनी सहायताको लागि १५ हजार रुपैयाँ सम्मको सहयोग गर्ने व्यवस्था बारे यस कार्यवधिमिा उल्लेख गरएिको छ ।

वैयक्तकि गोपनीयता सम्बन्धी ऐन, २०७५ : प्रत्येक व्यक्तकिो जीउ, आवास, सम्पत्त,ि लखित, तथ्याङ्क, पत्राचार तथा चरत्रि सम्बन्धी वषियको गोपनीयताको हकलाई सुनश्चिति गर्ने, सार्वजनकि नकािय वा संस्थामा रहेका वैयक्तकि सूचनाको संरक्षण र सुरक्षति उपयोगको व्यवस्था गर्ने तथा व्यक्तकिो गोपनीयता अतक्रिमण हुन नदनि व्यवस्था गरी मर्यादति जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले यो ऐन जारी गरएिको हो ।

प्रत्येक व्यक्तकिो शारीरकि र मानसकि अवस्था सम्बन्धी वषियको गोपनीयता अनतक्रिम्य हुने गरी व्यक्तकिो शारीरकि तथा नजिी जीवनको गोपनीयताको व्यवस्था पर्नि ऐनले गरेको छ ।

कुनैपनि व्यिक्तकिो शारीरकि गोपनीयताको वषिय नजिको शरीर वा स्वास्थ्य परीक्षण गर्दा, उपचार गर्दा वा आपतकालीन उद्धार कार्य गर्दाको अवस्थामा बाहेक सम्बन्धति व्यक्तकिो मञ्जुरीवनिा हनन नहुने व्यवस्था गरएिको छ ।

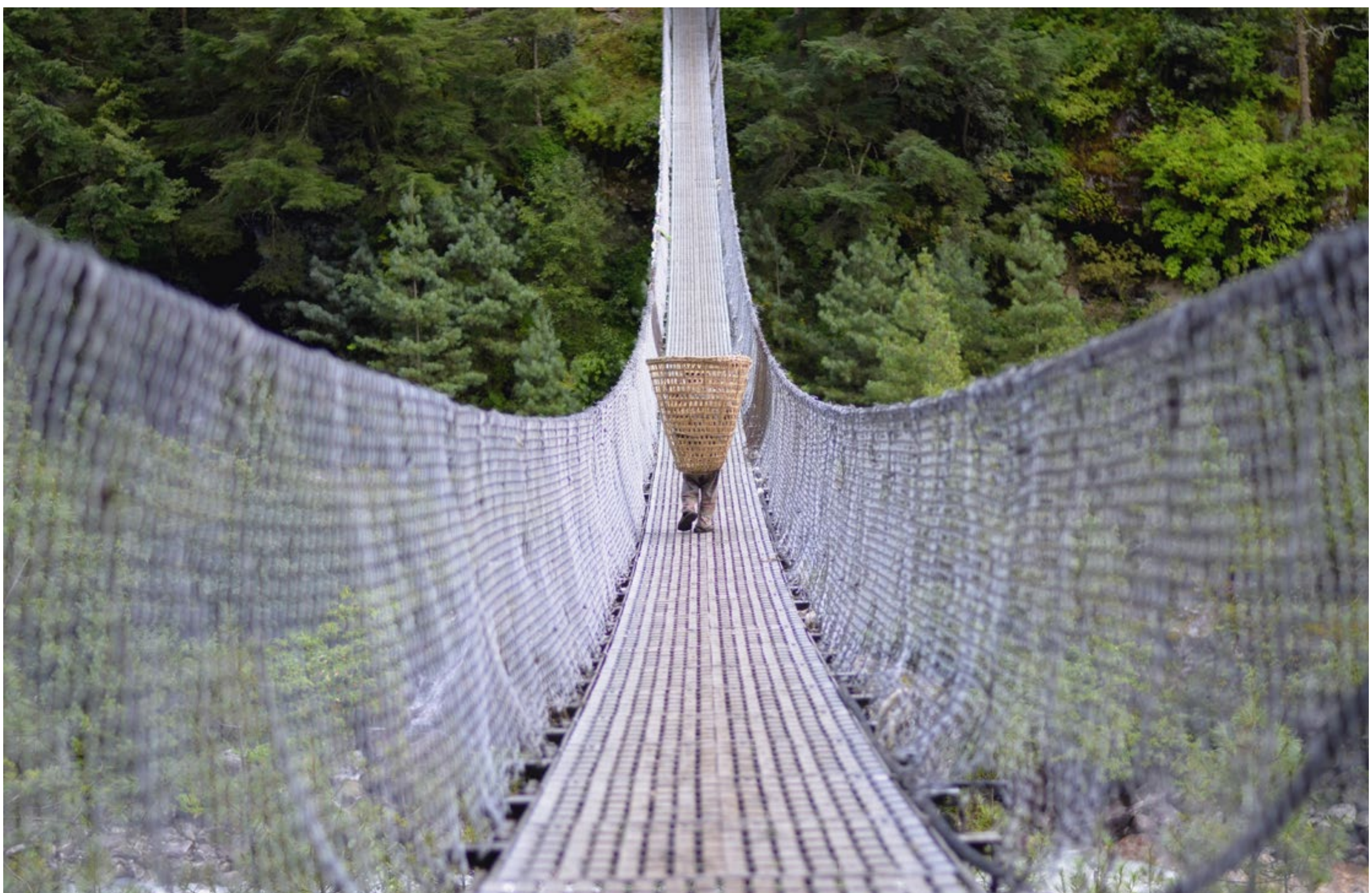

परिच्छेद ५:
सरकारी संयन्त्रहरु, न्यायपालिका तथा अन्य निकायहरु

1. सरकारी संयन्त्रहरु

1. मानव बेचवखिन अनुसन्धान व्यूरो (Anti-human trafficking bureau)

मानव बेचवखिन अनुसन्धान व्यूरो मिति २०७५ साल जेष्ठ २७ गते नेपाल सरकार (मन्त्रपिरिषद्) को निर्णयले स्थापना भएको हो । यसको मुख्य उद्देश्य भनेको मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार मुक्त नेपालको स्थापनाको लागि अन्तरदेशीय तथा संगठित अपराधको रुपमा रहेको मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार विरुद्धको प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी कानुनको संरक्षण, संवर्द्धन तथा अनुसन्धान गर्नु हो । यो व्यूरोका धेरै उद्देश्यहरु मध्ये मानव बेचवखिन तथा ओसारपसार सम्बन्धी अपराधको रोकथाम गर्ने, पीडितिहरुको उद्धारमा संरक्षण र संवर्द्धन गर्न समन्वय गर्ने, मानव बेचवखिन विरुद्ध जनचेतनामूलक र सशक्तकिरणका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने र यसको नियन्त्रणका लागि अन्तर्राष्ट्रिय समन्वय र साझेदारी कायम राख्ने जस्ता कामहरु पर्दछन् ।

2. महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय

महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक मन्त्रालय स्थापनाकालदेखि महिला तथा बालबालिकाको बेचवखिन तथा ओसारपसार नियन्त्रणका लागि मुख्य सम्पर्क निकायको रुपमा काम गर्दै आएको छ । यस मन्त्रालयबाट मानव बेचवखिन विशेष गरी महिला तथा बालबालिकाहरुको बेचवखिन तथा ओसारपसारको राष्ट्रिय कार्ययोजना २०६८ तयार गरी लागु गरिएको छ । यस कार्ययोजनामा मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार प्रतिबन्ध गर्ने, पीडित तथा प्रभावितिहरुको संरक्षण र सहयोग गर्ने, कानुनी कारवाही गर्ने, मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारविरुद्ध स्थापित राज्य संयन्त्र, गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज लगायत सेवा प्रदायकहरू एवं सञ्जालहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र यस अपराधविरुद्ध नेपालले गरेका अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय प्रतिविद्धताहरु कार्यान्वयनका लागि प्रमुख सरोकारवालाहरुसँग सहकार्य तथा समन्वय बढाउने गरी दश वर्षको लागि यो योजना लागु गरेको छ । यस मन्त्रालयले देशव्यापी रुपमा बढिरहेका घटनाहरुको प्रतिवेदन तयार गर्दछ ।[1] मानव बेचवखिन विरुद्धको संघर्षमा गृह मन्त्रालय, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय तथा परराष्ट्र मन्त्रालय समेत जिम्मेवार रहेका छन् ।[2]

3. नेपाल प्रहरी महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र (महिला सेल)

महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालयको प्रत्यक्ष निगरानीमा नेपाल प्रहरी, महिला, बालबालिका तथा जेष्ठ नागरिक सेवा केन्द्र (महिला सेल) हाल देशव्यापी रुपमा सकृयतापूर्वक परीचालन भइरहेका छन् । यि सेवा केन्द्रहरु महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हुने अपराधको रोकथाम, नियन्त्रण र अनुसन्धान गर्नको लागि स्थापना गरिएको हो । मानव बेचवखिन तथा ओसारपसारमा परेका पीडितिलाई सहज हुने ठाउँमा जहाँ पनि उजुरी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ, जसअनुसार हाल नेपालको ७४ जिल्लाका जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा, १२२ वटा ईकाई प्रहरी कार्यालय, ७ वटा प्रदेश प्रहरी कार्यालय, १२ वटा वडा प्रहरी कार्यालय, ९ वटा महानगरिय प्रहरी वृत्त, ३ वटा महानगरिय प्रहरी परिषद् र १ महानगरिय प्रहरी कार्यालय लगायतका प्रहरी कार्यालयमा महिला सेलको स्थापना गरिएको छ ।

[1] https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf

[2] https://thehimalayantimes.com/kathmandu/nepal-falls-behind-in-combating-human-trafficking-says-nhrc/ Visited on 8/26/2019

4. राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग

राष्ट्रयि मानव अधकिार आयोग स्वतन्त्र मानव अधकिार संरक्षकको रूपमा स्थापति एक संवैधानकि नकिाय हो ।[3] यस आयोगले मानव बेचबखिन लगायत मानव अधकिारको उल्लङ्घन सम्बन्धी घटनाहरुको अध्ययन अनुसन्धान गरी संरक्षणको लाग सिरकार समक्ष सुझाव पेश गर्ने लगायत अन्य आवश्यक कार्यक्रमहरु मार्फत मानव अधकिारको संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्ने काम गर्दछ । साथै नेपालमा मानव बेचबखिन वरिुद्धको अवस्थाबारे हरेक वर्ष वार्षकि प्रतवेदन प्रकाशति गर्दछ ।[4]

5. मानव बेचबखिन नयिन्त्रण सम्बन्धी समति

मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार (नषिध गर्ने) नयिमावली बमोजमि मानव बेचबखिन नयिन्त्रण गर्न जल्लिा तथा राष्ट्रयिस्तरमा यो मानव बेचबखिन नयिन्त्रण समति स्थापना गरएिको छ । मानव बेचबखिन वरिुद्ध स्थानीय समतिहिरुको गठन तथा परचािलन नर्दिेशकिा, २०७० अनुसार यी समतिहिरु स्थानीय तहमा गठन गरएिका छन् । यी समतिहिरुले नै नेपाल सरकार तथा गैरसरकारी संस्थाहरुले सञ्चालन गर्ने कामहरुमा समन्वयकारी भूमकिा नभिाउने, एकीकृत प्रतवेदन तयार गर्ने, तथा मानव बेचबखिनमा परेका पीडतिहरुको उद्धार गर्ने र तनीहरुलाई सहायता गर्ने कार्यमा समन्वयकारी भूमकिा नभिाउनु पर्दछ । तर हाल महलिा, बालबालकिा तथा जेष्ठ नागरकि मन्त्रालय अन्तर्गतका जल्लिागत वभािगहरु खारेज गरेपछ ती जल्लिा तथा स्थानीय तहमा रहेका समतिहिरु त्यत सिक्रृय हुन सकेका छैनन् । तर राष्ट्रयि स्तरमा स्थापति मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार नयिन्त्रण समतिलि जल्लिा तथा स्थानीय समतिसिँग समन्वय गरी काम गर्न सक्नेछ ।

6. मुक्त कमैया पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समति

यस पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समतिलि भूम व्यिवस्था, सहकारी तथा गरबिी नवािरण मन्त्रालयलाई कमैया मजदुर लगायत मुक्त बँधुवा मजदुरहरुलाई बसोबास र खेतीयोग्य जग्गा प्रयोग गर्न सफिारसि गर्दछ । यस समतिलिाई बँधुवा मजदुरलाई जग्गा वतिरण गर्न देहायका वस्तिृत ववरिण दनि लगायत तनीहरुको सर्वेक्षण गर्ने अधकिार समेत दएिको छः[5]

(क) नेपाल सरकार, सरकारी कम्पनीहरु, नेपाल सरकारबाट गठन भएको समतिहिरु, आयोगहरु वा वकिास समति ऐन, २०१३ (१९५६) बमोजमि गठति समतिहिरुको नाममा दर्ता भएको छ, तर नेपाल सरकारले त्यस्ता कम्पनी, समति वा आयोगद्वारा प्रयोग नगरेको जग्गा ।

(ख) वन जंगल नभएको सार्वजनकि वा सरकारी जग्गा ।

(ग) घना वन जंगल नभएको सामुदायकि वा अन्य वन क्षेत्रको जग्गा ।

(घ) नदी धार तथा नदी समिाना छुट्याई बाँकी रहेको सार्वजनकि तथा सरकारी जग्गा ।

(ङ) कुनै व्यक्तकिो जग्गाको समिानामा रहेको सार्वजनकि वा सरकारी जग्गा ।

(च) मुक्त कमैयालाई एकपटक वतिरण गरी नयिम १० बमोजमि पुनः नेपाल सरकारको नाममा कायम गरएिको जग्गा ।

[3] Article 248, Constitution of Nepal (2015).

[4] nhrcnepal.org/index.html

[5] Rule 5(3) of Bonded Labour (Prohibition) Rules, 2010

माथिजे जस्तो उल्लेख गरे तापनि विर्ग क र ख मा पर्ने मुक्त बँधुवा मजदुरहरुलाई बसोबास तथा खेतीको लागि समितिद्विारा गरनि भूमिको सफिारसि अनुसार ५ कट्ठाभन्दा बढी नहुने गरी जग्गा वतिरण गर्ने आधकिारकि निकाय नेपाल सरकार हो । मुक्त बँधुवा मजदुरलाई जग्गा वतिरणको प्राथमकिता सम्बन्धमा पहिलेदेखि उपभोग गरिआएको आधारमा मुक्त बँधुवा मजदुरलाई सोहिजग्गा प्रदान गरनिेछ । यसरी पनि भूमिको बाँडफाँट सम्भव नभएमा समतिलि बँधुवा मजदुरको लागि नेपाल सरकारमार्फत जग्गा खरिद गरेर भए पनि जग्गा वतिरण गर्न सफिारसि गरनिेछ । बँधुवा मजदुरहरुलाई जग्गा बाँडफाँट गर्दा देहायका आधारमा गरनिेछः [6]

1) नगरपालकिा वा राष्ट्रयि राजमार्गमा छोएको बजार क्षेत्रमा पर्ने भूमिको हकमा बढीमा १ कट्ठा ।
2) राष्ट्रयि राजमार्गमा छोएको तर माथि "क" मा उल्लेख भएभन्दा फरक ठाउँमा रहेको भूमिको हकमा बढीमा २ कट्ठा ।
3) माथि उल्लखिति "क" र "ख" मा नपर्ने स्थानको हकमा बढीमा ५ कट्ठा ।

7. राष्ट्रयि कार्ययोजना

बँधुवा मजदुरसँग सम्वन्धति छुट्टै कानुनी व्यवस्था नभए तापनि कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐन, २००२ मा बँधुवा मजदुरमा लागु हुन्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरएिको छ । कमैया श्रम ऐन अन्तर्गत बँधुवा मजदुरको रुपमा काम गर्ने हरवाचरुवा, भैंसेवार, गैसेवार, बर्दकिार, चौकदिार, हली, गोठालो, कमलरयिा वा अन्य त्यस्तै काम गर्ने व्यक्तहिरु पर्दछन् । यसले राज्यको वभिनि्न स्थानमा वभिनि्न नामले बँधुवा मजदुरको रुपमा काम गर्ने सबै वर्गलाई समेटिए तापनि यिस ऐन हलयिा, हरवाचरुवा, कमलरयिा तथा त्यस्तै अन्य बर्ग र कमैयाको हक अधकिारको सन्दर्भमा कार्यान्वयन हुन्छ । यसरी नेपाल सरकारले सन् २०१५ मा हरवाचरुवाको पुनर्स्थापनाको लागि आयोग स्थापनाको आदेश जारी गरे तापनि हालसम्म केही काम गर्न सकेको अवस्था छैन ।

1) बँधुवा श्रमको वर्गीकरण

नेपालमा कमैया श्रम ऐन आउनु अगाडि बँधुवा मजदुरको हक अधकिारलाई सम्वोधन गर्ने कुनै संयन्त्र थएिन तर यो ऐन आएपछि यसिले कमैया तथा हलयिाहरुको मुक्तकिा साथै उनीहरुको हक अधकिार संरक्षण र पुनर्स्थापनाको लागि उल्लेखनीय परविर्तन ल्याएको छ । सर्वप्रथम, बँधुवा श्रम ऐनले बँधुवा श्रम (नषिेध गर्ने) नयिमावली, २०६७ (२०१०) को नयिम ३ अन्तर्गत बँधुवा श्रमको वर्गीकरणलाई स्वीकार गर्दछ, जुन पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समतिकिो सफिारसिमा आधारति छ । त्यसपछि भूमसिुधार तथा व्यवस्थापन मन्त्रालयले मुक्त बँधुवा मजदुरलाई बसोबास गराउन, रोजगार दलिाउन तथा आयआर्जन सम्बन्धी कार्यको लागि समतिकिो सफिारसिमा देहायनुसार वर्गीकरण गर्नेछ: [7]

(क) आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा घर र जग्गा नभएकोलाई "क" वर्ग,
(ख) सार्वजनकि वा सरकारी जग्गामा बसोबास गरेको र आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा जग्गा नभएकोलाई "ख" वर्ग,
(ग) आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा दुई कठ्ठासम्म जग्गा र घर भएकोलाई "ग" वर्ग,
(घ) आफ्नो वा आफ्नो परविारको नाममा दुई कठ्ठाभन्दा बढी जग्गा र घर भएकोलाई "घ" वर्ग।

[6] Rule 7 of Bonded Labour (Prohibition) Rules, 2010

[7] Rule 3, Bonded Labour (Prohibition) Rules, 2067 (2010).

कमैया श्रम नियिमावलीको नियिम ३ बमोजमि गरएिको वर्गीकरणको आधारमा कल्याणकारी अधकिृतले[8] मुक्त बँधुवा मजदुरलाई परचियपत्र दनिुपर्ने छ। बँधुवा मजदुरहरु मध्ये “क” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई रातो रंगको, “ख” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई नलिो रंगको, “ग” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई पहेंलो रंगको र “घ” वर्गको मुक्त बँधुवा मजदुरलाई सेतो रंगको परचियपत्र जारी गरनिे व्यवस्था अनुसार परचियपत्रको वतिरण गरेको पाइन्छ ।

2) जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाको वतिरण

नेपाल सरकारबाट जग्गा उपलब्ध गराउने नर्णिय भएपछि कल्याणकारी अधकिृतले सम्बन्धति मुक्त बँधुवा मजदुरलाई जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा उपलब्ध गराउनेछ । यसरी प्राप्त गरेको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा त्यस्तो जग्गा कुनै व्यहोराले धति‌ो बन्धक राख्न वा हक हस्तान्तरण गर्न नपाइने कुरासमेत उल्लेख गरनिेछ ।[9] तर मुक्त बँधुवा मजदुरका कानुनबमोजमिका अंशयिारका बचिमा अंशवण्डा गर्न र नजिको शेषपछि नजिका हकदारका नाममा नामसारी गर्न बाधा पर्ने छैन ।

कमैया श्रम नयिमावलीको नयिम १० मा गरेको व्यवस्था अनुसार देहायको कुनै अवस्थामा मुक्त बँधुवा मजदुरलाई उपलब्ध गराइएको जग्गा नजि मजदुरको नामबाट लगत कट्टा गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गरनिेछः

(क) कसैले झुट्टा ववरिण पेश गरी मुक्त बँधुवा मजदुरको परचियपत्र वा त्यस्तो परचियपत्रको आधारमा जग्गा प्राप्त गरेको कुरा त्यस्तो जग्गा उपलब्ध गराइसकेपछि जानकारी हुन आएमा,

(ख) मुक्त बँधुवा मजदुरलाई उपलब्ध गराइएको जग्गामा नजि वा नजिको परविारले बसोबास नगरेमा वा लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी अबधभिोग चलन नगरेमा,

(ग) यो नयिम प्रारम्भ हुनुभन्दा अघनिै मुक्त बँधुवा मजदुरलाई उपलब्ध गराइएको जग्गामा नजिलाई बसोबास गराउन नसकएिमा नजिलाई अन्यत्र जग्गाको व्यवस्था गरनिेछ।

नयिमानुसार जग्गा उपलब्ध गराइएका “क” वर्गका मुक्त बँधुवा मजदुर र घर नभएका वा घर भएपनि सो ठाउँबाट वस्थिापति भएका “ख” वर्गका मुक्त बँधुवा मजदुरलाई एउटा घर नर्मिाण गर्ने मूल्यको रुपमा एकपटक नेपाल सरकारले नर्णिय गरे बमोजमिको रकम र आवश्यक काठ उपलब्ध गराइनेछ ।

3) मुक्त बँधुवा मजदुर पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समतिकिो गठन तथा यसको काम, कर्तव्य र अधकिारहरु

मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको पुनर्स्थापनाको सम्बन्धमा काम गर्न, कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) ऐनको दफा ८ ले जलि्लास्तरीय समति गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । नेपाल सरकारले तोकएिको जलि्लाहरुमा मात्र मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको पुनर्स्थापना तथा अनुगमन समति गठन हुने व्यवस्था छ । समतिकिो गठनमा जलि्ला समन्वय समतिकिो प्रमुख अध्यक्षको रुपमा तथा सदस्यको रुपमा जलि्ला प्रहरी कार्यालय प्रमुख, जलि्ला शक्षिा कार्यालयको प्रमुख, जलि्ला प्रशासन कार्यालयको अधकिृत, जलि्ला वन कार्यालयको प्रमुख, जलि्ला भूमसिुधार कार्यालयको प्रमुख, श्रम कार्यालय रहेको जलि्लामा सो कार्यालयको प्रमुखलगायत अन्य सदस्यहरु समावेश हुने व्यवस्था गरेको छ ।[10]

[8] Section 10 of the Bonded labor Act has provided a provision of Welfare officer to work as a Welfare Officer in order to perform the work, as may be required, in respect of the right and interest of the freed bonded labourers.

[9] Rule 9, Bonded Labour (Prohibition) Rules, 2067 (2010).

[10] Bonded Labour (Prohibition) Act, 2058 (2002), Sec. 8.

ऐनको दफा ९ ले समतिकिो काम, कर्तव्य र अधकिारहरुको व्यवस्था गरेको छ जसअन्तर्गत मुक्त बँधुवा मजदुरको अभलिेख अद्यावधकि गर्न लगाउने, मुक्त बँधुवा मजदुरको पुनर्स्थापनाको लाग आिवश्यक व्यवस्था मलिाउने, मुक्त बँधुवा मजदुरको पुनर्स्थापनाको लाग नििपाल सरकारबाट स्वीकृत कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने, कसैले बँधुवा मजदुरका रुपमा कसैलाई काममा लगाए नलगाएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने आद िपर्दछन् । ऐनको दफा ११ ले कल्याणकारी अधकिृतको कर्तव्य उल्लेख गरेको छ जसमा समतिबिाट भएका नर्णियहरु कार्यान्वयन गर्ने गराउने कुराहरु समेत समावेश छ ।

4) मुक्त बँधुवा मजदुरहरुको लाग आियोग गठन गर्नको लाग आिदेश

नेपाल सरकारले १७ जुलाइ २००० मा कमैया र ६ सेप्टेम्बर २००८ मा हलयिा मुक्तकिो घोषणा भयो र तनिीहरुको स्वतन्त्रता र पुनर्स्थापनाको लाग कििमैया श्रम (नषिेध) ऐन, नयिमावली बन्यो तथा सरकारी कार्यक्रममा कार्यान्वयन पन गिर्यो तर हरवाचरुवाको लाग कुिनै नीत तिथा योजना बनरिहेको थयिो । त्यसैले, सन् २०१५ मा नेपाल सरकारले मुक्त हरवाचरुवाको आयोग नर्िमाण गर्ने आदेशको पारति गर्यो ।

त्यो आदेशले भूम सिुधार व्यवस्थापनको लाग मिन्त्री वा राज्य मन्त्रीको संयोजकत्वमा १७ सदस्यीय आयोग गठन भयो। आयोगले तराइ क्षेत्रका नौ वटा जलि्लाहरु सुनसरी, सरिाहा, सप्तरी, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट, बारा र पर्सामा काम गर्ने अधकिार प्राप्त गर्दछ । उक्त आदेशले नर्णियको कार्यान्वयनको लाग जिलि्लास्तरमा समत तिथा राष्ट्रयि स्तरमा कार्यान्वयन समत गिठन गर्ने अधकिार प्रदान गरेको छ। साथै हरवाचरुवाको पहचिा गर्ने, तनिीहरुको तथ्याङ्क संकलन गर्ने, तथा तनिीहरुको वर्ग छुट्याइ अभलिेख राख्ने अधकिार पन प्रिदान गरेको छ । थप, मुक्त हरवाचरुवालाई भूम तिथा अन्य आकर्षक स्कमिहरुसहतिको पुनर्स्थापना प्याकेज प्रदान गर्ने अधकिार राख्दछ। आदेश बमोजमि वभिन्नि वर्गमा रहेका हरवाचरुवाको पहचिान गरेर तनिीहरुको व्यवस्थापन गर्न भूम खिरदिको लाग अिक्षदान दनिे तथा नशि्लुक रुपमा तनिीहरुलाई भूमकिो वतिरण गर्ने अधकिार पन आियोगलाई रहेको छ ।

यसका अतरिक्ति, आयोगलाई नेपाल सरकारको तर्फबाट बजेटको व्यवस्थापन र कार्यक्रमको कार्यान्वयनका साथै संस्थागत व्यवस्थापन र नीत निर्िमाणको लाग किाम गर्ने अनुमान गरएिको छ । नेपाल सरकारले आ.व. २०७३।७४ भएको बजेटको बाँडफाँट र हरवाचरुवाको वर्गीकरण पश्चात् तनिीहरुको पुनर्स्थापनाको लाग यिोजना बनाएको छ । तर अझै नेपाल सरकारले कार्यालय, कर्मचारी र स्रोतको माग बमोजमि आयोग गठन गर्न बाँकी नै छ ।

2. न्यायपालकिा तथा यहाँबाट भएका पहलहरु

नेपालको संवधिानमा सुनश्चिति गरेको मौलकि हकहरुको उल्लङ्घन भएको अवस्थामा प्रचलन गराउने संयन्त्रहरु समेतको व्यवस्था गरएिको छ । अदालत नागरकिको अधकिार तथा स्वतन्त्रताको संरक्षणको अभभिावक हो । त्यसकारण, न्यायसँग सम्बन्धति ववािद नरिोपण तथा अन्याय भएको अवस्थामा सोको उपचार संवधिान, कानुन तथा न्यायका मान्य सद्धिान्त अनुसार न्यायालय तथा अन्य न्यायकि नकिायहरुबाट गरन्छि । सर्वोच्च अदालतबाट मुद्दाको सुनुवाइको सलिसलिामा भएका आदेश तथा नर्णियहरुको पालना सबैले गर्नुपर्छ ।

असहाय नानीहरुको साथी (FNC) संस्थाको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त सचिव सोमप्रसाद पनेरुसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपिरिषिद्को कार्यालय, सहिदरवारसमेत (ने.का.प. २०६३ अंक ५ निर्णय नं. ५)

कमलरी प्रथाले नेपालले हस्ताक्षर गरेको बाल अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रयि महासन्धकिो ९, १४, १५, १६, १८, १९, २८, २९, ३१ र ३२ समेतका धाराहरुले सुनश्चिति गरेको अधकिारहरुको हनन हुने हुँदा कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ को प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि विपिक्षी नेपाल सरकारको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरेको छ । कानुनी व्यवस्था गर्दैमा हाम्रो जस्तो परम्परागत रुढविादी, गरबि, अशक्षिा, अज्ञानता भएको स्थतिमिा पठनपाठनको सुवधिा आदि उपलब्ध नहुने यावत कारणले गर्दा ऐन र बाल अधकिारसम्बन्धी व्यवस्थाले मात्र बालश्रम निर्मूल गर्न नसक्ने कुरा केन्द्रति गर्दै नेपालले अनुमोदन गरेका मानव अधकिारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रयि महासन्धहिरु खासगरी बाल अधकिारसम्बन्धी महासन्धि, नागरकि तथा राजनीतकि अधकिारसम्बन्धी अभसिन्धि र आर्थकि सामाजकि सांस्कृतकि अधकिारसम्बन्धी अभसिन्धलि सुनश्चिति गरेका मानव जीवनका सबै अधकिारहरुलाई समेट्ने गरी बालबालकिाको अध्ययन पाठ्यक्रममा नै समावेश गर्न उपयुक्त हुने तर्फ विपक्षी मन्त्रपिरिषिद् र शक्षिा मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरेको छ ।

१. सर्वोच्च अदालतः

सर्वोच्च अदालत अदालतहरुको पनि सिर्वोच्च र अभलिेख अदालत पनि हो । यहाँबाट हुने फैसलाहरु तथा कामकारवाहीहरु प्रमाणको लागि चीरकालपर्यन्त स्थायी रुपमा अभलिेख गरनि्छ । सर्वोच्च अदालतको साधारण तथा असाधारण अधकिारक्षेत्रअन्तर्गत आफ्ना मातहतको उच्च अदालतबाट भएका फैसलाहरुमा पुनरावेदन सुन्ने अधकिार राख्छ साथै मौलकि हकको हनन भएको अवस्थामा संवैधानकि उपचार सहतिको पूर्ण न्याय दनिे उद्देश्यले सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतषिेध तथा अधकिारपृच्छा लगायतका रटिहरु सुन्ने तथा उपयुक्त आज्ञा आदेशहरु जारी गर्दछ । त्यस्तै सर्वोच्च अदालतसँग संवधिान तथा कानुनको व्याख्या गर्ने अन्तमि अधकिार नहिति छ ।

२. मातहतका अदालतहरुः

सर्वोच्च अदालत अन्तर्गत नेपालमा ७ वटा उच्च अदालतहरु तथा उक्त उच्च अदालतका ११ वटा मुकाम इजलासहरु रहेका छन् । उच्च अदालतसँग जलि्ला अदालतबाट भएका फैसलाहरु उपर पुनरावेदन सुन्ने अधकिारक्षेत्र रहन्छ भने संवधिानद्वारा प्रदान गरेका आधारभूत मौलकि हक तथा अधकिारहरुको प्रचलन गर्ने उद्देश्यले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, निषेधाज्ञा तथा अधकिारपृच्छा जस्ता रटि निवेदनद्धारा उचति आदेश जारी गर्ने अधकिारसमेतको व्यवस्था गरेको छ । त्यसैगरी नेपालको संवधिानले प्रत्येक जलि्लामा एक एक वटा गरी ७७ जलि्लामा ७७ वटा जलि्ला अदालत रहने व्यवस्था गरेको छ । जलि्ला अदालतलाई आफ्नो अधकिारक्षेत्र अन्तर्गतको अर्धन्यायकि निकायले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन सुन्ने, सुरु मुद्दा हेर्ने, बन्दीप्रत्यक्षीकरण र निषेधाज्ञाको निवेदन हेर्ने अधकिार प्रदान गरएिको हुन्छ । यसका अतरिक्ति केहि अर्धन्यायकि निकायहरु पनि हुन्छन् । यी निकायहरुसँग सम्पत्ति तथा सानातनिा अपराधहरु सम्बन्धी ववािदहरुको सुनुवाइ गर्ने अधकिार प्रदान गरेको छ ।

विषयसूची

नेपाल राष्ट्रयि दलति समाज कल्याण संघ तर्फबाट र आफ्नो हकमासमेत उत्तर टमटा समेत वरिुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपिरिषिद् कार्यालयसमेत (नरि्णय नं. ७८९५, ने.का.प. २०६४, अङ्क १०)

सबै मुक्त कमैयाहरुको संरक्षण, सशक्तकिरण र वकिासको लागि कानुन बनाई वशिेष व्यवस्था गर्नका साथै त्यस्ता वर्गको उत्थानको लागि विशिेष आर्थकि कार्यक्रम एवं नीति बिनाई लागु गर्नुपर्ने प्रमुख कर्तव्य राज्यको हुने भन्ने राज्यको नरि्दषि्ट सदि्धान्तको व्यवस्थालाई ध्यानमा राखी कुनै खास जातकिा आधारमा भेदभाव नगरी मुक्त कमैयाहरुको सशक्तकिरण र वकिास तथा पुनस्थापनासमेत गर्न समतिि गिठन गर्नुपर्ने कुरामा केन्द्रति गरी यो रटि नविेदन दर्ता गरेको थयिो ।

संवधिान र कानुनले कमैया प्रथा मुक्त गर्दैमा मुक्त कमैयाहरुले सबै हक अधकिार एवं स्वतन्त्रता उपभोग गर्न सक्षम नहुने र शताव्दयिौं अगाडदिेखि शिोषति र हक अधकिारबाट वञ्चति, एवं शक्िषाबाट वञ्चति समुदायलाई केहि अिवधसिम्म राज्यको संरक्षणको आवश्यकता पर्ने ।

तत्कालीन संवधिानको धारा ११ को प्रतविन्धात्मक वाक्यांश र संवधिानको धारा १३ लगायतका धाराहरुमा राज्यले मुक्त कमैयाहरुलाई वशिेष सुरक्षति वर्ग मानी त्यस्ता वर्गको हतिको लागि विशिेष व्यवस्था गरेको हो तर देशभरका सबै कमैयाहरुको पुनर्स्थापनाको लागि सिमतिसिमेत गठन भएको देखँिदा संवधिान र ऐनको उद्देश्य प्राप्तकिो लागि किमैयालगायत कुनै पनि जिातलिाई भेदभाव नहुने गरी सबै जलि्लाका सबै वर्गलाई समावेश गर्ने गरी देशको अन्य भागमा समेत समतिहिरु बनाई उल्लखिति वर्ग र जातको उत्थानको लागि संिवधिानले संरक्षण दएिबमोजमि आवश्यक कारवाही गर्नु भनि परमादेशको आदेश जारी गरेको छ ।

3. न्यायमा पहुँच आयोग

न्यायमा पहुँच संवधिानद्धारा प्रत्याभूत हरेक व्यक्तकिो नैसर्गकि अधकिार हो र चुस्त, दुरुस्त, उत्तरदायी, पहुँचयोग्य र नषि्पक्ष न्याय प्रदान गर्नु राज्यको दायत्वि हो । तर पनि देिशमा वभिनि्न कारणले पछाडि पिारएिका समुदाय तथा वर्गका व्यक्तहिरुले सहज र सरल न्याय पाउन नसकेको कुरालाई महसुस गरी सर्वोच्च अदालतले २०७१ सालमा न्यायमा पहुँच आयोग स्थापना गरेको छ। यो आयोग वशिेष वर्ग तथा गरवि जनताहरुको न्यायमा पहुँच अभवि‍ृद्धि गिर्ने उद्देश्यले स्थापना गरेको हो । सर्वोच्च अदालत नयिमावली २०४९ को नयिम १३ङ को अधकिार प्रयोग गरी प्रधानन्यायाधीशद्वारा नौ सदस्यीय न्यायमा पहुँच आयोग गठन गरएिको छ । यस आयोगको अन्य उद्देश्यहरु देहाय बमोजमि रहेको छः

- न्यायकि प्रकृयाबारे जनचेतना अभवि‍ृद्धि गिर्ने,
- न्यायकि व्यवस्था सुधारका लागि सिुझाव प्रस्तुत गर्ने,
- न्यायमा सहज पहुँच अभवि‍ृद्धि गिर्न सम्बन्धति क्षेत्रमा समन्वय गर्ने,
- महलिा, वपिन्न, असहाय र असक्षम वर्गलाई लक्षति गरी उनीहरुको हक अधकिार सम्बन्धमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- कानुनी हक र न्यायकि उपचार प्राप्त गर्ने क्षमता अभवि‍ृद्धकिा लागि रिणनीतकि योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने,

- न्यायमा सहज पहुँचका लागि बाधक तत्वहरु पहिचान गरी आवश्यक उपायहरु अवलम्बन गर्ने,
- नीतिगत परविर्तनका लागि सुझाव दिने र न्यायमा पहुँच अभिवृद्धिको सिलसिलामा कार्यरत संघसंस्थाहरुसँग समन्वय गर्नु नै यस आयोगको कार्यादेश रहेको छ ।

आयोगको कामकारवाहीको लागि कार्य सञ्चालन निर्देशिका तयार गरिएको छ । न्यायालयमा न्याय प्राप्तिका लागि आउनेहरुलाई सहज बनाउन यसले न्यायिक प्रकृयाको सिलसिलामा विभिन्न प्रकारका निवेदनका नमूनाहरु तयार गरेको छ । त्यस्ता निवेदनहरु मुद्दाका सम्बन्धित पक्षहरुले भर्न नजानेमा सहयोगका लागि अदालतबाट कर्मचारी खटाउने गरिएको छ । यस् उपर रहेका गुनासाहरु प्रधानन्यायाधीश तथा सर्वोच्च अदालतका रजिष्ट्रारले प्रत्यक्ष हेर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

अन्य निकायहरु

देहायका निकायहरु मानव तस्करी/बेचबिखन पीडितिहरुलाई संरक्षण गर्ने तथा तिनीहरुको अधिकार सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवार निकायहरु हुन्-

जिल्ला प्रशासन कार्यालयः बँधुवा श्रम नियन्त्रणको विषयमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको ठुलो जिम्मेवारी रहेको छ । हरेक जिल्लामा यसले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको लागि नेपाल सरकारको प्रतिनिधिको रुपमा काम गर्दछ । यसको मुख्य उद्देश्य शान्ति कायम गर्ने, मानिसको जीवन तथा सम्पत्तिको सुरक्षा प्रदान गर्नु रहेको छ । कमैया श्रम (निषेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन, २०५८ अनुसार हरवाचरुवाको विषयमा कोहि हरवाचरुवा पीडित भएमा पीडित स्वयं वा नजिको तर्फबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उजुरी गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । आफ्नो क्षेत्रमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्नुका साथै नागरिकता प्रमाणपत्र तथा राहदानी वितरण गर्ने काम पनि सम्बन्धित जिल्लाको जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट गर्ने हुनाले यो नागरिकसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क हुने सरकारी कार्यालयको रुपमा लिन सकिन्छ । कसैले पनि आफ्नो शान्ति सुरक्षाको लागि दिएको उजुरी प्रहरी कार्यालयमा दर्ता गर्न स्वीकार नगरेको अवस्थामा यस कार्यालयले सो उजुरी स्वीकार गर्न सक्दछ । जिल्ला प्रशासन कार्यालयको प्रमुख प्रशासकीय अधिकारी प्रमुख जिल्ला अधिकारी हुन्छ ।

जिल्ला तथा इलाका मालपोत कार्यालयः मालपोत ऐन, २०३४ अनुसार मालपोत कार्यलयले जग्गाको तहसिलसम्बन्धी व्यवस्था र जग्गा आवाद सम्बन्धमा केहि व्यवस्था गरेको छ । यसले जग्गाको खरिदबिक्री, हक हस्तान्तरण लगायत सबै काम गर्ने अधिकार पनि राख्दछ । जग्गाको विवरण लिने, जग्गा दर्ता, जग्गाको श्रेस्ता राख्ने र जग्गाको अभिलेख राख्ने जस्ता काम मालपोत कार्यालयले गर्ने गर्दछ । यस ऐनले सरकारी जग्गा र सार्वजनिक जग्गाको छुट्टाछुट्टै रुपमा परिभाषा गरेको छ । यस ऐनले व्यक्तिको नाममा नभएको जग्गा कसैले आवाद गर्न नहुने व्यवस्था गरेको भए तापनि तोकिएको समितिबाट स्वीकृति लिई आवाद गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसका लागि मोही वा जग्गावालाको हैसियतले तोकिएको हदसम्म आफ्नो जग्गा नभएको व्यक्तिले मात्र आवादी गर्नको लागि दिरखास्त दिनसक्ने व्यवस्था छ ।[11]

[11] मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २६।

नापी कार्यालयः जग्गाको ववािद भएमा सो कति्ता नापी, क्षेत्र छुट्याउने, जग्गाको अवस्था, नाप नक्सा, कति्ता नापी जस्ता काम नापी कार्यालयले गर्ने गर्दछ । नापी कार्यालयबाट भए गरेका नरि्णयहरुमा चति्त नबुझ्ने पक्षले उपचारको लागि सम्बन्धति जलि्ला अदालतमा मुद्दा गर्न सक्दछ ।

भूमि सुधार कार्यालयः जग्गा कमाएको लगत, मोही, जग्गाधनी, मोही कायम, मोही परविर्तन, मोहीको श्रेस्ता, जग्गा हदबन्दी र सरकारले कुनै जग्गा दलािउने कार्य गरेको भए जग्गा वतिरण जस्ता कामहरु भूमि सुधार कार्यालयले गर्ने गर्दछ ।

जलि्ला प्रहरी कार्यालयः नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दाको जाहेर लनिेलगायत जलि्लामा शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने व्यापक जम्मिेवारी यस जलि्ला प्रहरी कार्यालयमा रहेको छ । सार्वजनकि अपराध, ज्यान, कुटपटि, बोक्सीको आरोप, बलात्कार, छुवाछुत लगायत सबै अपराध तथा अपराधीको अभलिेख राख्ने र अपराध अनुसन्धान गर्ने सम्पूर्ण काम जलि्ला प्रहरी कार्यलयले गर्दछ । महलिा, बालबालकिा वरिुद्धको अपराध (बहुववािह, बालववािह, घरेलु हंसिा, जवरजस्ती करणी, अपहरण, मानव बेचवखिन, गर्भपतन, बोक्सीको आरोप तथा महलिा तथा बालबालकिा वरिुद्धका अन्य अपराधहरु) मा जाहेरी लई अनुसन्धान गर्ने, अभयिुक्तको पक्राउ गर्ने तथा मुद्दा चलाउने सम्बन्धमा राय सहतिको मसिलि सरकारी वकलि कार्यालय समक्ष पेश गर्ने जम्मिेवारी प्रहरीको कार्यक्षेत्र भति्र पर्दछ ।

जलि्ला सरकारी वकलि कार्यालयः सरकारवादी मुद्दा चलाउने वा नचलाउने नरि्णय गर्ने, मुद्दा चलाउने नरि्णय गरेमा उजुरकर्ता पीडतिको हतिमा मुद्दाको अभयिोगपत्र कानुनले तोकेको अदालतमा दर्ता गर्ने, प्रहरीलाई अनुसन्धानको सम्बन्धमा आवश्यक नरि्देशन दनिे र पीडतिको तर्फबाट अदालतमा उपस्थति हुने, पीडतिको सुरक्षाका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने गराउने लगायतको कार्य सरकारी वकलि कार्यालयको हो ।

श्रम कार्यालयः श्रमकिको हकहतिका लागि प्रत्येक जलि्लाको श्रम कार्यालयमा रहने श्रम अधकिृतले बालश्रम, जवरजस्ती श्रम, ज्याला नदएिको, श्रमकिले पाउनु पर्ने सेवा सुवधिाबाट बञ्चति गरेको वषियमा उजुरी सुन्ने अधकिार श्रम कार्यालयलाई रहेको छ ।

जलि्ला कानुन सहायता समतिि: जलि्ला न्यायाधवक्ता वा सहन्यायाधवक्ताको अध्यक्षतामा नेपाल बार एसोसयिसनसँग आवद्ध भई नश्िुल्क कानुनी सहायता सम्बन्धी सेवा प्रदान गर्न कानुनी सहायता ऐन, २०५४ बमोजमि प्रत्येक जलि्लामा स्थानीय कानुनी सहायता समतिकिो व्यवस्था गरेको छ । सो समतिलिे सरकारले नरि्धारति गरेबमोजमि आर्थकि अवस्था कमजोर भएका व्यक्तलिाई नश्िुल्क कानुनी सहायता प्रदान गर्न र अदालतमा पक्षको तर्फबाट प्रतनिधिति्व गर्दछ ।

प्रदेश र स्थानीय तहको बाल अधकिार समतिि: प्रत्येक प्रदेशमा प्रदेशको बालबालकिा सम्बन्धी वषिय हेर्ने मन्त्रीको अध्यक्षतामा बालबालकिा सम्बन्धी ऐन, २०७५/२०१८ अनुसार प्रदेश बाल अधकिार समति रिहने व्यवस्था गरएिको छ । प्रत्येक स्थानीय तहमा गा.पा. वा न.पा. को उपाध्यक्ष वा उपमेयरले तोकेको त्यस्तो गाउँ कार्यपालकिा वा नगर कार्यपालकिाको सदस्यको अध्यक्षतामा स्थानीय बाल अधकिार समति रिहनेछ । यस बालबालकिा सम्बन्धी ऐन, २०७५ ले बालबालकिाको अधकिारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन गर्न तथा संरक्षण कार्यसमेत गर्नका लागि स्थानीय तहमा एक जना बालकल्याण अधकिारी रहने व्यवस्था समेत गरेको छ ।

मानव बेचबखिित पीडति पुनर्स्थापना कोष: मानव बेचबखिनबाट पीडति तथा प्रभावतिहरूलाई पुनर्स्थापना केन्द्रबाट सेवा प्रदान गर्न उनीहरूलाई घरपरविार तथा समुदायमा पुनर्स्थापति गर्न तथा अन्य आवश्यक सहयोगको लागि यो कोषबाट सहयोग गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले यो पुनर्स्थापना कोषको स्थापना गरेको छ । यस पुनर्स्थापना कोषको रकम पीडतिको औषधी उपचार, उद्धार, पारविारकि पुनर्मलिन, कानुनी सेवा तथा सहयोग, शक्िषा, प्रशक्िषण तथा सपिमूलक तालमि, जीवकिोपार्जन अनुदान, भोजन, लत्ताकपडा, व्यवस्थापन खर्च, मालसामान, मनोवमिर्श आदि कार्यमा खर्च गर्न सक्ने गरी पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन नर्िदेशकिा, २०७२ (पहलिो संशोधन) कार्यान्वयनमा ल्याईएको छ ।

स्थानीय नकिाय: स्थानीय तहमा गाउँपालकिा तथा नगरपालकिाको भूमकिा महत्वपूर्ण हुन्छ। स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ मा गाउँपालकिा तथा नगरपालकिाको काम, कर्तव्य र अधकिारबारे उल्लेख गरएिको छ । स्थानीय तहमा उठेका स-साना मुद्दाहरु त्यहि समाधान गर्ने तथा सुनुवाइ गर्न सक्ने अधकिार स्थानीय सरकारलाई सुम्पेको छ ।

गाउँपालकिा र नगरपालकिाले आफ्नो इलाकाभत्रि कमैया श्रम (नषिेध गर्ने) सम्बन्धी ऐन वपिरति काम लगाए नलगाएको सम्बन्धमा नरीिक्षण गरी प्रत्येक ६ महनिामा कम्तीमा एकपटक रायसहतिको प्रतवेिदन मुक्त कमैया पुनःस्थापना तथा अनुगमन समति सिमक्ष पेश गर्ने व्यवस्था गरएिको छ । स्थानीय तहले व्यक्तगित घटना (जन्म, ववािह, बसाइसराइ, सम्बन्ध वच्िछेद र मृत्यु) दर्ता गर्ने र नाता प्रमाणति पत्र वतिरण गर्नुका साथै नागरकि प्रमाणपत्रको लागि सिफिारसि दनिे काम गर्दछ । गाउँपालकिा तथा नगरपालकिाले आफ्नो क्षेत्रभत्रिको जग्गामा त्यस्तो जग्गाको उपयोगको आधारमा भूमकिा र (मालपोत) उठाउने जम्मिेवारी रहेको छ । त्यस्तै वैदेशकि रोजगारलाई व्यवस्थति गर्न बेरोजगारको तथ्यांक संकलन गर्ने, रोजगार सूचना केन्द्रको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने, वैदेशकि रोजगारीमा जाने श्रमशक्तकिो लागि वत्तिीय साक्षरता र सीपमूलक तालीमको सञ्चालन समेतका कार्यहरु गर्दछ ।

न्यायकि समति: नेपालको संवधिानको धारा २१७ -१_ को व्यवस्था अनुसार नेपालमा ७५३ स्थानीय सरकारमा न्यायकि समतिको गठन गरएिको छ । नेपालको संवधिानले गाउँपालकिाको उपाध्यक्ष र नगरपालकिाको उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीयसहतिको एक न्यायकि समति रहने व्यवस्था गरेको छ। यस न्यायकि समतिको प्रमुख उद्देश्य भनेको कानून बमोजमि आफ्नो अधकिारक्षेत्र भत्रिका ववािद नरिुपण गर्न गाउँपालकिा वा नगरपालकिाको उपाध्यक्ष वा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा न्यायकि समति गठन गरेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ४७ -१_ / -२_ अनुसार न्यायकि समतिलिाई ववािदको सधैं नरिुपण गर्ने र मेलमलिापको माध्यमबाट ववािदको नरिुपण गर्न सक्ने अधकिार दएिको छ । जसअनुसार काम गरे वापत ज्याला मजदुरी नदएिको वरिूद्धका उजुरी सुन्न पाउने अधकिार पनि छ । मुद्दा हेर्ने अधकिारक्षेत्रको सन्दर्भमा घरेलु हसिाको मुद्दा सुन्ने र मेलमलिाप हुने नसके नर्िणयको लागि सिम्बन्धति जल्लिा अदालतमा पठाउने अधकिार समेत यस न्यायकि समतिमिा हुने व्यवस्था गरेको छ ।

परिच्छेद ६:
अदालतका फैसलाहरु

मानव वेचबखिन तथा ओसारपसारको सम्बन्धमा वभिनि्न जलि्लाका अदालतबाट धेरै महत्त्वपूर्ण फैसलाहरु गरेको पाइन्छ।

सुरेश लामासमेत वि. श्री ५ को सरकार (नेकाप २०६२, नि.नं. ७५७१) मानव बेचवखिनवरि्द्धको मुद्दामा फास्ट ट्रयाक प्रणाली अपनाउन सर्वोच्च अदालतबाट नरि्देशनात्मक आदेश जारी भएको छ। अन्य आपराधकि कार्यहरुभन्दा फरक, महलिावरि्द्धको यौन शोषणका मुद्दाहरुमा साक्षीहरु वा देखजिाने व्यक्तहिरु नहुन सक्छ। त्यसैले पीडतिको बयान तथा उनको शारीरकि परीक्षणको प्रतवेिदन नै प्रमाण हुन्छ। संगठति अपराधका अपराधीहरु धुर्त, छलछाम तथा स्वार्थी व्यक्तहिरु भएको पत्ता लगाएका छन्। तनिीहरुले नाबालकिा, अपरपिक्व, अशक्षिति, अनपढ महलिा/ केटीहरुलाई पीडति बनाएका।

अधविक्ता सपना प्रधान मल्ल वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्रीको कार्यालय (रटि नं. ३५६१) (२००६): समेत भएको रटि नविेदनमा सर्वोच्च अदालतले न्याय प्रकृयामा पहुँच पुर्याउन पीडतिको गोपनीयता कायम गर्न सर्वोच्च अदालतबाट पहलिो पटक गोपनीयतासम्बन्धी नरि्देशकिा जारी भएको थयिो।

प्रकाशमणी शर्मा वि. नेपाल सरकार (नेकाप २००८/२०६५, नि.नं.८००५): यो रटि नविेदनमा मनोरञ्जन क्षेत्र जस्तैः डान्स रेष्टुरेन्ट, डान्स बार, क्याबनि रेष्टुरेन्ट, मसाज पार्लर, दोहरी साँझ आदजिस्ता काम गर्ने क्षेत्रहरुमा महलिाहरुवरि्द्ध हुने उत्पीडन, यौन तथा आर्थकि शोषण रोकथामसँग सम्बन्धति छ। यस क्षेत्रमा काम गर्ने कामदारहरुमध्ये ८० प्रतशितभन्दा बढी महलिाहरु संलग्न छ। तर यस प्रकारको व्यवसाय कानूनद्वारा स्पष्ट रुपमा नयिमन नभएको हुनाले आर्थकि तथा यौन हंसिाहरु नयिन्त्रण हुन नसकेको वषियलाई केन्द्रति गरदिर्ता गरेको रटि नविेदनमा सम्मानति सर्वोच्च अदालतले मर्यादति वातावरणमा काम तथा रोजगारीका अवसरहरु उपभोग गर्न पाउनु, आत्मसम्मान कायम राखी मर्यादति जीवनयापन गर्न पाउनु, कुनै पनपि्रकारको शोषण दमन अन्याय वभिेद तथा डर त्रासबाट मुक्त भै कार्यस्थलमा हुने सबैखाले अन्यायवरि्द्ध यथोचति कानुनी संरक्षण प्राप्त गर्न पाउनु कुनै पनवि्यक्तकिा नैसर्गकि मानव अधकिारको सम्मान गर्दै यस्ता व्यवसाय कानुनी रुपमा नयिमन गर्न वशिेष कानुन बनाई लागु गर्न सम्बन्धति सरकारको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरेको छ। यसका अतरिक्ति कानुन नबनुन्जेलसम्मको लागयिस क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमकिहरुको न्यूनतम पारश्रिमकि, अतरिक्ति समयको काम, कार्यस्थलको भौतकि वातावरण, र न्यूनतम सुवधिा, कामदारको संरक्षणमा रोजगारदाताको दायत्वि, कार्यस्थलमा यौन दुर्व्यवहारको नयिन्त्रण, कानुनी उपचार, कार्यस्थलको नयिमति अनुगमन र नरीिक्षणका साथै कामदार तथा यस प्रकारका मनोरञ्जन क्षेत्रको अभलिेखसमेत समेट्नु पर्ने व्यवस्थासहति श्रमजीवमिहलिाहरूप्रतडिान्स रेष्टुरेन्ट डान्स बार जस्ता कार्यस्थलमा हुने यौन उत्पडिन नयिन्त्रण गर्ने नरि्देशकिा,२०६५ जारी भएको छ।

श्याम भन्ने रुप बहादुर क्षेत्री वि. नेपाल सरकार (ने.क.पा. २०११/२०६८ अंक १२ नि.नं. ८७३२): मुद्दामा श्याम भन्ने रुप बहादुर क्षेत्रीमाथदिुई बालकिालाई जवरवस्ती वेश्यावृत्तमिा लगाएको अभयिोग लागेको थयिो। उद्धारका क्रममा उनीहरूलाई रूपबहादुरले होटलको कोठामा राखबिाहरि नस्किन नदएिको र उनीहरुलाई जबर्जस्ती करणी गरेको भन्ने प्रभावतिहरुले अदालतसमक्ष बयान दएिको। पछ,ि मुद्दाको प्रकृयाको क्रममा प्रभावतिहरुले वेश्यावृत्तमिा नलगाएको, जबरजस्ती करणी नगरेको र होटलबाट आफूलाई उद्धार नगरएिको भनआिफ्नो बयान परवि्रतन गरेको भनी अदालतमा वयान परवि्रतन गरेको पाइयो।

प्रहरीमा जबरजस्ती बयान गराएको र प्रहरीको प्रभावमा आधारति भएको बताएको उक्त मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले रूपबहादुर छेत्रीलाई दोषी ठहर गर्दै न्यायाधीश वा अदालतसमक्ष प्रभावतिहरूले गरेको बयान जबरजस्ती वा प्रभावका आधारमा गरेको भनी अदालतले वश्विास गर्न नसक्ने भनी उल्लेख गरेको छ। प्रभावतिहरु अर्थात जाहेरवालाहरुले मुद्दा पर्नुअघि पीडकको दबाव र प्रभावमा परी आफ्नो बयान परविर्तन गरे तापनि अदालतसमक्ष गरएिको प्रारम्भकि बयान प्रमाणको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने र यसलाई अन्यथा मान्न नसकनि। कनिभने जाहेरवालाहरू पनि पीडकको प्रभावमा अन्यथा बकपत्र गर्न सक्ने अवस्था रहने स्थतिि इन्कार गर्न नसकनि भनि फैसला लगरेको छ।

नेपाल सरकार वि. सनमान नेपाली (ने.का.प.२०१३/२०७० वि.सिं. अंक १० नि.निं. ९०६४) को मानव बेचबखिनवरिुद्धको मुद्दामा घटनाबाट पीडति व्यक्तलिे घटनाको तत्काल पछि व्यिक्त गरेको कुरा अदालतले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजमि प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लनिुपर्ने। आफूलाई बक्रिी गरेको ठाउँबाट भागी काठमाण्डौ आई प्रहरीसमक्ष व्यक्त गरेको कुरा अदालतमा सनाखत गरी दएिको र पछि साक्षी सरह अदालतमा उपस्थति भई सोही बमोजमि बकपत्र गरी दएिकोसमेत अवस्थामा नजिको सो कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजमि प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ र यस्तो प्रत्यक्ष प्रमाणको वद्यिमानतामा प्रतवािदीको इन्कारी बयान त्र नजिको नर्दिोषता प्रमाणति हुन नसक्ने भनी व्याख्या भएको पाइन्छ।

नेपाल सरकार वि. सनमान नेपाली (ने.का.प. २०१३/२०७० वि.सिं. अंक १० नि.निं. ९०६४) को मानव बेचबखिनवरिुद्धको मुद्दामा घटनाबाट पीडति व्यक्तलिे घटनाको तत्काल पछि व्यिक्त गरेको कुरा अदालतले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजमि प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा लनिुपर्ने। आफूलाई बक्रिी गरेको ठाउँबाट भागी काठमाण्डौ आई प्रहरीसमक्ष व्यक्त गरेको कुरा अदालतमा सनाखत गरी दएिको र पछि साक्षी सरह अदालतमा उपस्थति भई सोही बमोजमि बकपत्र गरी दएिकोसमेत अवस्थामा नजिको सो कथन प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(ख) बमोजमि प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ र यस्तो प्रत्यक्ष प्रमाणको वद्यिमानतामा प्रतवािदीको इन्कारी बयान मात्र नजिको नर्दिोषता प्रमाणति हुन नसक्ने भनी व्याख्या भएको पाइन्छ।

लोक बहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार (ने.का.प. २०१५/२०७२ बि.सिं., अंक २, नि.निं. ९३४६): मुद्दामा मानव बेचबखिन हुनको लागि मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार ऐनको दफा ४(२)(ख) अन्तर्गत अपराध भई व्यक्तको बेचबखिन तथा ओसारपसारको कार्य पूरा हुनु आवश्यक छैन। यो अपराध मुलुकको कुनै भागमा कुनै पनि व्यिक्तलिे आफ्नो अभभािवकीय संरक्षणमा वा नजिको घर वा कुनै स्थानमा वा गन्तव्यमा नपुगकिनै पनि यिस्ता घटना हुन सक्दछ भनी मानव बेचबखिनको परभिाषालाई फराकलिो बनाएको छ।

करवीर शाहीवरिुद्ध नेपाल सरकार (ने.का.प. २०७५ अंक २ नि.निं. ९९५८) को मानव बेचबखिन मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट गरबिी र बेरोजगारीमा रहेकाले आफैले आफूलाई बेच्न शोषण गर्न तयार हुँदैमा वेश्यावृत्तमिा लगाउन पाइन्छ भन्ने कदापि होइन र यो कानुनको मनसाय पनि होइन। कानुनले स्पष्ट रुपमा कुनै फाइदा लई वा नलई वेश्यावृत्तमिा लगाउने तथा वेश्यागमन गर्नेलाई मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको परभिाषाभत्रि राखी कसुर नै मानेको अवस्था देखनि्छ।

मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार जस्तो गम्भीर मानवताविरुद्धको अपराधमा पीडतिहरु त्रसति कमजोर र हतोत्साही अवस्थामा रहने र एकजना पीडति बालकिा नै रहेको अवस्थामा घटनाको परस्थितिरि घटनाको असरहरुमा फरक बयान नरहेको अवस्थामा पीडतिहरुको बयानमा कतै घटनाको क्रमबद्धरुपमा वर्णत नभएकोले केही वरिोधाभास देखन्छि भन्ने आधारमा मात्र पीडतिहरुको बयानलाई अन्यथा भन्न नमल्नि भनी व्याख्या गरेको छ।

नेपाल सरकार वि. सतिाराम थङ्गि (२०१२) भएको मुद्दामा मुम्बइको बेश्यालयमा बेचएिकी एक महलिा ५ वर्षपछि त्यहाँबाट भागेर नेपाल फर्केर मानव तस्करविरुद्ध मानव बेचबखिन तथा ओसारपसार (नयिन्त्रण) ऐनको दफा ३, ४(१) र ४(२) बमोजमि मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको आरोप लगाइ सोही ऐनको दफा १५ (१) र दफा १७ अन्तर्गत सजाय तथा क्षतपिूर्तकिो माग गरी मकवानपुर जल्लिा अदालतमा दर्ता गरेको मुद्दामा अदालतबाट तीनै जना प्रतवािदीहरुलाई मानव बेचबखिन तथा ओसारपसारको अपराधी ठहराइ अभयिुक्तउपर २० वर्षको जेल सजाय तथा प्रत्येकबाट २ /२ लाखको जरविाना तर्निुपर्ने फैसला गरेको छ। यसका अतरिक्ति पीडतिलाई प्रत्येकबाट १/१ लाख रुपैयाँको क्षतपिूर्ति पुनर्स्थापना कोषबाट भराउन आदेशसमेत भएको थयिो।

मजरी शाह (फरक नाम) वि. रामकुमार सोनाम (२०१२) को मुद्दामा एक जना महलिालाई भारतको बेश्यालयमा पीडक रामकुमार सोनामद्वारा बेचएिको वरिुद्धमा दर्ता गरेको थयिो। सरकारी वकलिबाट नजि अपराधीवरिुद्ध मानव बेचबखिन तथा जवरजस्ती यौन व्यवसायमा लगाइएको अपराधमा मुद्दा दर्ता गरयिो। नजि अपराधीलाई बेचबखिनमा २० वर्ष तथा जवरजस्ती यौन व्यवसायमा लगाएकोमा १४ वर्षको जेल सजाय सुनाइएको थयिो। यो हालसम्मकै ऐतहािसकि फैसलाको रुपमा लनि सकन्छि। हालसम्म एउटा मात्र बेचबखिनको अभयिोगमा मात्र मुद्दा दर्ता गर्ने अभ्यास थयिो। प्रभावतिवरिुद्ध भएको अन्य अपराधलाई पहचिान गरएिको थएिन। तर यस मुद्दामा न्यायालयले अपराधीलाई वभिन्नि अपराधहरुको लागि जेल चलान गर्न कानुनी व्यवस्थाभत्रिका वभिन्नि व्यवस्थाहरुको प्रयोग गरेर पीडति केन्द्रति वधिशिास्त्रको प्रयोग गरेको थयिो।

नेपाल सरकार वि. आशषि थापा (२०१२) को मुद्दामा रुपन्देही जल्लिा अदालतले टुहुरा घर नामक संस्थाका नर्दिेशकवरिुद्ध उक्त घरमा बस्ने केटीहरुउपर यौन शोषण गरेको आरोपमा १५ वर्षको जेल सजाय तथा प्रत्येक प्रभावतिलाई क्षतपिूर्तकिो रुपमा १/१ लाख भराउने आदेश भएको थयिो।

अनुसूचीहरु

अनुसूची १

मानव बेचबखिन रोकथाम गर्नको लागि चेकलष्टि

1. पीडतिलाई मर्यादति ढङ्गले सुरक्षा प्रदान गरएिको छ?
2. पीडति र अभयिुक्तलाई छुट्टाछुट्टै राखेको छ?
3. पीडतिलाई उद्धारको क्रममा सम्पूर्ण कुराहरु भन्ने तथा नजिलाई दोषी नठहराउने कुरा भनरिाख्नु भएको छ?
4. प्रहरीले प्रश्नहरु सोध्दा नधम्क्याउने कसिमिले सोधनि तथा महलिा समाजसेवीको उपस्थतिमिा महलिा प्रहरी अधकि्रतले नै रेकर्ड गरनि कुरा पीडतिलाई सुनश्चिति गर्नुभएको छ ?
5. पीडति महलिाले वेश्यालय छोड्नुअघि नजिले आफ्नो सबै सम्पत्तजिम्मा गरेको पक्का गर्नुभएको हो?
6. पीडतिलाई कपडा, खाद्य तथा आवश्यकतानुसार चकित्सिा आदजिस्ता तत्काल सहयोगको व्यवस्था गरएिको छ?
7. स्थानीय बाल कल्याण अधकिारसमक्ष पीडतिलाई पेश गर्नु भएको छ?
8. पीडतिलाई पुनर्स्थापन केन्द्रको सुरक्षति कस्टडीमा पठाएको हो?
9. तालमि प्राप्त परामर्शदाताबाट पीडतिले परामर्श लनि सुनश्चिति गर्नुभएको छ ?
10. पीडतिको परविार पत्ता लगाउने पहलको क्रममा पीडतिको परविारको ववरिण उल्लेख गर्नुभएको छ?
11. के तपाईंले बेचबखिन र दुरुपयोगसम्बन्धी सबै सम्बन्धति तथ्यहरू पीडतिले खुलासा गरे जस्तै सम्बन्धति अनुसन्धान अधकिारीलाई जानकारी दनिुभयो ?
12. पीडतिले भनेबमोजमि सम्बन्धति छानवनि अधकिारीलाई मानव बेचबखिन अपराधी तथा दुर्व्यवहारबारे शेयर गरेको हो?
13. के तपाइँले पीडतिलाई अदालतको कार्यवधिकिो सम्बन्धमा सबै तथ्य र ववरिणको जानकारी दनिुभयो ?
14. अदालतको कारवाहीको सम्बन्धमा सबै तथ्य र ववरिण पीडतिलाई भनेको हो?
15. के तपाईले पीडतिलाई नजिको परविारसँग फर्काउनु / पुन:एकीकरण गर्नु अगाडजिोखमिका कारकहरू पहचिान गर्नु भएको छ वा छैन
16. के तपाइँले पीडतिलाई समाजमा पुनः एकीकृत गर्न र शक्षिा वा व्यावसायकि तालमि वा रोजगारीको वकिल्पको माध्यमबाट आत्मनर्भिर बनाउन आवश्यक कदम चाल्नुभएको छ ?

अनुसूची २

जाहेरी दरखास्तको ढाँचा

प्रहरी कार्यालय भर्ने दर्ता नं.:-
दर्ता मिति:-

श्री ....मा पेश गरेको
(प्रहरी कार्यालयको नाम र ठेगाना)

१. जाहेरी दरखास्त वा सूचना दिने व्यक्तिको नाम, थर र ठेगाना (टोलसहित) फोन नम्बर :-
२. कुन कानुन वा मुद्धाबारे दरखास्त वा सूचना गरेको हो :-
३. कसुर गने व्यक्तिको नाम,थर र ठेगाना (टोल सहित) :
४. कसुर गने व्यक्तिको बाबु/आमाको नाम :-
५. कसुर गने व्यक्तिको हुलिया र परिचय खुल्ने अन्य विवरण:-
६. कसुरसम्बन्धी विवरण:
(क) कसुर भएको वा भइरहेको वा हुन लागेको स्थान, ठाउँ, मिति र समय,
(ख) कसुरसँग सम्बन्धित घटनाको विवरण,
(ग) कसुरको प्रकृति र कसुरसँग सम्बन्धित अन्य विवरण,
(घ) कसुरसँग सम्बन्धित सवुद प्रमाण,
(ङ) कसुरसँग सम्बन्धित अन्य विवरण

७. यो दरखास्तको व्यहोरा ठिक साँचो छ, झुट्टा विवरण लेखेको ठहरे कानुनबमोजिम सहुँला बुझाउँला।
प्रहरीद्वारा अनुसन्धान हुँदा वा अदालतमा मुद्दा चल्दाको बखत उपस्थिति हुनुपर्ने जनाउ पाए सो बमोजिम उपस्थित हुनेछु।

जाहेरी वा सूचना दिने व्यक्तिको :
सही :-
मिति:-

विषयसूची

अनुसूची ३

घरेलु हिंसाका पीडितिले भर्ने उजुरीको नमुना

श्री .... मा चढाएको
उजुरी
जलि्ला .... गा.पा./न.पा. .... वडा नं. ....
वस्ने वर्ष .... को .... ले मलाई/ जलि्ला ....
गा.पा./न.पा. .... वडा नं. ...., ... वस्ने
वर्ष .... को .... लाई घरेलु हिंसासम्बन्धी कसुर गरेकोले
आवश्यक कानुनी कारबाहीको लागि देहायको ववरिण खुलाई यो उजुरी गरेको छु।

१. घरेलु हिंसा भएको भैरहेको वा हुन लागेकोः
(क) ठाउँः
(ख) मतिः
(ग) समयः

२. घरेलु हिंसाको प्रकृतिः
(क) शारीरकि यातना
(ख) मानसकि यातना
(ग) यौनजन्य यातना
(घ) आर्थकि यातना
(ङ) अन्य

३. घरेलु हिंसाबाट पीडतिलाई पर्न गएको असर:

४. उजुरीवालाबाहेक घरेलु हिंसा भएको देख्ने वा थाहा पाउने अन्य व्यक्ति भए नजिको नाम, ठेगाना:
(क)
(ख)
(ग)

५. कुनै सबुत प्रमाण भए सो कुराः

६. अन्य उजुरी सुन्ने नकिायमा उजुरी गरेको भए सो नकिायको नाम र उजुरी गरेको मतिः

७. माथि लेखएिको व्यहोरा ठीक साँचो छ, झुट्टा ठहरे कानुन बमोजमि सहने, बुझाउने छु।

उजुरी दनिेको –
दस्तखतः
नामः
ठेगानाः
मतिः

अनुसूची ४
कानुनी सहायता माग गर्नको लागि दिइने दरखास्त फारामको नमुना

श्री ====================================== कानुनी सहायता समिति,
=========================

विषयः कानुनी सहायता उपलब्ध गराई दिने बारे ।

मलाई कानुनी सहायताको आवश्यक परेको हुनाले देहायबमोजिमको विवरणहरु खुलाई कानुनी सहायता पाउनका लागि अनुरोध गर्दछु।

१) कानुनी सहायता उपलब्ध गराइनुपर्ने विषयवस्तुको संक्षिप्त विवरणः

२) पारिवारिक स्थितिको विवरण

३) आर्थिक स्थितिको विवरणः मेरो मुख्य पेशा व्यवसाय == हो। सो बाहेक मैले नोकरी व्यापार व्यवसाय गरेको छु / गरेको छैन। अन्य नोकरी, व्यापार व्यवसाय गरे तापनि मेरो वार्षिक कुल आय चालीस हजार रुपैयाँभन्दा बढी छैन।

माथि उल्लिखित व्यहोरा प्रमाणित गर्न देहायबमोजिमका कागजातको सक्कल तथा नक्कलप्रतिहरु यसैसाथ संलग्न गरेको छु।

१=

२=

३=

माथि उल्लिखित व्यहोरा ठीक साँचो छ । झुट्टा ठहरे कानुन बमोजिम सहुँला बुझाउँला ।

दरखास्तवालाको–

सहीः

पूरा नाम थरः

ठेगानाः

अनुसूची ५

प्रतउित्तरपत्रको नमुना

.............................अदालत र कार्यालयमा पेश गरेको
प्रतउित्तरपत्र
......................सालको दे/दा/नं............

.... को नातिा/नातनिी/बुहारी .... पतिा/पत्नी/श्रीमती ....
बस्ने वर्ष .... को .... प्रतबिादी
(एकभन्दा बढी प्रतबिादी भए यसै बमोजमिको ववरिण प्रत्येक प्रतबिादीको हकमा उल्लेख गर्ने।)

वरिुद्ध

.... को नातिा/नातनिी/बुहारी .... पतिा/पत्नी/श्रीमती ....
बस्ने वर्ष .... को .... बादी
(एकभन्दा बढी बादी भए यसै बमोजमिको ववरिण प्रत्येक बादीको हकमा उल्लेख गर्ने ।)

मुद्दाः– ....

उल्लखिति बादी भएको मुद्दामा यस अदालतबाट मेरा/हाम्रा नाममा जारी भएको समाह्वान ....
अदालतबाट मतिि............................... मा प्राप्त भएकोले सो फरिाद दाबीका सम्बन्धमा देहायको बेहोराको प्रतउित्तरपत्र लईि उपस्थति भएको छु/छौं।

१. बादीले दाबी गरेका वषियहरूका सम्बन्धमा मेरो/हाम्रो भएको यथार्थ बेहोरा नम्निन प्रकरणहरूमा खुलाएको छु/छौँ ।
(क) ....
(ख) ....
(ग) ....

२. फरिाद दाबी पूर्ण रूपमा वा आंशकि रूपमा स्वीकार गर्दछु/गर्दछौँ । गर्दनिँ/गर्दैनौ (फरिाद दाबी आंशकि रूपमा स्वीकार गरेको भए स्वीकार गरेको आधार र कारण उल्लेख गर्ने)
३. फरिाद दर्ता गर्ने हकदैया / हदम्याद /अदालतको क्षेत्राधकिार नभएको जकिरि लएिको भए सोको आधार र कारण:-
४. फरिाद दाबीअनुसार अदालतबाट नर्िणय हुनुपर्ने हो वा होइनः
५. कानुन व्यवसायी नयिुक्त गरेको भए सोको ववरिणः

६. देहायको दस्तुर यसैसाथ बुझाउन ल्याएको छु/छौः

(क) .... बापत रु. ....

(ख) .... बापत रु. ....

७. प्रमाणः यस वषियमा देहायको प्रमाणसम्बन्धी कागजातको प्रतलिपिि संलग्न गरेको छु/छौं।

(क) ....

(ख) ....

(ग) ....

८. साक्षी:

(क) ....

(ख) ....

(ग) .... (साक्षीहरूको पूरा नाम, उमेर र ठेगाना)

९. यसमा लेखएिको बेहोरा ठीक साँचो छ, झुट्टा ठहरे कानून बमोजमि सहुँला बुझाउँला।

प्रतउित्तरपत्रवालाको दस्तखत र

सङ्गठति संस्था भए संस्थाको छाप

इतसिम्वत् .... साल .... महनिा .... गते .... रोज ..... शुभम्।

अनुसूची ६

समूह दर्ता गर्नको लागि दिइने निवेदनको नमुना

श्री कल्याणकारी अधिकृतज्यू,
भूमिसुधार कार्यालय, …………….. ।

वषियः समूह दर्ता गरपिाऊँ।

हामीले सामूहिकि रुपमा आय आर्जन हुने व्यवसाय गर्नको लागि समूह दर्ता गर्न चाहेकोले निवेदन वापत लाग्ने दस्तुर संलग्न गरी देहायको विवरण खुलाई यो निवेदन गरेका छौ ।

१. समूहको नामः

२. समूहको सम्पर्क ठेगानाः (क) जल्लिाः– (ख)………………….. न.पा./गा.पा.–

(ग) वडा नं.– (घ) फोन नं.–

३. समूहमा रहने परविार संख्याः–

४. समूहले गर्ने कामः–

५. समूहको आर्थकि स्रोतः–

६. अन्य ववरिणः–

समूहको प्रमुख पदाधकिारीको–

सहीः–

नाम,थरः–

ठेगानाः–

मतिः–

नविेदन साथ संलग्न गर्नुपर्ने कागजातहरुः–

(१) समूहको वधिान दुई प्रतर्ि,

(२) समूह दर्ता सम्बन्धमा भएको नर्णियको प्रतलिपिि,

(३) समूहका पदाधकिारीहरुको नागरकिता र मुक्त कमैयाको परचियपत्रको प्रतलिपिि।

अनुसूची ७

समूह दर्ताको प्रमाणपत्र

श्री ....

....समूह ।

मिति.................................. को निर्णयानुसार
.... नामक मुक्त कमैया (बँधुवा मजदूर) समूह दर्ता गरी तपाईलाई यो प्रमाणपत्र दिइएको छ ।

कल्याणकारी अधिकृतको–
सहीः
कार्यालयको छाप नाम, थरः
पदः
मितिः–

प्रमाणपत्रको नवीकरण

नवीकरण गरेको मिति	नवीकरण बहाल रहेको अवधि	नवीकरण दस्तुर	नवीकरण गर्ने अधिकारीको सही

अनुसूची १०

ऋण माग गर्न दिइने निवेदनको ढाँचा

श्री कल्याणकारी अधिकृतज्यू,
भूमिसुधार कार्यालय………………..।

वषियः– ऋण पाउँ ।

महोदय,
म/हामीलाई ………..……………… कार्य गर्नको लागि ……..……………….. आवश्यक परेकोले ऋण स्वरुप सो रकम उपलब्ध गराई पाउन देहायको विवरण खुलाई यो निवेदन गरेको छु/छौं ।

१. ऋण माग गर्ने मुक्त कमैया वा समूहको,–
(क) व्यक्ति भए नाम थरः–
(ख) परिचयपत्र नं. र मितिः–
(ग) ठेगानाः–
(घ) समूहमा आवद्ध भए समूहको नामः–

२. ऋण माग गर्नुको प्रयोजन–
(क) जग्गा खरिद गर्ने भए–
  (१) यस नियमावली बमोजिम जग्गा प्राप्त गरे वा नगरेको–
  (२) जग्गा खरिद गर्न चाहेको क्षेत्र र जग्गाको क्षेत्रफलः–
(ख) व्यवसाय गर्ने भए–
  (१) व्यवसायको नामः–
  (२) व्यवसाय सञ्चालन गर्ने स्थानः–
  (३) अनुमानित लागतः–
  (४) उत्पादित वस्तु खपत हुने बजारः–
  (५) उत्पादित वस्तुबाट मुनाफा हुन लाग्ने अवधिः–
  (६) एक वर्षमा हुन सक्ने मुनाफाः–
(ग) वैदेशिक रोजगारमा जान हवाई टिकट खरिद गर्न ऋण माग गर्ने भए–
  (१) रोजगारमा जान चाहेको मुलुकः–
  (२) काम गर्ने कम्पनी र कामको विवरणः–
  (३) काम वापत पाउने पारिश्रमिक रकमः–

३. यस अघि व्यवसाय सञ्चालन गर्न ऋण लिएको भए–

(१) ऋण लिएको रकमः–

(२) कुन व्यवसायको लागि ऋण लिएको होः–

(३) ऋण चुक्ता गरेको मितिः–

४. ऋण भुक्तानीको अवधि र तरिका (ऋण भुक्तानी गर्ने अवधि र तरिका प्रस्ताव गर्ने)

निवेदकको–

सहीः–

नाम थरः–

मितिः–

निवेदन साथ संलग्न गर्नुपर्ने कागजातहरुः–

(१) मुक्त कमैयाको परिचयपत्रको प्रतिलिपि,

(२) नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि,

(३) आफूले कुनै तालीम प्राप्त गरेको भए सोको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि,

(४) व्यवसाय सञ्चालन गर्ने भए सो सम्बन्धी प्रस्ताव,

(५) समूहको तर्फबाट व्यवसाय सञ्चालन गर्ने भएमा सम्बन्धित समूहको सिफारिस,

(६) वैदेशिक रोजगारमा जान चाहेको भए सम्बन्धित मूलुकबाट भिसा प्राप्त भएको प्रमाण ।

अनुसूची १२

दुर्व्यवहारबाट सुरक्षा पाउने निवेदनपत्र

मितिः ………………..

…………………… प्रहरी कार्यालय
………………….. जिल्ला

विषयः मुक्त बँधुवा मजदुरलाई सुरक्षाको व्यवस्था बारे।

महोदय,

………………………………… ले दिएको उजुरीको आधारमा, ………………………………… का सञ्चालक/धनी ………………………………………….. ले देहायका व्यक्तिहरुलाई बँधुवा मजदुरहरुको रुपमा व्यवहार गरेको छ।

……………………………………….. ……………………………………………… द्वारा बँधुवा श्रमबाट मुक्त भैसकेका छन् र ……………………………… आफ्नै गाउँ …………………… मा रहन गइरहेका छन्।

हामीलाई आशंका छ कि………………………………… वा तिनीहरुको समूहबाट चेतावनी वा दुर्व्यवहारहरु हुन सक्छन्। ती पीडितिहरुलाई बिना डर त्रास धाँकी धम्की तिनीहरुको गाउँमा रहन बस्न र आफ्नो जीवन बिताउन तिनीहरुलाई उचित सुरक्षा तथा हौसला प्रदान गर्नुहुन हामी अनुरोध गर्दछौं।

तपाईको

……………………………………………..

मुक्त कमैयाको प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि यिसैसाथ संलग्न रहेको।

JUSTICE VENTURES INTERNATIONAL

Freedom, Justice & Restoration through Partnership

(202) 657-5225
info@justiceventures.org
P.O. Box 2834, Washington, D.C.
20013-2834
www.justiceventures.org